

KRIMINALOMSORGEN

VOLD OG TRUSLER MOT TILSATTE I
KRIMINALOMSORGEN

SLUTTRAPPORT 2004 – 2010
MØRKETALL

Yngve Hammerlin og Tore Røkke
Med bidrag av Franck Orban

Kriminalomsorgens Utdanningscenter KRUS
Oslo, mars 2012

Utgitt av:

Kriminalomsorgens utdanningssenter KRUS

Postboks 6138 Etterstad

0602 Oslo

www.krus.no

Copyright: Kriminalomsorgens utdanningssenter KRUS, Oslo 2012

I serien:

KRUS rapport

Nr 1/2012

ISSN: 0803-9402

ISBN: 978-82-8257-014-5 (trykt)

ISBN: 978-82-8257-015-2 (pdf)

Det må ikke kopieres fra denne bok i strid med åndsverksloven eller avtaler om kopiering inngått med KOPINOR, interesseorganisasjonen for rettighetshavere til åndsverk. Kopiering i strid med lov eller avtale kan medføre erstatningsansvar og inndragning og kan straffes med bøter eller fengsel.

FORORD

Vold og trusler mot tilsatte i kriminalomsorgen er en rapport med et samlet perspektiv på utviklingen fra 2004 til 2010. Den er en delanalyse i forhold til en totalvurdering av voldsrelasjoner i kriminalomsorgen. Analysen omfatter både fengslene og friomsorgskontorene.

Forskningsprosessen er basert på flere metodiske tilnærminger, både innenfor kvantitativ og kvalitativ metodikk. En stor utfordring har vært å studere mørketall. Metodisk og definisjonsmessig gir det klare utfordringer å registrere og analysere disse hendelsene.

Rapporten advarer mot enkel bruk av tallmateriale uten å se hva tallgrunnlaget er basert på.

Det vil alltid være en utfordring å forebygge vold og trusler. Å ha en arbeidsdag med forutsigbare rammer og rutiner kan ivareta tryggheten på en god måte for tilsatte og innsatte i kriminalomsorgen.

KRUS, 24. februar 2012

Hans-Jørgen Brucker

Direktør

SAMMENDRAG

Denne rapporten om *vold mot tilsatte* er en av flere delrapporter. Den skiller likevel seg fra de andre rapportene ved at den har et samlet perspektiv på utviklingen fra 2004 til 2010. Den tar også for seg ett av flere hovedtemaer i våre studier om volds- og trusselproblematikken i kriminalomsorgen: *Vold mot tilsatte*. Dermed er den en delanalyse sett i forhold til en totalvurdering av voldsrelasjonene i kriminalomsorgen.

I nordisk sammenheng, men nok også i europeisk, er etaten i en forskningsmessig særstilling ved at flere forskere over flere år har gjennomført en omfattende og kontinuerlig voldsforskning i fengslene og friomsorgen. Dette har ført til en betydelig kunnskapskapital både empirisk og teoretisk sett om problemet – en kunnskapskapital som også har blottlagt og bevisstgjort en rekke kjente, ukjente og skjulte sider ved voldsproblematikken i etaten. Disse er formidlet og diskutert i ulike fagmiljøer og på praksisfeltet. Forskningen har også avdekket nye forskningsbehov og innsatser som må følges opp. Ikke minst er forskningsprosessens helhetlige strategi av stor betydning for å kunne gi et mest mulig adekvat helhetsbilde av voldsproblematikken – et bilde som også på flere områder er i endring i tid og rom.

Rapporten er en samlet voldsanalyse av perioden 2004-2010 for fengslene (del 1) og friomsorgskontorene (del 2). Den er en tidsutvidelse av en rapport som vi tidlig i 2011 hadde gjort ferdig til trykking, og som opprinnelig omfattet voldsutviklingen i kriminalomsorgen i perioden 2004-2009. Siden voldsutviklingen i 2010 hadde vært så skarpt fokusert i mediene, besluttet vi sammen med Kriminalomsorgens sentrale forvaltning (KSF) også å ta med 2010 i undersøkelsen. Dette var en helt riktig avgjørelse, selv om det innenfor de svært snevre tidsrammene ble et betydelig merarbeid for oss forskere: 2010-dataene måtte systematiseres og analyseres, og nesten hele den først utarbeidede rapporten måtte skrives om. I tillegg fikk vi i oppgave å analysere og kommentere et par av fengslene som hadde blitt presentert i mediene i 2009/2010 som særlig voldsbelastete. Denne studien presenteres i del 4 i rapporten, etter del 3 - som er analyse av mørketallsproblematikken. Del 5 er også ny: Her har vår forskerkollega Franck Orban, som er spesialist på terrorismeproblematikken, skrevet et eget kapittel om terrorisme og fengsel. Del 6 rommer våre avsluttende kommentarer, kritiske refleksjoner og noen forslag om det videre voldsforebyggende arbeidet i etaten.

Forskning kan deles inn i *forskningsprosessen og forskningsformidlingsprosessen*. Vi har i forskningsprosessen basert arbeidet på flere metodiske tilnærminger både innenfor kvantitativ og kvalitativ metodikk. I tillegg er det gjort bruk av interne dokumenter, journaler, rapporter, samtaler, intervjuer m.m. i forskningsprosessen. Vi har tidvis også gjennomført konkrete studier i enkelte fengsler hvor samtalene er foretatt individuelt eller gruppevis.

Registreringsarbeidet baseres på *tilsattes selvrapporing og egen vurdering av hendelsen*. Dette er i tråd med de fleste voldsstudier. Vi har også valgt et stort tilfang av supplerende forskningsmetoder for å få et best mulig bilde av voldsproblematikken (dette skal vi komme tilbake til i metodekapitlet). Slik må det være fordi man ved en mest mulig ønsket altomfattende objektiv studie i så fall måtte være permanent i fengslene for å studere hver enkelt saks konkrete forløp. Dette er det selvsagt umulig å gjennomføre i praksis, derfor har forskerne basert arbeidet på en mangesidig og variert metodikk som muliggjør en best mulig studie av voldsproblematikken i norsk kriminalomsorg. Det skal også nevnes at vi i en del sammenhenger har studert enkeltsaker svært grundig.

Det aktuelle selvrapporingsskjemaet som sendes forskerne består av to skjemaer:

Del 1 føres av den i den aktuelle kriminalomsorgsenheten som har registreringsansvar, mens *del 2* fylles ut av den som har vært utsatt for volden.

Den registreringsansvarlige i de respektive enhetene har i oppgave å påse at skjemaet er i orden før det oversendes regionen. Regionskontorene rapporterer tertialt til Kriminalomsorgens sentrale forvaltning (KSF) og oversender samtlige skjemaer videre til Kriminalomsorgens utdanningssenter (KRUS). Skjemaet er kategoriser og anonymisert etter et kodesystem. Fra regionen, eller den lokale enheten, sendes skjemaene til KRUS. Regionen/den lokale enheten tar kopier av skjemaene; disse oppbevares etter vanlige sikkerhetsprosedyrer. De innkomne skjemaene bearbeides av forskerenheten på KRUS.

Kriteriene for å registrere volden er strenge. Forholdet mellom hendelse og opplevelse kan være adekvat enten som ved å registrere den, eller omvendt, ved ikke å gjøre det. Derrest: Hendelsen kan objektiv sett ikke ha fylt kriteriene i voldsdefinisjonen, men den enkelte kan likevel ha opplevd hendelsen voldelig og dermed angitt den som voldelig.

Vi har i våre studier også gjennomført studier av mørketallsproblematikken. Mørketall som indikator er imidlertid svært problematisk, og enhver søken etter mørketall må derfor behandles med stor forsiktighet. For hva er egentlig mørketall, hvordan skal det behandles, og hvem definerer hva som hva? Ideelt sett oppfattes det som en størrelse som finnes og kan avdekkes på en entydig måte. Så lett er det ikke: Mørketall kan på den ene siden forstås som aktuelle hendelser som også subjektivt sett oppleves som voldelig, men som av diverse rutiner ikke er blitt registrert. Slik er det også for noen av hendelsene som ligger i mørke. Men det er også en rekke andre mulige forklaringer på mørketall. Vi har registrert at en del hendelser fordunkles og skjules av flere grunner og kan nevne følgende eksempler: Den enkelte kan ha valgt ikke å rapportere hendelsen av personlige grunner fordi man mener at fangen og tilsatte i ettertid har gjort opp seg imellom. Det kan også være snakk om en hendelse som objektivt sett kan betegnes voldelig, men som subjektivt sett ikke oppleves som det. Dette til tross for at personen erfarte den som ubehagelig og belastende. Dessuten kan personen ha unnlatt å rapportere hendelsen fordi han/hun ikke oppfattet den innenfor kravene om hva en voldelig hendelse er. Voldshendelsen kan dessuten skyldes en kompromitterende og unødig klossete væremåte fra tilsatte, slik at man av den grunn ikke innberettet den. Vi har også registrert eksempler på at enkelte hendelser ikke har vært innrapportert fordi man etter samtale med mellomleder ikke har funnet det nødvendig, men ikke-rapporteringen kan òg forklares ved at avdelingskulturen er at man må tåle en viss type vold som en del av jobben. Noen synes også at det er tidkrevende å fylle ut skjemaer.

Det er med andre ord både objektive og subjektive kriterier på at enkelte hendelser burde ha vært registrert som voldshendelser, men ikke blitt det. Disse kan være kjent og registrert under andre rapportssystemer, men de kan også tilhøre en gruppe hendelser som slett ikke er tatt inn noe sted – altså hendelser som av ulike grunner forblir i tussmørket. I del 3 om mørketall skal vi komme tilbake til problemene. I denne introduksjonen rekker det foreløpig med en antydning om en metodisk og teoretisk kompleksitet som ikke må overses, men som det heller ikke må spekuleres i. Mørketall er altså ikke en entydig kategori og må behandles med stor forsiktighet.

ABSTRACT

This report on *violence against employees* is part of a series of reports, yet it differs from the others in that it has an overall perspective on developments from 2004 to 2010. The report concerns one of several main topics in our studies of the problem of violence and threats in the Correctional Service: *violence against employees*. The report's analysis is thus a part of the overall assessment of violent interactions in the Correctional Service.

In the Nordic as well as in the European context, the Norwegian Correctional Service is in a unique position, in that several researchers over several years have carried out extensive and continuous research on violence in the Prison and Probation Service. This has led to a sizeable knowledge capital, both empirical and theoretical, on the problem – a knowledge capital that also has revealed and brought to awareness a number of known, unknown and hidden aspects of the problem of violence in the service. These have been shared with and discussed within various specialist environments and within the profession. The research has also uncovered new areas that are in need of research, and efforts that need to be followed up. The overall strategy of the research process is of great significance for being able to give as adequate a picture of the problem of violence as possible – a picture that in several areas is changing over time and in space.

The report is an overall analysis of violence in the Prison Service (Part 1) and the Probation Service

(Part 2) in the period 2004–2010. It is an extended version of a report that we finished early in 2011 and were ready to print – and which originally covered the development of violence in the Correctional Service in the period 2004–2009. Since the development of violence in 2010 had been scrutinized by the media, we decided, together with the Norwegian Correctional Service Directorate (KSF), that we should also include 2010 in the investigation. This was the correct decision, even though it gave us researchers considerably more work to do within the already tight timeframe: the data from 2010 had to be systemized and analysed, and almost all of the original report had to be rewritten. In addition, we were given the task of analysing and commenting on a couple of prisons that had been presented in the media as especially burdened

with violence in 2009/2010. This study is presented in Part 4 of the report. It follows Part 3, which is an analysis of the problem of the number of unrecorded cases. Part 5 is also new: here our research colleague Franck Orban, a specialist on the problem of terrorism, has written a chapter on terrorism and prison. Part 6 contains our final remarks, critical reflections and recommendations for the further work of preventing violence in the service.

INNHold

Forord	3
Sammendrag	4
Abstract	7
Innhold	9
Del 0: Innledning	14
<i>0.1 Voldsproblematikken i et historisk lys</i>	<i>14</i>
<i>0.2 Forskningsvirksomhetens struktur og fagnettverk</i>	<i>18</i>
<i>0.3 Diverse forskningsrapporter om vold i kriminalomsorgen</i>	<i>20</i>
<i>0.4 Teoriutvikling og begrepsutvikling</i>	<i>22</i>
<i>0.5 Metodisk tilnærming</i>	<i>27</i>
<i>0.6 Metodiske problemer</i>	<i>29</i>
<i>0.7 Voldsregistreringskategorier og definisjonsgrunnlag</i>	<i>32</i>
0.8.1 De generelle definisjonene:.....	34
<i>0.8 Leseveiledning</i>	<i>38</i>
Del 1: Vold i fengslene 2004 – 2010	42
<i>1.1 Det samlede voldsbildet over sju år</i>	<i>42</i>
1.1.1 Voldstyper fordelt på tilsattgruppa.....	53
1.1.2 Voldstyper fordelt på tilsattes kjønn.....	57
1.1.3 Voldstyper fordelt på tilsattes alder.....	60
1.1.4 Hendelser med flere tilsatte som blir utsatt.....	61
1.1.4 Noen sammenfattende kommentarer.....	64
<i>1.2: Sted og tidspunkt for voldsutøvelsen</i>	<i>66</i>
1.2.1 Sted for voldshendelsen.....	66

1.2.2	<i>Tidspunkt for voldshendelsen</i>	67
1.3	<i>Voldshendelser og voldsformer</i>	74
1.3.1	Voldshendelser og voldsformer – en statistisk formidling	74
1.3.2	Voldshendelser som kombinasjon av voldsformer	78
1.3.3	<i>Opplevde belastninger</i>	87
1.3.4	Opplevelsens konsekvenser og belastninger.....	93
1.3.5	Voldshendelser utenfor tjenestetid og utenfor enheten.....	102
1.3.6	Voldstrusler mot familien.....	103
1.3.7	<i>tjenestehandlinger</i>	107
1.3.8	<i>Noen sammenfattende kommentarer</i>	110
1.4.0	<i>Utløsende faktorer for volden</i>	114
1.4.1	Institusjons og avdelingsnivå: Strukturelle forhold	115
1.4.2.1	Voldsutløsende situasjoner mellom tilsatte og fanger og mellom fanger	117
	Studiene fra 2004 – 2010	118
1.4.2	Voldsutløsende forhold mellom fanger.....	121
1.4.3	Tilsattes forklaringer på voldshendelsen relatert til personorienterte forklaringer....	122
1.4.4	Noen sammenfattende kommentarer	125
1.5.0	<i>Den voldshandlende personen</i>	127
1.5.1	Gjerningspersonens straffereaksjon og kjønn	128
1.5.2	<i>Gjerningspersonens alder</i>	129
1.5.3	<i>Gjerningspersonens lovbruddskategorier og alder</i>	132
1.5.6	Noen sammenfattende kommentarer.....	137
1.6.0	<i>Oppfølgende tiltak og behandlingsbehov</i>	140
1.6.1	Behandlingsbehov	140
1.6.2	<i>Støtte fra ledelse</i>	147
1.6.3	<i>Støtte fra kolleger</i>	151
1.6.4	Debriefing, defusing, samtaler, handlingskompetanse	154

1.6.5	<i>Innrapportering, sanksjonering og anmeldelse</i>	160
1.6.6	Noen sammenfattende kommentarer	162
Del 2: Vold i friomsorgen - en oppsummering		168
2.2	<i>Antall hendelser og handlinger i friomsorgen</i>	170
2.3	<i>Tid og sted for hendelser i friomsorgen</i>	173
2.4	<i>Gjerningsperson</i>	176
2.5	<i>Oppfølging og sanksjoner</i>	177
2.6	<i>Oppsummering og diskusjon</i>	179
Del 3: Ut av mørke?		182
3.1	<i>Hva er mørketall?</i>	182
3.2	<i>Hva har vi gjort?</i>	188
3.3	<i>Hva fant vi?</i>	193
3.4	<i>Et par eksempler på mørketallsproblematikken</i>	196
3.4.1	<i>Mørketallsstudiet i Optikon fengsel</i>	196
3.4.2	<i>Mørketallsstudiet i Tau fengsel</i>	200
3.4.3	<i>Mørketallsstudiet i Delta fengsel</i>	201
3.5	<i>Konklusjon</i>	203
Del 4: Voldsutvikling – hvilken retning		206
4.1	<i>2010 – året da volden økte? - eller</i>	206
4.2	<i>Forskningsprosessen og metodisk tilnærming</i>	207
4.3	<i>Framstilte problemområder og problempåstander</i>	209
4.3.1	<i>Noen ytterligere beskrivelser av det framstilte voldsbildet</i>	213
4.3.2	<i>Voldsutviklingen i tre fengsler</i>	218
4.4	<i>Analyserte og vurderte problemområder med forskernes foreløpige sammenfattende kommentarer</i>	249

4.4.1 Voldsutviklingen – hvilken retning og hvilken form?	250
4.4.2 Avsluttende kommentarer	259
Del 5: Voldelige ekstremister og terrorister i fengsel: en ny realitet for Norge	261
<i>Meningskrigen om radikaliseringsbegrepet</i>	<i>263</i>
<i>Radikalisering, voldelig radikalisering og terrorisme</i>	<i>265</i>
<i>Radikalisering i fengsel: et fenomen som kommer inn og utenfra?</i>	<i>269</i>
<i>Internprodusert radikalisering</i>	<i>272</i>
<i>Importert radikalisering</i>	<i>274</i>
<i>Eksportert radikalisering.....</i>	<i>276</i>
<i>Pull- og push-faktorer i fengsel.....</i>	<i>277</i>
<i>Forebygging/kontraradikalisering og avradikalisering.....</i>	<i>278</i>
<i>Står Norge for tur?</i>	<i>280</i>
<i>Kriminalomsorgen og radikalisering</i>	<i>283</i>
<i>Betydningen av 8/7 og 22/7 for Norge og kriminalomsorgen</i>	<i>287</i>
<i>Tre ulike opsjoner for kriminalomsorgen.....</i>	<i>293</i>
<i>Litteraturliste del 5</i>	<i>299</i>
Del 6 Konklusjoner og ansatser til forslag om forebyggende tiltak	304
<i>6.2 Forslag om forebyggende tiltak.....</i>	<i>311</i>
Litteratur.....	313
<i>Annen anbefalt litteratur</i>	<i>315</i>
Vedlegg	321

VOLD OG TRUSLER MOT TILSATTE I KRIMINALOMSORGEN

SLUTTRAPPORT 2004 – 2010 MØRKETALL

DEL 0: INNLEDNING

0.1 VOLDSPROBLEMATIKKEN I ET HISTORISK LYS

Fokus på volds- og trusler mot tilsatte er en “gjenganger” i norsk fengselsvesen – både faglig og politisk. Særlig på 1970-, 1980- og 1990-tallet fikk volds- og sikkerhetsproblematikken periodevis stor oppmerksomhet i etaten og i massemediene. Visse historiske spor kan tydeliggjøres: Både på 1970- og 1980-tallet var etatens trusselbilde¹ preget av frykten for terrororganisasjoner og internasjonal ”organisert gangsterkriminalitet” (særlig i forbindelse med narkotikaomsetning), men også den indre sikkerheten i fengslene var i fokus.

På 1970-tallet var også interessen for tjenestemennenes arbeidssituasjon knyttet til de skarpe interne konfliktene i etaten. Det var foretatt diverse utvalgsarbeider om betjentenes arbeidssituasjon. Blant annet kan nevnes *Sikkerhetsutvalgets innstilling, Strukturutvalgets utredning*, samt forsker K. Bødals undersøkelse *Fengselstjenestemannen har ordet*². Viktig feste fikk også den nyetablerte *Loven om arbeidervern og arbeidsmiljø av 4. februar 1977*, der arbeidsgivers og arbeidstakers plikter og ansvar ble presisert³. Direktørene fikk et arbeidsgiveransvar på Fengselsstyrets vegne. At arbeidsmiljøet kom i sentrum, fikk praktiske følger ikke minst fordi arbeidsmiljøutvalgene og verneombudsordningen ble etablert⁴.

På 1980-tallet aktualiserte narkotikaproblematikken og *Narkotikaaksjonen 1986-1987* flere repressive tiltak som var myntet på grupper av fanger som ble betegnet som kyniske og farlige både for tilsatte og medfanger. Volds-, trussel- og sikkerhetsproblematikken fikk dermed en sentral plass i aksjonen. Men sikkerhetsproblematikken var også diskutert inngående i etaten tidligere på 1980-tallet. Foruten at en rekke restriktive tiltak ble satt i verk i fengslene, ble Moss hjelpfengsel etablert som en sikkerhetsavdeling (kalt narkofengsel) med et svært strengt regime. Det ble vist til mulige fangeopprør, våpenfunn, rømninger/rømningsforsøk, maktkamper og

¹ Hammerlin, Y. (2008): *Om fangebehandling, fange- og menneskesyn i norsk kriminalomsorg i anstalt 1970-2007*. Dr.philosavhandling ved Institutt for kriminologi og rettssosiologi. Oslo: Det juridiske fakultet/Univ. i Oslo, s. 256-260

² Bødal, K. (1979): *Fengselstjenestemannen har ordet*. Oslo: Justisdepartementet

³ Hammerlin 2008, s. 259-260

⁴ Hammerlin 2008, s. 260

konflikter i fengselshverdagen. Visse alvorlige hendelser der betjenter var blitt tatt som gissel eller utsatt for alvorlig kvestende legemsvold, utløste logisk, etisk og faglig sett krav om bedre og sikrere arbeidsforhold for betjentene. Det samme gjorde fangeopprør og påstander om mulige fangeopptøyer i enkelte fengsler.

To drap på betjenter – det ene i 1989, da Anne Bente Brandal ble drept, og det andre i 1992, da Jon Arild Martinsen ble drept – aktualiserte diskusjonene betjentenes sikkerhet og arbeidssituasjon.

Kravet om mer ressurser og bedre sikkerhet i fengslene ble markert med faglig tyngde. Funn av fangers selvgjorte våpen har fra tid til annen siktet inn problemfokuset særlig i massemedienes framstilling, ikke minst på slutten av 1980-tallet. Oppmerksomhet fikk også det som ble definert som endringer i fangebefolkningen med større innslag av utenlandske fanger og ”kyniske narkohaier”. I tillegg ble man igjen opptatt av fanger med svært belastende psykiske lidelser, og som ble betegnet som farlige mot seg selv, medfanger og tilsatte. Opprettelsen av Sikkerhetsavdelingen på Ullersmo i 1989, samt en rekke innskjerpelses- og differensieringstiltak i fangebehandlingen, ble iverksatt.

Fengselsvesenet var på denne tida utsatt for en betydelig kritikk fra politiet. Som på 1970-tallet (da bevæpning av betjenter ved visse fengsler ble diskutert blant annet som følge av terrortrusselen), ble det også antydnet et ønske om bevæpning av et mindre antall betjenter for bestemte og farlige transportoppdrag⁵. Det ble gjort framlegg om økt samvirke med politiet, og det ble presisert et behov for en bedre kommunikasjonspraksis og flere tekniske ressurser til fengselsvesenet. Men med innskjerpelsene, sikkerhetsavdelingen og andre restriktive tiltak som fikk feste ved inngangen til 1990-tallet, ble fengselsvesenet òg utsatt for en kraftig eksternkritikk fra ulike fagmiljøer. Også de interne motsetningene var betydelige. At en sentral leder i etaten foreslo flere sikkerhetsavdelinger og at Ullersmo skulle bli et fengsel ”som er alle fangers skrekk og hvor ingen får permisjon eller besøk”⁶, hører med til den skjerpede stemningen som vokste fram.

⁵ Hammerlin 2008, s. 351

⁶ Hammerlin 2008, s. 357-358

Sikkerhetsdiskusjonene bølget tidvis kraftig òg på 1990- og 2000-tallet. Nye tiltak ble satt i verk – og behovet for nye sikkerhetstiltak ble iverksatt. Fengslene ble gradert etter en ny kategorisering: Fengsel med høy eller lavere sikkerhet. I løpet av 1990- og 2000-tallet har sikkerhetsdiskusjonen også fått en annen karakter. Den er blitt mer profesjonalisert⁷ og er i denne perioden blitt tydeliggjort som kompetansehevende tiltak. Man tilstreber også en bedre anvendelse av tekniske ressurser og bruk av handlingsplaner og sikkerhetsstrategier tenkt innenfor svært profesjonelle kompetanserammer. Også diskusjoner om tiltak basert på risikovurderinger og farlighetsbedømminger har vært og er aktualisert. Det er dessuten iverksatt behandlingstiltak, samtalegrupper og programmer for fangene der voldsproblemer bearbeides. Viktig har blant annet ATV vært i dette arbeidet, men også flere lokale tiltak med høy faglig kompetanse er iverksatt. Nye begreper er utformet på 1990-tallet og fått feste i praksis. Etaten arbeider med organisatorisk, statisk og dynamisk sikkerhet. Blant annet skal kompetansenivået sikres og utvikles med basis i de tre sikkerhetstiltakene. Det skjer både på grunnutdannings- og etterutdanningsnivå.

Voldsproblematikken har siden 2000 fått en styrket posisjon i KSF, SAK og fagorganisasjonene, og lokalt sett er også verneombudenes oppfølging og innsats viktig.

Noen historiske spor

Et historisk spor i sikkerhetsforanstaltningene i norsk fengselsvesen er differensieringen av fangebefolkningen (den er med andre ord ikke bare knyttet til en rehabiliterende strategi). Den fikk en særlig sterk forankring i fengselssystemet på 1980- og 1990-tallet. På 2000-tallet har behovet for en differensiering av fangegruppa blitt aktualisert ut fra at behovet for bruk av farlighetskriterier igjen er blitt et faglig brennpunkt. Dette er ikke noe nytt, men det nye er påstanden om at man nå har atskillig bedre registreringssystemer for farlighetsbedømminger sammenliknet med tidligere. Særlig er farlighetsbedømminger på et psykiatrisk og psykologisk faggrunnlag blitt aktualisert, men også blitt kritisert og diskutert kritisk ut fra både etiske og faglige kvalitetsstandarder. Igjen markeres visse farlige fangegrupper som en trussel mot tilsattes

⁷ Ikke minst har seniorrådgiver Finn Grav lagt ned et betydelig arbeid for en økt profesjonalisering og kompetanseutvikling og arbeidet med Sikkerhet i kriminalomsorgen (SIK), Sikkerhet i fengsel (SIF) og Sikkerhet i friomsorgen (SIFO).

og medfangers liv og helse – som for eksempel ”kyniske organiserte kriminelle” (både utlendinger og nordmenn) eller utenlandske fanger med en helt spesiell holdning til vold; også den internasjonale terrorismetrusselen har på nytt trengt inn i fengselssystemet.

Flere av de gamle psykiatriske kategoriseringene er igjen i bruk: Psykiatriske diagnoser som “psykopat” og “sosiopat” og liknende er nå blitt en del av ‘hverdagsspråket’ i fengselssystemene.

Tidligere - som nå - ble voldsdiskusjonen koblet til sikkerheten i fengslene, fangers fengslingssituasjon og tjenestemennenes arbeidsmiljø. Det er særlig i forbindelse med konkrete hendelser at diskusjonene om vold, trusler og sikkerhet blusser opp, og ofte etableres det strakstiltak i kjølvannet både som sanksjons- og omsorgsrelaterte tiltak. Men voldsproblematikken har òg hatt et mer substansielt og institusjonelt fokus knyttet til fengselsinstitusjonens vesen, innhold og form og dermed òg til tilsattes virksomhetsbetingelser og fangenes soningsforhold.

Hvis vi skal oppsummere denne historiske kortversjonen, kan den systematiseres som et ideologisk, juridisk, etisk, praktisk og faglig problem som diskuteres på følgende nivåer:

- Politisk nivå og organisasjonsnivå.
- Etats-, institusjons-, enhets- og avdelingsnivå.
- Tilsatte- og fangenivå – både på gruppe- og individnivå.

Voldsproblematikken er blitt presisert som et institusjonelt, relasjonelt (bl.a. grupperelatert) og individuelt problem, der den organisatoriske, statiske og dynamiske sikkerheten aksentueres. Et nytt behov ble avdekket på slutten av mot årtusenskiftet: Behovet for grundige studier om volds- og trusselproblematikken i kriminalomsorgen – og da innenfor parolen om en forskningsbasert kriminalomsorg. Innspillet kom fra SAK, organisasjonene og KSF. KRUS’ forskergruppe fikk det forskningsmessige ansvaret for disse studiene.

Historisk sett rettes blikket mot *interne forhold* og da blant med feste i regelverket, ressurser, arbeids- og soningsforhold osv. Fokus er tradisjonelt sett også rettet mot vold og trusler mot a) tilsatte og b) mellom fanger. Viktig poengteres dessuten kvalitetssikring av forebyggingsstrategier, omsorgstiltak og oppfølging etter voldshendelser å være. Men

voldsdiskusjonen har også et *eksternt* feste, og det med basis i to fullstendig motsatte utgangspunkt:

For det første i tradisjonell forstand for å sikre samfunnet mot kriminalitet og farlige kriminelle. Dette gjøres ved fengslingens avsondring og institusjonskontrollens sikkerhetskrav.

For det andre: Det er over mange tiår blitt rettet en sterk *ekstern kritikk* mot fengselssystemet for å være en repressiv straffegjennomføringsinstitusjon – en institusjon som betegnes for å være et særlig integritetskrenkende og makttungt system. Fengselssystemet som institusjon presenteres som inhumant og som et voldsapparat.

0.2 FORSKNINGSVIRKSOMHETENS STRUKTUR OG FAGNETTVERK

KRUS ble på slutten av 1999 bedt om å gjennomføre studier av vold i fengslene. Det var SAK (Det Sentrale Arbeidsmiljøutvalget) og KSF (Kriminalomsorgens Sentrale Forvaltning) som hadde tatt initiativet til slike undersøkelser. Det gamle registreringssystemet var problematisk og rutinene uklare.

Det første mandatet ble tydeliggjort ved følgende arbeidsoppgaver, og forskerne skulle studere:

- Konsekvenser av vold og trusler mot tilsatte på kort og lang sikt, herunder knyttet problematikken til vold mot tilsattes familie.
- Hvorfor slike hendelser finner sted.
- Hvilke situasjoner som utløser slike hendelser.
- Eventuelle tiltak, herunder en revisjon av eksisterende kartleggings skjema.

Opgaven ble definert av forskerne ut fra bruk av både kvantitativ og kvalitativ metodikk. Vold er en komplisert og sammensatt forskningsgjenstand. Den metodiske og teoretiske tilnærmingen måtte derfor bygge på en mangfoldig metode- og fagtilgang, og første skritt i forskningsprosessen var at måtte vi måtte finne retning, form og innhold til forskningsprosessen

ved for- og pilotstudier. Deretter måtte det legges til rette en oppfølgende og dynamisk forskningsstrategi med tematiske forgreningsmuligheter. Også kontinuiteten i forskningsprosessen måtte sikres med et vidt tidsspenn fordi voldsbildet og problematikken var under forandring. Det viste ikke minst det historiske tilbakeblikket og tidligere delstudier. I utgangspunktet måtte forskerne avdekke ulike problemer og tendenser. I og med at mandatet også innebar et retrospektivt perspektiv på problemstillingene, presiserte vi svært tidlig i forskningsprosessen at vi i forskningsprosessen også måtte få muligheter til å legge opp til en forskningsstrategi som ga et mer komplett voldsbilde over tid. Vi foreslo i tillegg en landsomfattende undersøkelse basert på et registreringsskjema sendt alle tilsatte - men dette ble avslått.

Voldsbildet måtte ikke bare reduseres til kvantitative funn, men i høyeste grad avdekkes gjennom kvalitative analyser og ta utgangspunkt i en forskningsprosess som studerte og problematiserte utviklingstendenser. Forskerne poengterte svært tidlig i forskningsprosessen på 2000-tallet⁸ at det blant annet var behov for mer grundige studier av ulike voldssituasjoner og de institusjonelle og relasjonelle forholdene de oppstår i (kontekst-, struktur- og situasjonsanalyser). Det ble derfor understreket at det var nødvendig med flere delstudier i tillegg til fangers vold mot tilsatte nemlig:

” [V]old mellom fanger, vold utøvd av tilsatte og vold relatert til utenlandske fanger i sonings situasjonen og da med fokus på kommunikasjonsproblemer, eventuelle kulturkonflikter eller etniske konflikter. Det ble betont at det var ønskelig med flere kvalitative studier og flere undersøkelser på enhetsnivå – særlig relatert til varetektsproblematikken og i forbindelse med restriktive tiltak og innskjerper. ”⁹

Det var med andre ord tidlig i forskningsprosessen blitt presisert at det var nødvendig og viktig å foreta ulike voldsrelasjonsstudier der volden skulle bli studert ut fra flere relasjonelle betingelser i tillegg til den volden som ble utøvd av fanger mot tilsatte. Av stor betydning for et helhetlig voldsbilde i fengslene/kriminalomsorgen var volden mellom fanger og den volds- og maktbruken som var utført av tilsatte (som vold mot fanger og vold mellom tilsatte; den siste relasjonen måtte studeres innenfor et arbeidsmiljøforskningskonsept). Ekspedisjonssjef K.

⁸ Hammerlin, Y., Strand [nå Ugelvik], Thomas W (2004): *Vold mot tilsatte i kriminalomsorgen 2004*. Oslo: KRUS-rapport, s. 9

⁹ Hammerlin og Strand [Ugelvik] (2004), s. 9

Bølgen Bronebakk og avdelingsdirektør A. Skulberg støttet oss i en slik helhetlig forskningsstrategi. Også de tilsattes fagorganisasjoner ga i samtaler med oss en tilslutning til denne strategien.

0.3 DIVERSE FORSKNINGSRAPPORTER OM VOLD I KRIMINALOMSORGEN

De første forstudiene og pilotundersøkelsene ble gjennomført av forskerne Hammerlin og Kristoffersen tidlig på 2000-tallet. Som rapport¹⁰ kom studiene i bokform ut i 2001 med tittelen *Vold og trusler mot tilsatte i kriminalomsorgen*. Forstudiene ble basert på samtaler og intervjuer med 51 tilsatte¹¹ som hadde vært utsatte for vold og trusler, og pilotundersøkelsene ble gjennomført ved tre enheter¹². For- og grunnarbeidet var for øvrig variert. Foruten samtalene, tok det utgangspunkt i dokumentanalyser, innrapporterte hendelser, innspill fra ulike arbeidsgrupper, møtevirksomheter, fengselsstudier osv., men også en rekke tidligere studier som var foretatt både av interne og eksterne forskere. Forskerne hadde dessuten kontinuerlig samarbeid og diskusjoner med de nordiske internforskerkollegene og andre fagmiljøer som arbeidet med voldsproblematikk. I de internnordiske forskningsmiljøene pågikk det parallelt (både i Sverige og særlig Finland) undersøkelser om vold i fengslene. En av forskerne, Hammerlin, deltok også som fagmann på voldsproblematikk på flere eksterne fagmøter og satt i referansegruppearbeid sammen med andre fagpersoner¹³. I tillegg ble det gjennomført fagsamtaler og møter med andre etater og instanser. Det ble også etablert kontakter med aktuelle miljøer og fagpersoner i både inn- og utland som arbeidet med voldsproblematikk.

¹⁰ Hammerlin, Y., Kristoffersen, R. (2001): *Vold og trusler mot tilsatte i kriminalomsorgen*. Oslo: Dokument & debatt nr. 2/ 2001/KRUS

¹¹ Informantutvalget var på 51, men ble korrigert til 50 (én inspektør var ikke voldsoffer, men formildet forskjellige voldshendelser). Informantutvalget på 50 (15 av dem er kvinner) besto av 37 fengselsbetjenter, tre verksbetjenter, fem aspiranter, én inspektør, én kontorsjef og to konsulenter fra friomsorgen og én underbestyrer. De rapporterte til sammen 68 voldshendelser som de hadde vært utsatt for. Enkelte hadde altså vært utsatt for flere hendelser.

¹² Til sammen 46 respondenter har besvart et spørreskjema: 32 fra Drammen fengsel, 12 fra annekset ved Ila fengsel (samtlige) og to ansatte ved kif-kontoret Oslo Øst. Det var 32 menn og 13 kvinner i utvalget (se Hammerlin og Kristoffersen 2001, s.116 for evt. mer informasjoner)

¹³ Hammerlin satt blant annet i en referanse- og ekspertgruppe knyttet til Kompetansesenteret for voldsarbeid ledet av O.Kr.Hjemdal (HiO). Hammerlin var også bidragsyter til NOU 2003:31: *Retten til et liv uten vold*. Hammerlin hadde dessuten i 2000 gitt ut boka *I fars vold* under psevdonymet Mogens Møller.

Etter 2001-rapporten kom, ble det den 30. mai 2001 nedsatt en arbeidsgruppe ledet av assisterende direktør Rune Trahaug. Innstillingen ble levert den 31. desember 2001. Kort tid etter, i 2003, fulgte departementet opp med en håndbok: *Håndtering av volds- og trusselhendelser i kriminalomsorgen*.

Det videre forebyggings- og forskningsarbeidet ble lagt til rette etter et opplegg der det fra 2002 kontinuerlig skulle bli foretatt nye og grundige teoretiske, metodiske og praktiske studier av problematikken. Kunnskapene og erfaringene fra praksisfeltet var av stor betydning. Det ble likeens gjennomført i de følgende år flere volds- og trusselseminarer i regi av KRUS der interne og eksterne aktører diskuterte problematikken kontinuerlig, og der blant annet bruken av det nye registreringsskjemaet ble evaluert og diskutert. Mange aktører både fra forsknings- og praksisfeltet har gitt innspill til registreringsskjemaet og hva som burde være med der. Det er altså utviklet i en svært demokratisk prosess med volden mot tilsatte som forsknings- og registreringsgjenstand.

KRUS-forskerne hadde fått i oppdrag å lage halvårsrapporter på basis av den obligatoriske voldsregistreringen og det nye skjemaet, samt årlig å utarbeide mer omfattende rapporter om voldsproblematikken i kriminalomsorgen – en rapport som var ment å gi en samlet og problemstillende vurdering av temaet¹⁴. Det ble også planlagt å gjennomføre flere undersøkelser med varierte deltemaer. Forskningsprosessens særegne dynamikk er også slik at den aktualiserer nye temaer og problemstillinger som ville være aktuelle å følge opp for så å få en best mulig aktualisert erfarings- og kunnskapskapital. Dette gjaldt i tillegg nye registreringsbehov. Det er utarbeidet halv- og helårsrapporter, samt delrapporter. Foreløpig er følgende rapporter publiserte:

- Hammerlin, Y., Kristoffersen, R. (2001): *Vold og trusler mot tilsatte i kriminalomsorgen*. Oslo: Dokument & debatt nr. 2/2001/KRUS
- Hammerlin, Y., Strand [Ugelvik], T.W. (2005): *Vold mot tilsatte i kriminalomsorgen 2004*. Oslo: Rapport/KRUS
- Hammerlin, Y., Strand [Ugelvik], T.W. (2006): *Vold mot tilsatte i kriminalomsorgen 2005*. Oslo: Rapport nr. 4/2000/KRUS
- Rokkan, T. (2007): *Vold og trusler mot tilsatte i friomsorgen*. Oslo: Rapport/KRUS

¹⁴ Hammerlin og Strand [Ugelvik] (2004), s. 10-11

- Hammerlin, Y., Rokkan, T. (2008): Vold og trusler mot tilsatte i kriminalomsorgen 2006. Rapporten gir et samlet statistisk bilde av volden mot tilsatte for årene 2004, 2005 og 2006. Oslo: Rapport nr. 3/2008/KRUS
- Hanao, K. (2008): Vold og trusler mellom innsatte. Oslo: Rapport nr. 1/2008/KRUS
- Hammerlin, Y., Rokkan, T. (2009): *Vold og trusler mot tilsatte i kriminalomsorgen 2007*. Oslo: Rapport nr. 1/2009/KRUS
- Hammerlin, Y., Rokkan, T. (2010): *Vold og trusler i kriminalomsorgen. Årsrapport for 2008*. Oslo: Rapport nr. 3/2010/KRUS

0.4 TEORIUTVIKLING OG BEGREPSUTVIKLING

Å studere vold er vanskelig og forskningsmessig krevende. Å studere vold i en total institusjon er særdeles vanskelig. Vi vet fra voldsforskningen utenfor fengselsmurene, gjerdene og kriminalomsorgens kontorvegger - altså i samfunnet ellers - at mørketallet for vold i samfunnet er stort. Ett av hovedproblemene for voldsforskningen er altså forholdet mellom registrert vold og mørketall. Dette skal vi komme tilbake til under metodepresentasjonen, og videre i del 3.

Av de innledende forskningsoppgavene vi fikk, ble vi også bedt om å studere hvorfor slike volds- og trusselhendelser finner sted, og hvilke situasjoner som utløser slike hendelser. Derneft skulle vi studere konsekvenser av vold og trusler mot tilsatte på kort og lang sikt, herunder knyttet problematikken vold mot tilsattes familie.

I den innledende undersøkelsesfasen problematiserte forskerne hva som ble oppfattet som vold og trusler, og hva som forstås og defineres som vold – ikke minst av den som utsettes for den. Et annet innledende problem var knyttet til hvordan vi skulle studere det som oppfattes som praksisfeltets voldsbilde.

Praksisfeltet er en sammensatt, kompleks og mangfoldig virkelighet – og virkeligheten og praksisfeltet er en straffegjennomføringsetat, en institusjonsform som sosiologen E. Goffman definerer som en total institusjon. Disse særlige institusjonsbetingelsene var og er en utfordring (dette skal vi komme tilbake til). Våre forstudier og pilotundersøkelser avdekket derfor behovet for en vid tilnærming til feltet, og vi innså at det var nødvendig å studere volden ut fra flere forskjellige metodiske, begrepsmessige og teoretiske innfallsvinkler for i hele tatt kunne si noe om voldsbildet i kriminalomsorgen. Våre forstudier avdekket også andre problemer innenfor voldsforskningen: Volden i et så lukket system krevde en særegen tilnærming. Derneft åpenbarte det seg andre utfordringer:

For det første innebar utfordringen et vitenskapsteoretisk problem. Ulike disipliner (sosiologi, psykologi, biologi, psykiatri osv.) og skoleretninger innfor disse, viser til forskjellige teorier og begrepsbruk om voldsproblematikken. Det var derfor et behov for en faglig tilnærming som samlet kunnskapskapitalen på en mangfoldig, adekvat og konsistent måte.

For det andre var det etablerte begrepsapparatet som ofte ble brukt i faglitteraturen for reduserende. Så også i kriminalomsorgen. Det var umulig for oss å forstå mangfoldet i voldsbruken og kompleksiteten i voldshendelsene som ble formidlet ved bare å bruke begrepene fysisk og psykisk vold. Både forundersøkelsen og pilotstudiene avdekket at en slik begrepsanvendelse ble altfor spinkel, reduserende og diffus i forhold til de voldsopplevelsene og voldsformene som ble formidlet gjennom fortellingene og samtalene. Det var altså nødvendig med en utvidet konseptualisering, eller begrepsbruk, som favnet bredere og dypere, og som avdekket virkeligheten og de personlige opplevelsene av volden og truslene på en mer adekvat måte. Vi utviklet derfor et begrepsapparat og et analyseverktøy som satte søkelyset på flere voldsformer. Det er med andre ord formidlingene og de konkrete hendelsene og virkelighetsbetingelsene som påvirket vår begrepsbruk og kategorisering. Det var altså virkelighetsbeskrivelsene og studiene av praksisfeltet som ga retning til analysens teoriutvikling og begrepsbruk og ikke omvendt - en forhåndsbestemt teori og begrepsbruk som ble presset over virkeligheten, for så å tvinge *den* inn i visse begrepssystemer og tankerammer.¹⁵ Analyseverktøyet ble derfor et mer finstemt redskap for å kunne kategorisere og systematisere mangfoldet i de voldshendelsene og voldsbildene som er formidlet oss. At ulike voldsformer førte til forskjellige konsekvenser for den enkelte, kom også svært tydelig fram i forundersøkelsene. Med andre ord nødvendiggjorde voldsproblematikken i kriminalomsorgen en begrepsmessig utvidelse og nytenkning i forhold til teori- og metodebruk (jf. konseptualiseringsvitenskaplig tilnærming) og i forhold til de begrepene som var brukt i

¹⁵ Her var også Hammerlins erfaringer viktige. Hans bok *I fars vold* (2000), som var skrevet under psevdonymet Mogens Møller, hadde et innenfraperspektiv på hvordan det var å være barn og vokse opp i en ekstremt voldelig og totalitær familie. Boka var skrevet ut fra hans oppvekst og ut fra et innenfraperspektiv der han ut fra egen erfaring og egne opplevelser kritiserer nettopp den begrensede og reduksjonistiske forståelsen som ofte kommer fram i faglitteraturen. Han utviklet et begrepsverktøy som omfattet åtte forskjellige voldsformer og en grunntanke om at en voldshendelse består av flere voldsformer. Med et mer omfattende begrepsverktøy som redskap kunne problemkomplekset vold i den totalitære familien forstås på en mer virkelighetsnær måte. Boka har vakt interesse i flere fagmiljøer.

avdelingens tidligere registreringssystemer. Dermed ble forskningsprosessen også en form for grunnforskning.

Voldsbruken må studeres, analyseres og forstås på institusjons-, avdelings- og gruppenivå. Sentralt ble også et analysegrunnlag og en forståelse på individnivå – og da sett i forhold til den enkeltes opplevelser, behov og motiver som offer for volden. Også analyser av situasjoner som volden oppsto i, voldsbrukens mening, betydning og den enkeltes beveggrunner ble viktige. Denne kunne deles i to: På den ene siden ble fokus rettet mot hvordan offeret opplevde situasjonen og beéggrunnene til den som utførte volden. På den andre siden situasjonelle faktorer studert og dermed også de rapportene der motivene ble gitt av den som brukte volden og truslene.

Vår begrepsbruk er utviklet og anvendt både teoretisk og operasjonelt. Analyse- og forståelsesverktøyet er videre utviklet et kritisk i lys, og vi har dessuten hentet adekvat delkunnskap og inspirasjon fra moderne voldsforskning og teoridannelser¹⁶.

Den tredje utfordringen er (som antydnet over) knyttet til selve gjenstandsfeltets egenart - nemlig at voldsutfoldelsen foregår på en helt spesiell arena og under helt spesielle institusjonelle, sosiale og materielle forhold. Praksisfeltet som studeres er fengsler og friomsorgskontorer. Forskningsgjenstanden er voldsbruk *innenfor* spesielle maktforhold, kravstrukturer, sikkerhetsforanstaltninger, kontrollsystemer og sosiomaterielle tvangsrammer. Men fengsels-Norge består av forskjellige fengselstyper, og det kan skilles mellom de mest kompakte, lukkede og makttunge fengselsinstitusjonene og de mest åpne og lite fengselsaktige systemene.

¹⁶ Dette gjelder flere disipliner og skoleretninger innenfor disse. Vi har ikke minst hentet inspirasjon fra sosiologiske og filosofiske tilnærmingene til de verdenskjente sosiologene og filosofene M. Foucault, P. Bourdieu, Z. Baumann, A. Giddens, A. Honneth, S. Zizek, U. Beck, M. Hardt og A. Negri ved siden den klassiske litteraturen innenfor forskningsfeltet. I tillegg har vi brukt aktuelle norske og nordiske arbeider innenfor etikk, filosofi, sosiologi, sosialpsykologi, psykologi, pedagogikk og biologi. Her kan bl.a. nevnes P. Isdal, M. Råkil, O.Kr. Hjemdal, K. Skjørten, M. Møller, A.J. Vetlesen, E. Schaanning, T. Mathiesen, T. Ugelvik, C. Mathiassen, H. Rambøl Hansen, B. Karpatschof, M. Nissen, N. Christie og J. Galtung. Vi har dessuten hatt kontakter med psykologer knyttet til Institutt for psykologi i København og Århus, samt BUK-fagmiljøet på Høgskolen i Lillehammer ved professorene P. Nygren og O. Dreier og professor i etikk ved Universitetet i Agder, professor P. L. Salvesen. Over flere år har også det internnordiske forskningsmiljøet i kriminalomsorgen vært viktige i diskusjonene. Hammerlin og Rokkan har også holdt en rekke forelesninger om voldsproblematikk i ulike fagmiljøer i kriminalomsorgen, på høgskoler og universitet. Hammerlin og Rokkan har dessuten hatt kontinuerlige samtaler med tilsatte verneombud og fanger/eksfanger, fengselsprester og andre fagpersoner i systemet. Blant annet har hovedvernombud M. Salacath, avd.direktør A. Skulberg, fengselsleder A. Høidal, fagforeningslederne Knut Are Svenkerud og Geir Bjørkli, inspektør K. Ekehaugen vært viktige samtalepersoner.

I tråd med organisatoriske endringer og i følge den nye straffegjennomføringsloven har friomsorgen fått andre oppgaver som straffegjennomføringsinstans. De nye oppgavene fører til at også voldsproblematikken i friomsorgen må analyseres ut fra særegne institusjonelle betingelser og da som en spesiell type straffegjennomføringsinstitusjon. Viktig for voldsforskningen i kriminalomsorgen er derfor en institusjonssosiologisk og psykologisk tilnærming der vi studerer individet i institusjonen og institusjonen i individet – altså i et indre forhold. Den enkeltes være- og tenkemåter, de relasjonelle betingelsene og personens mentale og fysiske konstitusjon preges og påvirkes ikke minst av straffegjennomføringens institusjonelle hverdagsvirksomheter. Mange fanger opplever fengslingen og fengselsregimet som svært integritetskrenkende (se fangenes tapsliste¹⁷). Virksomhetenes, arbeidsmiljøets og soningens innhold og form - dens sosiale og materielle struktur og organisering er derfor viktige faktorer for å kunne forstå voldsproblematikken, men også for måten man forholder seg til den, forebygger og følger den opp på.

Voldsbruken kan ikke forstås uten å bli sett på som en form for maktbruk, men det er viktig å si at ikke all makt voldelig. Bruk av makt kan heller ikke forstås uten motmakt/motstand, maktesløshet og avmakt. Bruk av makt forutsetter også motmakt – reell eller antatt. Makten – som volden - har åpne og direkte former, skjulte og indirekte. Den kan være demonstrativ, synlig rå og brutal, eller motsatt – subtil, skjult, indirekte og passiv. De etiske problemene med makt- og voldsbruk aktualiserer også spørsmål om når makt- og voldsbruk er etisk forsvarlig og når er den etisk forkastelig. Hvem som definerer hva som hva er selvsagt forskjellig. I denne rapporten blir det derfor viktig å forstå volden kontekstuell og ut fra den mening og betydningen voldsbruken blir gitt – eller motsatt ikke gis.

Til tider har vi erfart tendenser til at voldsproblematikken får *kvantitative overtoner* i den forstand at problemet snevres inn til en problemforståelse der man ensidig er opptatt om volden i etaten øker, og om det registrerte antallet er mye eller lite. Dette blir ut fra våre studier en for ensidig problemtilnærming som kan ta oppmerksomheten fra andre svært viktige sider ved voldsbildet. Våre studier har vist at mange tilsatte sliter med volds- og trusselopplevelser enten

¹⁷ Hammerlin utviklet denne tidlig på 1980-tallet. Den er kontinuerlig ajourført fram til i dag. Den finnes presentert i en rekke arbeider (de seneste i Hammerlin 2004, 2008, 2009, 2010) .

ved den umiddelbare hendelsen og/eller over tid. Man kan derfor lett miste blikket for de sammensatte problemene som oppstår på individnivå hvis man bare er opptatt av å telle opp en eventuell økning eller minskning av voldshendelser. Statistikk kan tilsløre, og de kan føre til mangelfull interesse for den enkelte hendelsen og den enkeltes opplevelser. Tallene er og blir en abstraksjon av det konkrete, men er i visse sammenhenger selvsagt viktig ut fra mer generaliserende vurderinger.

At man også i for sterk grad søker til mørketallene for ytterligere indikasjoner på kvantifiseringen av voldsbruk og voldsøkning, kan også få som konsekvens at tallfikseringen blir et mål i seg selv. Det må poengteres at hver hendelse involverer mennesker som utsettes for vold og fører til reaksjoner og mange ganger komplikasjoner for den det gjelder; hver hendelse må derfor følges som et helt bestemt problem opp ut fra sine særegne betingelser.

Det har vært en tendens i etaten til at den abstraherende kvantifisering unnlater å problematiserer følgende: For det første: Hva er en økning – en økning ut fra hva? For det andre: Hva er økningen relatert til typer handlinger og hendelser? Man kan jo tenke seg et motsatt utviklingsbilde at antallet hendelser synker kraftig, men at både hendelsene og konsekvensene av hendelsene er svært alvorlige for den det gjelder. Ikke bare det: I løpet av ett år kunne det være det tjue registrerte hendelser i en anstalt – neste år tre. Statistisk sett en markant nedgang. Men disse tre hendelsene var imidlertid svært kvestende og førte til betydelige problemer og konsekvenser for den enkelte. Hvordan vil man da tolke utviklingen hvis man er for ensidig opptatt av bare den tallmessige økningen som problemmarkør? En ensidig kvantifisering ville være et svært alvorlig mistak i en slik vurdering. Et annet problem er hvis formidlingen og forståelsen betoner at volden er blitt mer alvorlig? Hva er kriteriene for en slik uttalelse og i forhold til hva? Dette er spørsmål som vi skal komme tilbake til i våre samlede konklusjoner.

Det må også advares mot en reduksjonisme der voldens mangesidige alvor og belastninger identifiseres bare ved utvendige skader i form av blå- og sårmerker. Dette gjøres i enkelte tilfelle internasjonalt (Round Table). En slik registrering kan misbrukes politisk og ideologisk. Voldsproblematikken i fengsel må forstås mye mer i et helhetlig perspektiv – der ikke minst voldsbildets og voldsopplevelsens *kvalitative sider* drøftes.

Vi skal i neste kapittel ta for oss denne rapporten og den metodiske tilretteleggingen.

0.5 METODISK TILNÆRMING

Denne rapporten bygger på flere års studier. Som skrevet i innledningen har vi brukt en mangesidig og variert metodologi. Vi vil derfor i dette kapitlet presisere den metodiske tilnærmingen, men også vise til metodiske begrensninger:

For det første er det (som skrevet tidligere) gjennomført for- og pilotstudier ved både en kvantitativ og kvalitet metodisk tilnærming.

For det andre har forskerne hatt konsultasjoner, diskurser og samtaler med andre aktører fra relevante forskningsmiljøer, organisasjoner, etater, institusjoner både i inn- og utland. Særs viktige er samtale med tilsatte, fanger, verneombud og andre involverte fra praksisfeltet.

Et tredje punkt omfatter en metodisk tilnærming ved at er foretatt en stor mengde dokument- og litteraturstudier.

For det fjerde ble det på basis av forarbeidet utviklet et registreringsskjema der forskerne har operasjonalisert begreper, problemområder fra for- og pilotundersøkelsene og fra de informasjons- og registreringsbehovene som er angitt av de forskjellige aktørgruppene.

På denne måten dekker registreringsskjemaet praktiske behov, men selvsagt også konkrete forskningsbehov og forskningskrav. Empirien, dataene og den statistiske bearbeidingen er basert på ulike metodiske tilganger, men spesielt har registreringsskjemaet, diverse journaler og rapporter m.m. vært viktige informasjonskilder. Også samtaler og intervjuer med ofre for vold og en utstrakt møtevirksomhet med impliserte aktører har vært sentrale for studiene. Ved enkelte voldshendelser har vi tatt kontakt med det aktuelle fengslet der volden ble utøvd og hatt samtaler med ledelsen, verneombudet og ofrene for volden.

Som surveymessige prøvestykker har vi også utarbeidete spørre- og registreringsskjemaer for enkelte grupper og stilt spørsmål om hva den enkelte i løpet av et bestemt år har opplevd av voldshendelser enten utøvd mot personen selv eller andre. Dette er gjort i enkelte fengsler (i forbindelse med mørketallundersøkelsen) og med to aspirantkull på KRUS. Survey betyr som kjent overblikk eller oversikt, og surveymetodens målsetting er nettopp å gi et overblikk over et

sosialt fenomenområde. Deri ligger også metodens svakhet som blant annet er (Karpatschhof, 2006¹⁸):

- a) Blant annet forsvinner individet i mylderet av informanter.
- b) Den sosiale kontekst blir atomisert i enkeltspørsmål.
- c) Tversnittdesignet forteller ikke noe om utvikling eller prosesser over tid.
- d) Spørre- og intervju-skjemaformen gjør det prinsipielt umulig å gå fra statistiske sammenhenger til årsakssammenhenger.

Vi har i vår forskningsstrategi tatt hensyn til de forskjellige metodenes svakheter, og dermed forsøkt å kompensere problemene med et forskningsmetodisk mangfold. Vår intensjon har vært å få et nødvendig generert statistisk overblikk over utviklingen av volden i etaten og hvilke problemer den medfører, men vi har også tatt utgangspunkt i studier på individnivå for å avdekke den enkeltes opplevelse av problemene. Dette er gjort gjennom samtaler og intervjuer, men også gjennom rapporter og til utfyllende kommentarer i registreringsskjemaene.

Det er videre, *for det femte*, blitt gjennomført flere seminarer der voldstemaet er presentert og diskutert. I tillegg har forskerne gjennomført flere forelesninger om voldsproblematikken i kriminalomsorgen – både i forbindelse med nordiske internforskermøter og ved andre større arrangementer. Nasjonalt har forelesninger vært holdt sentralt i regi av kriminalomsorgen (KSF og SAK), men også regionalt og lokalt i regi av fengslene og friomsorgsenhetene. Vi har dessuten besøkt flere fengsler og friomsorgskontorer for konkrete samtaler eller studier. Vi har dessuten blitt kontaktet av aktører i systemet som har vært utsatt for vold, eller som har kommet med tanker om voldsproblematikken ut fra deres erfaring. Voldsproblematikken blir også årlig holdt som 1/2-dagsforelesning for aspirantene i regi av KRUS. Det har vært gjort i flere år.

Et *sjette viktige poeng* er at også eksternforskere er blitt brukt til å gjennomføre enkeltprosjekter. Enkelte studentarbeid på hovedfagsnivå har dessuten vært anvendt som tematiske innspill.

Til sist: Kontinuiteten i forskningen har vært og er viktig. Slik sett ser man variasjoner og endringer i det selvrapporterte voldsbildet og hvilken retning voldsutviklingen har og tar. Dette er også svært nødvendig for det forebyggende arbeidet.

¹⁸ Karpatschhof, B. (2006): *Udforskning i psykologien*. København: Akademisk forlag
Side | 28

0.6 METODISKE PROBLEMER

Enhver undersøkelse innebærer som sagt metodiske problemer. Så også vår. Det mest kjente generelle problemet for voldsforskningen er forholdet mellom det som er registrert og det som er i det skjulte – ofte definert som mørketall (se del 3).

Et annet problem er at den genererte statistiske kunnskapen fjerner oppmerksomheten fra det individuelle og de individuelle opplevelsene og refleksjonene. Vi har derfor arbeidet mye med å kompensere de metodiske problemene med å anvende et metodisk mangfold, samtidig som vi har hatt en forskningsstrategi som har arbeidet ut fra de forskjellige sosiale arenaene og dermed tatt utgangspunkt i samfunnsnivå, organisasjonsnivå, institusjonsnivå, enhetsnivå, avdelingsnivå, gruppenivå og individnivå.

Et tredje problem oppstår ved selvrapportering. Subjektivt sett oppleves vold forskjellig både i forhold til voldstype, hendelsesforløp og situasjonen volden oppstår i. For en enkelt region har innrapporteringen vært mangelfull.

I og med at registreringen er basert på å være bygd på selvrapportering, må dette tolkes som at den enkelte ikke har opplevd konfrontasjoner som voldelige eller truende, eller at det er skjedd en systematisk tilbakeholdelse av informasjoner som følge av avdelingskulturelle forhold. Denne mangelfulle registreringen betyr selvsagt noe rent kvantitativt lokalt sett, men egentlig svært lite forhold til et samlet kvantitativt totalbilde for kriminalomsorgen og det kvalitative eller det konseptualiserende voldsbildet. At den mangelfulle registreringen og innrapporteringen fra denne regionen har vært systematisk fra år til år, fører ikke til eventuelle problematiske variasjoner. Dette gjelder også enkelte fengsler. Likevel vil vårt tallmateriale og statistiske analyser være korrigert metodisk over tid.

Det har derfor vært viktig at analysene kompletteres med andre metodiske tilnærminger og studier. Dette har vi gjort på flere måter – blant annet ved å bruke metoder som kaster mer lys over mørketallsproblematikken (se eget kapittel i rapporten), men også ved feltstudier – både kortvarige og lenger. En av forskerne, Tore Rokkan, arbeidet også for et par år siden en periode som betjent i et fengsel. En annen forsker, Thomas (Strand) Ugelvik, som var engasjert i arbeidet med de første årsrapportene om vold, gjennomførte over en periode på ett år et feltarbeid til sitt dr.polit.prosjekt. Vi har også hatt flere samtaler med ham om hvordan han opplevde

voldsproblematikken ved å være i anstalten. Deler av hans materiale og funn brukes også i denne rapporten.

Mørketallsproblematikken må her forstås på to måter:

For det første som det blendete, det totalt mørkelagte – nemlig de hendelsene som overhode ikke rapporteres i noen former og derfor forblir i mørke.

For det andre de hendelsene som er i halvmørket – nemlig de hendelsene som er registrert i et annet dokument, i en annen rapport eller i en annen journal osv, men som ikke angitt i registreringsskjemaene, verken det som sendes KSF eller forskerne. Vi har gjennom et utvalg av fengsler studert andre informasjonskilder og dokumenter for å sammenlikne med det selvrapporterte materialet som er basis for vår registrering. I noen tilfeller finner vi en underrapportering – i andre nesten ikke. Spørsmålet er likevel essensielt: Vi har valgt en forskningsstrategi der den enkelte selv formidler både alvoret i hendelsen og om han/hun betrakter den som vold. Dette er metodisk sett vanlig å gjøre. Vi vil komme tilbake til problemstillingen i del 3. foreløpig kan vi slå fast at det voldsbildet vi har fått gjennom registreringsskjemaene stemmer godt kategoriserings- og hendelsesmessig med andre kilder som vi har brukt. Mørketallsundersøkelsene avdekker også *et voldsbilde og et forhold mellom voldsformer* som er synliggjort i selvrapporteringsskjemaene og andre registreringer. Det kan imidlertid variere kvantitativt i forhold til visse voldsformer i den forstand det finnes særlig flere voldshendelser som omfatter verbal vold, nonverbal vold og sosial vold, men også til en viss grad legemsvold.

Denne rapporten studerer problemkomplekset over flere år. Totalt sett har vi fått et forskermateriale som gir fundamentale kunnskaper over et lenger tidsspenn. Det gir et samlet, men også et mangesidig forklaringsbilde. Metodemangfoldet vi har valgt – både kvantitativt og kvalitativt – samt bruken av andre av tidligere interne og eksterne undersøkelser som er aktuelle for problemstillingen, har styrket helhetsbildet og delanalysene. Vi kan oppsummere at på tross av visse metodiske problemer og begrensninger, har vi svært gode kunnskaper om voldsproblematikken i kriminalomsorgen, de enkelte voldshendelsene og forholdet mellom voldsformene innenfor den enkelte hendelse. Dette gjelder for det første det selvrapporterte

Side | 30

registrerte voldsbildet, de ulike voldshendelsene og de varierte former for vold som den enkelte utsettes for i en hendelse, forholdet mellom voldsformene og det kvalitative innholdet i hendelsene. Vi har gode kunnskaper om voldsbildet og bruken av de ulike voldsformene i kriminalomsorgen, og vi har gode og adekvate kunnskaper om situasjoner der volden oppstår i, konsekvensene av dem og hvordan de følges opp osv. Dessuten har vi en god oversikt over voldsutviklingen og eventuelle endringer i det, både kvantitativt og kvalitativt sett.

Kontinuiteten i forskningen har vært og er viktig for prosessuelle analyser. I hele forskningsprosessen har vi også formidlet hvilke typer problemer etaten og enhetene sliter med og gitt innspill til det forebyggende arbeidet. Vi har dessuten avdekket en rekke problemer som ikke ville bli kjent for etaten hvis ikke forskningsprosessen var satt i gang og fulgt opp over flere år. Ved forskningen har vi også tydeliggjort og bevisstgjort kompleksiteten i voldsbildet, samt formidlet sider ved det som har økt bevisstheten i etaten. En rekke nye og tildekkete problemer er avdekket.

Kunnskapskapitalen har uten tvil akkumulert på basis av den strategien vi har valgt. Den har som forskningsprosess også avdekket nye forskningsbehov slik at det er skjedd en forskningsmessig forgrening som er helt avgjørende for en dynamisk forskningsvirksomhet. Men noe gjenstår ennå – ikke minst i forhold til enkelte problemtemaer og visse voldsrelasjoner. Her kan nevnes studier vold utført av tilsatte mot fanger eller kolleger, og en oppfølging av blant annet diverse strukturstudier på institusjonsnivå. En tidligere rapport av Hammerlin og Mathiassen (*Før og nå*¹⁹) er et viktig bidrag til denne studien. Det er også klimaundersøkelsen som ble foretatt i 2008²⁰. Begge er en del av den opprinnelige og planlagte forskningsstrategien.

Vi har valgt å formidle de statistiske funnene i enkle tabeller og diagrammer, med andre og har av formidlingshensyn unngått kompliserte statistiske målemetoder. Dette kan vi selvsagt kritiseres for.

¹⁹ , Hammerlin og Mathiassen 2006. Før og nå. Oslo: KRUS (Rapport nr. 5/2006).

²⁰ Johnsen, B, Granheim, P.K. & Helgesen J. 2008. The quality of working life for prison officers in high security prisons. Paper.

0.7 VOLDSREGISTRERINGSKATEGORIER OG DEFINISJONGRUNNLAG

Det er altså studiene av forskningsgjenstanden (kriminalomsorgen) og det empiriske grunnlaget, de registrerte og formidlete voldsopplevelsene og de konkrete analysebehovene som har ført til den taksonomien som er valgt (se over). Det er, som flere ganger poengtert, men som må tydeliggjøres som premiss, den enkelte som utsettes for voldshendelsene/volds-handlingene som definerer alvoret og belastningene som er påført personen ut fra opplevelsen av den. Vi har dessuten poengtert at vi har foretatt studier av visse hendelser på praksisfeltet og gjennomført dokumentstudier av disse. Således har arbeidet også bestått i å *utvikle begreper og teorier om vold* (og maktformer) i fengselssystemet/kriminalomsorgen. Utvikling av nye begreper betyr andre måter å begripe virkeligheten på²¹. Det har også vært en viktig målsetting i vårt forskningsarbeid. Vi har i forskningsprosessen blant annet brukt det som kan kalles kjennetegnende definisjoner ved at visse kjennetegn i den konkrete forskningssammenhengen framheves, men vi har også anvendt oppregnende og eksemplifiserende definisjoner²².

Definisjonene og begrepene dekker ulike forskningsmessige behov. Den vanligste og enkleste måten å betegne en definisjon på er at den skal angi en betydning av et ord eller uttrykk. Da vi i den tidligere forskningsfasen utviklet våre definisjoner (som er formet i en prosess) ble de også diskutert ved flere anledninger både blant nordiske internforskere og eksternforskere. I perioder i hele forskningsprosessen har vi hatt diskusjoner med andre voldsforskingsmiljøer. Fra 2001 til nå har det vært involvert 20 -25 forskere og fagpersoner på høyt nivå. Det var en omstendelig, men en nødvendig og viktig prosess der hvert eneste ord og hele setninger ble grundig drøftet. Det er altså et definisjonsgrunnlag som er bearbeidet på basis fra innspill fra flere aktører i kriminalomsorgen og forskjellige nordiske forskningsmiljøer. Vi bruker flere typer definisjoner²³ til analysearbeidet:

²¹ Halvorsen, K. (1991): *Å forske på samfunnet*. Oslo: Bedriftsøkonomens Forlag, s. 19

²² Oppregnende definisjoner menes det som faller inn under begrepet; eksemplifiserende vil si at "en karakteriserer en gruppe ved hjelp av karakteristiske tilfeller" (Holme, I.B., Solvang, B.K. (1989): *Metodevalg og metodebruk*. Oslo: Tano forlag, s. 156)

²³ Det er også anvendt språkbruksdefinisjoner, stipulative definisjoner og ostensive definisjoner i dette arbeidet og i forskningsprosessen

1. Operasjonelle definisjoner og begreper
2. Teoretiske definisjoner og begreper
3. Arbeidsdefinisjoner
4. Leksikalske definisjoner og begreper

De teoretiske definisjonene er begrepsavklarende og begrepsproblematiserende i forhold til andre begreper for å utforme et mer presist innhold. Den operasjonelle er en instruks for hvordan enheter skal klassifiseres for å få målt det som man ønsker (Holme, I.M., Solvang, B.K., 1989)²⁴. Vi starter med de definisjonene som er brukt i registreringsskjemaet fra 2004-2010. En operasjonell definisjon er en altså partiell forklaring som angir operasjoner eller oppskrifter for hvordan man registrerer og 'måler' eller ønsker å innlemme i det statistiske registrerings- og analysearbeidet. Den er en instruks for hvordan en skal klassifisere enhetene for å måle det man ønsker å måle (Holme og Solvang, 1989)²⁵. Vår begrepsbruk i registreringsskjemaet er følgende:

Med **vold** menes påført skade eller forsøk på skade på en annen person, dennes familie eller eiendom. Med skade menes alvorlig eller lettere skade, som overflatiske sår eller annen opplevd skade forbundet med skadehandlingen.

Med **trusler** menes både verbale, nonverbale eller skriftlige ytringer og andre handlinger, med eller uten våpen eller annen gjenstand, som uttrykker eller signaliserer mulig bruk av vold.

Vi skiller mellom følgende kategoriseringstyper og definisjoner i registreringsskjemaet:

- **Fysisk vold** – er enten (a) vold mot kropp (legemsvold) eller (b) vold mot materiell.
 - a) **Legemsvold** er handlinger som rettes mot offerets kropp der hensikten er å uskadeliggjøre eller påføre kroppslig smerte eller ubehag.
 - b) **Vold mot materiell** er ødeleggelse av eiendom, materiell og gjenstander. Det må her legges til at ødeleggelsene er tilsiktede for å skade eller plage andre.

²⁴ Holme, I.B., Solvang, B.K. (1989): *Metodevalg og metodebruk*. Oslo: Tano forlag, s. 157

²⁵ Holme og Solvang, 1989, s. 157

- **Psykisk vold** – er voldshandlinger som rettes mot offerets psykiske tilstand eller sinnsstemming. Målet og motivet er å skape psykisk ubehag, frykt, engstelse eller usikkerhet hos offeret. Den psykiske volden er en krenkelse rettet mot en persons psykiske helse og sunnhet.
- **Symbolisk vold** deles i skjemaet i to former : a) Verbal vold; b) nonverbal vold :
 - c) **Verbal vold** er kjefting, utskjelling, verbale trusler eller andre nedvurderende ytringer som oppleves sterkt belastende.
 - d) **Nonverbal vold** er truende eller nedvurderende væremåte ved bruk av kroppsspråk og/eller mimikk som oppleves sterkt belastende. (I nonverbal vold inngår også gester og tegn som oppleves truende og sterkt belastende.)
- **Sosial vold** er former for sosial undertrykkelse, sosial krenkelse, sosial sortering osv. I skjemaet eksemplifiseres den blant annet ved mobbing, trakassering, utstøtning, stigmatisering, usynliggjøring osv. – handlinger som er rettet mot den enkeltes livsbetingelser og sosiale posisjon.

Etter bearbeidingen og revisjonen av definisjonsgrunnlaget i 2010, vil definisjonene og begrepenes innhold for forskningsarbeidet fra 2011 være utformet på følgende måte:

0.8.1 DE GENERELLE DEFINISJONENE:

Med **vold** menes en fysisk, psykisk eller sosial rettet handling der målet er å skade, true, plage eller krenke en eller flere personer.

Vold er også maktbruk og hersketeknikker som omfatter forskjellige former for krenkelse av et annet menneskes integritet, og der personen utsettes for sosial undertrykkelse, nedvurdering, ydmykelse og diskvalifisering osv. med den hensikt, eller den konsekvens, å skade personen eller true hans/hennes livskvalitet.

Med **trusler** menes både verbale, nonverbale eller skriftlige ytringer og andre handlinger med eller uten våpen eller annen gjenstand, som uttrykker eller signaliserer bruk av vold.

Det er viktig å poengtere at voldshandlingen også subjektivt må oppleves enten smertefull, belastende eller truende for den som utsettes for slike handlinger.

En voldshendelse kan bestå av flere voldsformer. Vi skiller mellom følgende voldstyper²⁶:

- **Fysisk vold** er enten (a) vold mot kropp (legemsvold) eller (b) vold mot materiell:
 - a) **Legemsvold** er handlinger rettet direkte mot en annen persons kropp for å påføre kroppslig skade, smerte eller belastende ubehag (f.eks. direkte slag, spark, spyting, kroppslige krenkelser og ydmykelser osv)
 - b) **Materiell vold** er handlinger rettet mot interiør, materiell, gjenstander og ting for å true med eller utøve vold (eks. bevisst knusing, kasting av gjenstander, ødeleggelse av ting osv.)

- **Psykisk vold** er psykiske overgrep med bruk av psykiske midler og metoder som skader eller bryter ned den enkeltes psykiske helse og psykiske integritet (eks. bevisst å påføre psykisk lidelse, ubehag, frykt, fortvilelse, nedstemthet, sorg osv).

- **Sosial vold** er handlinger, væremåter og hersketeknikker rettet mot en annen person for å skade personens sosiale funksjoner, sosiale integritet og sosiale posisjon (f.eks. mobbing, trakassering, stigmatisering, utstøting, sosial usynliggjøring, sosial nedvurdering, sosial diskvalifisering, men også rasisme, undertrykkelse, demonisering osv.)

- **Symbolisk vold** er (a) verbal vold og/eller (b) nonverbal vold og/eller (c) bruk av tegn og symboler i voldelig hensikt:
 - a) **Verbal vold** er kjefting, utskjelling, verbale trusler og/eller andre nedvurderende ytringer rettet mot en person som oppleves av den enkelte som sterkt integritetskrenkende, belastende, nedvurderende og hemmende.
 - b) **Nonverbal vold** - truende eller nedvurderende væremåte ved bruk av kroppsspråk, fakter, tegn og/eller mimikk som rettes mot en person, og som oppleves av personen som sterkt truende, integritetskrenkende, belastende eller hemmende.

²⁶ Jf. Hammerlin, Y., Rokkan, T (2010): Voldstypene er referert i rapporteringsskjemaene.

- c) **Vold i form av tegn og symboler** rettet mot enkeltpersoner eller grupper som oppleves truende, integritetskrenkende, belastende eller hemmende (som tegn eller symboler som for eksempel kors eller løkke ved et navn, hakekors osv., eller ting som oppfattes og gir assosiasjoner til å bli brukt som voldsmidler – som kniv, farlige kjemiske stoffer osv.).

Vold og trusler på arbeidsplassen, eller i forbindelse med arbeidet, defineres som situasjoner der en eller flere personer blir overfalt, krenket, truet eller misbrukt i forbindelse med deres arbeid, og der overfallet, krenkelsen, trusselen eller misbruket inneholder en direkte eller indirekte mot deres sikkerhet, trivsel eller helse. I forbindelse med deres arbeid kan her tolkes også når volds- og trusselhandlingene gjennomføres mot den enkelte (og familien til personen) i kraft av hans/hennes funksjon som tilsatt – også på fritida.

Siden volden og truslene registreres, analyseres og vurderes ut fra flere metoder har det vært nødvendig å operere med utgangspunkt i en teoretisk arbeidsdefinisjon. Den er foreløpig under kontinuerlig utvikling. Nye former oppstår, andre vedvarer – atter andre går til grunne.

Den teoretiske arbeidsdefinisjonen som er utviklet på basis av de konkrete studiene av voldsproblematikken, er en vid definisjon av vold og maktbruk som også gir muligheter for å kunne studere **strukturell, systemisk, institusjonell, byråkratisk og ideologisk vold**. Den teoretiske voldsdefinisjonen er som følger:

Vold er en fysisk, psykisk og/eller sosial virksomhet med bruk av metoder der målet, motivet, meningen og betydningen med handlingen kan være å plage, skade, true eller krenke en eller flere personer, men målet, motivet, meningen og betydningen kan også være å passivisere, misbruke, utmanøvrere eller uskadeliggjøre en annen.

Den som utøver volden kan likeens handle med utgangspunkt i å undertrykke den som handlingen rettes mot, nedvurdere eller svekke personens sosiale posisjon; målet og motivet kan dessuten være å påføre den enkelte ubehag, smerte, lidelse, frykt eller angst med forskjellige sosiale, psykiske eller fysiske maktmidler og foranstaltninger. Voldsbruken kan tilmed være et middel til å kontrollere, disiplinere eller tvinge et menneske til å utføre handlinger som strider imot personens vilje, moraloppfatning eller interesser, og som truer hans/hennes personlige integritet.

Den kan dessuten være tilrettelegginger og foranstaltninger som hindrer et menneske en god livskvalitet og leveverdige forhold. Voldsbruken kan være et middel i et større prosjekt, men den kan også være et mål i seg selv.

Voldshandlinger kan ha ulike motiv og dekke forskjellige behov; de kan være gjennomtenkte og planlagte, men også forvirrede eller preget av en fordreid virksomhetsoppfatning. (Se også Møller 2000; Hammerlin og Kristoffersen, 2001; Hammerlin 2002, Hammerlin i NOU 2003:31)

O.K. Hjemdal, K. Skjøtten og P. Isdal, alle sentrale voldsforskere/voldsekspert, har alle poengtert en vid at det er nødvendig med en vid teoretisk voldsdefinisjon. Hjemdal tydeliggjør at volden må oppfattes foranderlig i tid og rom og at den må forstås som en illegitim integritetskrenkelse. Han viser også til at man må vektlegge voldens funksjon – nemlig at den krenker en persons integritet og trenger inn i hans/hennes selvbestemmelse. Det betyr at offerets opplevelser og tolkninger av voldshendelser som det utsettes for må være i fokus.

Isdal²⁷ (2000) framhever også det vide perspektivet og tydeliggjør at volden er en makthandling der frykt, smerte eller krenkelsespåføring brukes til å påvirke mennesker. Han poengterer dessuten at voldsbruken kan oppleves som noe godt for enkelte utøvere – ikke minst som en følelse av kontroll og makt.

Voldstypene er idealtypiske kategoriseringer i analytisk form. I et hendelsesforløp vil forskjellige makt- og voldsformer flyte sammen og dermed danne et komplekst sammensatt volds- og hendelsesbilde. Hendelsesforløpet veksler hele tida mellom ulike makt- og voldsformer. Slik er også opplevelsen av den volden som utøves. Noen mener at en ørefik eller å få kjeft ikke er vold, mens andre føler kilevinken eller munnbruken som nedverdiggende og sårende, ja, nærmest som voldsomme overgrep. Vi har derfor hentet noen tanker fra blant andre sosiologen og filosofen Dag Østerberg. Han betoner at sammenliknet med legemlig vold kan virkningene etter *verbal vold* i mange tilfeller oppleves som en mer alvorlig skade enn de som følger etter fysisk vold. Han begrunner det med at den verbale volden kan føre til en personlig eller sosial katastrofe, og poengterer at opplevelsen av overgrepene selvsagt varierer fra situasjon til situasjon. Noen ganger er den verbale volden knusende og den mest fryktskapende, andre ganger fører den fysiske volden til en fullstendig ødeleggelse. Hvilken situasjon man får lusingen eller kjeften i, hvilken betydning den har i den konkrete situasjonen, og hvilken meningssammenheng

²⁷ Isdal, P. (2000): *Meningen med volden*. Oslo: Kommuneforlaget

den inngår i, blir derfor vesentlig. Voldsutøverens motiver er viktig, men også de motivene som *tillegges* personen.

Både selvrapporteringskjemaene, samtaler og intervjuer viser følgende: For noen er legemsvold det verste, for andre er det å bli utsatt for psykisk og sosial vold det alvorligste og mest pinefulle overgrepet – for de aller fleste er voldshendelsen totalt sett, og som består av flere voldsformer i situasjonen, den største påkjeningen. Det er altså nødvendig å utvide perspektivet og se problemet ut fra de ulike situasjonene og sosiale betingelsene makten, volden og hersketeknikkene formes i.

Som oftest henger de ulike voldsformene handlingsmessig sammen, slik at den ene voldsformen ikke kan tenkes uten den andre i en handlingsrekke og i en total voldssituasjon. Volden må forstås som en prosess og som et (anti)sosialt fenomen, både i forhold til dens utløsende betingelser og ut fra dens utvikling og opphør. Prosessen kan starte med krangling, kjefting, trusler og trakasseringer, for så å bli preget av en sosial vold i form av utstøting og latterliggjøring, for deretter ende opp i ulike former for fysisk og psykisk vold. Intensiteten kan tilta eller avta – en voldsspiral er satt i gang. For å forstå en voldelig handling må man også se på de forhold og betingelser som setter handlingen i gang og holder den ved like, men man må også se på de forholdene som gjør det vanskelig å kontrollere situasjonen og handlingen (Elsass 1995).

0.8 LESEVEILEDNING

Denne rapporten består av seks deler. En av delene, del 3, var tidligere planlagt som en mindre delrapport, men av praktiske og økonomiske grunner valgte etaten og vi å ha den heller med i denne oppsummerende sjuårsrapporten.

Del 1 omfatter har tittelen **Vold i fengslene 2004-2010**. Det er delt opp i seks kapitler:

Første kapittel tar for seg det samlede voldsbildet over sju år. Kapittel 2 har som forskningsgjenstand sted og tidspunkt for voldsutøvelsen. Voldshendelser og voldsformer og opplevd belastning og konsekvenser av det å være utsatt for volden, blir behandlet i kapittel 3. I kapittel 4 presenterer vi de utløsende faktorene for volden relatert til fengselsvirksomheten og

relasjonene i den. Kapittel 5 tar utgangspunkt i datamaterialet som viser data omkring fangen. Det avsluttende kapitlet ser på oppfølging og etterarbeid. Her tas definerte hjelpebehov og støtteinnsatser opp, men også ulike sanksjoner og innrapporteringssystem. Del 1 rundes av med sammenfattende kommentarer.

Del 2 har som hovedtittel *Vold i friomsorgen*. Den er en kortversjon og en ajourføring voldsutviklingen i friomsorgen i perioden 2004 – 2010. Del 2 starter med noen innledende betraktninger for så å presentere volden i friomsorgen ut fra den samme kronologien som det som er gjort i del 1 om fengslene.

Del 3 har tittelen *Vold – ut av mørke*. I denne delen drøftes mørketallsproblematikken og våre studier av den i med delstudier i tre fengsler (her gitt navnene Optikon fengsel, Tau fengsel og Delt fengsel). Del 3 avslutter med noen konkluderende merknader.

Del 4 er knyttet til en utvidet forskningsoppgave vi fikk for to måneder siden om påstanden om voldsøkning i 2009 og 2010. Vi har kalt denne delen for *Voldsutviklingen – hvilken retning?* Vi har her presentert og drøftet påstander som er kommet i massemediene, samtidig som vi har studert tre fengsler som særlig var i medienes fokus: Oslo fengsel, Ullersmo fengsel og Ringerike fengsel. Del 4 avsluttes med noen oppsummerende merknader

Del 5 åpner for nye problemretninger. Kapitlet *Fengselsradikalisering i Norge: Et nytt paradigme?* er skrevet av vår forskerkollega Franck Orban om terrorisme, og er en teoretisk presentasjon og innspill som omhandler fengselsproblematikken. Internasjonalt er problemstillingen under omfattende diskusjon.

Del 6 omfatter konklusjoner og ansatser til forslag om noen forebyggende tiltak

Litteraturliste og vedlegg følger kapittel 6

DEL 1: VOLD I FENGSELENE 2004 - 2010

DEL 1: VOLD I FENGSELENE 2004 – 2010

1.1 DET SAMLEDE VOLDSBILDET OVER SJU ÅR

Voldsstudien omfatter en samlet periode på sju år fra 2004 til 2010. I utgangspunktet skulle denne rapporten omfatte perioden 2004 - 2009, men i avslutningen av dette arbeidet ba KSF ba oss om å ta med 2010 i undersøkelsen. Vi fikk derfor meget kort tid på denne utvidelsen. Men henstillingen fra KSF var etter vår mening riktig siden de mange innspillene i massemediene om økt vold i fengslene hadde tatt utgangspunkt i de siste to årene.

Voldsproblematikken må forstås i forhold til ulike endringer som har skjedd og skjer i kriminalomsorgen. Dette gjelder kriminalomsorgspolitiske, strafferettslige, administrative, organisatoriske, kriminalomsorgsfaglige, fangebehandlingsmessige, tilsattepolitiske, ressursmessige osv.

I løpet av disse årene studien tar utgangspunkt i har det vært endringer i både fangebefolkningens sammensetning, fengselsstrukturelle betingelser og i fengslingsformen. Vi vil derfor innledningsvis vise til noen statistiske informasjoner ved den utviklingen som har vært.

Antall sonings- og varetektsplasser har økt med 800 plasser fra 3074 i 2004 til 3826 i 2010 og antall fengselsdøgn har økt med nær 20 prosent, fra 1 089 738 i 2004 til 1 290 670 i 2010. Antall nyinnsettelse var 11.019 i 2004. Det har vært en økning med 650 til 11.678 i 2011. I samme periode økte nyinnsettelse i varetekt med nær 700 innsettelse fra 3163 i 2004 til 3859 i 2010. Andel varetekt varierer fengslene imellom. I enkelte anstalter har andelen varetekt økt til rundt 60 prosent av alle innsatte.

Beleggsprosenten var høy i både 2004 og 2010 med hhv. 96,6 og 95,5 prosent. Gjennomsnittlig sittedid har også variert i perioden, med en nedgang fra 95 dager i 2004 til 79 dager i 2010. I 2004 sonet 41 prosent av domsinnsatte i mindre enn 1 måned, i 2010 var det 44 prosent som sonet så kort tid. Kvinneandelen har også tiltatt fra 7 prosent i 2004 til 8,8 prosent i 2010. I 2005 var 17,5 prosent av alle nyinnsettelse for vold (hovedkategori vold, ran, voldtekt,

trusler, legemsbeskadigelse, drap og drapsforsøk). I 2009 var det samme tallet økt til nær 25 prosent, mens narkotikakriminalitet har økt fra 12,6 prosent i 2005 til 15 prosent i 2009²⁸.

Andelen utenlandske innsatte har også økt i perioden, fra 12 prosent i 2004 til 24 prosent av alle nyinnsettelse. Ser vi på perioden fra 2005 til 2010 får vi denne oversikten:

Tabell 1.1.1: Utenlandske innsatte i fengsel²⁹

	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Nyinnsettelse	1379	1436	1815	2299	2810	2771
Andel av alle nyinnsettelse	11,50 %	11,90 %	14,20 %	18,20 %	23,40 %	23,70 %
Innsatte pr. 1. mars	549	552	648	783	914	1080
Andel av alle innsatte	17,70 %	17,20 %	18,90 %	22,90 %	27,80 %	30,80 %

76 prosent av alle innsatte er norske statsborgere. Av utenlandske statsborgere var flest fra Polen, Litauen, Irak, Romania og Nigeria, alle land med flere enn 150 innsettelse. Til sammen var 120 land representert i fengsel i 2010.

Flere gjennomfører straff utenfor fengsel: I 2004 gjennomførte friomsorgen 1583 personundersøkelser, mot 1866 i 2010 og iverksatt 415 betingede dommer med promilleprogram i 2004 mot 531 i 2010. I 2004 gjennomførte friomsorgen 2095 oppdrag med samfunnsstraff, mot 2647 i 2010 (2912 i 2009). Den største forskjellen finner vi likevel for prøveløslatelse, med 5494 oppdrag i 2004 mot 7457 i 2010. Straffegjennomføring med elektronisk kontroll ble etablert som en prøveordning fra 2008. I 2010 ble det iverksatt 1000 oppdrag om elektronisk kontroll.

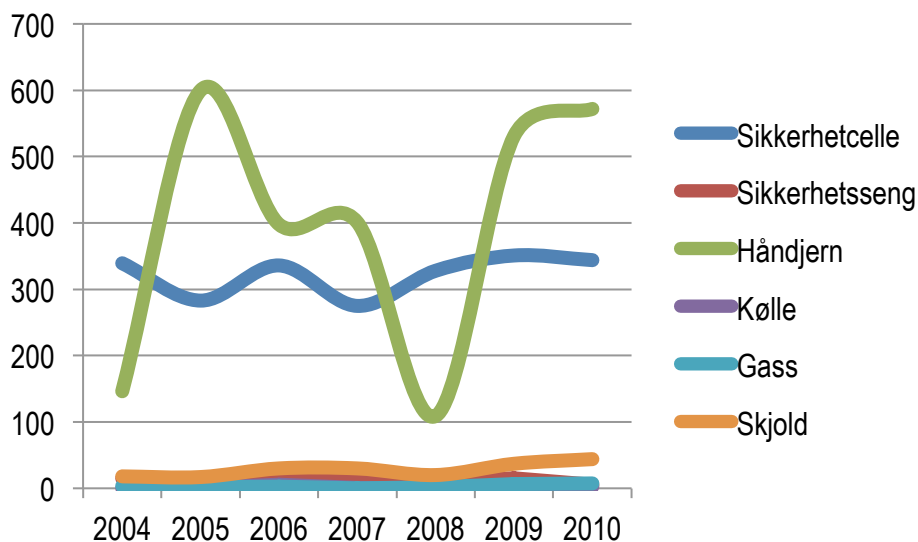
Rapportert bruk av sikkerhetscelle har ligget stabilt i perioden, opptil 350 rapporter per år. Lavest var bruken i 2007 med 275 rapporteringer. Bruk av håndjern har variert fra 600 rapporter i 2005 til 109 rapporter i 2008 (det oppgis mulig feil i rapportgrunnlaget for 2008). I

²⁸ Hentet fra Kriminalomsorgens årsstatistikk for 2004, 2005, 2009 og 2010, tilgjengelig på internett: <http://www.kriminalomsorgen.no/statistikk.78464.no.html>

²⁹ Hentet fra Kriminalomsorgens årsstatistikk, Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2010. Tilgjengelig på internett: <http://img3.custompublish.com/getfile.php/1640752.823.befyrrrfee/årsstatistikk+2010+bruk.pdf?return=www.kriminalomsorgen.no>. Skrevet ut den 28. juni 2010 kl. 13:00

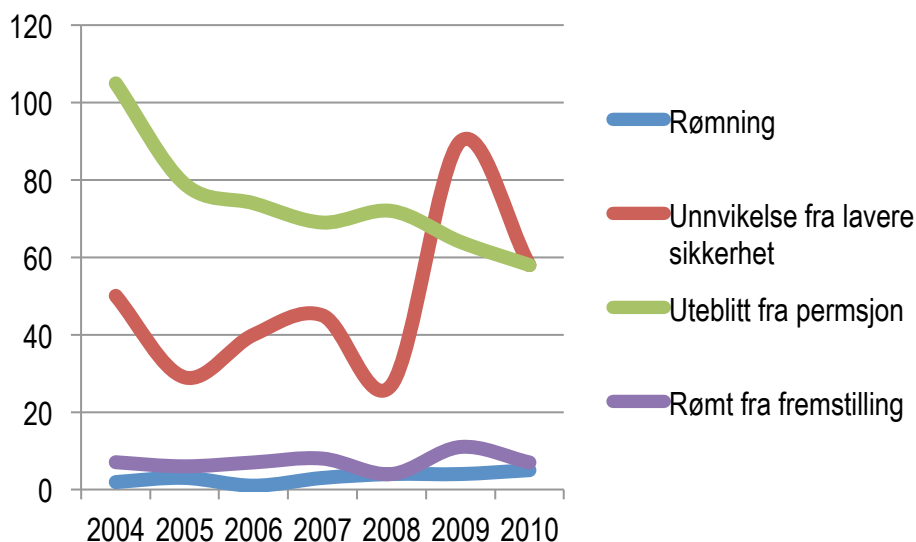
2009 og 2010 har rapportert bruk av håndjern ligget rundt 550. Det er også en liten økning i rapportert bruk av skjold og gass.

Figur 1.1.1.1: Bruk av tvangsmidler i fengsel i perioden 2004-2010. N=5335

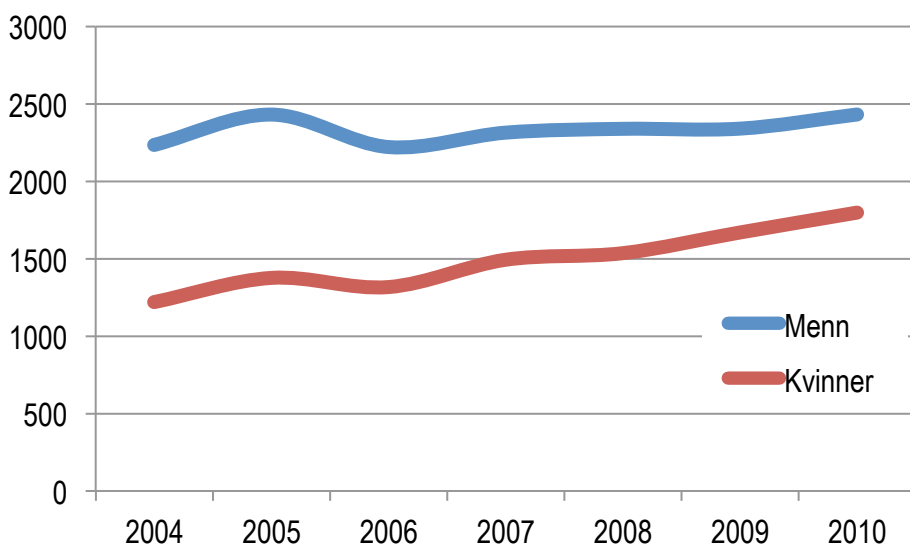
Det har heller ikke vært noen klar økning for unnvikelser og rømninger. Tvert imot er antall uteblivelser fra permisjoner halvert fra 105 i 2004 til 58 i 2010, samtidig som antall innvilgede permisjoner har økt med nær 30 prosent, fra 23095 i 2004 til 30704 i 2010. For unnvikelse fra fengsel med lavere sikkerhetsnivå er det særlig et år (2009) som peker seg ut. Antallet unnvikelser har ellers ligget mellom 50 og 60 per år. For rømninger og rømt fra fremstilling er det små endringer, og tallene her liggerrundt hhv 1-5 og 5-10 hendelser per år.

Figur 1.1.1.2: Rømning, unnvikelser mm i perioden 2004-2010. N=937

På ansattssiden har antall ansatte økt med 774 årsverk fra 3457 årsverk i 2004 til 4231 i 2010. Figuren under viser utviklingen for antall tilsatte i perioden, som omfatter ansatte i fengsel, friomsorg og administrative funksjoner, men ikke importerte tjenester. Vi ser også av figuren hvordan andelen kvinner har økt fra 35,3 prosent av alle årsverk i 2004 til 42,5 i 2010.

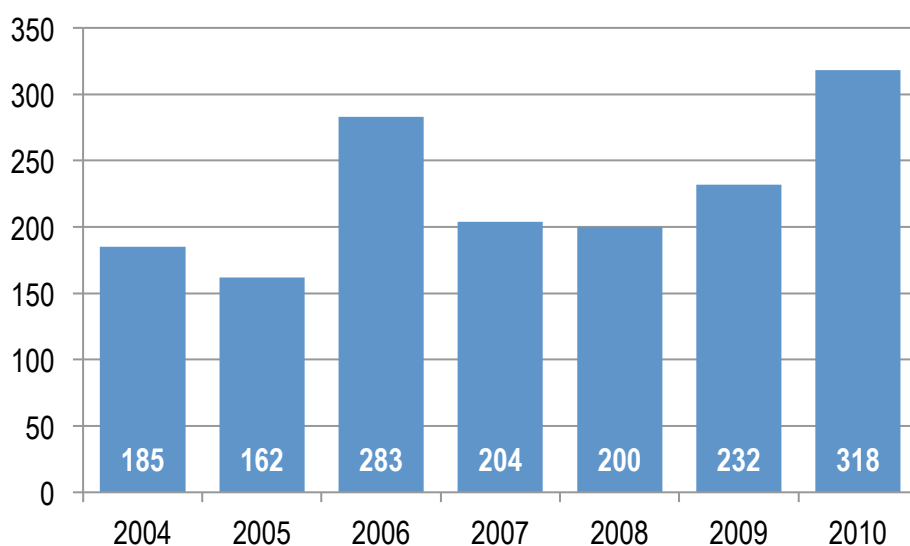
Figur 1.1.1.3: Fordeling av årsverk for kjønn i kriminalomsorgen 2004 – 2010³⁰. N=26734

³⁰ Tallgrunnlag hentet fra Forvaltningsdatabasen, Norsk Samfunnsvitenskaplig Datatjeneste (NSD) sine sider som tilgjengelig på internett: <http://www.nsd.uib.no/polsys/data/forvaltning/ansatte/etat/4:5?>

Vi vil i denne delen se på vårt grunnmateriale for sjuårsperioden fra 2004 til og med 2010. Det er sendt inn 1584 selvrapporteringsskjemaer. Figuren og tabellen under viser *antall innkomne skjemaer og hendelser, 1584, fordelt på hvert enkelt år fra 2004*. Skjemaene er kommet fra 43 fengsler, 13 friomsorgskontorer og tre overgangsboliger. De fordeles på følgende måte: 1231 av dem kommer fra tilsatte i fengslene og overgangsboligene, mens 40 er fra friomsorgskontorene (se del II).

Figur 1.1.1.4: Antall rapporterte hendelser per år 2004-2010. N=1584

Det nye skjemaet ble introdusert som et prøveskjema i 2004. For det første året var det visse introduksjons- og startproblemer. Skjemabruken stabiliserte seg imidlertid i løpet av 2005 – 2006. For de sju undersøkelsesårene er det i gjennomsnitt sendt inn 226 selvrapporterte hendelser. Det er registrert flest i 2010 – færrest i 2005.

Det synes også som det er en tendens til økning i voldshendelsene i 2009 sammenliknet med 2007 og 2008, og talmaterialet for 2010 viser ytterligere en stigning til et nåværende høyeste nivå. 2006 viser imidlertid et høyere nivå sammenliknet med 2009. Sånn sett skiller to år seg ut: 2006 og 2010.

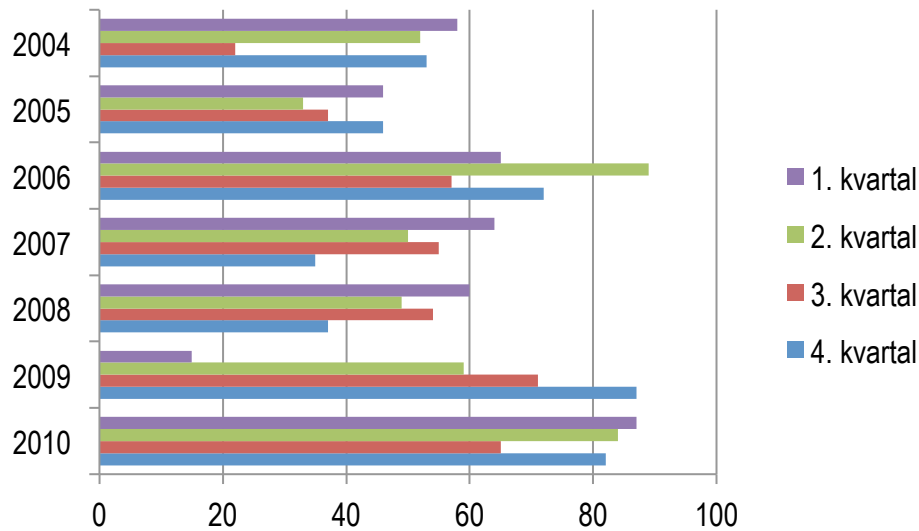
Av grunnmaterialet kan leses: For 2004 var det 185 hendelser; i 2005 var det registrert 162; i 2006 var tallet 283; i 2007, 204; for 2008 var tallet 200 – mens det for 2009 er 232 hendelser. I 2010 er det rapportert 318 hendelser. Det er sendt inn ytterligere 70 skjemaer fra Ullersmo fengsel som ikke inngår i tallgrunnlaget for 2010, men som drøftes i et eget kapittel om rapporteringer for 2010 (se del 4).

Våre undersøkelser viser at mye av økningen i 2006 kan knyttes til at det i perioder i enkelte fengsler har vært flere voldshendelser, og at det hadde vært flere tilsatte som var involverte i samme sak. Dermed ble det også sendt inn flere skjemaer som omfattet flere tilsatte på noen saker. Det gjelder også for de andre årene, men i mindre omfang. For eksempel skiller ett fengsel seg ut i 2006 skiller med ca. 30 % av rapportene, og det går fram av datamaterialet at flere tilsatte rapporterte at de var utsatt for vold i samme hendelse. Det samme voldsbildet avtegnes for 2010 (og delvis for 2009) der noen fengsler i enkelte perioder registrerte en økning av voldshendelser. Også enkeltsituasjoner med voldshendelser der flere tilsatte er involverte, slår ut for dette året. At flere tilsatte i en større eller mindre gruppe har sendt inn registreringsskjema for samme hendelsessituasjon, er selvsagt en helt riktig prosedyre; at flere personer under én hendelse kan bli skadet, er óg helt adekvat hendelsesforløpet i en gitt voldssituasjon og rokker ikke ved alvoret i skadeopplevelsen eller skadepåføringen for den enkelte tilsatte (på individnivå) som har vært utsatt for volden. Det må poengteres at kvalitativt sett kan en voldssituasjon, der flere er innblandet, påføre den enkelte involverte som gruppeaktør betydelige skader og være en svært traumatisk opplevelse for personen. I noen saksforhold i 2009 og 2010 har vi registrert at flere tilsatte i samme hendelse har fått skader i aksjonen.

Men som en samlet statistisk vurdering, der tallmaterialet generaliseres og abstraheres ytterligere, er det av betydning å presisere at hendelser der flere tilsatte er innblandet i ett eller få saksforhold kan forrykke helhetsinntrykket statistisk sett.

Hvis vi bryter ned tallmaterialet for så å se på hvordan *utviklingen har vært årlig og kvartalsvis*, får vi dette bildet:

Figur 1.1.1.5: Antall rapporterte hendelser per kvartal for årene 2004-2010. N=1584

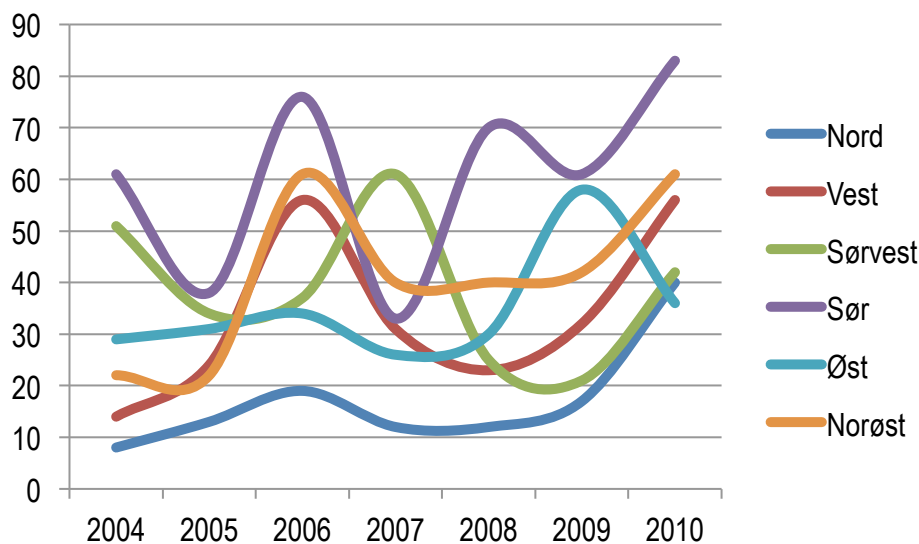
Som vi ser av figuren er det store variasjoner per kvartal for alle årene. Det kvartalet med flest rapporter var 2. kvartal 2006 med 89 rapporterte hendelser. I 2010 ser vi at det er mindre forskjell kvartalene imellom. I 2009 var det en økning å spore i de to siste kvartalene. Det 4. kvartalet er over 80 rapporterte hendelser, mens tre av kvartalene for 2010 er over 80.

Figuren over setter også søkelyset på kvartalsmessige variasjoner. På spørsmålet om volden øker, er det viktig å slå fast at registrerte økninger kan skyldes at enkelte kvartalregistreringer (eller over ett år) har hatt en særlig økning av hendelser i ett eller et par fengsler, og som må forklares ut fra særegne forhold eller bestemte hendelser i fengslet. Registreringsøkningen kan da, som betonert i avsnittet over, skyldes at det er sendt inn flere rapporter knyttet til én eller få hendelser der flere tilsatte har vært involverte. Grappa betjenter som har vært involvert har da sendt inn skjemaer hver for seg (som, som sagt tidligere er en riktig tilbakemeldingsprosedyre). Det er selvsagt ikke et mindre voldsproblem for den enkelte³¹.

³¹ Det skal også poengteres at for ett fengsel (Ullersmo) er det sendt inn et antall registrerings skjemaer som bare er fylt ut av verneombudet og ikke den som selv har blitt utsatt for volden. Dette gjelder både for 2008, 2009 og 2010. I 2008 mottok vi 50 ufullstendig utfylte skjemaer. Kun 6 av disse var fullstendig utfylt, Resten manglet skjema del 2, som er den tilsattes rapportering om hendelsen. Vi valgte likevel å inkludere disse skjemaene i tallgrunnlaget for 2008. I 2009 fikk vi opplyst at det var rapportert 50 skjemaer fra fengselet, men mottok ingen til KRUS, selv etter purringer. I 2010 rapporterte Ullersmo fengsel 83 skjemaer, men kun 13 av disse inneholdt Side | 48

Til sammen over sjuårsperioden har vi registrert at av 1582 skjemaer er inn 121 kommet fra region Nord (ca. 8 %); 236 (dvs. ca. 15 %) fra region Vest; 271 (17 %) fra region Sørvest; 422 (ca. 27 %) fra Sør; 244 (15 %) fra region Øst og 288 (18 %) fra region Nordøst. Ser vi på utviklingen regionsvis, får vi dette bildet:

Figur 1.1.1.6: Antall rapporterte hendelser per år fordelt for region. N=1582.

Som vi ser av figuren er det store variasjoner årene imellom. I 2010 er det region region Sør og region Nord som har rapportert flere hendelser enn tidligere i seksårsperioden. Økningen i antall rapporterte hendelser for 2006 skyldes en økning i antall hendelsesregistreringer i region Sør og Sørvest. For 2009 gjelder det særlig en økning i region Øst, mens antallet registrerte hendelser er temmelig stabilt på et høyere eller lavere nivå for de andre regionene – da sett i lys av hele perioden.

Det er særlig Oslo fengsel, Ringerike fengsel, Vik fengsel, Bergen fengsel og Kongsvinger fengsel som har registrert en økning av volden for 2009 og 2010, men økningen er særlig markant i enkelte perioder (kvartaler). For Oslo fengsels del viser det statistiske totalmaterialet et markant høyere nivå for innrapporterte skjemaer/hendelser sammenliknet med 2008, mens det i 2010 har vært en nedgang fra 2009 – skjont nivået ligger høyere sammenliknet med 2008. Også Ila fengsel

informasjon om hendelsen (skjemadel 2). Vi valgte denne gangen å ekskludere de 70 skjemaene som ikke gav informasjon om hendelsene. En egen gjennomgang for Ullersmo fengsel er inkludert i del 4 i denne rapporten.

viser til en økning sammenliknet med 2007 og 2008, men har ikke så mange innsendte skjemaer som i 2006. Også Trondheim fengsel har flere utfylte registreringsskjemaer sammenliknet med tidligere. Bergen fengsel og Åna fengsel viser til en økning i 2009 og 2010, men de hadde også tidligere i 2006 eller i 2007 mange innsendte skjemaer. Ringerike fengsel har siden 2006 hatt mange innsendte skjemaer, med unntak av 2007. For både 2006 og 2004 var antallet skjemaer høyt for ringerike; det samme for 2008, men med en nedgang i i 2009 for så å øke i 2010. Skien fengsel har registrert mange hendelser i 2008 og 2009, men har en nedgang i 2010.

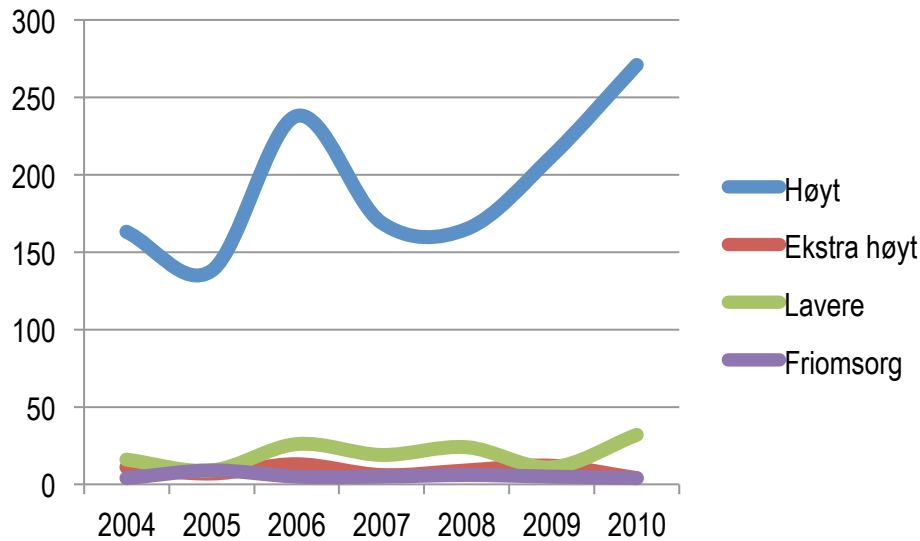
Statistisk sett vil en kunne anta at en økning av antall fengslede kunne føre til en økning av antall voldshendelser. Antallet fanger og domfelte har da også økt i perioden. Men det er ikke kausalt gitt at en økning i fangebefolkningen fører til en økning av voldshendelser. Her vil ikke minst fengselstype, fengslings- og soningsform spille inn ved siden av andre mer miljøbetingete faktorer.

Relasjonsmål med høyt abstraksjonsmål kan forvirre: En registrert økning som følge av fangetallsøkningen kan i form av flere voldshendelser *reelt og objektivt* sett være et uttrykk for en økt påkjenning for praksisfeltets aktører. I så fall avtegnes et reelt opplevelses- og hendelsesbildet selv om man statistisk sett kan nedtone alvoret ved å si at den statistiske informasjonen viser at det pr. tusen fanger ikke har vært en økning.

En statistisk analyse kan selvsagt være viktig som et delbilde, men det må advares mot statiske overdrivelser og nivåfeilsutninger. Prinsipielt sett er nødvendig å forholde seg kritisk til de statistiske analysene og ha en bevissthet om tallmaterialets begrensninger. Tallbruk kan være nyttig redskap, men må ikke gjøres identisk med en konklusjon. Tallmaterialets abstraksjonsnivå kan også forføre leseren ved å framheve noe til fordel for noe annet. Slik sett kan statistisk informasjon tilsløre eller overdrive framfor å avdekke forhold. Det betyr at også de kvalitative vurderingene av hendelsene på individ-, gruppe- og avdelings-/institusjonsnivå er av stor betydning. Kvalitative informasjon og vurderinger av de forskjellige nivåene vil da også bli gjennomgått, problematisert og diskutert i de påfølgende kapitlene.

Men hva viser det store statistiske materialet på institusjonsnivå? Ser vi på hendelsesfordelingen i henhold til *sikkerhetsnivå*, er fordelingen slik:

Figur 1.1.1.7: Antall rapporterte hendelser per år fordelt etter sikkerhetsnivå. N=1593

Flere har krysset for både høyt og ekstra høyt sikkerhetsnivå. Det er en økning i 2010 for både høyt og lavere sikkerhetsnivå.

Fordelingen i kurvedigrammet viser en klar dominans for fengsler med høy sikkerhet både sett i forhold til det absolutte og relative tallgrunnet. Noe over 89 % av de registrerte hendelsene skjer i systemer med høyere og ekstra høyt sikkerhetsnivå. Antall innrapporterte voldsskjemaer for fengsler med høyere sikkerhetsnivå økt fra 212 i 2009 til 271 i 2010 og har en prosentandel på noe over 85 %. Gjennomsnittet er 80 % for de sju årene. Tallene varierer mellom 271 (i 2010) og laveste nivå i 2005 på 138. Etter 2010 er den nest høyeste registreringen registreringen for 2006 med 238 innrapporteringer. Voldshendelser i fengsler med lavere sikkerhet utgjør grovt sett 9 % av de innsendte skjemaene, mens friomsorgen andel er noe over 2 % av de innkomne skjemaene. Voldshendelsene i fengsler med lavere sikkerhet har økt i 2010 (n: 32) sammenliknet med 2009 (n: 11), men er likevel på et lavt nivå (gjennomsnittet for de sju årene er 19). For alle årene fra 2004 varierer tallene fra åtte til 32. For fengsel med meget høyt sikkerhet, har den gått noe ned, men her er de absolutte tallene små og varierer mellom 13 til fire for hvert år. Gjennomsnittet er ni innrapporteringer – eller cirka fire prosent. Friomsorgen omfatter 2.4 % og varierer mellom ni til fire skjemaer. I forhold til plasskapasitetsfordelingen pr dag er tallet på lukkede plasser noe over 60 %. En av tre gjerningspersoner satt i varetekt.

Tabell 1.1.1.2: Enhetens sikkerhetsnivå. N=1593

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Høyt sikkerhetsnivå	163	138	238	169	165	212	271
Ekstra høyt sikkerhetsnivå	11	7	13	6	9	12	4
Lavt sikkerhetsnivå	16	9	26	19	24	11	32
Frimsorg	4	9	5	5	6	5	4

Som vi ser av tabellen bekreftes at fengsel med høyt sikkerhetsnivå har 85 prosent av rapporterte hendelser. Enheter med ekstra høyt sikkerhetsnivå utgjør nær fire prosent av alle rapporterte hendelser i perioden, mens enheter med lavt sikkerhetsnivå har 8,5 prosent av alle rapporterte hendelser. Her har det, som påpekt over, vært en økning fra 2009 til 2010 fra 11 til 32 hendelser. Frimsorg rapporterer rundt 5 hendelser per år, som utgjør litt mer enn to prosent av alle hendelser.

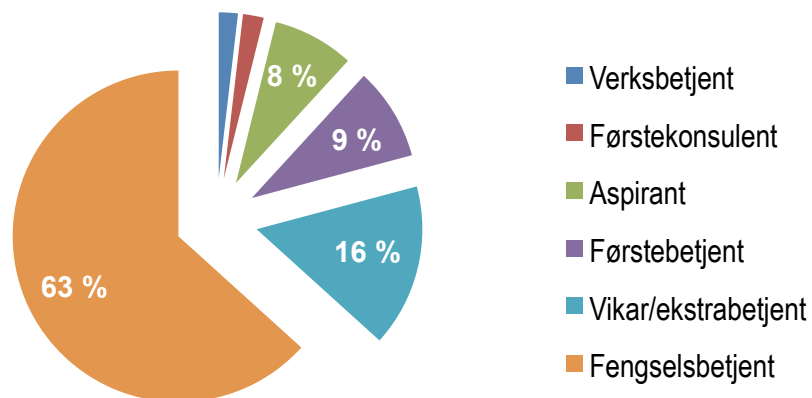
Vi har gjennom studiene registrert at hvis presset på avdelingen også blir stort i form av flere varetektinnsettelse eller i form av manglende ressurser til miljøarbeid og den dynamiske sikkerheten osv., kan dette føre til økte problemer særlig for avdelingene med høyt sikkerhetsnivå. Dette vil vi diskutere mer i senere kapitler.

1.1.1 VOLDSTYPER FORDELT PÅ TILSATTGRUPPA

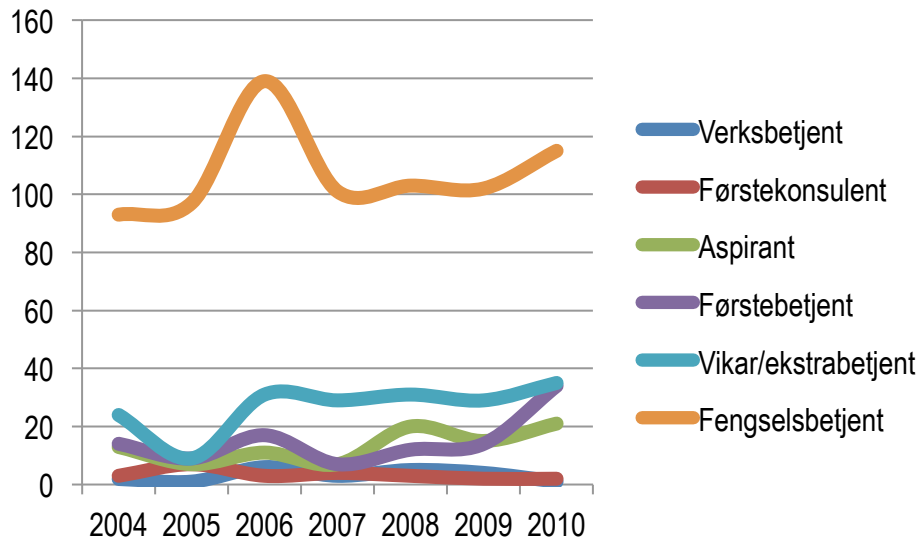
Av 1491 (av n: 1584) registrerte innkomne skjemaer, er det registrert 73 % menn og 27 % kvinner. Rundt 39 % mellom 30-39 år – ni prosent under 24 år, mens åtte prosent er mellom 50-59 år. De over 60 år utgjør noe over en prosent, mens gruppene mellom 25-29 år og 40-49 år er omtrent like store – henholdsvis nesten 22 % og 21 %.

Ser vi på de tilsattes yrkesgrupper kan følgende fordeling presenteres for tilsattegruppen fra 2004 – 2010 som er registrert i de innsendte skjemaene: Fengselsbetjentgruppen er størst med 63 % av de selvrapporterte skjemaene. Vikarer/ekstrabetjenter utgjør 16 %, aspirantene åtte prosent. Til sammen utgjør vikarer/ekstrabetjenter og aspiranter nesten hvert fjerde innsendte skjema.

Figur 1.1.1.8: Rapporterte hendelser 2004-2010 summert for aktuelle tilsattgrupper. N=1185

Figur 1.1.1.9: Rapporterte hendelser 2004 – 2010 utvikling for aktuelle tilsattgrupper. N=1185

Voldsutviklingen sett i lys av yrkesgruppe viser følgende: Det var mest vold mot betjenter i 2006; deretter gikk den ned i 2009, men har igjen økt i perioden 2009 til 2010. Gruppen vikarer/ekstrabetjenter viser en viss stabilitet fra årene etter 2006, men med en liten økning fra 2009. For aspirantene er voldsbildet noe annet: Det ligger relativt stabilt til 2007, men tiltar i 2008, går litt ned i 2009, for så å øke igjen i 2010. Voldsregistreringen viser at det har vært en økning av voldsbruken for førstebetjentgruppa særlig fra 2009 til 2010. For de andre gruppene er utviklingen stabil på et lavere nivå.

Tabell 1.1.1.3: Fordeling av for alle tilsattgrupper 2004 – 2010. N=1266

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Renholder	0	0	1	0	0	0	0
Fengselsprest	1	0	0	0	0	0	0
Fysioterapeut	1	0	0	0	0	0	0
Narkotikakoordinator	1	0	0	0	0	0	0
Underdirektør	1	0	1	0	0	0	0
Kjøkken	0	2	0	0	0	0	0
Administrasjon	0	0	2	0	0	0	0
Avdelingsleder	0	1	0	0	0	1	1
Sosialkonsulent	0	2	0	1	0	0	1
Verksmester	0	0	2	1	0	0	1
Fritidsleder	0	1	1	1	0	0	1
Lærer	0	0	2	0	0	2	1
Frimsorgsleder	0	1	0	1	0	2	1
Vaktleder	0	1	1	1	0	2	1
Kontoransatt/administrasjon	1	0	2	0	0	1	2
Lege/sykepleier	0	1	0	2	0	3	1
Fengselsleder	1	0	2	0	0	0	4
Fengselsinspektør	3	0	1	0	2	1	2
Andre	1	1	6	0	0	3	0
Verksbetjent	2	1	6	3	5	4	1
Førstekonsulent	3	7	3	4	3	2	2
Aspirant	13	7	11	7	20	15	21
Førstebetjent	14	9	17	7	12	14	34
Vikar/ekstrabetjent	24	9	31	29	31	29	35
Fengselsbetjent	93	97	139	101	103	102	115
Ant oppgitt totalt per år (n)	159	140	228	158	176	181	224

Vi ser at samlet sett for perioden 2004 – 2010 utgjør gruppa betjenter (fengselsbetjenter, førstebetjenter, verksbetjenter og verksmestre) ca. 71 % av de selvrapporterte skjemaene. En relativ sett stor gruppe utgjør ekstrabetjenter og aspiranter – nesten 25 %. Dette er faglig og sikkerhetsmessig et viktig poeng og forsterker også behovet for det faglige kompetansekravet. Det skal også påpekes at for gruppa helsepersonell, lærere og andre meldes voldshendelser ikke til kriminalomsorgen, men til egen arbeidsgiver i kommune eller annen virksomhet. For disse gruppene er dermed tallmaterialet i ovennevnte tabell statistisk sett av begrenset verdi, men derimot som hendelse er den kvalitativt sett av stor betydning.

Tabell 1.1.4: Antall tilsatte i hovedkategorier³², vold i 2010 og prosentvis andel tilsatte utsatt for vold i 2010 (N=224)

	Antall tilsatte	Vold i 2010	Andel i 2010
Aspiranter	378	21	5,56
Fengselsbetjenter	2050	150	7,32
Ledere	727	45	6,19
Annet	68	3	4,41
Miljøarbeidere	119	1	0,84
Administrasjon	555	2	0,36
Førstekonsulenter	306	1	0,33
Arbeidsdrift	369	1	0,27

Tabellen over viser andel tilsatte utsatt for vold i hovedkategorier for antall ansatte i kriminalomsorgen i 2010. Antall tilsatte uttrykker *antall årsverk* og *ikke* antall tilsatte i hver kategori. Vikarer og ekstrabetjenter er ikke skilt ut særskilt i kategoriene, men inngår sammen med fengselsbetjenter. Dette er også den største gruppen, både i antall og i andel av vold og trusler i 2010. Ledere skårer også høyt, noe som skyldes antall førstebetjenter som har rapportert om vold og trusler i 2010. Aspiranter er den tredje mest utsatte gruppen i denne oversikten. I 2010 var det 21 rapporter om vold og trusler mot aspiranter under praksisperioden. Aspiranter og vikarer/ekstrabetjenter utgjør til sammen en utsatt gruppe for med basis i de innrapporterte skjemaene. Gruppen ledere omfatter både enhetsledelse og mellomledere. I forrige figur så vi hvordan andelen førstebetjenter som var utsatt for vold var økende.

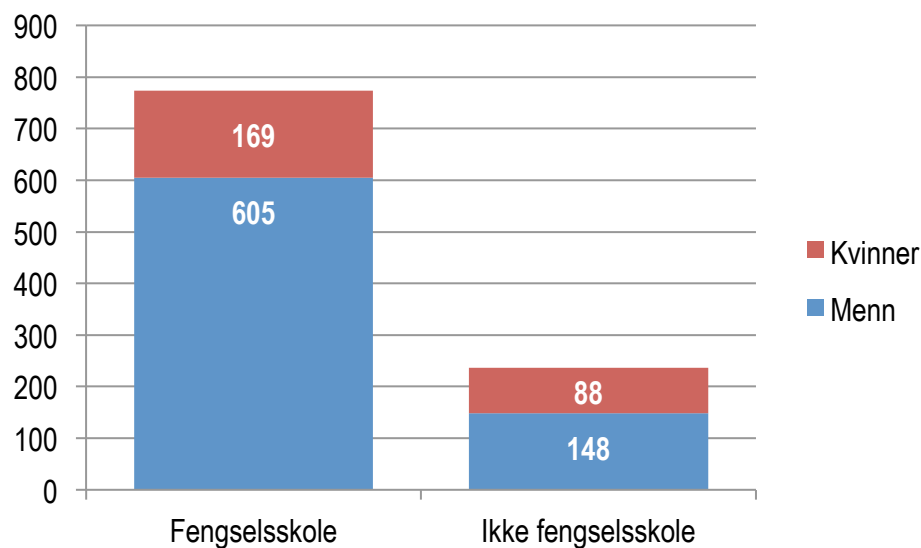
Det skal også understrekes at for faggrupper som ikke er fengselsansatt, rapporteres voldshendelsen til deres respektive arbeidsgivere – det gjelder for eksempel skole- og helsepersonell. Men fra tid til annen får forskerne også informasjon om vold utøvd mot disse gruppene.

³² Kategorier hentet fra Agresso lønningssystem per juni 2011, hovedkategori fengselsbetjenter omfatter betjenter og fengselsbetjenter. Ledere omfatter førstebetjenter, driftsledere, verksmester, inspektører, direktører, ledere. Annet omfatter lektorer, renholdere. Miljøarbeidere omfatter miljøarbeidere, sosialkonsulenter, fritidsarbeidere. Administrasjon omfatter rådgivere, konsulenter, prosjektledere. Førstekonsulenter omfatter saksbehandlere, førstebetjenter, kriminalomsorgskonsulenter. Arbeidsdrift omfatter verksbetjenter.

1.1.2 VOLDSTYPER FORDELT PÅ TILSATTES KJØNN

Ser vi på om tilsatte og kjønn relatert til om de har eller ikke har fengselsskolen, får vi følgende tabell:

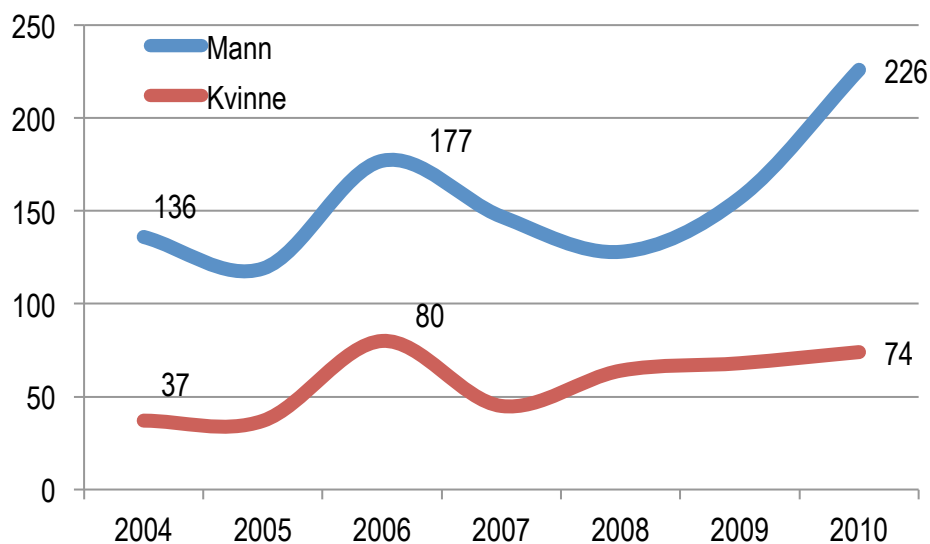
Figur 1.1.2.1: Antall som oppgir fengselsskole (KRUS) for fengselsbetjenter, førstebetjenter, vikarer/ ekstrabetjenter og andre operative etatsansatte i fengsel 2004 - 2010. N=1010.

Figuren over viser etatsansatte på flere nivåer. Samlet er det 774 av 1010 som oppgir utdannelse på fengselsskolen, som utgjør 75 prosent.

Av de 591 fengselsbetjentene som svarte at de hadde fengselsskole, var 461 menn, 129 kvinner. 75 svarte at de hadde ikke fengselsskole (49 menn og 26 kvinner). Hvis vi ser på volden som respondenten utsettes for, og da fordelt på **kjønn**, kan presenteres på følgende måte:

Figur: 1.1.2.2 Rapporterte hendelser 2004-2010 fordelt for kjønn. N=1495

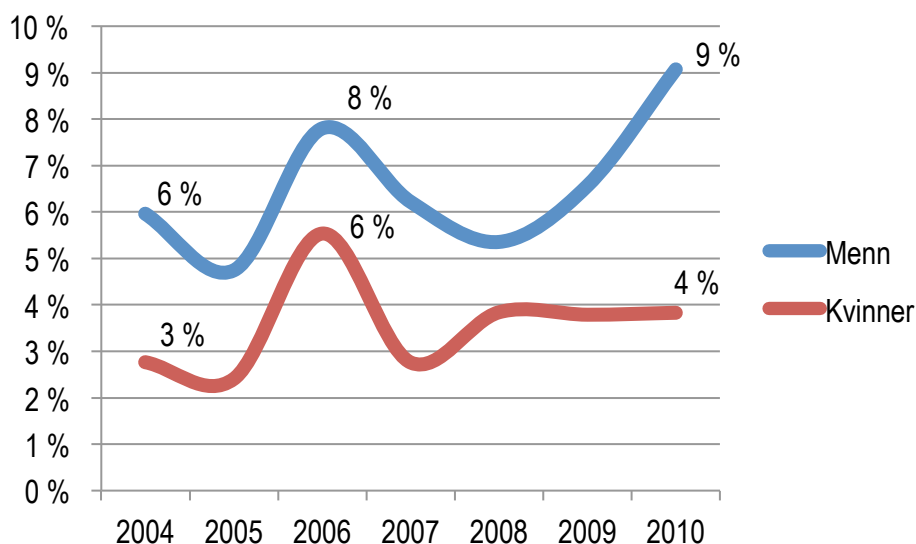

Det har vært en sterk økning av antall kvinner tilsatt i kriminalomsorgen i undersøkelsesperioden, fra 1338 årsverk i 2004 til 1932 i 2010; dette er en økning på 45 %. I samme periode har antall menn økt fra 2283 årsverk i 2004 til 2491 i 2010, en økning med ni prosent. Totalt har det vært en økning på 802 tilsatte i perioden som er en økning på 22 prosent i forhold til antall årsverk i 2004.

Ser vi på antall rapporterte hendelser i perioden, finner vi en dobling av antall hendelser for kvinner, fra 37 til 74 og en økning. For menn er økningen fra 136 til 226 hendelser i perioden 2004 til 2010, dvs. 66 prosent.

Ser vi perioden under ett er det 3,6 % av kvinnene som har rapportert om hendelser i perioden, mens tallet for menn er 6,5 %. Ser vi på tallene for 2010 er det ca. 4 % av kvinnene og ni prosent av mennene som har rapportert om hendelser i 2010. Figur nr. 1.1.2.3 visualiserer dette bildet. Forskjellen mellom tabell 1.1.2.2 og 1.1.2.3 skyldes også at det har vært en økning i antall tilsatte kvinner i etaten i løpet av perioden.

Figur 1.1.2.3: Andel tilsatte (årsverk) fordelt for kjønn i perioden 2004-2010 som har rapportert om hendelser. N=1495.

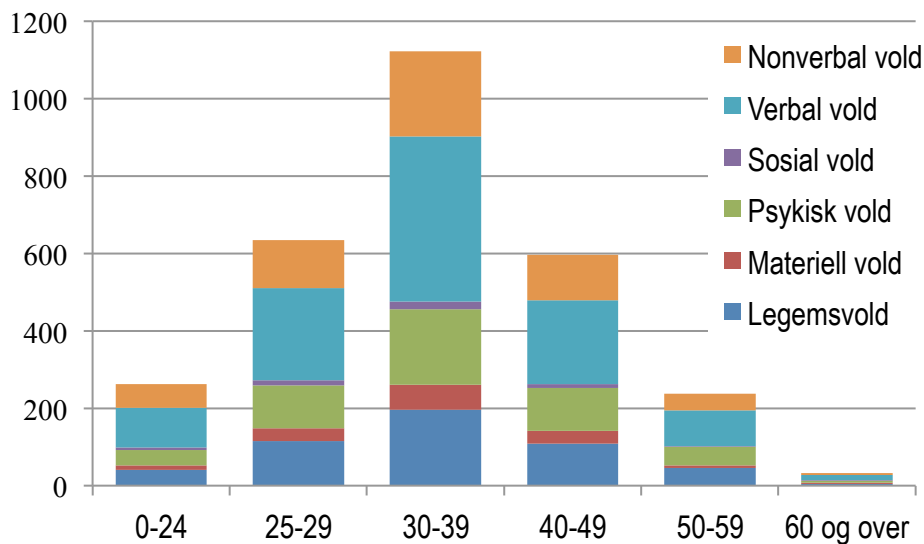

I en voldshendelse inngår det alltid flere voldshandlinger – totaltallet er logisk sett derfor høyere enn de 1495 skjemaene som her er basismaterialet. Det betyr at i det enkelte skjemaet krysses det av på flere voldsformer (eller handlinger) som man er blitt utsatt for.

Det synes som om at fordelingen for hvilken type vold menn og kvinner utsettes for stemmer ganske godt med kjønnsfordelingen ellers. Men et par forskjeller kan registreres: For sosial vold er forskjellen klart mindre mellom kjønnene da nesten 38 % av de sosiale voldshandlingene har kvinner som ofre til forskjell fra legemsvold der 25 % er kvinneandelen. Prosentandelen viser dessuten at det er færre kvinner som er blitt utsatt for legemsvold sammenliknet med mennene. For psykisk vold er kvinneandelen klart større enn for legemsvold: For nesten 30 % av innrapporterte psykisk voldshendelsene er kvinner ofre. For verbal og nonverbal vold ugjør kvinnene som ofre henholdsvis 27 % og 28 % - altså omtrent det samme som fordelingen er mellom kjønnene er på innkomne skjemaer. Det er altså to tendenser å spore: a) Flere menn utsettes for legemsvold, mens b) kjønnsforskjellene er klart mindre for særlig sosial vold og psykisk vold.

1.1.3 VOLDSTYPER FORDELT PÅ TILSATTES ALDER

Figur 1.1.3.1: Voldstyper fordelt for tilsattes alder på hendelsestidspunktet i perioden 2004 – 2010. N=2885

Diagrammet viser en aldersfordeling for voldsformer. For å gjenta. Antallet registrerte voldstyper blir større enn antallet registreringsskjemaer fordi hvert enkelt skjema kan ha flere voldstyper i en hendelse.

Det er dem mellom 30 og 40 år som utsettes for de fleste voldstyper; sånn sett avspeiler denne fordelingen den generelle aldersfordelingen for betjentgruppa.

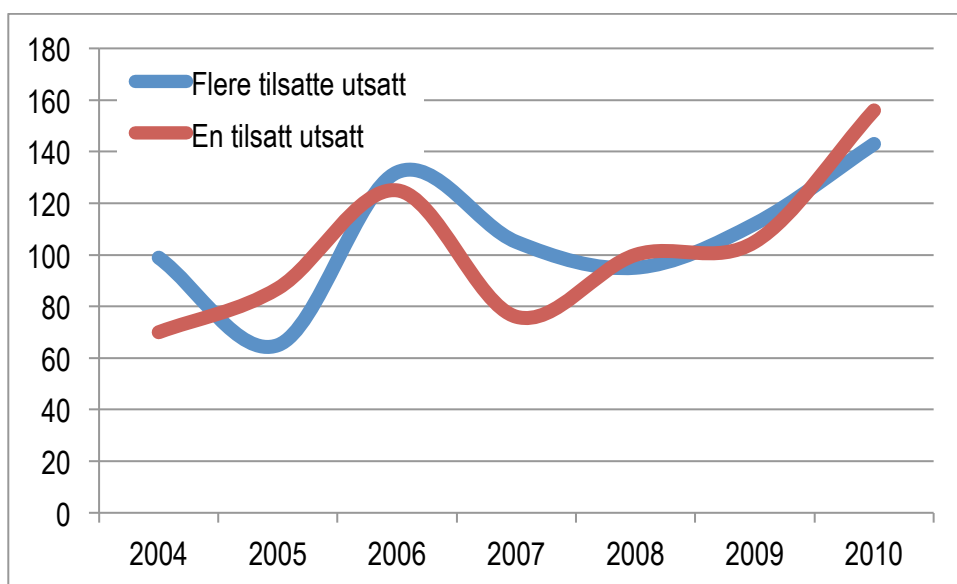
For enkelte voldsformer flater kurven seg ut i relasjon til alder. Det gjelder særlig for sosial vold og materiell vold.

1.1.4 HENDELSER MED FLERE TILSATTE SOM BLIR UTSATT

I halvparten av rapportene går det frem at det var mer enn én tilsatt utsatt for voldssituasjon/voldshendelse. Antallet tilsatte som blir utsatt i voldshendelser varierer mellom to til sju tilsatte.

Figur 1.1.3.2 Antall skjemaer som oppgir om en eller flere tilsatte var utsatt for hendelsen.

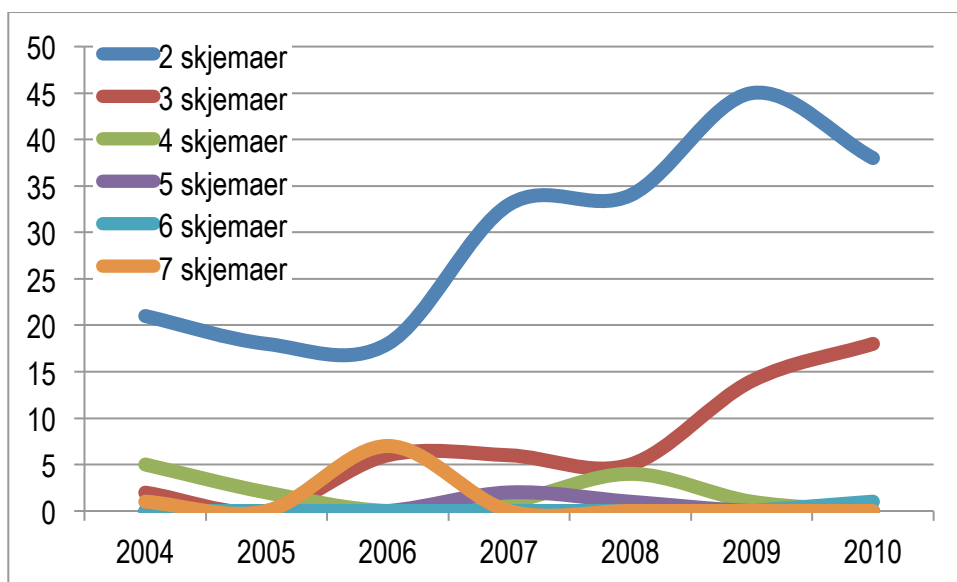
N=1470

I mer en halvparten av de innsendte skjemaene (849 skjemaer,) er det oppgitt at det er det svart på om det er sendt inn flere skjemaer om samme hendelse. Mer enn 40 prosent av disse (362 skjemaer) oppgis det at det er sendt inn flere skjemaer. På spørsmål om hvor mange skjemaer som er sendt inn, informeres det i 207 skjemaer at det er sendt inn to skjemaer i forbindelse med samme hendelse (dvs. to personer), 51 at det er sendt inn tre skjemaer, 13 at det er sendt inn fire skjemaer, tre at det er sendt inn fem skjemaer, én at det er sendt inn seks skjemaer og åtte at dette er ett av sju skjemaer. Totalt er det med andre ord 283 skjemaer som gir informasjon om det er flere enn én som var involverte. Ett eksempel på hvordan dette kan slå ut lokalt kan være følgende: Seks tilsatte har deltatt i en celleaksjon som førte til seks skjemaer ble innsendt i forbindelse med hendelsen. Av en total på tolv skjemaer fra fengslet dette aktuelle året, har denne enkelthendelsen en stor andel. Det er med andre ord viktig å gå

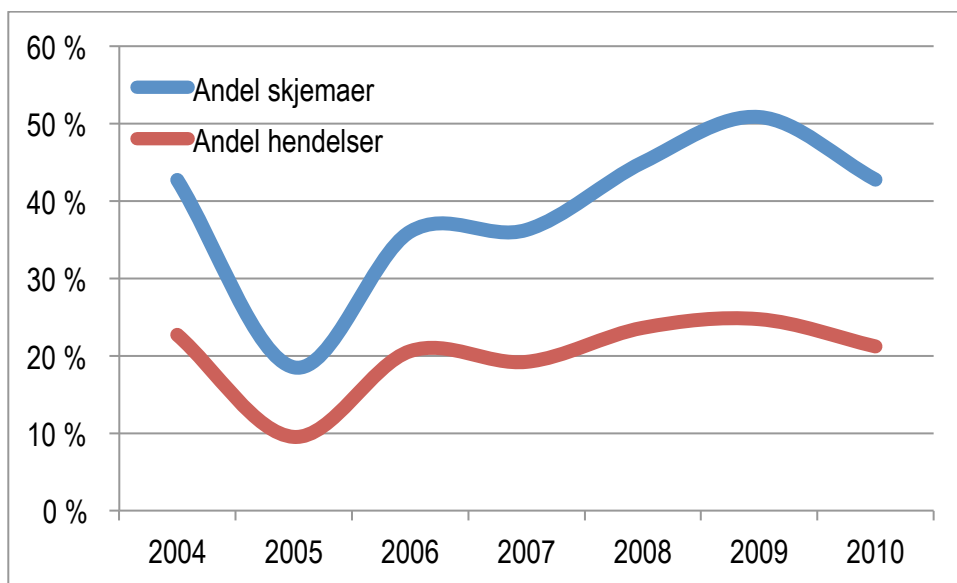
inn i hvert skjema for å se hvor mange involverte/ofre det er i samme hendelse når det enkelte fengslet/enheten skal studeres.

Figur 1.1.3.3: Innsendt flere skjemaer fra samme hendelse som opplyst på skjema for perioden 2004 - 2010. N=283

Figur 12 viser antall skjemaer som opplyser om at det er innsendt flere skjemaer om samme hendelse. Undersøker vi alle skjemaene fra 2004-2010, finner vi at dette gjelder en tredjedel av alle skjemaene (n: 629 skjemaer) som rapporterer om til sammen 212 hendelser. Det er i gjennomsnitt tre skjemaer per hendelse. Dette forholdet varierer per år og er høyest i 2009 hvor mer enn halvparten av skjemaene som ble rapportert (n: 118 skjemaer) omfattet 40 hendelser. Figuren viser også at det er en økning på innsendte skjemaer som har tre skjemaer per hendelse.

Figur 1.1.3.4: Andel av skjemaer og hendelser der det er rapportert *mer enn ett skjema per hendelse*.
Andel av totalt antall rapporterte skjemaer og hendelser for perioden 2004-2010. N=1140

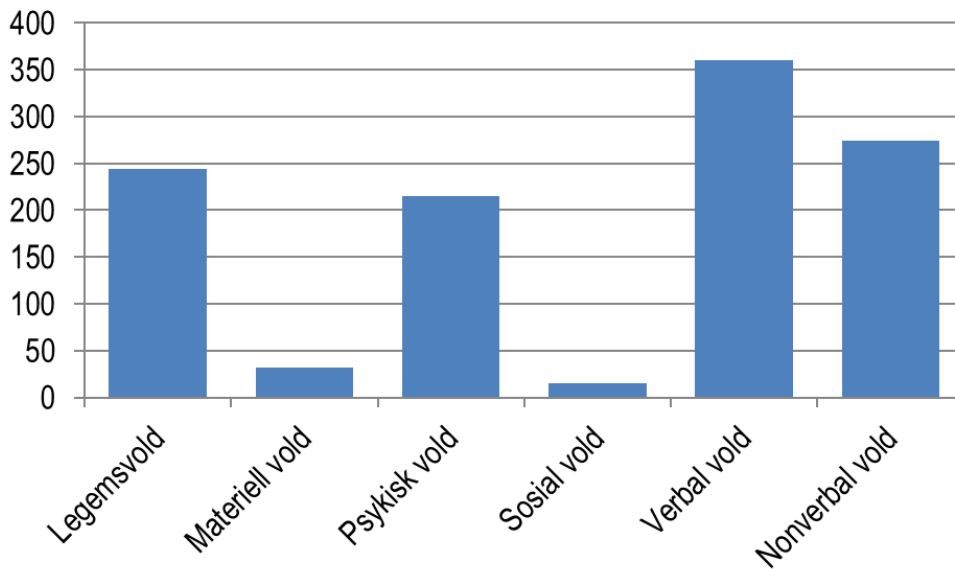

Figur 13 viser utviklingen fra 2004 – 2010. Det går klart fram at det er en økning fra 2007 til 2009 av antall skjemaer per hendelse med flere involverte - for så å bli færre i 2010. Også de innrapporterte hendelsene har økt mellom 2007 og 2009, om enn beskjedent.

Ser vi på fordelingen av voldsformer for hendelsene der det er involvert mer enn en tilsatt er involvert, får vi fordelingen gjengitt i figuren over.

Variasjonen i antall skjemaer som rapporteres fra hver hendelse skaper en usikkerhet i tolkningen av dataene fra år til år og sammenligning mellom årene. Figuren over indikerer at legemsvold er noe overrepresentert. Av alle hendelser hvor det er rapportert mer enn et skjema for samme hendelse, utgjør legemsvolden 21 % (n: 244). Psykisk vold omfatter 19 % (n: 215), mens verbal og nonverbal vold utgjør henholdsvis 32 % (n: 360) og 24 % (n:274).

Figur 1.1.3.5: Fordeling av voldstyper for hendelser der flere enn en tilsatt er involvert. N=1140

1.1.4 NOEN SAMMENFATTENDE KOMMENTARER

Den statistiske informasjonen viser at det har vært en økning av antallet innkomne registreringsskjemaer fra 2009 og 2010. Men det registrerte voldsnivået var også høyt i 2006. Økningen fra 2009 - 2010 er særlig markant for noen fengsler og for visse perioder (kvartaler), mens mesteparten av fengslene har en stabilitet på få hendelser i hele undersøkelsesperioden. I massemediene har det vært framstilt slik at volden er økt i fengsels-Norge, totalt sett. En slik framstilling må diskuteres og problematiseres. Det vil vi gjøre i del 4 i denne rapporten. Der drøfter vi også ulike påstander som er kommet fram i den offentlige diskusjonen om volden har økt i enkelte fengsler.

I denne kortfattede oppsummeringen skal vi nøye oss med å poengtere kunnskapsproduksjonen om voldsbildet i kriminalomsorgen, deriblant en påstand om eventuell økning av volden i fengslene, må knyttes til flere informasjonskilder – selvsagt også til praksisfeltets tilbakemeldinger, og den enkelte ansattes opplevelse av det som han/henne er blitt utsatt for. Statistisk informasjon som foregår på et abstrakt og generaliserende nivå, må kombineres med informasjonen fra gruppe- og individnivå. Det er dette

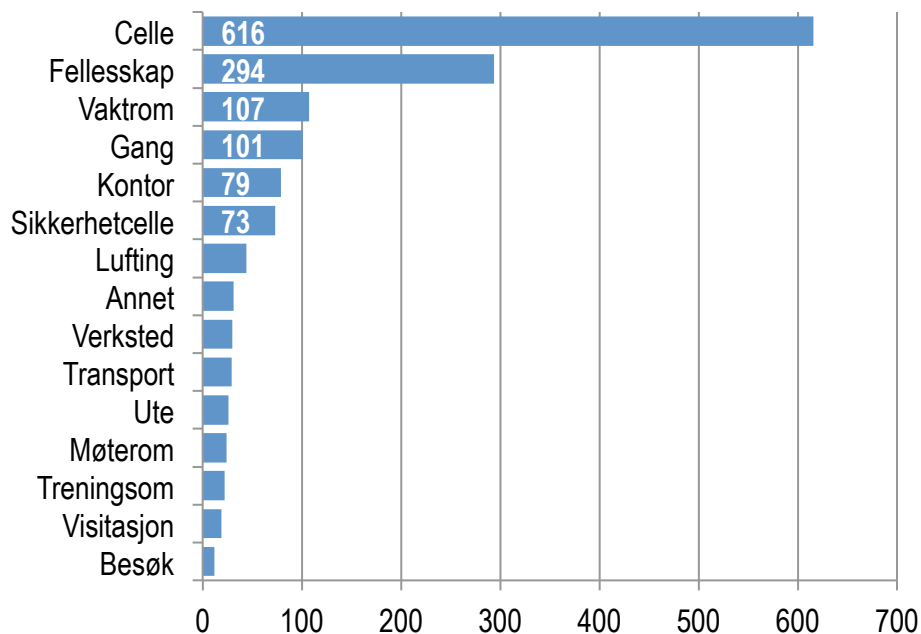
forskningsperspektivet som har vært og er sentralt for vårt opplegg og innholdet i registreringskjemaene. I de kommende kapitlene vil vi presentere mangfoldet i voldsbildet - og da på ulike nivåer, ikke minst gruppe- og individnivå og den enkeltes opplevelse, men også hvordan voldshendelsen er blitt fulgt opp. Men aller først ser vi på sted og tidspunkt for voldsutøvelsen.

1.2: STED OG TIDSPUNKT FOR VOLDSUTØVELSEN

1.2.1 STED FOR VOLDSHENDELSEN

Registreringsskjemaene gir følgende fordeling sett i forhold til hendelsessted for voldsutøvelsen:

Figur 1.2.1.1: Hendelsessted i antall for perioden 2004-2010. N=1507

Stedet der voldshendelsen er skjedd kan enten være bestemt som *utenfor* kriminalomsorgsarenaene (som for eksempel framstilling, under transport osv.) eller *innenfor* tjenestestedet (fengselsarenaen, friomsorgskontoret ... et cetera). Vold skjer på de fleste steder på fengselsarenaen, og ved tilleggsinformasjonene fra respondentene avdekkes et mangfoldig bilde av hvor voldshendelsen har skjedd. I en del tilfeller presenteres også bevegelsen mellom ulike steder. Overføringer mellom avdelinger, fengsel, institusjoner m.m. trekkes ikke sjelden fram, likeens betones at voldshendelser har oppstått ved inn- og utlåsning, matutdeling, visitasjoner, medisintil levering, samtalesituasjoner, telefoneringer et cetera.

Det mest generelle bildet framkommer i figuren over, som gir en oversikt over de stedene som hyppigst er krysset av eller markert i tekst- og informasjonstillegget.

Det er svært få skjemaer som markerer at hendelsen skjedde utenfor tjenestestedet. Det som markeres er ulike former for transport til og fra fengsel, institusjoner (f.eks. sykehus, politistasjon, rettslokale ...), ulike former for framstillinger et cetera, men det nevnes også enkeltepisoder i forbindelse med tilsattes utebesøk på kafeer, i heimen, bussholdeplasser m.m – skjønt de er sjeldne. Nærmere studier av det informasjonen som er gitt av respondentene vil være nyttige i forebyggende og pedagogisk sammenheng, men blir en for detaljert gjennomgåelse og beskrivelse i denne rapporten. Vi får nøye oss med det mest generelle bildet:

Ser vi på hendelssted går det fram av de selvrapporterte skjemaene (n: 1507) at mer enn 40 prosent av voldshendelsene og voldshandlingene foregår på cella (n: 612). Ca. 20 prosent (n=294) av hendelsene er registrert i avdelingsfellesskap. Sju prosent i vaktrom og sju prosent i gang. Ca fem prosent av hendelsene lokaliseres til sikkerhetscelle – omtrent det samme tallet er registrert i kontorer (deriblant friomsorgskontorer).

1.2.2 TIDSPUNKT FOR VOLDSHENDELSEN

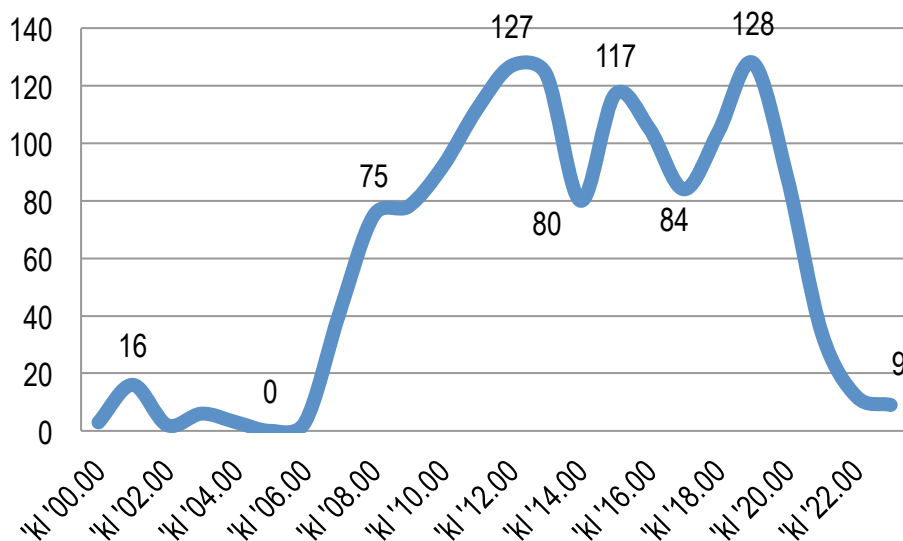
Fra registreringsskjemaene er det gitt følgende bilde av tidspunktene for voldsutøvelsen. Figurene og tallmaterialet tar utgangspunkt i totalantallet av innrapporterte hendelser for de sju årene. Fordelingen er dermed atskillig mer relevant og plausibel sammenliknet med tidligere delrapporter, og fordelingen er også korrigert mot eventuelle ulike rutiner i forskjellige fengsler.

Vi deler tidspunktinformasjonene i tre:

- (a) Volden relatert til tidspunkt på døgnet
- (b) Volden relatert til ukedager
- (c) volden relatert til måneder

a. Volden relatert til tidspunkt på døgnet:

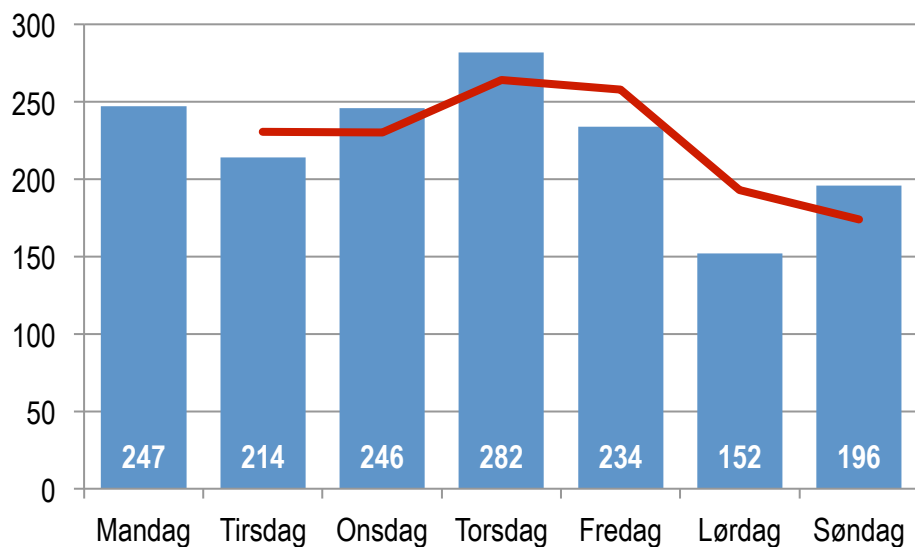
Figur 1.2.1.2: Tidspunkt for hendelser i perioden 2004-2010. N=1443

Figuren over, samt en gjennomgåelse av mer detaljerte registreringsoversiktene og voldshendelser, viser tre tidstopper for voldshendelser i **fengslene**: Den ene er mellom kl. 1100 og 1330, og da med en hovedtyngde mellom 1200 og 1330; den andre er mellom 1500-1630; den tredje mellom 1800 -2030, med flest hendelser ved 1900-tida. Det skal poengteres at dette er det oppsummerende og generelle bildet som bygger på dataene vi har om ulike tidspunkt i perioden 2004-2010. Lokale variasjoner kan slå ut, slik at enkelte fengsler kan ha noen andre rutiner slik at kurveprofilen også kan bli forskjellig.

b. Ser vi hendelsene i løpet av alle ukedagene har vi registrert følgende i fengslene:

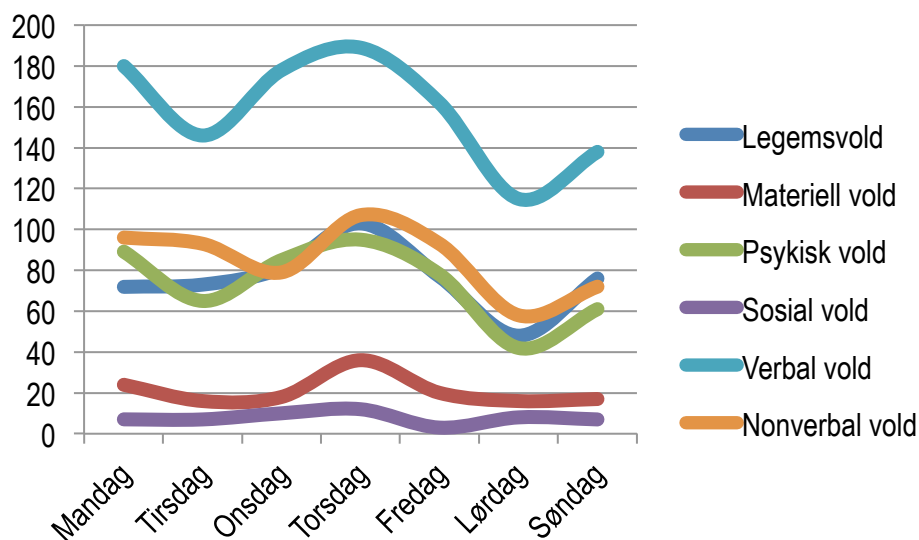
Figur 1.2.1.3: Ukedag for rapporterte hendelser 2004-2010 med trendlinje (gjennomsnitt). N=1571

Totalantallet voldshendelser for 2004-2010 viser et ganske jevnt hendelsesbilde de første fem ukedagene med et *gjennomsnitt* for disse fem dagene på 224 rapporterte hendelser . Torsdagen har noen flere hendelser (n: 282) og tirsdagen noen færre (n: 214). Forskjellen mellom tirsdag og torsdag er imidlertid markert (68 hendelser). Det er særlig lørdag som skiller seg ut med desidert færrest hendelser. Søndag ligger omtrent på samme nivå som tirsdag. Det er en nedgang i hendelser fra torsdag til lørdag, mens fra lørdag til søndag er det en liten stigning. Man skal merke seg at fra dette generelle statistiske bildet kan det være lokale variasjoner.

Ser vi på de forskjellige voldshandlinger atskilt og ukedager (en hendelse består av flere voldshandlinger), får vi følgende fordeling:

Figur 1.2.1.4 : Ukedag for rapporterte handlinger 2004-2010. N=2952

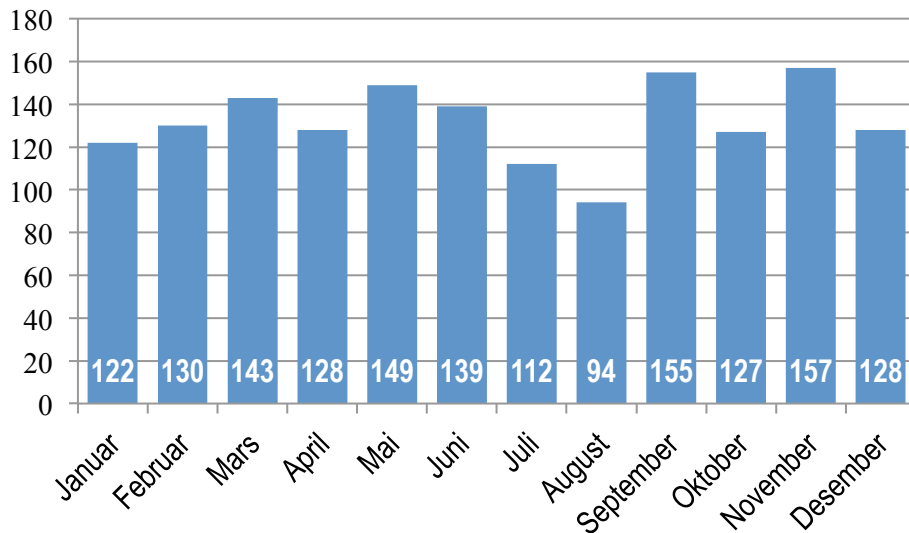
Bryter vi statistikkene ned til voldshandlingsnivå, får vi følgende beskrivelse for ukedagene: Voldshandlingsbildet bekrefter stort sett voldshendelsesbildet, men bølgediagrammet synliggjør noen forskjeller relatert til de enkelte handlingene. Torsdager skiller seg ut med klart flest registrerte handlinger og lørdagen med færrest. Det er også en oppgang fra lørdag til søndag, mens det er en nedgang fra torsdag til lørdag. For verbal vold (den øverste linjen) er forskjellen mellom dagenes topp og bunn markant.

For mellomgruppa legemsvold, psykisk vold og nonverbal vold (de tre mellomste linjene) viser helhetsbildet i store trekk det samme forløpet som for verbal vold og da med klare forskjeller mellom dagene. Men et par variasjoner er det: Den nonverbale volden tenderer til å ha en nedgang mellom tirsdag og onsdag, mens psykisk vold viser tegn til en nedgang fra mandag til tirsdag. For verbal vold, legemsvold, psykisk vold og nonverbal vold er utviklingsbildet temmelig identisk med en nedgang fra torsdag til lørdag og en oppgang fra lørdag til søndag.

Den tredje gruppa – materiell og sosial vold – er mer jevnt fordelt over dagene, men med en liten topp på torsdag.

c. Sett i lys av årene samlet fordelt på måneder er tidsbildet følgende:

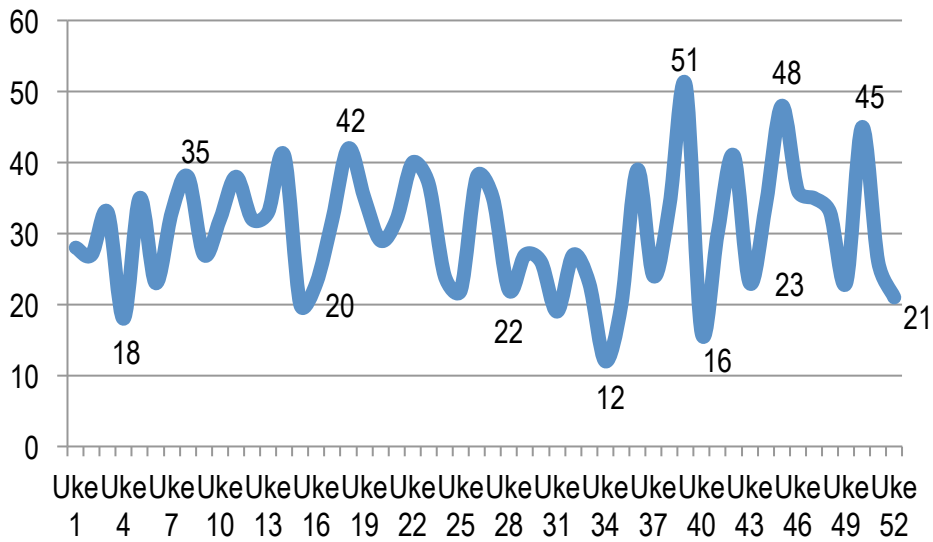
Figur 1.2.1.5: Hendelsestidspunkt summert per måned for perioden 2004-2010. N=1584

Gjennomsnittet per måned for perioden 2004-2010 er 132 hendelser. Samlet sett for de sju årene skiller fire måneder seg ut fra de andre: To med et klart høyere nivå, mens to er på et klart lavere nivå. Differansen mellom november og august er 63 hendelser. For det første skiller månedene september og november seg noe ut fra de andre månedene: Det er flest hendelser disse to månedene, skjønt det også er en liten topp i overgangen senvinter og vår (februar/mars) og overgangen vår og sommer (mai/juni). For det andre: Om september/november viser flest hendelser, skiller særlig august seg ut, men også juli har absolutt og relativt sett få hendelser. Det er en nedgang å spore i sommermånedene, med en oppgang fra august til september.

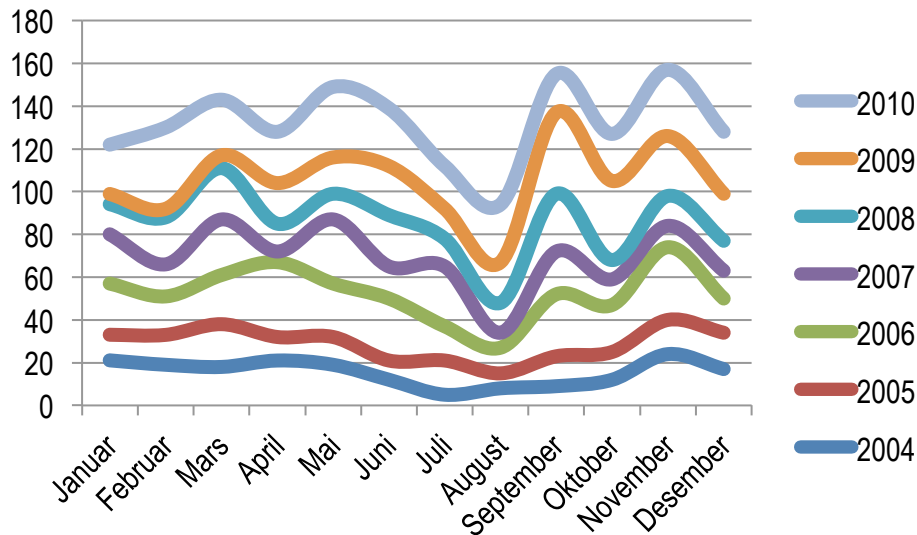
Vi har også brutt ned og krysset statistisk informasjon for å kunne vise et bilde av de årlige variasjonene relatert til ukeoversikter. Den avspeiler et broket ukebilde som kan relateres til de månedlige variasjonene.

Figur 1.2.1.6: Hendelsestidspunkt per uke for perioden 2004-2010. N=1584

Figuren over viser et tidsspenn med variasjoner over hendelsestidspunktene. Ut fra et ukeperspektiv kan det gi en viss generert informasjon, men det må poengteres at det også kan være noen lokale variasjoner.

Figur 1.2.1.7: Hendelsestidspunkt for måned per år for perioden 2004-2010. N=1584

Vi har i figur over brutt ned og spaltet opp den totale oversikten for hele undersøkelsesperioden - for så å se månedsoversikten relatert til hvert enkelt år fra 2004 til 2010. Årene 2004 og 2005 skiller seg ut fra de andre med en flatere kurve. Fra 2006 til 2010 blir den gradvis mer markert i variasjoner mellom høyeste og laveste nivåer – dvs. flere eller færre hendelser relatert til den månedsvise fordelingen i løpet av hele året.

1.3 VOLDSHENDELSER OG VOLDSFORMER

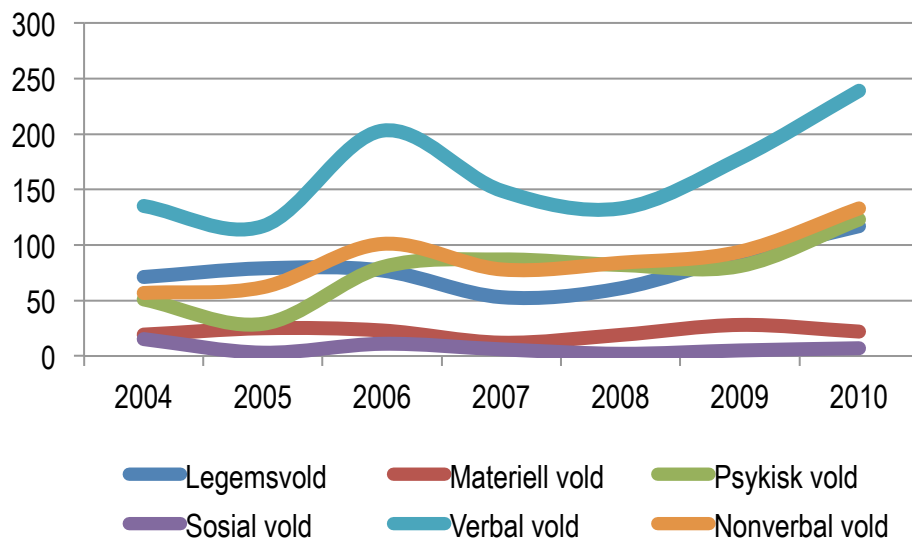
Kapittel 1.3 er delt inn i flere underkapitler: Kapittel 1.3.1 tar for seg oversikter over voldshendelser og voldsformer og gir en statistisk formidling som omfatter perioden 2004-2009. Kapittel 1.3.2 er fokusert på voldshendelser som kombinasjon av voldsformer. Kapittel 1.3.3 redegjør og vurderer den oppgitte belastningen for volden i underkapitlet. Kapittel 1.3.4 har tittelen Om opplevelsens belastninger og konsekvenser. Dette underkapitlet er rettet henmot tilbakemeldingene i form av kvalitativ informasjon. Underkapittel 1.3.5 presenterer Voldstrusler mot familien, mens kapittel 1.3.6: gir en oppsummering av kapitlet.

1.3.1 VOLDSHENDELSER OG VOLDSFORMER – EN STATISTISK FORMIDLING

Vi skiller som før presisert mellom *voldshendelser*, *voldshandlinger* og *voldsformer*. En viktig begrepsavklaring innledningsvis til dette kapitlet er igjen å tydeliggjøre at en *voldshendelse* består av flere *voldshandlinger* som igjen har ulike *voldsformer* (se innledning). Dette er grunnleggende fordi mange tilsatte opplever ikke bare en enkelt voldshandling som belastende, men hele hendelsessituasjonen og hendelsesforløpet som ofte består av ulike former for voldshandlinger. Dette utelukker selvsagt ikke at også en del tilsatte kan legge vekt på at visse voldsformer kan være mer belastende i en opplevd voldshendelse. Dette skal vi komme tilbake til.

Fra 2004 til og med 2009 får vi følgende bilde over voldshendelsene sett i lys av voldsformer:

Figur 1.3.1.1. Samlet fordeling av voldshandlinger for perioden 2004 – 2010. N=3042.

Figuren over viser en fordeling av de forskjellige voldshandlingene for hele undersøkelsesperioden 2004-2010. At basistallet er 3042 handlinger – og dermed større enn antall hendelser – skyldes at det er flere handlinger i en hendelse. Gjennomsnittet for perioden 2004-2010 er 1,92, eller nesten 2 handlinger per hendelse. For de enkelte årene i perioden var dette forholdstallet variert mellom 1,8 og 2 handlinger per hendelse.

Tar vi utgangspunkt i voldshendelsene og utviklingsforløpet ser vi at det samlede antallet voldshendelser hadde én topp i 2006, med en økning fra 2005. Fra 2006 til 2007 er det en nedgang. 2007 og 2008 ligger omtrent på samme nivå, mens økningen kommer først noe forsiktig fra 2008 til 2009 – for deretter å bli markant fra 2009 til 2010.

Hvis vi tar utgangspunkt i *voldshandlinger*, viser voldsbildet over sju år at den verbale volden, som det i hele perioden er mest av og derfor har det høyeste nivået, øker fra 2008 og 2010. Også legemsvolden, psykisk vold og den nonverbal vold øker særlig fra 2009 til 2010. Men, mens den psykiske volden viser et relativt stabilt leie fra 2006 til 2009, øker den mellom 2009 og 2010. Legemsvolden tiltar fra 2007 til 2010. Den sosiale og materielle volden ligger omtrent på samme nivå, men med små variasjoner.

Nå skal man imidlertid merke seg at et kvantifisert utviklingsbilde kan skjule betydelige kvalitative forskjeller – det vil si at det kan godt ha vært en økning i alvorlighetsgrad og belastende opplevelser, selv om det kvantitativt kan vises til en nedgang eller at registreringsnivået er lavt. Sosial vold er et eksempel på det.

Dernest, hvis vi tar utgangspunkt i *voldshandlinger* og ytterligere detaljorienterer den statistiske informasjonen, kan utviklingen også presenteres i absolutte tall på følgende måte:

Tabell 1.3.1.1: Samlet fordeling av voldshandlinger for perioden 2004 – 2010. N=3042

	Legemsvold	Materiell vold	Psykisk vold	Sosial vold	Verbal vold	Nonverbal vold	Totalt
2004	71	19	51	15	135	57	348
2005	79	25	29	3	117	62	315
2006	77	23	80	11	203	101	495
2007	53	12	87	6	149	78	385
2008	61	19	82	2	133	84	381
2009	91	28	81	5	178	94	477
2010	117	22	123	7	239	133	641
Totalt	549	148	533	49	1154	609	3042

For legemsvolden er det særlig en økning fra 2008 til 2010. Det høyeste nivået for legemsvolden er 2010 (n: 117), mens 2009 var det nest høyeste nivået for denne voldsformen (n: 91). Materiell vold har et jevnt men noe variert nivå. Psykisk vold øker kraftig fra 2005 (n: 29) til 2006 (n: 80) i absolutte tall, men stabiliseres på ca 82-83 i perioden mellom 2006 til 2009, for deretter å øke mellom 2009 og 2010 (n: 123). Sosial vold ligger på et lavt nivå med relativt sett få registreringer (fra 2 – 5 % av voldshandlingene i løpet av perioden). Denne voldsformen viser imidlertid bekymringsfulle opplevelsessærtrekk som den enkelte sliter med, og som vi skal komme tilbake til. Her skal også nevnes at sosial vold som begrep er blitt mer og mer aktualisert i voldsforskningen i de senere år, men er foreløpig for lite innarbeidet i folks oppfatning som voldsform.

Verbal vold er den hyppigst registrerte voldsformen. I sjuårsperioden har det vært en markant økning av den fra 2008 (n: 133) til 2010 (n: 239), men med også et nest høyeste registrert nivå i 2006 (n: 203). Nonverbal vold viser også en økning mellom 2009 (n: 94) og 2010 (n: 133). Som verbal vold har den også det nest høyeste nivået i 2006 (n: 101). Nonverbal vold er også én av de

mest forekomne voldsformene. Den har òg opplevelseskonsekvenser som har vært lite kjent, men som gjennom vår forskning er blitt avdekket.

Men et analytisk bilde er det tallmessige abstraksjonsnivået og den genererte kunnskapen som statistikker og de statistiske endringene gir et bilde av. Et slikt bilde er viktig, men kan bli reduserende av følgende grunner:

For det første – og som vi har poengtert i flere sammenhenger: Om de kvantitative endringene synes små, kan det kvalitative hendelsesbildet være et annet når det belastende opplevelser av voldshendelsene. Tallene rommer både belastende hendelser med alvorlige konsekvenser og motsatt – mer ubekvemme eller ubehagelig hendelser.

For det andre: Statistisk, kvantitativ formidling har sterkt preget kriminalomsorgen over ti-femten år på en måte som har vært vanliggjort, og spørsmålet er om den dermed kan tendere til å bli en for stereotyp, reduserende og ensformig formidling av mange mangfoldige og sammensatte problemer som ikke minst også må forstås kvalitativt. En viktig tilgang blir derfor analyser på individ- og gruppenivå som konkretiserer de individuelle erfaringene og opplevelsene av det å være handlende og skapende personligheter.

For det tredje: Vi har tatt konsekvenser av dette i voldsundersøkelsene og opererer både på et statistisk generaliserende abstrakt nivå, men også på individ- og gruppenivå som gir konkrete kunnskaper på et individuelt grunnlag der også variasjoner i opplevelser kommer blir tydeliggjorte.

Vi vil i de kommende kapitlene mer og mer trekke inn gruppe- og individnivå ut fra en bredere metodisk tilrettelegging som både har tatt vare på kvantitative og kvalitative analyser. Vi vil dessuten i de neste kapitlene tydeliggjøre mer kompleksiteten i voldshendelsene slik de avspeiles gjennom både registreringsskjemaer, diverse dokumenter, rapporter, journaler andre studier og samtaler/intervjuer med ofre for voldshendelsene.

1.3.2 VOLDSHENDELSER SOM KOMBINASJON AV VOLDSFORMER

Hvis vi bryter ned det innkomne materialet til ulike voldsformer i kombinasjoner, kan vi registrere flere forskjellige variasjoner.

Voldsformen til venstre (se tabell 1.3.2.2, på neste side) er her tydeliggjort som analytisk grunnform som samvirker med de andre angitte voldsformene. Tabellen må leses fra venstre mot høyre. Vi har på basis av de innkomne rapportene kunnet analysere flere forskjellige slags kombinasjoner med de forskjellige voldsformer som rapportert grunnform. Hvis vi ser kombinasjoner som er angitt relatert til legemsvolden, får vi følgende konstellasjoner:

Leser vi fra venstre ser vi for eksempel at legemsvold (som er markert i den vertikale søylen til venstre) har en rekke kombinasjonsmuligheter. Men aller først: Bare legemsvold er registrert ved 165 skjemaer. 15 respondenter har for eksempel angitt kombinasjonen legemsvold og materiell vold har, mens legemsvold, psykisk vold, verbal vold og nonverbal vold er registrert i 33 tilfeller. Kombinasjon av legemsvold, og nonverbal vold er rapportert for 15 hendelser. Kombinasjonen legemsvold og verbal vold er her registrert med 53 skjemaer. Legemsvold og verbal vold er merket av i 105 tilfeller osv.

Tabellen under viser en rekke kombinasjonsmuligheter og viser et sammensatt bilde for alle voldsformene. Andelen av voldsformen som skjer alene, som legemsvold, viser likevel en forskjell i kompleksiteten mellom de ulike voldsformene. Kompleksitet-indeks under angir andelen av voldsformen som inngår i kombinasjon med andre voldsformer i perioden.

Tabell 1.3.2.1: Forskjeller i kompleksitet mellom voldsformer. N=3043

	Alene	Kombinasjon	Totalt	Kompleksitet indeks
Legemsvold	165	384	549	70
Materiell vold	10	138	148	93
Psykisk vold	48	485	533	91
Sosial vold	0	49	49	100
Verbal vold	278	877	1155	76
Nonverbal vold	24	585	609	96

Tabell 1.3.2.2: Kombinasjoner med legemsvold 2004-2010. N=549

Legemsvold	Materiell vold	Nonverbal vold		1	
		Psykisk vold	Nonverbal vold		3
			Verbal vold	Nonverbal	15
				Sosial vold	1
			Verbal vold		1
		psykisk vold		1	
		Sosial vold	Verbal vold	Nonverbal	1
		Verbal vold	Nonverbal vold		11
		Verbal vold		9	
		Materiell vold		15	
	Nonverbal vold		15		
	Psykisk vold	Nonverbal	Sosial vold	1	
			Nonverbal vold		17
		Sosial vold	Verbal vold	Nonverbal	1
			Verbal vold		1
		Sosial vold		1	
		Verbal vold	Nonverbal	Sosial vold	1
			Nonverbal vold		33
			Sosial vold		1
		Verbal vold		53	
		Psykisk vold		26	
	Sosial vold	Verbal vold	Nonverbal vold	1	
		Verbal vold		1	
	Sosial vold		1		
	Verbal vold	Materiell vold		3	
		Nonverbal vold		63	
		Psykisk vold		2	
Verbal vold		105			
Legemsvold		165			
Totalt legemsvold		549			

Et annet kombinasjonseksempel er ulike voldsformer knyttet til materiell vold. På neste side framstilles kombinasjonen med materiell vold som markert referansekategori, hvor kombinasjonen av materiell vold, legemsvold, psykisk vold, verbal vold og nonverbal vold forekommer i 15 tilfeller. Materiell vold, verbal vold og nonverbal vold er registrert i elleve hendelser, mens kombinasjonen materiell vold og verbal vold er avmerket i 24 tilfeller.

Som tabellen under viser, er det en rekke kombinasjonsmuligheter som viser også voldhendelsenes ulikhet relatert til materiell vold.

Tabell 1.3.2.3: Kombinasjoner med materiell vold 2004-2010. N=148

Materiell vold	Legemsvold	Nonverbal vold		1	
		Psykisk vold	Verbal vold	Nonverbal	15
			Sosial vold		1
		Verbal vold		1	
		Psykisk vold		1	
		Sosial vold	Verbal vold	Nonverbal	1
		Verbal vold	Nonverbal vold		11
		Verbal vold		9	
	Legemsvold		15		
	Nonverbal vold		7		
	Psykisk vold	Nonverbal	Sosial vold		1
		Nonverbal vold		3	
		Verbal vold	Nonverbal	Sosial vold	2
		Verbal vold		12	
	Verbal vold		6		
	Psykisk vold		2		
	Sosial vold	Verbal vold	Nonverbal vold		1
	Sosial vold		1		
	Verbal vold	Nonverbal vold		24	
	Verbal vold		24		
Materiell vold		10			
Totalt materiell vold		148			

Tabellen under tar for seg psykisk vold i kombinasjon med andre voldsformer (n: 533). Med psykisk vold som basis, avtegnes en rekke kombinasjoner. Psykisk vold er for det aller meste markert i kombinasjon med en eller flere andre voldstyper. Den er mer sjelden alene – her registrert i 48 tilfeller. Som oftest er den kombinert med verbal vold (120 hendelser) og som trevoldsformkombinasjon psykisk vold, verbal vold og nonverbal vold (100 hendelser). For kombinasjonen psykisk vold, legemsvold, verbal vold og nonverbal vold er det registrert 33 hendelser. Kombinasjonen psykisk vold og legemsvold er registrert ved 26 hendelser. Psykisk vold finner vi også ofte i flere kombinasjoner med sosial vold og andre voldsformer.

Tabell 1.3.2.4: Kombinasjoner med psykisk vold 2004-2010. N=533

Psykisk vold	Legemsvold	Materiell vold	Verbal vold	Nonverbal	15	
			Verbal vold		1	
		Materiell vold				1
		Nonverbal	Sosial vold			1
		Nonverbal vold				17
		Psykisk vold	Verbal vold	Sosial vold		1
				Nonverbal		1
		Sosial vold	Verbal vold			1
		Sosial vold				1
		Verbal vold	Nonverbal	Sosial vold		1
				Nonverbal vold		33
		Sosial vold				1
	Verbal vold				49	
	Legemsvold				26	
	Materiell vold	Legemsvold	Nonverbal vold			3
				Verbal vold	Nonverbal	15
					Sosial vold	1
		Verbal vold			1	
		Legemsvold				1
			Nonverbal vold			3
		Verbal vold	Nonverbal	Sosial vold		2
				Nonverbal vold		10
		Verbal vold				6
		Materiell vold				2
		Nonverbal	Verbal vold			28
		Nonverbal vold				18
Psykisk vold	Nonverbal	Sosial vold		1		
Sosial vold	Verbal vold	Nonverbal vold		8		
		Verbal vold		4		
Sosial vold				3		
Verbal vold	Nonverbal	Sosial vold		4		
		Nonverbal vold		100		
	Sosial vold				6	
Verbal vold				120		
Psykisk vold				48		
Totalt psykisk vold				533		

I alle våre undersøkelser helt fra årtusenskiftet poengteres den sosiale volden som én av de voldsformene som fører til størst belastning og påkjenning for den tilsatte. De kombinasjonene som er innrapporterte med basis i sosial vold viser at det er særlig voldshandlingskonstellasjonen av de to voldsformene sosial vold og verbal vold som det er registrert flest av (10). Også for den sosiale volden ser man flere kombinasjoner.

Tabell 1.3.2.5: Kombinasjoner med sosial vold 2004-2010. N=49

Sosial vold	Verbal vold	Nonverbal vold		3	
	Verbal vold			10	
	Legemsvold	Nonverbal	Psykisk vold		1
		Psykisk vold	Verbal vold	Psykisk vold	1
			Nonverbal		1
		Verbal vold			1
		Psykisk vold			1
		Verbal vold	Nonverbal	Psykisk vold	1
	Materiell	Legemsvold	Verbal vold	Psykisk vold	1
		Verbal vold	Nonverbal	Psykisk vold	2
	Psykisk vold	Nonverbal vold			1
		Verbal vold	Nonverbal vold		8
		Verbal vold			4
	Psykisk vold			3	
	Verbal vold	Nonverbal	Psykisk vold		4
		Psykisk vold			6
	Totalt sosial vold				49

Med utgangspunkt i de innrapporterte kombinasjonene med basis i verbal vold (n: 520), som for øvrig er den største voldsgruppa, får vi flere markante kombinasjoner. Her skal vi bare presentere noen varianter: Størst er verbal voldsbruk som eneste registrert voldsform (278 registreringer). En kombinasjon som skiller seg ut, er verbal vold kombinert med nonverbal vold (200). Konstellasjonen verbal vold og legemsvold er også stor – med 105 registreringer; det samme er kombinasjonen verbal vold og psykisk vold med 120 registreringer.

Tabell 1.3.2.6: Kombinasjoner med verbal vold 2004 – 2010. N=1155

Verbal vold	Legemsvold	Materiell	Nonverbal vold		11			
			Psykisk vold	Nonverbal	15			
			Psykisk vold		1			
		Materiell vold			9			
		Nonverbal	Psykisk vold		1			
		Nonverbal vold			63			
		Psykisk vold	Materiell	Nonverbal		15		
				Sosial vold		1		
			Materiell vold			1		
			Nonverbal	Sosial vold		1		
			Nonverbal vold			33		
			Psykisk vold	Sosial vold		1		
			Sosial vold	Nonverbal		1		
				Psykisk vold		1		
			Sosial vold			2		
			Psykisk vold			49		
		Sosial vold	Materiell	Nonverbal		1		
				Nonverbal	Psykisk vold		1	
			Psykisk vold		Nonverbal		1	
			Psykisk vold			1		
		Legemsvold			105			
		Materiell	Legemsvold	Psykisk vold	Nonverbal		15	
					Sosial vold		1	
				Psykisk vold			1	
			Sosial vold	Psykisk vold		1		
				Nonverbal vold			24	
			Psykisk vold	Nonverbal	sosial vold		2	
				Nonverbal vold			10	
			Psykisk vold			6		
		Sosial vold	Nonverbal	Psykisk vold		2		
		Materiell vold			24			
		Nonverbal vold			200			
		Psykisk vold	Materiell	Nonverbal	Sosial vold		2	
				Nonverbal vold			12	
			Materiell vold			6		
			Nonverbal	Sosial vold		4		
			Nonverbal vold			100		
			Sosial vold	Nonverbal vold		8		
		Sosial vold			10			

	Psykisk vold			120
	Sosial vold	Materiell	Nonverbal vold	1
	Sosial vold	Nonverbal	Psykisk vold	4
	Sosial vold			10
Verbal vold				278
Totalt verbal vold				1155

Tar vi utgangspunkt i nonverbal vold og voldskombinasjoner, og med nonverbal vold som tydeliggjort referansekategori, ser vi at den kombinasjonen som forekommer hyppigst er i sammen med verbal vold: 200 tilfeller. Trevoldskombinasjonen nonverbal vold, psykisk vold og verbal vold forekommer i 100 tilfeller. Som for de andre hendelsene og voldsformene over er kombinasjonene mange, og det vil også bety at konsekvensene kan være svært forskjellig for den enkelte som utsettes for voldshendelsene.

Tabell 1.3.2.7: Kombinasjoner med nonverbal vold 2004-2009. N=609

Nonverbal vold	Legemsvold	Materiell	Verbal vold	Psykisk	15	
			Verbal vold		11	
		Psykisk	Sosial vold	Verbal vold		1
				Psykisk vold		17
		Sosial vold	Materiell	Verbal vold		1
				Psykisk vold		1
			Verbal vold	Psykisk	Sosial vold	1
		Verbal vold	Psykisk	Sosial vold		33
				Sosial vold	Psykisk	1
		Verbal vold				63
	Materiell	Legemsvold	Psykisk vold			3
				Verbal vold	Psykisk	15
		Legemsvold				1
		Psykisk	Legemsvold			3
				Verbal vold		10
		Sosial vold	Verbal vold	Legemsvold		1
				Psykisk		2
		Verbal vold	Legemsvold			11
				Psykisk	Sosial vold	3
				Psykisk vold		10
Verbal vold	Sosial vold	Psykisk		2		
				24		
Psykisk vold	Legemsvold	Sosial vold		1		

		Materiell	Verbal vold	Sosial vold	2
			Verbal vold		12
		Psykisk	Sosial vold		1
		Sosial vold	Verbal vold	Legemsvold	1
			Verbal vold		8
		Verbal vold	Legemsvold	Sosial vold	1
			Sosial vold		8
Verbal vold			100		
	Sosial vold	Materiell	Verbal vold		1
			Verbal vold	Legemsvold	1
		Verbal vold	Psykisk vold		12
	Verbal vold	Psykisk	Sosial vold	4	
		Sosial vold		3	
Verbal vold			200		
Nonverbal vold					24
Totalt nonverbal vold					609

Oppsummerende kommentarer

Hvis vi skal oppsummere voldsbildet sett i lys av tabellpresentasjonen over, viser det at en voldshendelse er kompleks og består av en eller flere forskjellige slags voldsformer i ulike kombinasjoner. *Dette er svært viktig kunnskap som overskrider den mer reduserende og overforenklende tilnærmingen som man ofte ser i en del voldsundersøkelser.*

Hovedintensjonen med presentasjonen og tabellframstillingen har vært å gi et bilde av hvor sammensatt en voldshendelse er. Det betyr også at konsekvenser og opplevelser er svært varierte og derfor gir retning i forskjellige oppfølgingsbehov. Å redusere voldsproblematikken bare til fysisk eller psykisk vold, vil derfor være en innsnevring av forståelsesgrunnet i forhold til hendelsens innhold og form, situasjonelle kompleksitet og til de individuelle opplevelsene av den. Grunnet for denne kunnskapen er de individuelle forskjellene i opplevelsene som formidles i registreringsskjemaet, og som til gangs bekreftes gjennom våre intervjuer og samtaler.

Forholdet mellom voldsformene i en hendelse varierer i intensitet, belastningsgrad og varighet. Viktig er også situasjonen eller de kontekstuelle betingelsene for hendelsen. Relasjoner mellom fanger og tilsatte formes innenfor forskjellige fengselssystemer og hverdagsvirksomheter der krevende makt- og kravstrukturer er rådende. Foruten en viktig hjelpe- og støttefunksjon, er en av de viktigste oppgavene for tilsatte å forvalte og håndtere et annet menneskes

frihetsberøvelse og dermed ufrihet. Dette gjøres gjennom forskjellige disiplinerings-, kontroll- og sikkerhetsrutiner. I seg selv er slike oppgaver konfliktskapende, og de fleste tilsatte er derfor også klar over hvilke press fanger lever under og at konflikter og motsetninger lett kan oppstå i de mest uventede situasjoner.

Mange tilsatte tydeliggjør også at det har stor betydning om voldshendelsen og voldshandlingen kom uforutsett, overrumpende og helt uventet, eller om den var mer eller mindre forberedt, forutsigbar og forventet. Også en rekke andre forhold er utslagsgivende: Den tilsattes og fangens fysiske og psykiske konstitusjon og de sosiale omstendighetene den enkelte var i på hendelsestidspunktet, påvirker også opplevelsen.

Voldshendelser gis ikke lik betydning: For noen tilsatte kan én voldsform eller én type voldsformkombinasjon være mer belastende enn andre; for andre igjen kan helt andre voldskombinasjoner i en hendelse være en stor påkjenning. En ytterligere komplikasjon ligger i hvilken betydning hendelsen eller de ulike voldsformene gis av andre – for eksempel kolleger. Å bli utsatt for vold påvirker selvsagt tenke- og væremåter og er for de aller fleste en situasjonell og eksistensiell påkjenning, men ofte påvirkes tilsatte også av andres holdninger og tilbakemeldinger om voldshendelsen og ikke minst den avdelingskulturen som preger fengslings- og arbeidsmiljøet. Den som handler voldelig gir mange ganger også voldshandlingene en betydning og mening som er rettet mot den enkelte tilsatte som person. Dette er for de fleste en betydelig belastning.

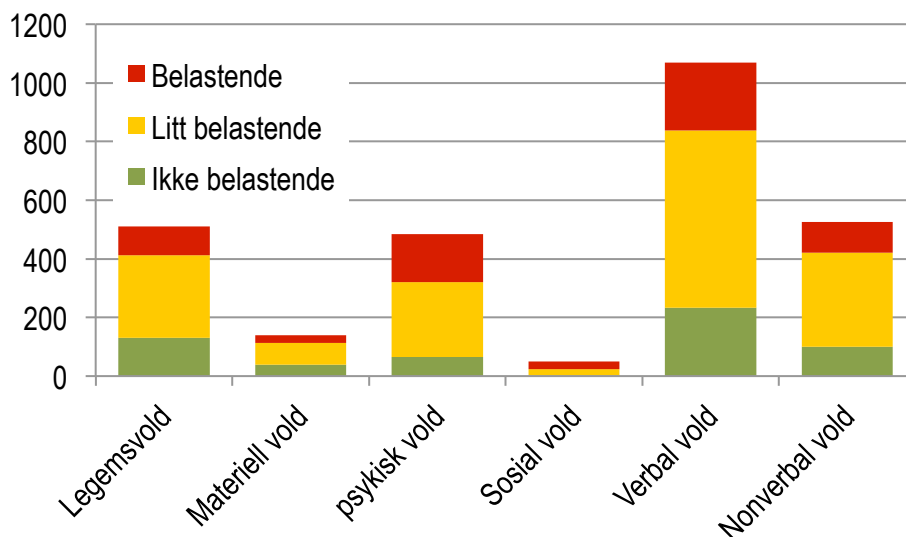
Vi skal i neste underkapittel gi en framstilling av hvordan volden oppleves på basis i respondentenes tilbakemeldinger.

1.3.3 OPPLEVDE BELASTNINGER

Fra de første studiene som vi har foretatt om vold mot tilsatte har vi forsøkt å få et mest mulig dekkende og variert bilde av belastningene som tilsatte opplever og erfarer. Den enkeltes subjektive erfaring med og opplevelse av voldshendelsen er svært viktig for det oppfølgende omsorgs- og etterarbeidet, men også av stor betydning for det forebyggende arbeidet. I dette og det neste kapitlet har vi todelt tilbakemeldingene fra de tilsatte: Aller først sammenfatter vi de kvantitative data. Dernest presenterer vi de tilsattes begrunnede tilbakemeldinger som er formidlet i skjemaet, eller blitt formidlet gjennom samtaler og intervjuer (i kapittel 1.3.4.). Den enkeltes subjektive erfaring er blitt meddelt oss både enten gjennom personlige ytringer i registreringsskjemaer, eller ved samtaler og intervjuer. Både i dette og neste kapittel vil opplevelsene av voldshendelsen bli formidlet.

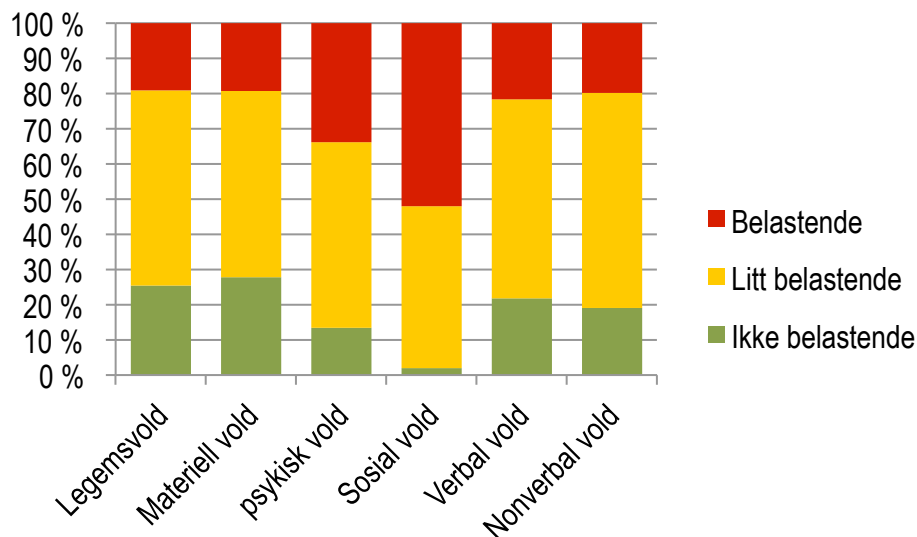
Oversiktene under tar utgangspunkt i rapporterte voldshandlinger. Som vi tidligere har beskrevet består voldshendelser oftest av ulike voldsformer, i gjennomsnitt to handlinger.

Figur 1.3.3.1: Opplevd belastning etter hendelsen. Faktisk fordeling av opplevd belastning. N=1594

Den tilsatte som har blitt utsatt for volden beskriver hendelsen som de er blitt utsatt for som *'belastende'*, *'litt belastende'* eller *'ikke belastende'*. *'Ikke belastende'* er størst for legemsvold og verbal vold. Her er det viktig igjen å huske på at hendelsene omfatter ulike voldsformer og at det ikke er mulig å skille isolere opplevelsen til enkelt voldsform alene. Figurene gir derfor en indikasjon på opplevd belastning for de ulike voldsformene. En mulig feilkilde her er at det er selve kombinasjonen av voldshandlingene, kompleksiteten i voldshendelsen som er belastende. Dette styrkes når det nettopp er de voldsformene som oftest inngår i kombinasjon med andre, som oppleves mest belastende.

Figur 1.3.3.2: Opplevd belastning etter hendelsen. Relativ fordeling av opplevd belastning. N=1594

Den voldshendelsen/voldsformen som meddeles av respondentene som mest belastende, er sosial vold. Sosial vold inngår bare i 49 kombinasjoner med andre voldsformer, men både i registreringsskjemaets utfylte deler og i intervjuer og samtaler framheves denne voldsformen, eller der den inngår i sammen med andre former, som eksistensielt belastende og krevende.

Det er derfor en svært viktig informasjon at de som har markert belastninger som følge av hendelsen, sliter tungt med den sosiale volden.

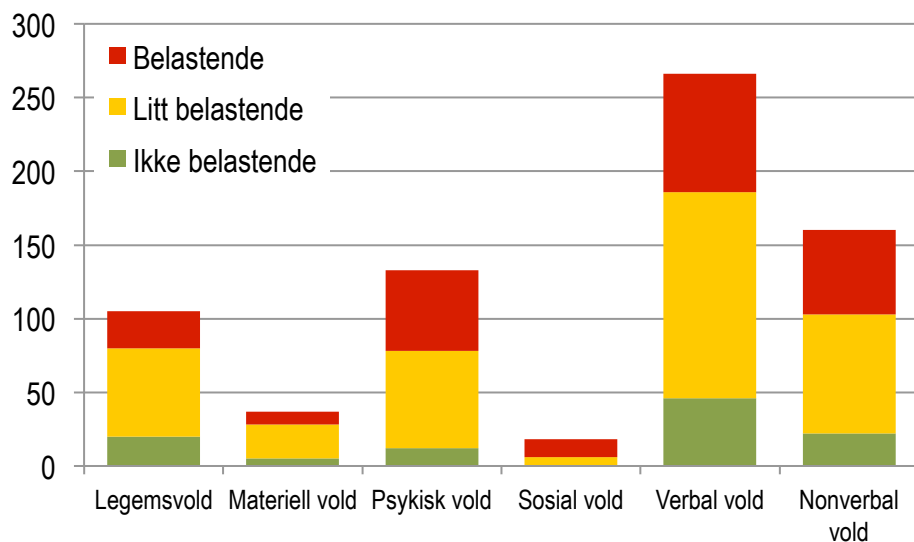
At halvparten markerer at den sosiale voldshendelsen er belastende tydeliggjør alvorret og belastningens betydning. Dette er et viktig funn for etterarbeidet fordi ofte får den tilsatte som utsettes for slike voldshendelser, ikke så god oppfølging.

Våre tidligere studier har også vist at mange sliter med andre voldsformer og hendelser over tid. Så også i vår sjuårsstudie: En av tre som utsettes for psykisk vold markerer at hendelsen var 'belastende', mens for de andre voldsformene ligger andelen på ca. 20 %. Ser vi på opplevd belastning ut fra både 'belastende' og 'litt belastende', er det ca. 97-98% av dem som utsettes for hendelser med sosial vold markerer at de har/har hatt et belastningsproblem. Ca. 86 – 87 % av dem som utsettes for hendelser med psykisk vold. For de andre voldsformene varierer tilbakemeldingen om belastninger å være fra noe over 70 til 80 %. Hva som er belastende, og den betydningen som gis, blir presentert i et senere kapittel med beskrivelser av hva respondenten/informanten har lagt vekt på. Her skal slås fast at respondentene gir tilbakemeldinger om at svært mange opplever voldshendelsen som belastende i en eller annen form.

Disse funnene er svært viktige for oppfølging og etterarbeid etter hendelsen. At det gjelder særlig ut fra to forhold; På den ene siden ved at visse voldsformer som ofte blir 'glemt' i forbindelse med oppfølging nå synliggjøres som et markert problem. Dette markerer at det er behov for at det følges opp fra fengselsledelsens og kollegers side. Dernest: Voldsbelastningsopplevelsene må også forstås ut fra at den enkelte har forskjellige oppfølgingsbehov – ikke minst i forhold til den voldsformen som plager mest, men også i forhold til dens egenart: Å bli utsatt for sosial vold i form av utstøting, sosial isolasjon, mobbing, trakasseringer, diskvalifiseringer, faglige og personrettede nedvurderinger, stigmatiseringer, sosiale ydmykelser, latterliggjøringer osv, må møtes på en helt annen måte enn opplevelsene etter for eksempel hendelse med legemsvold. De som markerer at de utsettes for *sosial, verbal, nonverbal og psykisk vold* gir til kjenne at de opplever voldsutfoldelsen mer rettet mot seg som person. Legemsvolden knyttes ofte til at den tilsatte ikke personifiserer volden i den grad, men ser på voldsbruken som en situasjonsbetinget hendelse i kraft av å være en aktør i en gruppe eller som involvert i en gruppeaksjon. Denne forskjellen må imidlertid ikke forstås slik at ikke flere som utsettes for legemsvold også kan føle voldsutfoldelsen og hendelsen som en personlig krenkelse. Men likevel framstår den nevnte forskjellen som et trekk ved og en klar tendens i tilbakemeldingene. Dette viser hvor komplisert etterarbeidet og omsorgsbehovet er og kan være. Det som ytterligere kompliserer oppfølgingen er også når den personlige opplevelsen knyttes til kjønn, personkarakteristika, religiøs tilhørighet, etnisitet og tilsvarende sosiale og symbolske kategorier.

Hvis vi går inn i materialet og ser fordelingen av belastninger i forhold til kjønn, får vi følgende bilde.

Figur 1.3.3.3: Kvinners opplevde belastning etter voldshandling. N=719

Ser man på kvinner og opplevd belastning ved voldshandlinger, avdekker datamaterialet at sosial vold erfares mest belastende, skjønt det er også slik at ved psykisk vold, verbal vold og nonverbal vold er en betydelig gruppe registrert ved svarkategorien *belastende*. De tre voldsformene som er registrert med en noe større andel av kategorien *ikke belastende* er legemsvold, materiell vold og verbal vold. For noen av voldsformene er de absolutte tallene små, og prosentfordelingen er alltid problematisk å bruke når de absolutte tallene er små – prosentfordelingene kan dermed gi et bilde som kan være svært uhensiktsmessig og statistisk følsot. Små forandringer gir store prosentvise utslag. Vi har likevel brukt relative fordelinger først og fremst for å kunne antyde retningen i belastningsproblematikken.

I forhold til den enkelte voldshandlingsform ser vi følgende:

Legemsvold: 24 % (n: 25) av legemsvoldshandlingene er registrert belastende; 57 % (n: 60) litt belastende; 19 % (n: 20) ikke belastende.

Materiell vold: 24 % (n:9) for belastende; 62 % (n: 23) som litt belastende; ca. 14 % (n: 5) for ikke belastende.

Psykisk vold: 41 prosent (n: 55) for belastende; ca. halvparten (n:66) for litt belastende; 9 % (n: 12)for ikke belastende.

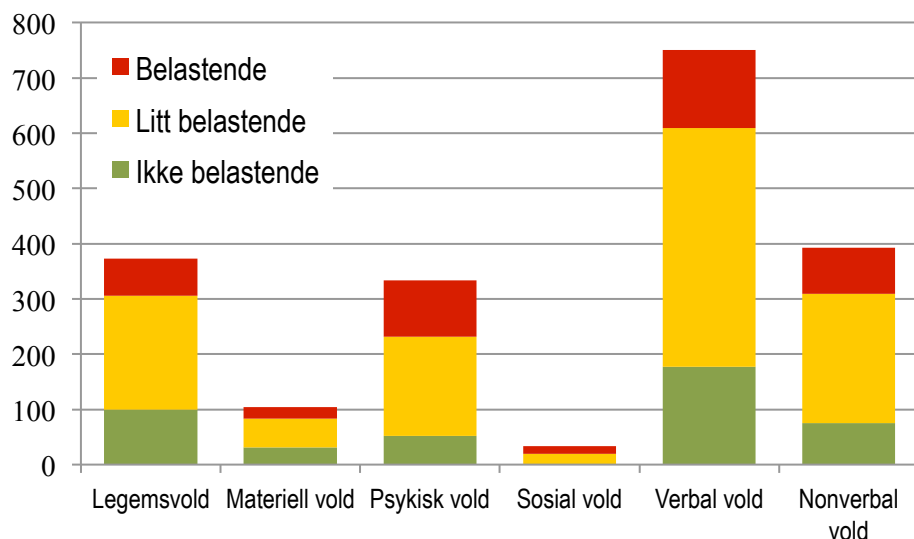
Sosial vold: Grovt sett er nesten 60 % (n: 12) registrert som belastende; godt over 1/3 (n: 8) som litt belastende og én handling er registrert som ikke belastende.

Verbal vold: 30 % (n: 80) er krysset av som belastende; 53 % (n: 140) som litt belastende; 17 % (n: 46) som ikke belastende.

Nonverbal vold: 36 % (n: 57) som belastende; 51 % (n: 81) som litt belastende; ca. 14 % (n: 22) som ikke belastende

Men hva er registrert med utgangspunkt i mannlige tilsatte?

Figur 1.3.3.4: Menns opplevde belastning etter voldshandling. N=1986

Legemsvold: Av legemsvoldshandlingene har vi registrer for mennene at 18 % av handlingen oppleves belastende; 55 % oppleves som litt belastende; 27 % som ikke belastende.

Materiell vold: 20 % som belastende; 50 % som litt belastende og 30 % som ikke belastende.

Psykisk vold: 30 % oppleves belastende; 54 % som litt belastende; og 16 % som ikke belastende.

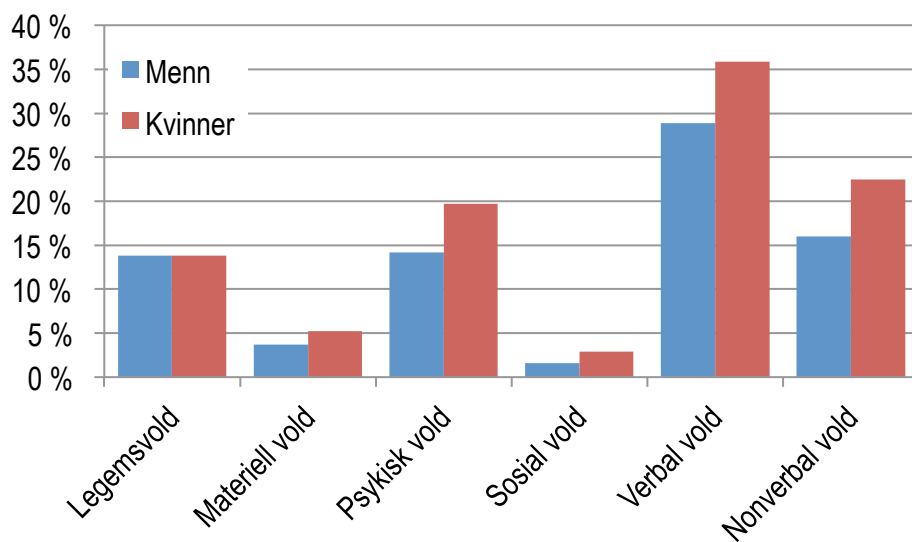
Sosial vold: 39 % er registrert som belastende; 59 som litt belastende og én handling er registrert som ikke belastende (2 %).

Verbal vold: 19 % av handlingene oppleves som belastende; 58 % litt belastende og 24 % som ikke belastende.

Nonverbal vold: 21 % oppleves som belastende; 60 % som litt belastende og 19 % som ikke belastende.

Hvis vi ser på forskjellen mellom kjønnene i opplevd belastning får vi følgende fordelinger og sammenlikningsgrunnlag. I figuren under er alle belastende og litt belastende opplevelser for voldsformene fordelt på kjønn.

Figur 1.3:3 5: Forskjell mellom kjønnene i opplevd belastning etter voldshandling.: Søylen omfatter både litt belastning og belastning for menn og kvinner. N=2165

Sammenlikner vi menn og kvinner relativt og sett i lys av de opplevde belastningskategoriene, ser vi at det er særlig den opplevde belastningen i forbindelse med psykisk vold, verbal vold og nonverbal vold som viser forskjellen mellom kjønnene. Kvinnene opplever denne voldsbelastningen som noe større sammenliknet med menn. Dette gjelder også i noen grad materiell og sosial vold, men her er tallmaterialet forholdsvis lite.

Vi vil i et senere kapittel gi eksempler på opplevelse og belastninger som tilsatte gir tilbakemelding om at de har hatt. I dette kapitlet skal vi nøyes med å vise til noen generelle trekk: Svært mange opplever *de verbale og nonverbale voldstruslene* som påkjenninger og belastninger. Men utskjelling og kjefting krysses av som belastende og som en påkjenning. Den nonverbale

volden poengteres òg som byrdefull av mange. Også en rekke sosiale og psykiske voldsformer betones som krevende og vanskelige. Dette stemmer med tidligere studier som vi har foretatt.

Vi skal som tydeliggjort ovenfor se mer konkret på hva som formidles av konsekvenser og belastninger i det kommende kapitlet. Et viktig spørsmål blir hva som betegnes som belastende og litt belastende opplevelse og hvordan man merkes ved voldshendelsen.

1.3.4 OPLEVELSENS KONSEKVENSER OG BELASTNINGER

Tilbakemeldinger som vi har fått, enten det er gjennom intervjuer, samtaler, rapporter eller registreringsskjemaer, viser hvordan den enkelte opplever å bli utsatt for forskjellige former for vold varierer fra person til person og situasjon til situasjon. Men som tidligere framhevet påvirkes den enkelte også i forhold til situasjonen volden oppstår i og til voldshendelsens karakter, innhold, betydning og mening. Viktig er det òg om hendelsen oppleves planlagt, eller om den kom uforberedt. Av betydning er det likeens om den er oppfattet som avvik fra prosedyrebestemmelser. Hvem som utførte volden i hvilken situasjon er i tillegg en sentral faktor.

Siden spørsmålet i registreringsskjemaet legger stor vekt på den enkeltes opplevelse, er det avgjørende å hente inn informasjonen om *hvilke belastninger og konsekvenser* volden har fått for den som er blitt utsatt for den. Vi har gjennom våre studier fått en god oversikt over belastende konsekvenser og ubehag. Vi kan slå fast på bakgrunn av datamaterialet at belastning som kategori favner bredt. En slik tilnærming var også metodisk planlagt ut fra ønsket om å få den tilsatte til å markere mer spesifikt og konkret belastningens form, innhold, karakter og betydning. Avkrysningen på skjemaet bygger på en tredeling med kategoriene ‘belastende’, ‘litt belastende’ og ‘ikke belastende’. Ut fra tilbakemeldingene vi har fått, har vi registrert at kategoriene rommer et mangfold av reaksjoner, smerte og ubehag. De blir presentert i gjennomgåelsen. Vi vil først gi en samlet beskrivelse, dernest vil vi eksemplifisere noen av påkjenningene som formidles.

For det første vises det til at belastningene og konsekvensene er *fysiske, psykiske og sosiale*. Disse kan ikke ses uavhengig av hverandre, og de virker som oftest forsterkende på hverandre. Opplevelsesmessig er det som oftest slik at man merker og føler et fysisk ubehag når man utsettes for sosiale eller psykiske belastninger. Fysiske belastninger får også karakter av å være psykiske og sosiale. Sosiale, ved at man for eksempel sliter med å ta del i arbeidet eller utføre

arbeidsoppgaver, og de befester og intensiverer ofte de psykiske og fysiske belastningene. Ikke sjelden skjer dette i en forsterkende spiralvirkning der den ene belastningsformen intensiverer og styrker de andre. Det betyr at det blir feil bare å måle belastningene ved en voldshendelse bare ved ytre framtoninger og skadens synlige størrelse.

Særlig de sosiale, men også de psykiske og fysiske belastningene og konsekvensene rommer begrensninger i *faglig og rollefunksjonell kompetanseutøvelse* i tjenesteutøvelsen. Belastninger knyttes òg forskjellige former for kommunikasjons- og samhandlingsproblematikk.

I enkelte tilfeller betones det at hendelsen har fått *praktiske* og *økonomiske* konsekvenser. Det gjelder særlig hvis det har gått ut over den enkeltes sosiale privatsfære eller personens private eiendom og private eiendeler.

For det andre vises det til at skjulte og åpne voldsformer fører til forskjellige konsekvenser, samtidig som det også må presiseres at belastningserfaringene og opplevelsene kan være synbare og ikke synbare, åpne eller skjulte. Slik sett blir konsekvensene betydelige for etterarbeidet og oppfølgingen – både i forhold til om det overhode følges opp og hvordan det gjøres.

Dernest – og for det tredje: Variasjonsbredden på reaksjonene og konsekvensene er stor: På den ene siden smerte, lidelse, fortvilelse, uro, utrygghet og sårbarhet; på den andre siden forbitrelse, vrede og i verste fall forakt. Mange opplever ubehaget ved hendelsen som smertefull, mens andre framhever særlig skrekk, frykt, uro, engstelse, søvnløshet og nervøsitet som problematisk. Enkelte betoner også at voldshendelsen har gitt en følelse å være faglig inkompetent. Flere viser da særlig til at hendelsen har gått ut over faglig selvfølelse og at hendelsen har ført til tap av faglig selvtillit.

Andre igjen poengterer at hendelsen både faglig og personlig har vært et viktig lærestykke for dem og at man har kunnskaps- og erfaringsmessig vokst på den. Enkelte poengterer hendelsen til og med som skjellsettende ved å framheve at ”den har gjort noe med meg som person” og at ”jeg har lært noe ved den.

Atter andre har forholdt seg til voldshendelsen som mer flyktig og rutinemessig og da ut fra et ”det må man tåle-perspektiv” eller ”det er en del av jobben”. Flere betoner hendelsens ubehagelige påvirkning, men at det ikke har fått noen konsekvenser for dem og at de har håndtert den uten problemer.

Noen forteller om vanskeligheter i etterkant av hendelsen ved at menneskesyn, verdinormer og holdninger til fangen eller grupper av fanger er blitt sterkt utesket. Som det også er sagt i visse

sammenhenger, kan irritasjonen og forargelsen over det som er skjedd føre til kortere eller lenger holdningsendringer som igjen utfordrer fagetiske krav til rollefunksjonen.

Andre skiller graderer belastningene i lys av den enkelte voldsformer, mens atter andre – og det er den store majoriteten - viser til at det er voldshendelsen samlet sett som slår ut.

Våre undersøkelser viser òg en stor variasjonsbredde ved at flere gir tilbakemeldinger om at de har opplevd hendelsen som svært traumatisk og har slitt med den over lang tid – til at hendelsen riktignok var situasjonsbetinget ubehagelig, krevende og irriterende, men at besværet gikk relativt fort over. Mange ytrer videre at det var en påkjenning som var krevende i situasjonen og en god stund etter, mens andre betoner at man opplevde intermessoen og hendelsen opprivende, men at det roet seg for så å komme tilbake med større kraft som belastende seinvirkning av hendelsen.

Flere tydeliggjør at *hendelsen må forstås som en prosess*. Bevisstheten om de sosiomaterielle betingelsenes voldspåvirkende karakter og at hendelsen skjer innenfor en fengselskontekst som er preget av rigide og integritetskrenkende kravstrukturer, poengteres av flere: Det gjør noe med mennesker å være fengslet.

Men det er ikke bare den som utsettes for volden som melder tilbake dårlig opplevelse. Man skal merke seg at flere har hevdet at det å være i en situasjon der man ikke kan hjelpe en kollega i en kritisk tilstand, er svært byrdefullt. Erkjennelse av utilstrekkelighet i situasjonen fører ikke sjelden til skyldfølelse som konsekvens. Flere har også påpekt at å høre om at en kollega er blitt slått ned eller krenket, er en stor påkjenning som virker på egen arbeidsinnsats, fangesyn og holdninger. Således kan tilliten svekkes i hverdagssamvirket med fangene – i alle fall en periode.

Til sist vises det til at den som utsettes for volden kan få ytterligere problemer hvis ledere, kolleger eller andre ikke følger opp på en hjelpende og omsorgsfull måte (dette vil vi si mer om senere).

En del tilsatte framhever at ettersamtalen de hadde med fangen var både oppklarende og avlastende, og at problemet ble løst på en god måte.

Å få støtte fra andre fanger viser flere tilsatte også har vært viktig for opplevelsen etterpå.

1.3.3.1 En foreløpig sammenfatning

Våre studier viser *samlet sett* at opplevelsene avhenger mye av situasjonen og omstendighetene som voldshendelsen har oppstått i. Det gjelder både for i) den situasjonelle

opplevelsen, ii) forspillet til, og iii) etterspillet etter hendelsen. Fokus må altså rettes mot omstendighetene *som prosess*.

Vi ser også at *visse voldshendelser, voldsformer i et hendelsesforløp* kan bli mer belastende, plagende og strevsomme enn andre, men at det først og fremst er *den totale voldshendelsen* som har satt vonde og ubehagelige spor. Det er heller ikke gitt at legemsvold *per se* er den voldsformen som oppleves mest smertefulle og belastende. Det er på mange måter en vanetenkning som er nedfelt i forestillinger når særlig framhever legemsvolden og den psykiske volden og glemmer de andre voldsformene.

Våre undersøkelser over viser for svært mange et annet bilde:

For det første – og for å gjenta et grunnleggende poeng i vår studie slik empirien og tilbakemeldingene tydeliggjør: Det er som oftest *voldshendelsene totalt sett og kombinasjoner av voldshandlinger* som oppleves belastende. Man har til en viss grad undervurdert både situasjonsopplevelsen og konsekvensene av andre voldsformer – som for eksempel den symbolske volden (både den verbale og nonverbale), men også den sosiale volden og sider ved den psykiske. Men når dette er sagt så må det betones det at alvorlige kvestelser og kroppslige skader selvsagt oppleves svært smertefulle og som vonde integritetskrenkelser. Man må for all del ikke undervurdere slike hendelser, like lite som man må nedvurdere de psykiske og sosiale problemene og lidelsene som oppstår etter de fleste voldshendelsene og voldsformene. De ikke synbare lidelsene og plagene kan være betydelige, men de merkes ikke – følgelig har de også lett for å bli undervurderte av omgivelsene.

De forskjellige voldshendelsene understrekes og bekreftes av svært mange å ha en ulik betydning og mening i forhold til krenkelsen av og trusselen mot den personlige integriteten. Mange som utsettes for psykisk vold, sosial vold og verbale og nonverbale vold*strusel*-former, gir tilbakemeldinger om at de oppfatter *trusselen er rettet mot dem selv som person*, og at denne personrettetheten er en stor påkjenning. Den skaper ubehag, utrygghet og angst. I noen tilfeller er også familien blitt truet, og slike hendelser formidles som en svært tærende slitasje og tung byrde (dette skal vi komme tilbake til i underkapitlet der vi tar opp trusler som vold mot familien).

Voldshendelsens og trusselens konkrete personrettethet står i motsetning til at mange gir tilbakemelding om at legemsvolden som var utsatt for ikke var rettet mot ”meg som person”, men blir derimot forstått skjedd fordi man er en del av en gruppe eller en del av en aksjon i en voldssituasjon.

Én betegner dette slik:

”Dette er en psykisk syk person som begeret fløt over hos. Det er ubehagelig å bli slått, men ikke belastende. Jeg føler ikke at hendelsen var rettet mot meg personlig, men mot ’systemet’, i frustrasjon over egen situasjon.”

Men selvsagt er det her også varierte opplevelsesbilder: Grov legemsvold i en voldshendelsessituasjon betegnes som oftest som svært integritetskrenkende; det samme gjør ulike legemsformer der man er blitt utsatt for volden alene.

1.3.3.2 Hva oppfattes som belastninger?

Men hva legger man konkret i de faglige, sosiale og psykiske belastningene og konsekvensene?

De *psykiske problemene* formidles å være forskjellige – alt fra opplevelse av angst, traumer og depresjoner til mer psykiske ubehag og ubekvemheter. Enkelte oppgir å ha blitt mer på vakt og betegner seg selv som mer ’paranoide’ i hverdagen. Atter andre beskriver at de har fått kroppslige, psykiske og sosiale reaksjoner som har fått negative konsekvenser for deres daglige arbeid i kriminalomsorgen. En del viser dessuten til søvnproblemer som enten kan vare i noen dager eller over lenger tid. Flere beskriver at *”arbeidsdagen blir forstyrret og ubehagelig”*, mens andre viser til at de *”brukte noen dager på å bearbeide hendelsen mentalt. Også i fritiden”*.

Mange beretter om redselen i situasjonen: *”Ble redd og var ikke i tvil om at han kunne gjennomføre det han truet med.”* Og en annen: *”Det er mange år siden jeg tenkte på at denne jobben kan koste meg livet (Sarpsborg-drapet). Nå har jeg i ettertid innsett at jeg var svært nær ved å bli et nummer i statistikken.* En tilsatt forteller at han/hun *”er for tiden omplassert på jobb. Føler ubehag for å jobbe i den avdelingen jeg daglig tilhører. Mistenker at den innsatte fortsatt sitter på avdelingen.”*

En annen legger vekt på at han/hun føler sinne, *”noe usikkerhet retta mot innsatte. Føler krenkelsen av retten til å ha kroppen min i fred for innsatte. I tillegg gliser ham mot meg når han ser meg. Sitter igjen med en følelse at han har vunnet da det ikke er gjort noe med vedkommende. Snarere tvert imot...”*

”Redd for å gå på jobb”, sier et annet offer, mens en tredje person betoner ”Liten/dårlig nattesøvn. Redsel. Føler ubehag ved å gå inn i fengselet. Rastløshet. Liten tålmodighet i forhold til tidligere. ”Redselen uttrykkes på denne måten: ”Skapte stor frykt, engstelse og psykisk ubehag.” Enkelte framhever utmattelse: ”Sliten i dager etter hendelsen. Og plutselige anfall av stressfølelse. Utmattelse førte til sykemelding i samråd med psykolog og lege (ca 10 dager).”, ”rasiststempel er krenkende og belastende.”

Beskrivelsene er mange; de mest vanlige kan i lapidarisk form presenteres punktvis:

- *Aldri før blitt truet slik, av de ordene innsatte sa til meg.*
- *Svært belastende over tid å bli utsatt for trusler. Følelsen fra tidligere trusler kommer til dage igjen. Man vet at det kommer mer, men når sakkyndige har sagt sitt, endres lite i forhold til regime rundt den inn satte.*
- *Kjente ubehag med truslene.*
- *Ubehag og stress.*
- *Ubehag, redsel under og i etterkant.*
- *En hendelse jeg uten tvil vil huske.*
- *Fikk støkk med litt ettertanker*
- *Hadde det tungt i etterkant av episoden. Episoden har gått igjen i hodet, slet med søvn og klandret meg selv for å ha handlet feil.*
- *Søvnproblemer, tankespinn.*
- *Uvel, søvnproblemer, sentimental, gråt.*
- *Ubehag med tanke på at han har drapstrusler I sin domfellelse.*
- *Trusler om vold når innsatte blir løslatt.*
- *Tenker ofte på det.*
- *Psykisk belastende og ubehagelig å bli utsatt for trusler.*
- *Innsatte har sitert navn i hans omgangskrets som skal ta meg, samt at han signalisert at jeg skal få svi for dette.*
- *Det er ubehagelig å få høre at flere innsatte er spesielt irritert/forbanna på akkurat meg.*
- *Ingen god følelse å tenke og være sikker på at du skal dø!*

- *Den innsatte sa at han skulle drepe meg, og at han husket hvem jeg var.*
- *Den innsatte har over tid vært aggressiv, sint og hatefull overfor meg og andre betjenter.*
- *Det er noen spesielt utvalgte som den innsatte kommer med vage trusler mot hele tiden.*
- *Denne gangen var det ekstremt, og jeg syntes det var ubehagelig.*
- *Denne trusselen virket svært personlig og reell.*
- *Ikke ok å vite at flere ønsket å gi meg en på nesa e.l.*
- *At innsatte høylydt ga uttrykk for at han skulle stikke betjenter m/galle for å rømme.*
- *Nedverdiggende*
- *Har vært utsatt for gjentatte draps- og voldstrusler fra samme person. Som over tid blir sett på som belastende da kontakten med innsatte bare er negativ.*
- *Føler meg sårbar, ydmyket. Mye tårer.*
- *Han har uttrykt ved flere tilfeller at jeg ikke er noe godt menneske.*
- *Flere nevner også seksuelle trakasseringer eller mobbing, stigmatisering og sjikane.*

Flere tydeliggjør frykten:

- *Likte ikke situasjonen, ble urolig og engstelig.*
- *Ble fryktelig redd, skalv i kroppen, svettet i hendene.*
- *Svært ubehagelig. Han ga uttrykk for at han visste der jeg bodde.*
- *Redsel. Søvnproblemer neste natt.*
- *Det var en skremmende og ubehagelig situasjon.*
- *Innsatte kom med en relativt stor kniv mot meg. Jeg fryktet for mitt eget liv p.g.a. at jeg ikke visste hvilke hensikter innsatte hadde og at han virket veldig psykisk ustabil.*
- *Jeg løp for å redde livet. Og tror ærlig talt han hadde drept meg eller i alle fall slått meg helseløst.*

Sitatene over viser et mangfold av reaksjoner som representerer hele spekteret av belastende opplevelser. Sitatene markerer også hvordan hendelsen griper psykisk, fysisk og sosialt inn i hverandre, men også hvordan man rent faglig diskvalifiseres eller desavueres.

Tilbakemeldinger avdekker dessuten ytterligere negative forsterkere ved at hendelsen ikke blir bearbeidet eller snakket om, slik at den som utsettes for voldshendelsen blir sittende alene med den. Flere tilsatte har i årenes løp pekt på *denne aleneheten* som et problem: Det er en del eksempler på at fengselsledelsen ikke har fulgt opp, ei heller kolleger. Den beste støtten som gis er som oftest kollegenes, hevdes det av svært mange. Det poengteres dessuten at tungt kan det være å møte en avdelingskultur der normen er 'du må tåle slike hendelser i denne jobben'. Ikke å bli fulgt opp, eller når oppfølgingen svikter, oppfattes som oftest svært belastende. Man føler da at man ikke tas alvorlig og at belastningene og smerteopplevelsen neglisjeres.

Vanskelig har det vært, poengterer flere av dem som har vært utsatt for volden, å snakke om hendelsen med familie og venner. Når man ikke får oppfølging av ledelse og kolleger, samtidig som man kvier seg til å snakke om hendelsen med familie og venner, oppstår det lett et sosialt vakuum som kan forsterke belastningene.

Mangelfulle ressurser og dårlig utstyr understøtter ubehagsopplevelsen fordi man da føler at man ikke ha gode nok ressurser av forskjellige typer for å kunne gjennomføre arbeidsoppgaver og for å sikre egen trygghet. Én poengterer det på denne måten: "*Å føle seg truende. Vet at bemanningen er tynn. Ikke sikkerhetsutstyr.*" Det som går igjen er at ved ressursmangler skjerpes også en utrygghet. At tekniske hjelpemidler ikke er tilgjengelige eller ikke virket, slik det er fortalt ved enkelte tilfeller, oppfattes ikke bare som et sikkerhetsbrudd, men også nedvurdering av krisesituasjoner som kan oppstå. Dette forsterker en kultur som viser likegyldighet for mulige farlige situasjoner. Noen titalls personer viser til at voldssituasjonen oppsto ved avvik fra prosedyrer, rutiner og bestemmelser. I seg selv er slike avvik en påkjenning fordi nødvendige sikkerhetsrutiner da svikter.

Mange poengterer dessuten et forsterket ubehag når de skal forholde seg til fanger som er svært psykisk syke. Enkelte tilsatte betoner at "trusler fra psykisk syke personer bør alltid tas alvorlig. Innsatte hisser seg fort opp.". En annen tilsatt understreker en beskrivelse som ofte brukes: "Innsatte er psykisk uforutsigbar." Hvis en fange har en belastende diagnose som forstås truende i visse situasjoner, forsterker dette også de negative opplevelsene, hevder flere av respondentene. Det skal her understrekes at flere tilsatte ikke vil ha en rapportoppfølging eller sanksjoner iverksatt når en psykisk syk fange utsetter dem for voldshendelser. De ber heller om at behandlingssituasjonen må gjøres bedre, slik at fangen får den hjelpen som han trenger og har krav på.

Dernest nevnes fanger som er dømt for vold og som har en voldelig væremåte. Den enkeltes fanges gruppetilhørighet slår også ut, og har man for eksempel et torpedo- eller voldsmannsstempel, eller det er kjent at personen tilhører en organisert i en trusseldefinert gruppe, påvirker det ikke sjelden betjentens utrygghet når voldstrusler slynges ut. Enkelte fanger som har ry for å være råbarkete og svært voldelige, oppleves òg svært skremmende i gitte situasjoner. Enkelte truer med at de har hjelpepersoner utenfor som vil hjelpe dem med å utføre voldshandlinger mot den tilsatte.

En del nevner at utenlandske eller norske fanger de kjenner lite til på forhånd kan ha et smerte- og et trusselspråk som forsterker frykten etter en trussel. Dette gjelder ikke minst når personen settes inn i varetekt og er helt ukjent, og som tilsatte har vanskeligheter med å forstå og kommunisere med fordi de ikke har annet språk enn sitt eget morsmål – et språk som tilsatte av manglende ressurser ikke får tolkningshjelp til å kommunisere med. Språkproblemer kan føre til misforståelser og formidlingsproblemer slik at konflikter oppstår.

Det vises til at kommunikasjonsproblemer kan føre til misforståelser, frustrasjoner og stress både hos fanger og betjenter som igjen kan få konflikter til å blusse opp. Tilsatte understreker også at i og med at en del fanger som kommer fra andre land og kjenner lite til det norske fengselssystemet, kan det føre til en situasjonell angst som gjør situasjonen fortettet og stressende. En del vanskeligheter er også oppstått når den enkelte skal formidles ting, eller når personen ikke får gode muligheter til kommunikasjon med familien i hjemlandet. Gjensidig kulturforståelse og kunnskaper om religion og praktisk utøvelse av troen, har ført til konflikter. Det samme når den enkelte fangen opplever irrettesettelser som æreskrenkende (dette er problemer vi vil komme tilbake til senere). Men, som tidligere påpekt, og som det gjentas av flere tilsatte ved ulike anledninger: Det er ikke bare det å være et direkte offer for en voldshendelse som oppleves byrdefullt. Man skal merke seg at flere har hevdet at det å være i en situasjon der man ikke kan hjelpe en kollega i en kritisk situasjon, er svært belastende. Utilstrekkeligheten i situasjonen får ikke sjelden skyldfølelse konsekvenser. Det hevdes dessuten at å se en kollega bli utsatt for vold er en stor belastning som kan føre til at synet på fanger blir rufset til – i alle fall for en periode.

1.3.5 VOLDSHENDELSER UTENFOR TJENESTETID OG UTENFOR ENHETEN

Men det er ikke bare hendelser og konflikter på fengselsarenaene og i tjenestetid som fører til belastninger. Vold kan den tilsatte også møte i utenfor tjenestetid.

Voldshendelser og trusler som oppstår i bestemte situasjoner *utenfor* fengselsarenaen, oppleves av en gruppe tilsatte som svært belastende.

På den ene siden ved hendelser der privatsfæren og heimen er i fokus for voldsbruk eller trusler om det. Noen tilsatte meddeler at de har opplevd at ting kan ha blitt ødelagt på eiendommen, eller at de har fått ubehagelige telefoner, brev osv. De påpeker da også at dette er svært enerverende og fryktskapende.

På den andre siden ved hendelser som oppstår i fritida på offentlige arenaer av ymse slag.

Tilfeldige møter med enkelte eksfanger som man har hatt konflikter med, og som tidligere har truet eller sjikanert dem, framheves av flere som ubehagelige og besværlige.

Det nevnes òg eksempler på at slike treff særlig har vært på sosiale arenaer som restauranter, bussholdeplasser, kjøpesentre, på gata osv. Ved noen av disse møtene er det oppstått konflikter, utskjelling eller voldstrusler og i noen få enkelttilfeller også håndgemeng. En del tilsatte påpeker at slike sammentreff kan være en stor belastning fordi situasjonen både er uforutsett, uforutsigbar og situasjonelt sett helt annerledes enn i fengslet. Utenfor fengselsmurene og fengselsgjerdene er betjent og fange mer situasjonelt likestilte.

Flere betoner dessuten at når tilsatte og fange kommer fra samme by/kommune, kan utrykgheten og belastninger forsterkes.

De ovennevnte uttrykte fryktskapende påkjenningene stemmer da også godt med våre tidligste studier (jf. Hammerlin og Kristoffersen, 2001).

Belastninger som presiseres kan eksemplifiseres slik:

- *Ikke fått psykiske konsekvenser ennå, han er ikke løslatt ennå. Hvordan det vil bli når han blir løslatt til samme kommune som jeg bor, vet jeg ikke.*
- *Den innsatte gav uttrykk for å vite om meg privat og forklarte at jeg ville få besøk når jeg ikke var hjemme. Samtidig poengterte den innsatte at hun slo hardt. Hun er ikke voksen nok til å forstå omfanget og sette grenser for seg selv ...*

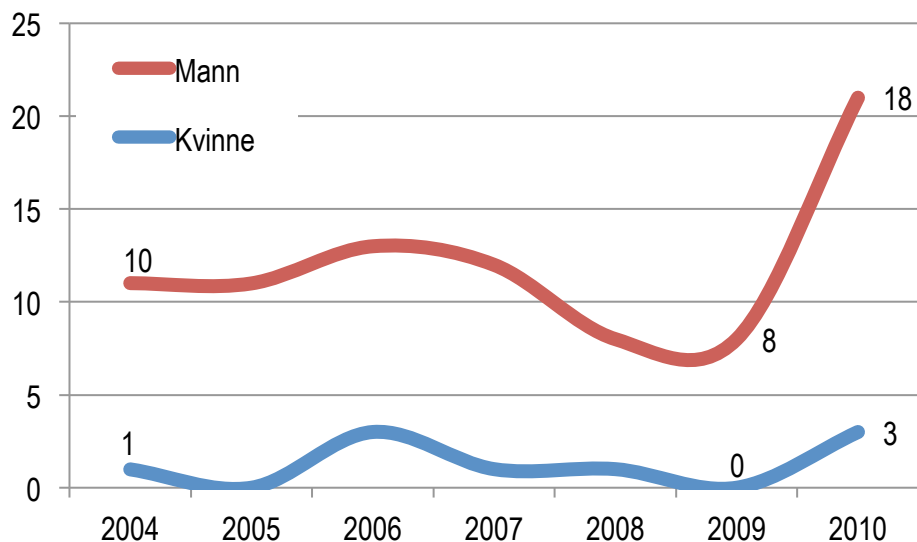
- *Truet med å oppsøke meg hjemme.*

I flere saker har vi da også fått tilbakemeldinger om at voldsbruken har fått betydelige konsekvenser for den enkelte tilsatte når den foregår utenfor fengselsmurene og fengselsgjerdene. Dette gjelder både i forbindelse med sosiale voldsformer som mobbing og trakassering, men også i form av ødeleggelse på eiendom eller trusler.

1.3.6 VOLDSTRUSLER MOT FAMILIEN

Hammerlin og Kristoffersen (2001) betonte i sin undersøkelse at trusler rettet mot tilsattes familie eller hjem oppleves som svært byrdefulle. Våre senere studier bekrefter også det. Den undersøkelsen vi nå har foretatt samlet, viser også det. Fordelingen over de sju årene er som følger.

Figur 1.3.6.1: Familievold som rapportert fra kvinnelige og mannlige tilsatte for hvert år fra 2004-2010. N=84

Tabell 1.3.6.1: Vold mot familien som rapportert fra kvinnelige og mannlige tilsatte for hvert år fra 2004-2010. N=84

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	Totalt
Kvinne	1	0	3	1	1	0	3	9
Mann	10	11	10	11	7	8	18	75
Totalt	11	11	13	12	8	8	21	84

De som utsettes for voldsformer mot familien er i hovedsak menn. Av 84 innrapporteringer i perioden 2004 – 2010, er nesten 90 % menn. Vold mot familien i form av trusler har tallmessig økt i løpet av perioden 2009 og 2010. Til sammen 21 skjemaer (tre kvinner og 18 menn) viser til at den enkeltes familie er blitt utsatt for vold i form av trusler, men også i form av andre hendelser. Gjennomsnittet for hele undersøkelsesperioden 2004 – 2010 er tolv hendelser rettet mot familien: De fleste er i form av sosial, psykisk og særlig verbal vold.

At familien utsettes for voldstrusler oppleves som en kolossal tung belastning. Enkelte har da også flyttet. Den som truer vet jo at trussel mot tilsattes familien er svært effektiv. Ikke sjelden trues familien på livet. De fleste betjentene tar også denne voldsformen svært alvorlig.

Vi har valgt å presentere noen eksempler på voldstrusler som den tilsatte er blitt utsatt for der familien og den tilsatte i eget hjem er målet:

- *Når jeg kommer ut skal jeg ta deg, din far, din mor og dine søsken” samtidig som han gjorde tegn til å kutte strupen.*
- *De skulle drepes.*
- *Drapstrusler mot meg og min familie.*
- *Fangen sa at Familien min måte ikke føle seg trygge.*
- *Han kom med konkrete trusler om at min familie skulle få vite hva jeg drev med på fritiden, herunder innsattes beskyldning om at jeg drev med barneporno, og at dette kom til å bli belastende for meg og min familie.*
- *Han sa at jeg måtte passe familie, at han visste hvor jeg bodde.*
- *Han sa: “Du kommer ikke hjem til ungene dine”.*
- *Han skulle knulle mora mi.*
- *Innsatte skulle knulle min kone.*
- *Sa han skulle knulle min mor. Kun tomme ord og trusler.*
- *Skulle drepe meg og min familie og pule mora mi.*
- *Innsatte skulle skjende min mor og drepe henne.*
- *Den innsatte skulle drepe meg, pule moren min og drepe alle i min familie når han ble løslatt.*

- *Han var så utagerende at han ikke var klar over alt som han sa. Han skrek verbalt ut ting han ville gjøre mot meg og min familie.*
- *Indirekte at han skulle sprengte huset vårt i luften.*
- *Innsatte sa at han skulle oppsøke barnehage og skyte/drepe mine barn.*
- *Jeg møtte klienten tilfeldig etter jobb. Var da sammen min datter. Han dro fram henne under samtalen. Sa hun var lett gjenkjennelig, og sa at han skulle like å se min reaksjon den dagen Hun ikke kommer tilbake. Da vil jeg skjønne hvordan han har det.*
- *Han truet med å ta familien min, skulle finne foreldrene mine og søsknene mine og ta dem.*
- *Jeg skulle få føle hvordan det opplevdes å ha en familie i oppløsning.*
- *Men han sa at han gleda seg til å treffe oss ute om en uke - for da skulle han løslates.*
- *Skulle brenne huset med meg og min familie.*
- *Truet med at jeg og min familie skal skytes.*
- *Trussel om å skade familien.*
- *Ubehagelige trusler, hvor han hevder å komme hjem til meg og ta familien.*
- *Uspesifisert trussel mot meg og mine omgivelser.*
- *Verbalt fra innsatte (trusler) "vet hvor familien deres bor".*
- *Verbalt fra innsatte; jeg vet hvor dere bor; jeg kommer ut en dag.*
- *Verbalt fra innsatte. "Jeg vet hvor du bor og hvor mange barn du har". Familien er ikke orientert om hendelsen.*
- *Den innsatte skulle skyte oss når han slapp ut av fengselet.*
- *Informasjoner i ettertid som sa at jeg og min familie skulle skytes.*

Vold i form av trusler eller handlinger rettet mot tilsattes familie, oppfattes som svært belastende. Slike voldshandlinger utføres både direkte og indirekte – og da særlig ved psykisk, sosial og symbolsk vold (da særlig verbal vold og i form av brev, telefonopprigninger osv.) som virkemiddel. Vi har imidlertid også registrert anvendelse av materiell vold og ødeleggelse av ting på tilsattes eiendom.

Voldshendelser kan bli foretatt av fangen(eksfangen) selv, eller via hjelpere i form av leide utøvere eller personer som fangen har gruppemessig tilknytning til. Ikke sjelden bruker enkelte fanger verbale voldsformer der ikke personen selv, men andre skal gjennomføre for voldshandlingene. Voldstrusselen kommer ikke nødvendigvis direkte fra fangen, men også fra

andre utenfor som har tilknytning til ham/henne. Det har vi imidlertid få eksempler om i våre studier.

Forskjellige voldsformer kan bli rettet mot tilsattes familie enten fra den fengslete i form av beskjeder til personer utenfor. Vold i form av trusler eller handlinger rettes enten direkte og konkret mot tilsattes lokaliserte privatsfære (heimen, eller identifiserte steder der familien/familiemedlemmer er), eller mer som en ikke tids- og stedbundet mulig voldshandling. Voldstruslene kan enten ha karakter av å ha som mål fullstendig utryddelse av hele eller deler av familien, eller være uttalt som handlinger som er rettet som drapstrusler mot enkeltpersoner i familien, men de kan også være trusler for å skade eller krenke enkeltpersoners integritet i form av ulike former for overgrep (særlig kone, mor, barn).

I perioder har voldshandlinger og voldstrusler mot familien ikke vært fulgt godt nok opp av fengselsledelsen. Det er derfor viktig at tilsatte og hans/hennes familie sikres full støtte og omsorg ved denne form for trusler og hendelser. Både tilsatte og familien er svært sårbare i slike situasjoner. Ofte sliter tilsatte med problemet alene fordi han/hun ikke vil ta voldstruslene opp med de andre familiemedlemmene.

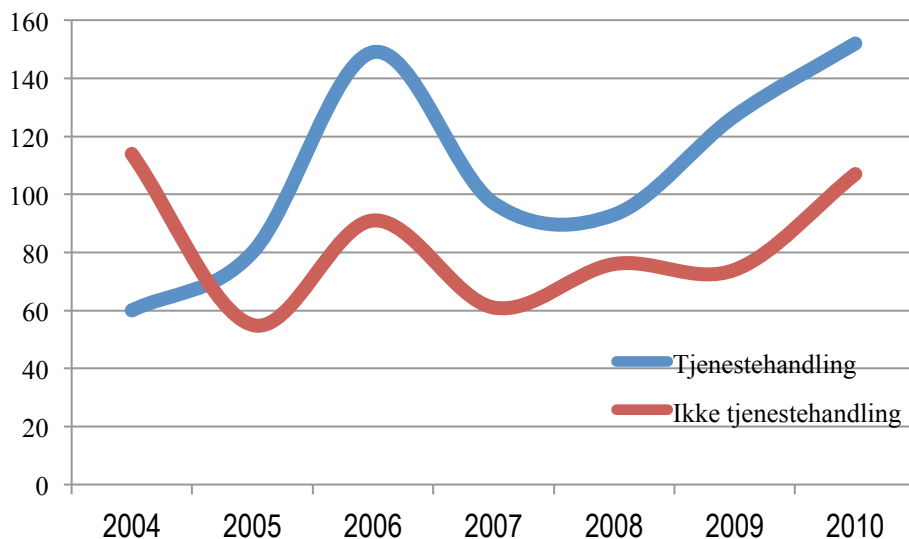
Vold og trusler mot familien må tas alvorlig. Det er i løpet av det siste tiåret blitt større oppmerksomhet om problemet – og det er ikke minst på grunn av at vi gjennom forskningen har dokumentert belastningene som den enkelte og familien utsettes for. Konkrete rutiner for oppfølging er blitt presisert fra kriminalomsorgens ledelse. Tiltak er også presentert i departementets håndbok *Håndtering av volds- og trusselhendelser i kriminalomsorgen* (2003). I noen tilfeller har også politiet foretatt overvåking av enkelte tilsattes hjem for å beskytte personen og familien mot overgrep og trakasseringer.

1.3.7 TJENESTEHANDLINGER

Samhandling mellom tilsatte og innsatte/domfelte skjer ikke tilfeldig, men er oftest planlagte og gjennomførte handlinger med utgangspunkt i en plan. Dette planarbeidet kan være mer eller mindre dynamisk og tilpasset den domfelte, alle innsatte i en avdeling eller alle som gjennomfører en type straff.

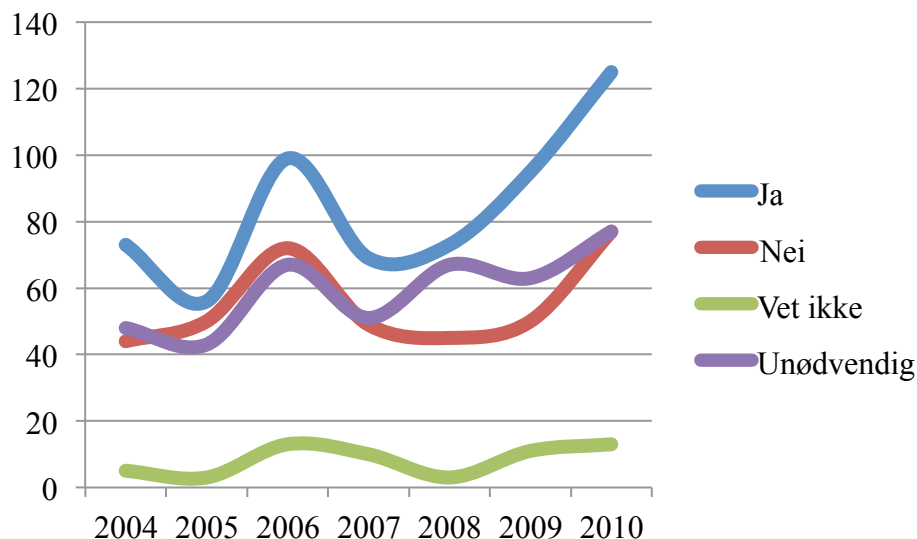
Avveining mellom ulike hensyn i samhandling med domfelte avgjør hvor tilpasset og forutsigbar samhandlingen er, grad av rutine, erfaringer fra tidligere situasjoner, involveringer fra andre tilsatte, kunnskap om innsatte/domfelte, osv. Figuren under viser hvordan rundt 60 prosent av hendelsene skjer i situasjoner som er rapportert som spesielle tjenestehandlinger. Dette innebærer at hendelsen skal være planlagt og bli gjennomført etter en plan eller rutine som gjør det mulig å evaluere hendelsen og lære av situasjonen for å planlegge nye tjenestehandlinger.

Figur 1.3.7.1: Tjenstlige handlinger per år. N=1428

Mange tjenestehandlinger blir ikke tilpasset den aktuelle situasjonen eller personene som inngår i handlingen. Det kan igjen skyldes ulike faktorer, men vi har flere ganger sett eksempler på at mangelfull informasjon til og mellom ansatte, vaktlag og i enheten skaper uforutsigbare situasjoner for både den tilsatte og innsatte/domfelte. Dette kan i seg selv utløse voldshendelser eller skape frustrasjon som øker faren for konflikter senere.

Figur 1.3.7.2: Risikovurdering av tjeneste. N=1451

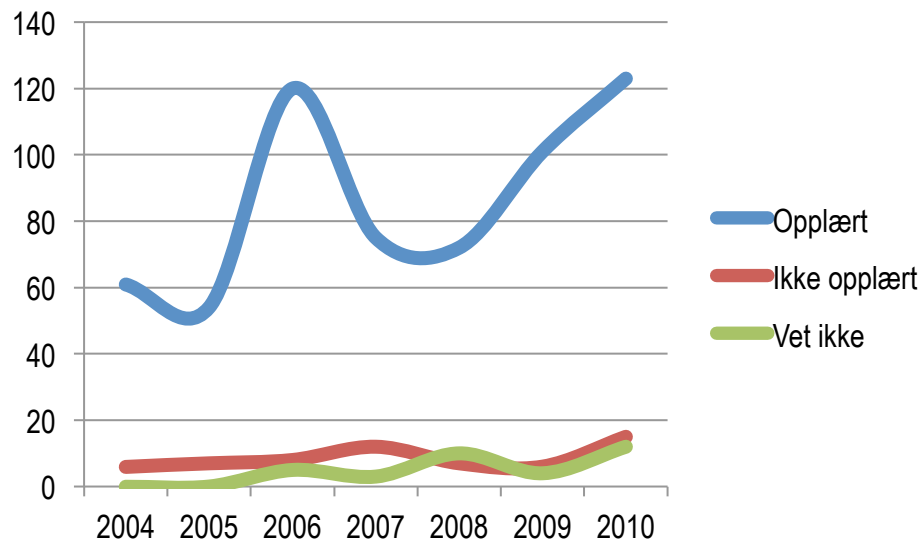

Antall handlinger som blir risikovurdert stiger i samme takt som voldsutviklingen. Andel risikovurderte handlinger ligger stabilt rundt 40 %, og er i 2010 like høy som den var i 2004 (42 %). Dette er interessant sett i forhold til økt oppmerksomhet om vold og trusselsituasjoner, fokus på dynamisk sikkerhet i fengsel og friomsorg og fokus på helse, miljø og sikkerhet (HMS).

Undersøker vi om hendelsen var et avvik fra prosedyrer og bestemmelser, så finner vi at de aller fleste hendelser ikke var det. Kun 5-10 hendelser per år, gjennomsnitt sju hendelser blir vurdert som avvik fra bestemmelser og prosedyrer. Undersøker vi hvor mange hendelser som er rapportert som avvik, finner vi dobbelt så mange, i gjennomsnitt 15, hvor antallet har vært økende de siste årene, fra 1 i 2004 til 35 i 2009 (23 i 2010).

66 rapporterer om redusert bemanning. 1004 svarer nei på spørsmål om redusert bemanning. Der hvor det er angitt årsaken til redusert bemanning er denne noen ganger forklart ved at kollegaen var ute, opptatt med annet gjøremål eller at det generelt var for få på jobb, grunnet sykdom eller turnus. Noen ganger oppgis det også grunner hvor det ikke er redusert bemanning, som handler om for få eller ikke faglærte kolleger.

Figur 1.3.7.3 Tilsatte opplært. N=701

De fleste tilsatte oppgir at de har opplæring i forhold til de handlingene som inngår i situasjonen. Det er en svakt stigende tendens i 2010 for hhv tolv tilsatte som oppgir at han/hun ikke har opplæring i situasjonen og like mange som ikke vet om de har slik opplæring.

1.3.8 NOEN SAMMENFATTENDE KOMMENTARER

Hvis vi skal sammenfatte tilbakemeldingene, viser de at mange sliter med voldshendelsen og voldsopplevelsen. Voldshendelser får konsekvenser på institusjons-, avdelings-, gruppe og individnivå. Mange tilsatte rapporterer at voldshendelsene ikke bare får konsekvenser for tjenesteutøvelsen, men også for hjemmearenaen. For enkelte tilsatte skapes det også frykt for å bli utsatt for ubehagelige hendelser på andre sosiale arenaer som personen er virksom på.

Volden utfoldes i direkte og indirekte former – som oftest i et sammensatt hendelsesforløp. Ikke sjelden virker en voldsytring i form av trusler svært sterk – ikke minst fordi den skaper en ubehagelig angst og usikkerhet. Hvem som utøver volden og i hvilken situasjon er òg viktig. Det samme er om volden er blitt eksponert mot en gruppe eller mot enkeltpersoner – i fellesskap eller i cella. Om voldshendelsen har vært forutsigbar som mulighet i en situasjon, for eksempel ved en vanskelig overføring eller inngripen i en situasjon, synes også å få andre konsekvenser enn hvis volden er kommet overraskende.

Våre årlige rapporter og tidligere undersøkelser har vist til at selv om legemsvold og psykisk vold defineres alvorlig og belastende nok, må fokus òg rettes mot andre voldsformer i en voldshendelse. En handlings betydning og mening, det gjelder også språkhandlinger i form av trusler, får forskjellige konsekvenser alt ut fra den enkeltes opplevelse av totalsituasjonen.

Vår tidligere kritikk mot forsøk på å generalisere konsekvensene der man bare retter oppmerksomheten mot fysisk og psykisk vold, kan bli en altfor begrenset måte å forholde seg til voldsproblemet og en voldshendelse på. En slik forståelse og tilnærming kan beklippe voldsproblematikkens kompleksitet og sammensatthet. Andre viktige voldsformer som er brukt - og ikke minst voldshendelses prosessuelle kompleksitet - blir således borte. . Som før påpekt kan en ensidighet i oppmerksomheten mot noe, ta oppmerksomheten fra viktig annet. Våre undersøkelser har vist at mange som har opplevd andre voldsformer får en for dårlig oppfølging, eller ikke noe oppfølging i det hele tatt. Dette er i seg selv en betydelig byrde. Voldshendelser knyttet til sosial vold, psykisk vold, verbal vold, nonverbal vold underkjennes ofte på en måte som forsterker problemene, samtidig som oppfølgingen heller ikke er godt nok tilpasset den enkeltes konkrete hjelpebehov. Dermed kan man risikere å få en for begrenset problemforståelse

med det som konsekvens at oppfølgings- og omsorgsstrategien for mange omsorgs- og hjelpetrengende tilsatte ikke blir adekvat eller kvalitativt sett god nok. Vi har registrert at mange tilsatte sliter med store belastninger som følge av at de er blitt utsatt for en voldshendelse som består av ulike former for sosial, psykisk og symbolsk vold – og da særlig verbal og nonverbal vold, voldsformer som ikke er synbare nok og dermed ikke oppfattes så alvorlige av andre (kolleger, ledere osv.).

Gjennomgåelsen i dette og tidligere kapitler bekrefter også at voldsproblematikken heller ikke må reduseres til å bli en diskusjon ut fra en kvantitativ minskning eller økning av voldshandlinger. En slik tilnærming forrykker belastnings- og problembildet som har og begrunnes i en mer kvalitativ opplevelsdimensjon. Å operasjonalisere alvorret i hendelsen ved å ”måle” blåmerker og sårstørrelse, blir også et helt feilaktig perspektiv. Det er mange som har opplevd hendelsen særdeles traumatisk, plagsom og krenkende selv om det ikke er synbare tegn.

Det synes som om vår tidligere analysemodell basert på konkret empiri bekreftes (Hammerlin og Kristoffersen, 2001, s. 79). Variasjon med hensyn til *smerteopplevelse* kan illustreres med følgende matrise Smerte blir her et samlebegrep for ulike lidelser, angstopplevelser, frykt et cetera, men kan også leses ved enkelte belastende opplevelsformer.

Den første illustrasjonen under viser følgende logiske varianter av problem-, smerte- og belastningsopplevelse. Situasjonen kan erfares sterkt belastende både i voldssituasjonen eller umiddelbart etter hendelsen, og den kan oppleves slik over tid. Den kan også erfares sterkt belastende umiddelbart etter, men avtakende over tid. Omvendt kan den være svak som reaksjon i situasjonen eller umiddelbart etter, men over tid forsterkes negativt. Til sist er det eksempler på at reaksjonene og belastningene er lite intensive både umiddelbart etter og en stund etter hendelsen.

Den samme logikken kan vises i forbindelse med hvordan tilsatte håndterer voldshendelsen. Den tilsatte kan håndtere voldsopplevelsen bra i situasjonen og umiddelbart etter, men også i forhold til ettervirkninger over tid. Motsatt kan den tilsatte slite med å håndtere voldshendelsen både praktisk, sosialt, psykisk og fysisk i den umiddelbare situasjonen, kort tid etter og på lang sikt. Andre varianter illustreres i mellomgruppene: Hendelsen kan håndteres bra i situasjonen, men dårlig senere – og omvendt dårlig i den gitte situasjonen, men bra senere.

Denne framstillingen er en systematisering av tilbakemeldingene som vi har fått om tilsattes belastninger og belastningshåndtering, men den gir også et viktig innspill i forhold til mangfoldet av oppfølgingsbehov og oppfølgingstiltak som framtrer på ulike tidspunkt etter en hendelse. Vi har dessuten sett at hvis den enkelte ikke får dekket hjelpe- og omsorgsbehovet, kan problemer forsterkes, men dermed er det også betydelige sjanser for at nye problemer og belastninger oppstår.

Illustrasjon 1.3.7.1 Tidssdimensjon og opplevelse av vold

Tidssdimensjon	
Situasjonen umiddelbart etter	Ettervirkninger over tid
Sterk	Sterk
Sterk	Svak/ ingen
Svak/ ingen	Sterk
Svak/ ingen	Svak/ ingen

I forhold til å *mestre* hendelsesopplevelsen har vi samlet tilbakemeldingene i denne matrisen for å vise de forskjellige reaksjonene:

Illustrasjon 1.3.7.2 Tidsdimensjon og opplevelse av vold 2

Tidsdimensjon	
Situasjonen umiddelbart etter	Eftervirkninger over tid
Bra/håndterlig	Bra/håndterlig
Bra/håndterlig	Dårlig
Dårlig	Bra/håndterlig
Dårlig	Dårlig

Opplevelse og vurderinger er forskjellig. Variasjonen er markant både i forhold til hva informantene sier at han/hun sliter med og hvordan den enkelte forholder seg til problemene og belastningene som er oppstått. For noen har overgrepene og voldshendelsen satt sterke og varige sosiale, faglige, kognitive og følelsesmessige spor. For enkelte er utrykgheten og mestringen i arbeidssituasjonen blitt dårligere. Det har også vært eksempler på at noen har byttet arbeidsplass – ja, endog flyttet til en annen by. Det er mange som har slitt med belastninger i hverdagen og vært alene med den. Studiene våre viser at truslene mot familien, ubehagelige telefonopprigninger, krenkende brev, ødeleggelse av privat eiendom et cetera er til stor belastning ikke bare for den enkelte tilsatte, men også for familien. Det er viktig at slike hendelser følges konsekvent opp av etaten og at det gjennomføres tiltaksom sikrer den enkelte og hans/hennes familie mot slike trusler. Tilsatte og familie må også garanteres andre støtte-, hjelpe- og omsorgstiltak fra respektive myndigheter og fagpersoner.

1.4.0 UTLØSENDE FAKTORER FOR VOLDEN

I hvilke situasjoner oppstår volden – og hva framstilles som de utløsende faktorene? På den ene siden nevnes strukturelle og relasjonelle forhold; på den andre siden opererer man på individnivå og poengterer trekk ved den enkeltes personlighet og væremåte. Vi vil i kapittel 1.4 presentere tilbakemeldinger og situasjonsbeskrivelser som er gitt av de tilsatte der situasjonelle, strukturelle, relasjonelle faktorer tas opp. Kapittel 4 vil også fokusere på de individuelle forklaringer som er tydeliggjorte.

Studiene av de utløsende faktorene er for det første knyttet til de selvrapporterte tilbakemeldinger, men er kommet fram gjennom ulike dokumenter, rapporter, samtaler og studier i enkelte fengsler og friomsorgskontorer. Det som utløser voldshendelsen er forskjellige forhold og faktorer. Variasjonsbredden i utløsende faktorer er stor, men det er særlig tre analysenivåer som er aktuelle, og som står i et mer indre forhold til hverandre.

Institusjons- og avdelingsnivå: Den eksistensielle og situasjonelle situasjonen og de kontekstuelle betingelsene ved det å være fengslet eller gjennomføre straff friomsorgen. Problemet må analyseres og forstås i forhold til kriminalomsorgens rigide sikkerhetsorientering og dens særegne sanksjons-, krav-, sikkerhets- og kontrollstruktur. Hverdagen og væremåten i et fengsel formes innenfor bestemte kulturelle, formelle og sosiomaterielle betingelser. En del fengselssystemer både er og oppleves av fengslede/tilsatte som svært sikkerhets- og kontrollintensive og sånn sett betegnes å ha en total og repressiv struktur og kultur som bryter inn i den enkeltes integritet.

Relasjonelle betingelser: Det er snakk om relasjoner mellom tilsatte og fanger, mellom fanger, mellom fanger og andre – som direkte eller indirekte må forstås i forhold til de strukturelle maktbetingelsene, eller som er oppstått av mer særegne personrelaterte forhold. De relasjonelle betingelsene – deres form, innhold og kvalitet – formes innenfor varierte makt-, krav- og disiplineringsstrukturer. Den enkeltes holdninger, verdiforankring, menneskesyn, kompetanse osv. spiller selvsat stor rolle i relasjonene som formes. Et annet spørsmål er – som det er blitt aktualisert i det siste – om ressurstilgangen er god nok til å sikre gode relasjonelle betingelser, eller er det slik, som det hevdes, at den dynamiske sikkerheten er svekket. I *Før og nå*

(Hammerlin og Mathiassen, 2006) stilles en rekke spørsmål og problemstillinger knyttet til relasjonenes innhold og form, og i forhold til tilsattes muligheter til å utøve en moderne betjentrolle innenfor de betingelsene som er.

Personorienterte og persontypifiserende forklaringer. Vi baserer våre oppsummerende vurderinger på flere metodiske tilnærminger – ikke bare selvrapporterte informasjoner gitt gjennom registreringskjemaene, men også på feltstudier, fangejournaler, rapporter, dokumentstudier, samtaler og intervjuer. Analysene og de oppsummerende presiseringene vil også bli relatert til hendelser fram til dag (2010), men da brukes de som tilleggsinformasjon om utviklingen av voldsbildet og som grunnlag for det forebyggende arbeid. Formålet er å gi en samlet og oppsummerende oversikt som vil bevisstgjøre situasjonelle faktorer med betydelig risiko, men også muliggjøre kompetansemessige og organisatoriske forebyggingstiltak. Vi deler inn i situasjonsbeskrivelser som er gitt fra fengselsarenaen og fra friomsorgskontorene.

1.4.1 INSTITUSJONS OG AVDELINGSNIVÅ: STRUKTURELLE FORHOLD

De første studiene vi foretok avdekket flere konflikt- og voldsutløsende situasjoner. Atskillige av konflikt- og voldshendelsene forklares ut fra fengslets særtrekk som straffegjennomføringsinstitusjon og ved fengselshverdagens innhold og form. Flere betoner fengselslivets sosiomaterielle virksomhetsbetingelser og dets makt-, sikkerhets-, kontroll- og kravstrukturer. I fengselssosiologien tydeliggjøres dessuten systemets virksomhet og maktstruktur som strukturell og systemisk vold – det vil si det analyseres blant annet ved de makt-, kontroll- og disiplineringsformer som er innebygd i systemet, og som er et vesenstrekk ved dets organisering. Men også ressurstilgangen påvirker strukturelle betingelser. Spørsmålet er hvilke ressurser som er tilgjengelig for at tilsatte skal få tid nok og muligheter til ulike tiltak. Dette gjelder både i forhold til sikkerheten og kontrollsystemet, men også forskjellige tiltak i fengselshverdagens virksomheter som normaliserer fengselshverdagslivet. Særlig i forbindelse med den presenterte voldsøkningen i 2010, er visse strukturelle betingelser blitt framhevet som problemer. Av forklaringer på den økende volden betones det fra enkelte fengsler at økonomiske besparinger, for liten bemanning, press på fengslene i form av ‘fulle fengsler’, ressurskrevende endringer i fangebefolkningens sammensetning, svekkelse av den dynamiske sikkerheten, mangel

ressurser til å gjennomføre tilbud osv, er direkte og indirekte årsaker til voldsøkningen. Disse problemene skal vi diskutere senere i del 4. Men det avdekkes en riktig analytisk og problemstillende tendens i de aktuelle fengslene og organisasjonene: For å forstå voldshendelsene i fengslene må man også studere de nevnte betingelsene og fengselssystemets særegne institusjonelle sosiomaterielle betingelser.

Fengselstype og soningsform setter preg på voldsbildet. Hendelser og situasjoner forstås kontekstuellet på to måter: Som fengselsliv og fengselhverdag, og da med et innhold og form som blant annet påvirkes av fengselshverdagens og relasjonenes muligheter og begrensninger (jf. Hammerlins *Fangenes tapsliste*). I et så kompakt og makttungt system som fengsel er, vil både den repressive strukturen og de ulike disiplinerings- og kontrollformene produsere konflikt-, mot- og avmaktsformer som kan bli voldelige. Konfliktgrunnlaget, konfliktformene og konfliktinnholdet er svært varierte – definert og forklart ut fra sider ved de ulike fengselssystemenes innhold, form, kultur og struktur.

Vi har også registrert at episoder i hverdagen som ved første øyekast og isolert sett oppfattes ubetydelige, kan bli konfliktintense og voldelige. Spørsmålet er selvsagt også hvem som forstår hva som bagatellmessige og prosaiske behov og hendelser. Det som oppfattes håndterlig banalt og rutinemessig for tilsatte, kan være knyttet til et svært viktig behov å få dekket for et menneske som er frihetsberøvet. Vi ser til stadighet eksempler på at betjentes henstillinger, beordringer, irettesettelser osv, og som i utgangspunktet synes irrelevante for selve konfliktens og voldshandlingens alvorlighetsgrad og handlingsforløp, fører til svært opphissete, overrumplende og overopphetete reaksjoner. Igjen så er vi tilbake til et tidligere poeng: En del av voldsutfoldelsen er tenkelig og forventet som reaksjon på fengselsværen, mens andre voldshendelser er uforutsigbare og mer uforklarlige hvis man da ikke nyttiggjør seg et rikt analyseverktøy som kan avdekke problemgrunnlaget. Bare å se på individuelle væremåter og relasjonelle forhold som forklaringsgrunnlag for volden blir derfor for begrenset; de må relateres til de eksistensielle betingelsene ved det å være fengslet.

I de neste underkapittel vil vi se på sider ved de relasjonelle betingelsene. Det er todelt. Først tar vi for oss relasjonsproblematikken mellom fanger og tilsatte (1.4.2), dernest mellom fanger.

1.4.2.1 VOLDSUTLØSENDE SITUASJONER MELLOM TILSATTE OG FANGER OG MELLOM FANGER

Fra studiene i 2000 og 2001

Intervju- og pilotundersøkelsene fra 2001 (Hammerlin og Kristoffersen 2001)³³ viste at de mest utløsende konflikt- og voldssituasjonene oppsto særlig når det ble formidlet ubehagelige eller ufordelaktige beslutninger til fangen (for eksempel fratakelse av opparbeidete goder) og ved sanksjonering av regelbrudd, ved grensesettinger eller tilrettevisninger og ved kontroll og visitasjon. Også rømningsforsøk ved overfall eller gisseltaking framheves. Det er riktignok få rømninger i norske fengsler – men de formidles opplevelsesmessig som svært voldsintensive og belastende. Vold, konflikter og håndgemeng oppstår dessuten i pasifiseringssituasjoner, ved overføring til sikkerhetscelle og bruk av tvangsmakt/tvangsmidler.

Mer personorienterte forklaringer ble knyttet til den enkeltes psykiske og fysiske konstitusjon og særlig når personen var ruspåvirket, i psykisk ubalanse eller psykisk syk. I enkelte tilfeller synes det som om bagatellmessige konfliktskapende forhold har utløst voldsbruken. Denne tolkes i lys av det som man faglig sett betegner som en opphopet ulmende irritasjon og forskjøvet aggresjon – og som får form av et eksplosivt, vulkans utbrudd.

I noen tilfeller nevnes også personlig nag mot tilsatte som utløsende forklaring. Den tilsatte ble da særlig møtt med former for sosial, psykisk, verbal og nonverbal vold – i flere tilfelle varte dette over tid. Den tilsatte opplevde et trykkende ubehag som senere utviklet seg til frykt og ble etter hvert en betydelig belastning for tilsatte.

Enkelte tilsatte viser òg til at han/hun i tjenesteutøvelsen hadde vært ubetenksom og klossete. Dette - formidles det - kunne skyldes mangelfulle kunnskaper om den enkelte fanges situasjon eller psykiske og fysiske konstitusjon. Også finske studier viser det samme mønster.³⁴

De påpekte utløsingsfaktorene for vold som er presentert i avsnittene over, er svært aktualiserte i alle våre studier som er kommet etter Hammerlins og Kristoffersens studie.

³³ Hammerlin, Y., Kristoffersen, R. (2001): *Vold og trusler mot tilsatte i kriminalomsorgen*. Oslo: Dokumentasjon & debatt nr. 1/2001

³⁴ Fra forsker I. Alatalos mange studier. Her vises det blant annet til hans forelesning *Våld och hot mot personalen från fångarnas sida*/Det nordiske internforskermettet i København 14.10. 1999. Han har gitt ut flere delrapporter i ettertid.

Studiene fra 2004 – 2010

Studier og årsrapportene fra 2004 til og med 2010 - avtegner det samme situasjonsutløsende forklaringsbildet (som i den første rapporten fra 2001). Men også nye og andre viktige faktorer kan avdekkes. Flere av disse må forstås i lys av den organisatoriske og strukturelle utviklingen på 2000-tallet (Hammerlin og Mathiassen, 2006; Hammerlin 2004, 2008; Johnsen m.fl 2007³⁵).

I rapportene³⁶ (både de selvrapporteringene, fengselsrapporter osv.) poengteres særlig grensesetting, tilrettevisninger, avslag, beordringer, informasjon om negative beslutninger, byråkratisk sendrektighet, sanksjoner ved regelbrudd, celleaksjoner, passiviseringssituasjoner, kontrolltiltak og visitasjoner som utløsende for konflikt- og voldssituasjoner. I tillegg nevnes innlåsing og overføringer enten til andre fengsler eller sikkerhetscelle. Konflikter og voldsbruk rapporteres videre å ha oppstått i flere tilfeller i forbindelse med uoverensstemmelse med helsepersonell, begrensninger av medisinbruk og i situasjoner der det tas beslutninger som strider mot fangens definerte helsebehov.

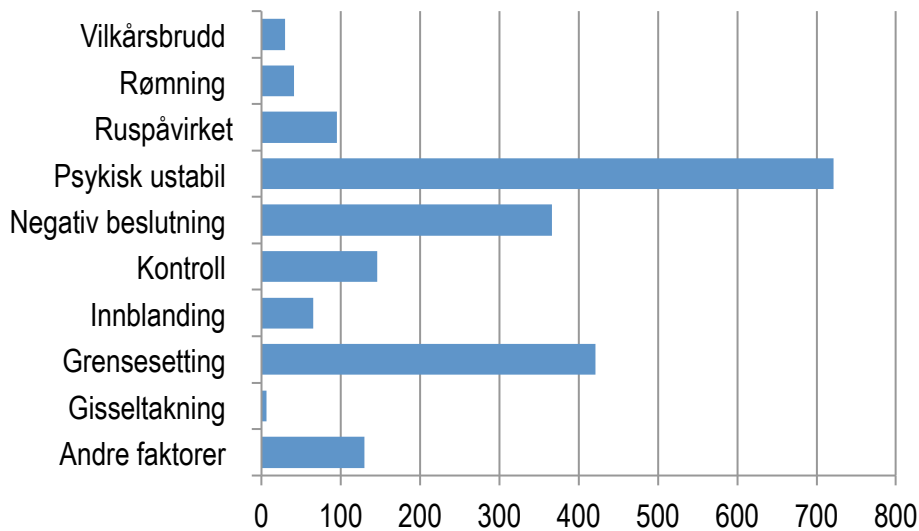
I forklaringene legges spesielt vekt på strukturelle forhold samt sikkerhets- og kontrolloppgaver som fører til konflikten. Men vi ser ut fra flere andre metodiske tilnærminger at episodene ofte er komplekse og dermed kan tolkes på ulike måter både i forhold til en helhetsvurdering og til forskjellige faser i hendelsesforløpet.

De utløsende forholdene som er rapportert til oss viser denne fordelingen:

³⁵ Johnsen,B., Ottesen,V.K., Granheim,P.K., Helgesen,J. (2007): *En klimastudie av fengsler med høyt sikkerhetsnivå – kvaliteten på livet og kvaliteten på yrkeslivet til tilsatte*. KRUS (upublisert). Undersøkelsen er omarbeidet til artikkel: Johnsen,B., Granheim,P.K., Helgesen,J. (2011): *Prison Size and the Quality of Life in Norwegian Closed Prisons in Late Modernity*. I: Dullum, J., Ugelvik,T. (red): *Nordic Prison practice and policy – exceptional or not?* Cullumption: Willian Publishing

³⁶ Årlige KRUS-rapporter: *Vold og trusler i kriminalomsorgen* for årene 2004, 2005, 2006, 2007, 2008 (ved Y. Hammerlin, T. Ugelvik og T. Rokkan); Rokkan, T. (2008): *Vold og trusler mot tilsatte i friomsorgen*. Oslo: KRUS-Rapport nr.2/2008; Hanao, K. (2008): *Vold og trusler mellom innsatte*. Oslo: KRUS-Rapport nr 1/2008
Side | 118

Figur 1.4.2.1: Voldssituasjoner i perioden 2004-2010 som oppgitt. N=2021

Særegne forhold blir tydeliggjort: Vi har fått tilbakemeldinger om flere legemsvoldshendelser i løpet av siste tid. Vi har også fått informasjon om særegne utviklingsforløp av et komplekst og sammensatt voldsbilde som skyldes enkeltfangers vanskelige livssituasjon, gruppedannelser i fangepopulasjonen, endringer i fangepopulasjonens sammensetning og mer bruk av varetekt. Fra enkelte fengsler rapporteres om mer vold mellom fanger og om flere hendelser av slossing og masseslagsmål i luftegården og fellesskapet. Om betjenter kommer for å intervensere eller stoppe slagsmålet, stopper imidlertid slåssingen ikke opp – tvert om: Betjentene neglisjeres. Én leder i et fengsel sa det slik: *”Det synes også som det er en annen holdning når betjenter angripes. Tidligere grep andre fanger hjelpende inn. Nå står de bare og ser på.”* En fengselsleder påpekte dessuten voldsspiralen som problem: *”Vold avler vold”*, sa han og tydeliggjorde at også betjentene er blitt mer uforsonlige i konfliktene.

Det informeres dessuten fra enkelte fengsler om at en del fanger fra øst-Europa viser en kompakt sosial blokkering og en demonstrativ sosial avstand til betjentene; i noen tilfeller oppleves denne maktdemonstrasjonen truende og et uttrykk for sosial og symbolsk vold.

Vi har dessuten fått tilbakemeldinger om konflikter som har et religiøst feste i form av episoder der kvinnelige betjenter har irettesatt mannlige fanger som er muslimer. Særlig når dette gjøres i felleskap når flere menn er til stede, oppfattes det ærekrenkende av fangen.

Tidligere har vi formidlet eksempler på kulturelt betingete konfliktskapende forhold som oppstår ved at betjenter under celleaksjoner har tråkket på bønneteppe, lagt koranen på dolokket eller satt sko opp på koranen. Fangene, som har vært sterkt troene, har opplevd handlingen som en krenkelse og dyp forakt for Koranen, Muhammed, Gud og egen integritet som troende. Det er eksempler på at fanger som har opplevd slike hendelser har vært svært aggressive, truende og ”farlige i lang tid etterpå”.

Det synes også som om kunnskapen om ulike religioners verdigrunnlag, religionsutøvende tradisjoner, rutiner og vaner er for dårlig blant tilsatte – dette gjelder allment sett³⁷, men særlig for ekstrabetjenter og vikarer som ikke har den nødvendige grunnutdannelsen. Mangel på en slik kompetanse har flere informanter poengtert.

I andre fangeundersøkelser som er gjort, der fanger intervjues (Hammerlin og Mathiassen 2006; Hanoa 2008), framheves det også at etnisitet, mangel på kulturforståelse og språkproblemer har ført til konflikter ikke bare mellom tilsatte og fanger, men også mellom fanger. Man skal videre merke seg at korrekser som gis norske fanger der andre fanger hører på irettesettelsen ofte oppfattes nedlatende og krenkende.

Mangelfull respekt for enkeltmenneskets integritet og dårlig fange- og betjentsyn utløser konfrontasjoner og voldshendelser. Disse oppfattes ikke alltid direkte og åpent, men som implisitte væremåter. Intervjuede fanger nevner særlig enkelte tilsattes krenkende og nedlatende holdninger i visse situasjoner som byrdefulle og konfliktskapende.

I samtaler og studier begrunnes også mangel på ressurser og bemanning som utløsende for konflikter, frustrasjon og voldshandlinger. At enkelte fengsler har for lite ressurser i forhold til mange vanskelige og nye arbeidsoppgaver er en adekvat påstand (se også Hammerlin og Mathiassen 2006)..

³⁷ Her skal man merke seg at sosiologifaget på KRUS på første halvdel av 1990-tallet hadde faste forelesninger om islam og islamske tradisjoner. Disse ble holdt av religionsviter A. S. Kulø.

1.4.2 VOLDSUTLØSENDE FORHOLD MELLOM FANGER

Det hevdes fra ledere i enkelte fengsler at det for tida er mer slossing og flere konflikter mellom fanger sammenliknet med tidligere.

Konflikter og vold mellom fanger bekreftes i flere studier – bla. forsker K. Hanoas intervjustudie fra 2008³⁸ og sosiolog H. Eians arbeid fra 2007³⁹, men også i samtaler og intervjuer som vi har foretatt. Konfliktene har mange forskjellige forklaringer. Det kan være makt- og posisjonskamper i fangegruppa, tvunget samvirke, gamle eller nye motsetningsforhold som blusser opp, gjeldsbyrder, situasjonsrelaterte hendelser m.m. Det kan også være snakk om enkelte fangers mangel på kollektiv hensyn i bosituasjonen og fengselshverdagen som skaper konflikter og voldshendelser mellom fanger (Eian 2007; Hanoa 2008).

Frustrasjoner og misforståelser kan, som antydnet i avsnittet over, oppstå når fangen kommer fra en annen kultur, er ettspråklig og bare språklig sett kan uttrykke seg på eget morsmål (Hammerlin 2009)⁴⁰. I slike situasjoner blottstilles informasjons- og kommunikasjonsproblemer, men også behovet for nødvendig informasjon om den enkeltes eksistensielle situasjon, sosiale problemer og psykiske og fysiske konstitusjon avdekkes⁴¹.

Både i tidligere og nåværende studier vises det til at betjenter mange ganger griper for sent inn i konflikter mellom fanger. I følge Hanoa (2008) sier intervjuede fanger at de ønsker at betjentene hadde grepet tidligere inn i konfliktene mellom fanger slik at truende situasjoner kan avverges eller dempes på et tidligere tidspunkt. Det må også tas initiativ fra tilsatte tidligere overfor fanger som opplever mobbing, utfrysning, trusler og annet fra medfanger. Flere av fangene gir dessuten tilbakemeldinger på at de ønsker en mer proaktiv holdning fra betjentene og at dialogkompetansen hos betjentene må bli bedre. Tilbakemeldingene er likevel klar fra mange fanger, så vel fra betjenter, at fengselssystemets essensielle oppgaver – ikke minst som straffe- og kontrollinstitusjon – påvirker forholdet mellom fanger og betjenter. Det produserer gjensidig

³⁸ Hanoa, K. (2008): *Vold og trusler mellom innsatte. En intervjuundersøkelse*. Oslo: KRUS-rapport nr. 1/2008

³⁹ Eian, H. (2007): *Fengslende makt. En kvalitativ undersøkelse av makt blant innsatte*. Oslo: Inst. for sosiologi og samfunnsgeografi, UiO. (Hovedfagsoppgave i sosiologi)

⁴⁰ Hammerlin, Y. (2009): *Selv mord og selvmordsnærhet i norske fengsler*. Oslo: KRUS-håndbok nr. 3/2009

⁴¹ Hammerlin, Y., Mathiassen, C. (2006): *Før og nå. Om konsekvensene av organisatoriske endringer for samhandling i et utvalg av lukkede fengsler*. Oslo: KRUS-rapport nr. 5/2000; Hammerlin, Y (2009): *Selv mord og selvmordsnærhet i norske fengsler*. Oslo: KRUS håndbok nr. 3/2009

mistillit og avstand i relasjonene (Brekke og Halvorsen 2004⁴²; Hammerlin og Mathiassen 2006; Hammerlin 2004, 2008) som følge av fengselssystemets dualisme og motstridende oppgaver i betjentrollen.

At enkelte fangegrupper stigmatiseres og ekskluderes (tystere, sedelighetsdømte eller andre som ”skiller seg ut” osv.) utsettes for mobbing, trakassering og sosial vold som følge av utstøting og isolering, kan også føre til voldelige konflikter mellom fanger som igjen kan skape et nytt konfliktgrunnlag mellom fanger og betjenter.

Våre studier og samtaler viser òg at visse gruppedannelser i fangebefolkningen har forårsaket masseslagsmål i fellesskapet eller lufttegården. Det hevdes fra enkelte fengsler at det har vært en økning av slike hendelser i det siste. Det skal imidlertid framheves her at fenomenet ikke er nytt: Både på 1970- og 1980-tallet ble visse grupper av fanger definert som voldsskapende og truende mot både medfanger og tilsatte (Hammerlin 2008).

1.4.3 TILSATTES FORKLARINGER PÅ VOLDSHENDELSEN RELATERT TIL PERSONORIENTERTE FORKLARINGER

Personorienterte forklaringer betegnet som psykisk ustabilitet hos fangen presenteres patologisk, diagnostisk, som personlighetstrekk osv., men også som ustabilitet eller situasjonsbetinget psykisk ubalanse, ukontrollerte aggressive utbrudd, desperasjon eller hissig og stridbare reaksjoner på irettesettelser og ufordelaktige beslutninger som foretas. Dette gjelder særlig enkelte fangers reaksjoner på irettesettelser, overføringer, begrensninger i behov, informasjon om negative beslutninger, bruk av tvangsmidler og tvangsmessige overføringer osv. Disse faktorene kategoriseres ofte i samlekategorien *psykisk ustabilitet* eller *alvorlige psykiske lidelser*. Utdypende betegnelser som brukes er blant annet ”dårlig impuls kontroll”, ”psykopat”, ”gal” ”paranoid” ”psykisk syk”, ”stresset”, ”frustrert”, ”generelt vanskelig med sitt temperament”, ”redd”, ”krenket” osv. I nær 1 av 4 skjemaer angis psykisk ustabilitet som årsak til personens væremåte. For spørsmål om situasjonen rundt hendelsen mangler informasjon i nesten halvparten av skjemaene.

⁴² Brekke, E., Halvorsen, G.H. (2004): *Soning av straff i fengsel – den innsattes opplevelse*. Oslo: Psykologisk Institutt, Universitetet i Oslo.

Ruspåvirkning eller abstinens nevnes relativt sett hyppig som forklaring. Skjemaet gir også informasjon om den som var voldelig var ruset. Mens omtrent like mange sier 'nei' eller 'vet ikke' (dvs. 47 og 46 %) – angis det at 71 personer, eller ca. seks prosent var det. Flere av disse er rapportert fra friomsorgen.

På spørsmål om hva den enkelte hadde ruset seg med, rapporteres alkohol som rusmiddel det klart vanligste rusmidlet, men også amfetamin, bruk av tabletter, abstinenser, sniffing nevnes i tillegg til metadon. Den psykiske ustabiliteten relateres dessuten ikke sjelden til tilsattes ønske om mer medisiner eller annen medisiner. Flere fanger betegnes å dessuten å være fortvilet og frustrerte over at de ikke får adekvat behandling som de mener at de har krav på, eller at de må trappe ned på medisiner. At medisiner tas i fra dem, er også konfliktskapende.

Psykisk ubalanse, psykisk lidelse, sosial mistilpasning og stoffproblematikk går igjen i en rekke forklaringer som er på individnivå. Det nevnes også eksempler på at fangen har hatt smerter og at han synes det var frustrerende for ham å være i fengsel med slike smerter.

Enkelte fanger har funksjonshemninger som ikke følges adekvat opp. Dette har også ført til konflikter med vold som resultat. For øvrig er det for ganske nylig gitt ut en svært viktig rapport om funksjonshemmende i norske fengsler med tittelen *Straffet og isolert* av FAFO-forsker Hilde Haualand⁴³. Hun viser til en rekke eksempler på at fanger med funksjonshemninger ikke får den hjelpen og den oppfølgingen som de har krav på. Ved flere tilfeller oppstått konflikter som følge av det.

Respondentene viser dessuten til den fengslete personens bitterhet mot og frustrasjoner over fengselsinstitusjonen, medfanger, ansatte og andre som én av flere antatte årsaksforklaringer.

Det informeres om at konflikt- og voldssituasjonen er oppstått fordi han/hun har følt seg urettferdig behandlet, eller fordi det var gitt avslag på ulike søknader, permisjoner og annet.

Det nevnes i tillegg at enkelte fanger, som hadde vært utsatt for overgrep, fikk panikk ved å måtte kle av seg foran andre, mens andres frustrasjoner og aggresjonsutløp knyttes til redsel og fortvilelse. Dette er problemer som også ble kjent og formidlet i forbindelse med innstillingen *Kvinner soningsforhold* fra 1988. I noen tilfeller hadde det oppstått svært ubehagelige konflikter og voldelige situasjoner fordi den respektive fangen var fortvilet og fikk panikk når det skulle gjennomføres kroppsundersøkelser.

⁴³ Haualand, H. (2011): *Straffet og isolert*. Oslo: FAFO-rapport 2011:01

Andre eksempler som nevnes er at fanger som lider av klaustrofobi også kan bli voldelige ved innlåsing. I enkelte tilfeller knyttet det aggressive utfallet til at fangen opplevde det enerverende å måtte være vitne i retten.

Informasjoner som gis på et typifiserende grunnlag er innarbeidet som en viktig forklaringsvariabel – det gjelder særlig kategoriseringer innenfor en diagnostisk betegnelse, men også benevnelser som 'voldelig', 'voldsmann', 'torpedo' osv.

Uten tvil er det slik at enkelte bruker maktovergrep og vold til sine private prosjekter og for å sikre posisjoner og egeninteresser.

Noen viser også vilje til voldsbruk og enkelte har vold som et instrumentelt innslag ved sin livsform; atter andre har voldsutøvende oppgaver som 'lønnet arbeid eller oppgave' (jf. for eksempel torpedovirksomheten).

Vi har registrert at en liten gruppe fanger i enkelte fengsler er særlig konfliktorienterte og voldskaktive. Dette gjelder ikke bare i forhold til fengslets ansatte, men også i relasjonene til andre fanger. Én av våre studier fra et av de største fengslene viste at en gruppe fanger sto for hele 40 % av voldshendelsene. En del av disse var svært unge. I tilbakemeldingene fra et par fengsler i 2010 hevdes dette mønstret å ha blitt forsterket.

Men det er viktig å understreke at for å kunne analysere volds kompleksiteten, er det nødvendig å forstå handlingen ut fra andre kontekstuelle forhold.

En særlig problemstilling med moralsk og juridisk ansvar

Under arbeidet med denne rapporten fikk vi tilsendt et brev fra en tilsatt som tar opp en særs viktig problemstilling. Han stiller spørsmål om grensene for hva som er strafferettslig påtalekrevet når fanger begår vold mot fanger. Er volden i fengslene en friso for oppgjør mellom fanger som unngår påtale. Kan man som offentlig tjenestemann innenfor justissektoren være vitne til vold mellom fanger uten å anmelde dette til politiet? Kan disiplinærreaksjoner etter straffegjennomføringsloven kompensere for og eventuelt erstatte reaksjoner på volden som utøves? Er for eksempel utelukkelse fra fritidsfellesskap en tilstrekkelig reaksjon på legemsbeskadeligelse eller annen straffbar voldsutøvelse? Er det riktig at det er en individuell skjønnsvurdering hos den enkelte jurist som skal ligge til grunn når forhold anmeldes eller ikke? Den tilsatte viser til at han/hun flere ganger har vært vitne til at fanger har vært utsatt for grov vold for deretter å bli sendt til legebehandling. I ett av tilfellene tok fangen for gitt at volden ville

bli anmeldt, men fikk som svar at det ikke forelå noen fast praksis på dette området. Så kan man spørre – som den tilsatte gjør – om vi kan ha et fengselssamfunn der fanger risikerer å bli utsatt for overgrep.

Spørsmålene er klokt stilt og viser til åpenbare prinsipielle juridiske, faglige og etiske problemstillinger, og som det må skapes bedre praksiser for å få fulgt godt nok opp.

1.4.4 NOEN SAMMENFATTENDE KOMMENTARER

Hvis vi skal oppsummere de sju årenes studiene om utløsende voldsfaktorer, kan vi oppsummere med følgende:

- Vi har foretatt analyser på ulike nivåer.
- For det første institusjons- og organisasjonsnivå
- For det andre relasjonsnivå/gruppenivå
- For det tredje individnivå
- Endrete virksomhets- og fengslingsbetingelser i form av forandringer i regelverk, strukturelle forhold et cetera påvirker konfliktnivået, konflikttinnholdet og konfliktformene i fengslene. Dette er dokumentert og analysert i *Før og nå*, men også i voldsstudiene som vi har foretatt i perioden 2004-2010.

På den ene siden har vi de institusjonsbetingelser, kontroll-, sikkerhets-, sanksjons- og disiplineringsformer som tilhører og er en del av fengslets grunnleggende vesen og er formet av en straffegjennomføringsideologi omsatt i praksis. Et frihetsberøvende system der mennesker sette inn mot sin vilje, er konfliktskapende, men motstand, motsetninger og konflikter får mange former. Innenfor disse virksomhetsrammene forventer tilsatte seg mulige konflikter, og de er derfor forberedt på dem - både mentalt, handlings-, ressurs- og kompetansemessig. De nevnte utløsningsfaktorene som grensesetting, kontroll, sanksjonering osv. er en del av de fengselsinstitusjonelle funksjonskravene som skaper motsetninger og konflikter når de iverksettes, og tilsatte forventer også at slike konflikter oppstår. På den andre siden er det i fengselssystemets virksomhetsformer tiltak og opplegg som er ment å være konfliktdempende

eller konfliktreducerende, slik at forventningene om konfrontasjoner og vold ikke forventes på samme måten.

En totalitær institusjon virker tilsynelatende bastant og statisk, men er likevel 'følsom' overfor strukturendringer som igjen kan være konfliktutløsende. Påvirkelig er det også overfor både ytre og indre press. Det har vi en rekke historiske eksempler på – ikke minst fra 1980- og 1990-tallet der nettopp alvorlige voldshendelser og antakelsene om mulig voldsanvendelse i noen av fengslene, førte betydelige strukturelle og innskrenkninger. Sånn sett er det et indre vekselforhold mellom de begrensningene som kan skape vold – og en utvikling av begrensninger som skal sanksjonere, kontrollere og sikkerhetsorientere det voldsforebyggende arbeidet.

Relasjonene mellom aktørene i systemet er også bundet opp om rammebetingelser og regelverk som kan være konflikt- og voldsframkallende. Vi viser her til *Før og nå* (Hammerlin & Mathiassen 2006) og analysene og refleksjonene der. Det er imidlertid ikke tvil om at nye behov skaper behov ny kompetanse. Hanoa viste til en nødvendig forbedring av kommunikasjonskompetansen for tilsatte. Tilsatte i Oslo fengsel har helt korrekt poengter behov og tiltak for kompetanseutvikling og forbedrete tiltak overfor grupper av utenlandske innsatte som man ikke er i stand til å kommunisere med. Slike kommunikasjonsbarrierer er i seg konfliktskapende. En annen viktig forutsetning er den enkeltes verdiforankring, menneskesyn og holdninger og hvordan de kommer til uttrykk i relasjonene.

Et tredje nivå er knyttet til de individuelle særtrekk. Konflikter som oppstår ut fra individuelle være- og tenkemåter har vi avdekket. Tydelig er også at mange fanger sliter tungt med fengselsoppholdet, og flere har betydelige psykiske og fysiske lidelser som de trenger adekvat omsorg og profesjonell hjelp til. Men det er ikke tvil om at fengsel på mange måter oppleves og erfares integritetskrenkende og undertrykkende ved alle de kontroll-, disiplinerings- og sikkerhetstiltakene som den enkelte som er fengslet møter i fengselshverdagen. Dette gjelder særlig de mest lukkede systemene. At dette i seg selv har en konfliktutløsende kjerne viser våre studier.

En forebyggende strategi og en oppfølging etter voldshendelser har feste i analyser på forskjellige nivåer. Hvert eneste kapittel i denne rapporten avdekker en rekke forhold som vil gi innspill og refleksjoner om forebyggende tiltak. Det konfliktskapende består alltid av dens motsetning. Her er også kjernen til det voldsforebyggende arbeidet. I del 6 vil vi konkretisere noen forslag om tiltak.

1.5.0 DEN VOLDSHANDLENDE PERSONEN

Skal man studere voldshandlinger på individnivå, blir det faglig sett gjort ut fra ulike prinsipper – alt etter hvilken fagdisiplin og skoleretning innenfor disse som man tilhører. Tilnærmingene er mangfoldige: Det finnes biologiske, psykiatriske, psykologiske, sosiologiske juridiske og filosofiske perspektiv, og det finnes blandingsformer av forskjellige fagdisipliner og skoleretninger. I en del tilfeller kan vi snakke om reduksjonistiske tilganger – som biologisme, bio-psykiatrisme, psykologisme, sosiologisme et cetera. For en drøftende gjennomgang av ulike teories menneskesyn og en presisering av begrepene som er brukt her, viser vi til Hammerlin og Larsen *Menneskesyn i teorier om mennesket* (1997). Her skal kortfattet poengteres:

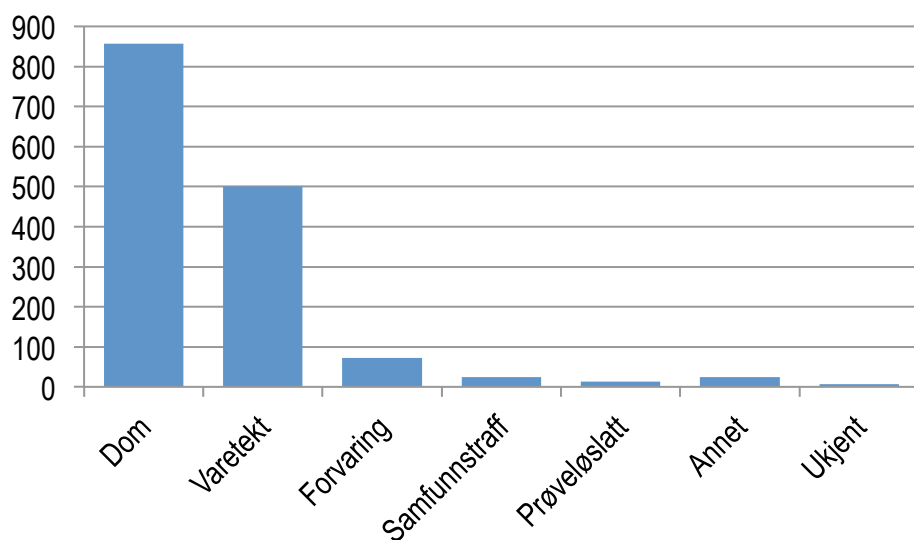
- a) Et ensidig individperspektiv som ser individet i et sosialt vakuum, og som retter oppmerksomheten enten mot mentale eller psykiske prosesser, eller mot biologiske forhold i den enkelte. Dette blir et mer eller mindre rendyrket individperspektiv som ofte er sterkt preget av biologisme, psykologisme, psykiatrisme osv. På den andre siden finnes teorier som reduserer den enkelte bare til å være et sosialt produkt, en sosial robot eller en sosial hieroglyf. Et slikt perspektiv kaller vi sosiologisme.
- b) Den enkelte væremåte og personlige egenskaper studeres som kontekstforstått eller som et historisk produkt av samfunnsliv, levekår eller grupperelasjoner, men da uten å miste blikket for at individet forholder seg på en personlig måte til omverdensbetingelsene (både de menneskeskapte og de naturgitte). Det skaper seg selv gjennom ulike typer virksomheter både i sitt personlige og dets kollektive forhold til omverden. Både innenfor sosialfilosofien, sosialpsykiatrien, sosialpsykologien og individ- og handlingsorientert sosiologi finnes en slik vitenskapelig tenkemåte. Men innenfor de forskjellige skoleretningene kan det registreres forskjeller ved at den sosiale og sosiologiske forståelsen er mer eller mindre – kanskje til og med relativt lite og på en abstrakt måte – forstått som et indre forhold.

De faglige tilnærmingene er altså forskjellige, og det betyr også at måten man forstår den enkeltes voldshandlinger på, forklares ulikt. Ikke bare det: Forståelse av et problem danner også premisser for forebyggende voldsarbeid og etterarbeid i forbindelse med en voldshendelse. Vårt perspektiv er en indre forståelse av sosiale og materielle forhold og den enkeltes handle- og tenkemåte. Volden som utøves forstår vi med andre ord kontekstuel. Ser vi på diverse informasjon som er gitt om den enkelte voldshandler, har vi statistisk systematisert de innkomne informasjonene på denne måten.

1.5.1 GJERNINGSPERSONENS STRAFFEREAKSJON OG KJØNN

Av totalt 1498 personer som knyttes til hendelsen er ca.96 % menn og 4 % kvinner.

Figur 1.5.1.1: Gjerningsperson domskategori. N=1498

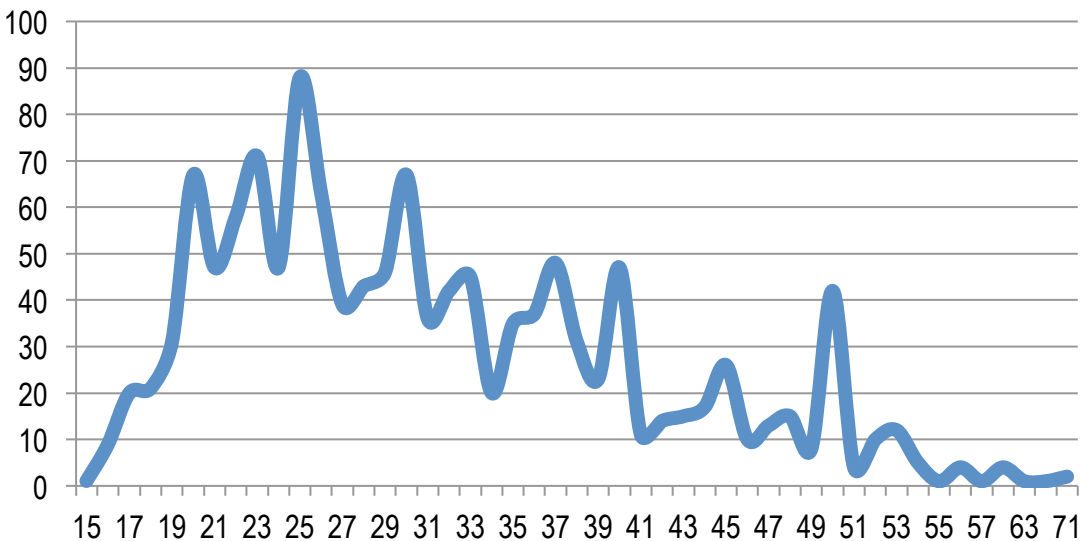

Av de gjerningspersonene som er registrert å ha begått voldshandlinger i fengslene, eller i kriminalomsorgen ellers fra 2004-2010, var 57 % på dom, 33 % satt i varetekt, mens 4,8 % var forvaringsfanger. Samfunnsstraff er registrert med 25 personer, prøveløslatelse med 13.

1.5.2 GJERNINGSPERSONENS ALDER

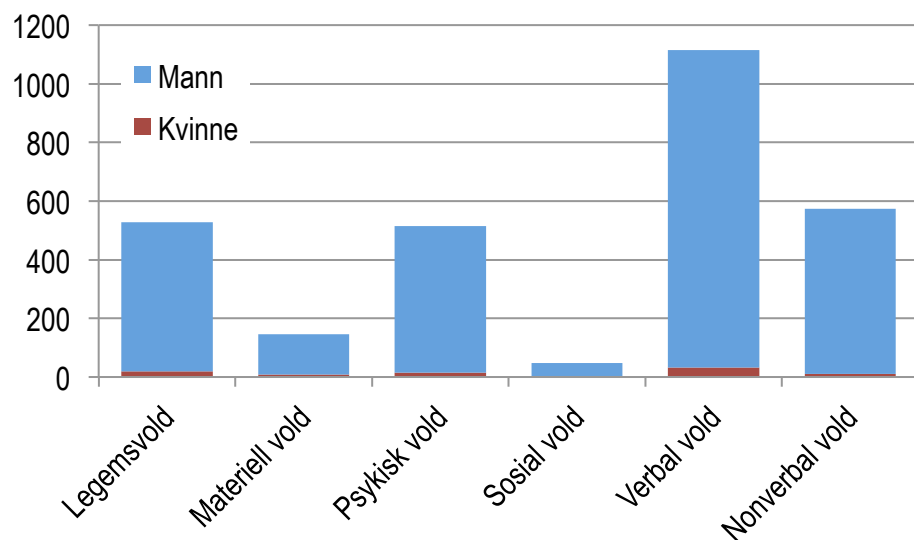
Ser vi på alderen på den som har utøvd volden slik den merket av på registreringsskjemaet, får vi følgende fordeling (N= 980):

Figur 1.5.2.2: Gjerningspersons aldersfordeling. N=1298. Gjennomsnittsalder=30 år

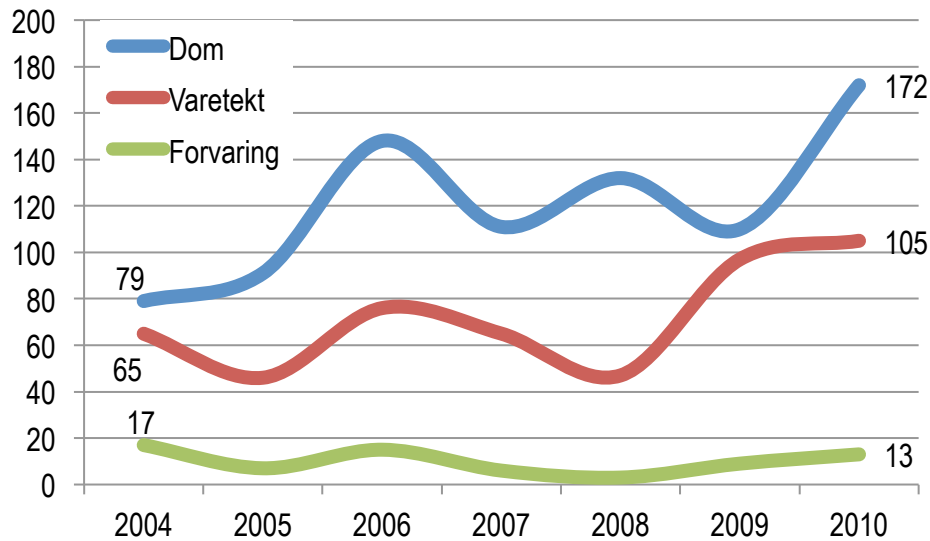
Av 1296 registrerte for voldshendelser, er 149 personer (dvs. 11, 5 %) 20 år og yngre. Den yngste var 15 år. 311 personer (ca 24 %) utgjør alderskategorien 21 til og med 25 år. Det betyr at 460 personer, eller godt over en av tre er 25 år og yngre. 191 personer (eller nesten 15%) er mellom 26 og 29 år. Det vil si at nær halvparten av dem som er registrert med vold mot tilsatte, er mellom 15 – 29 år. Nesten 30 % - eller 384 personer, er mellom 30 – 39 år; 176 (nesten 14 %) er mellom 40 – 49; 83 – eller omtrent seks prosent, er mellom 50 – 59; fire personer er registrert å være over 60 år. Gjennomsnittsalder er. 30 år.

Figur 1.5.2.3: Gjerningsperson kjønn. N=2927

Vi har opplysninger om 48 kvinner og 1437 menn som har begått voldshandlingene i perioden. Antall kvinner har ligget variert mellom fire og 12, med høyeste antall kvinnelige gjerningspersoner i 2008. Andelen kvinner er 3,3 prosent. I forhold til voldshandlinger er også forholdet det samme. I tabellen over vises voldshandlinger fordelt på voldstyper for menn og kvinner. Kvinner står for 84 av voldshandlingene i perioden, mest verbal vold (32), legemsvold (20) og psykisk vold (14).

Figur 1.5.2.4: Fengslingskategori for perioden 2004 – 2010. N=1414

Figuren over viser fordelingen av fengslingskategorier for den som utøver volden mot tilsatte i perioden 2004-2010. For alle innsettelseskategoriene er det en oppgang fra 2005 til 2006 og 2009 til 2010. Men mens varetektsfengslede som hadde utøvd vold mot tilsatte viser en nedgang fra 2006 til 2008, øker domsandelen, og omvendt – mens varetektsandelen øker fra 2008 til 2009, går den ned for domsinnsatte i samme periode. I 2010 stod varetekt for 36 % av volden og 34 prosent av andel fanger. I 2009 representerte varetekt 28,5 prosent av volden og utgjorde 32 % av de innsatte.

Ser vi på den faktiske varetektsandelen i perioden varierer den mellom 25 og 34 prosent, med et gjennomsnitt på 29 prosent for perioden 2004-2010. Lavest andel var det i 2005 og 2006 med 25 prosent. Høyest nå i 2010 med 34 prosent⁴⁴.

⁴⁴ Tall hentet fra Kriminalomsorgens årsstatistikk 2004 og 2004. Tilgjengelig på <http://www.kriminalomsorgen.no/statistikk.78464.no.html>

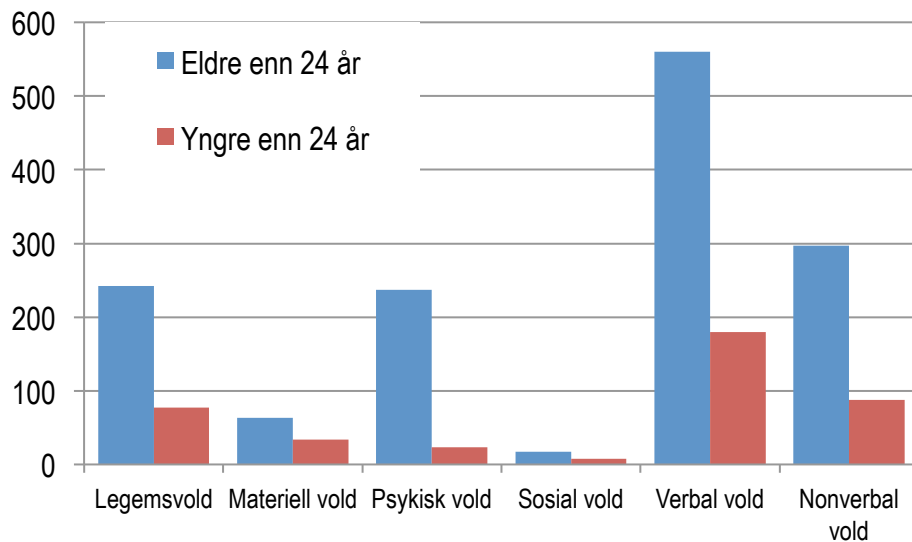
1.5.3 GJERNINGSPERSONENS LOVBRUDDSKATEGORIER OG ALDER

Figur 1.5.3.1 Gjerningsperson lovbruddskategorier for 2004-2010. N=1707

	Antall	Prosent
Vinning	341	20 %
Narkotika	443	26 %
Vold	607	36 %
Sedelighet	72	4 %
Annet	244	14 %
Totalt (N)	1707	100 %

Relatert til antall hendelser og de registreringene der gjerningspersonen er kjent i forhold til innsettelsesgrunn ved siste dom/innsettelse og der lovbruddskategori er brukt som basis, viser tabellen over at gruppa som er satt inn for vold også har en stor prosentvis andel av dem som er registrert som voldshandlende i fengsel – dette lovbruddet omfatter flere enn 33 %. Andel nyinnsettelser for vold i 2010 var nesten 25 %. Narkotikainnsatte stod for 26 prosent av volden. I 2006 representerte denne gruppen 15 prosent av nyinnsettelser etter dom. .

Figur 1.5.3.2 Gjerningsperson alder, yngre og eldre enn 24 år. N=1826

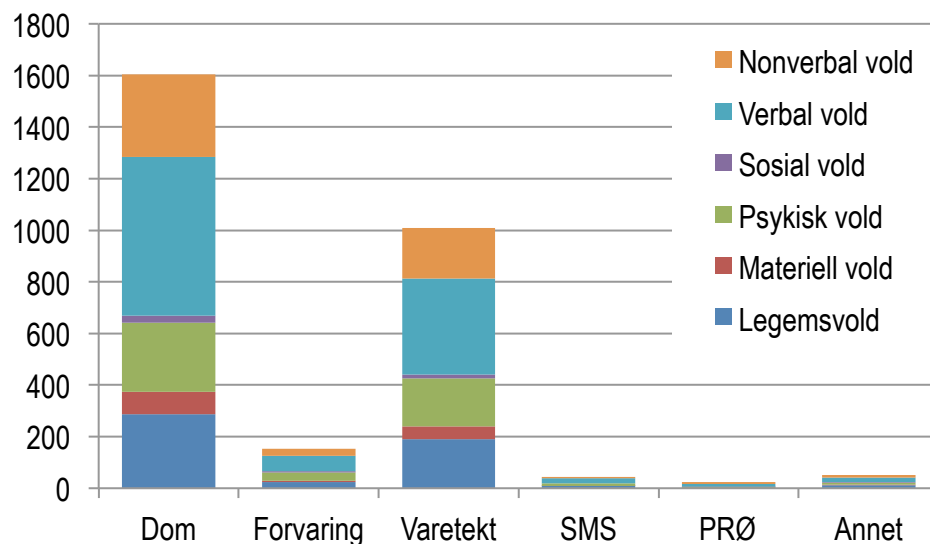
Sett ut fra en differensiering av voldshandlinger: 28 prosent av gjerningspersonene er under 24 år på hendelsestidspunktet.

Unge under 24 år står 29 prosent av all vold i fengsel, som ikke representerer noen overrepresentasjon. Hvis vi derimot ser på fordelingen av de ulike voldsformene, finner vi at denne gruppen er overrepresentert når det gjelder materiell vold (54 prosent), sosial vold (47 prosent) og verbal vold (32 prosent). Motsatt finner vi for psykisk vold hvor den yngste gruppa står for færre enn 10 prosent av disse voldshandlingene.

1.5.4 VOLDSHANDLINGER OG VOLDSFORM

Ser vi forholdet voldshandlinger og innsettelsesform får vi dette bildet:

Figur 1.5.4.1: Voldstype fordelt for innsatt/domskategori for 2004-2010. N=2887

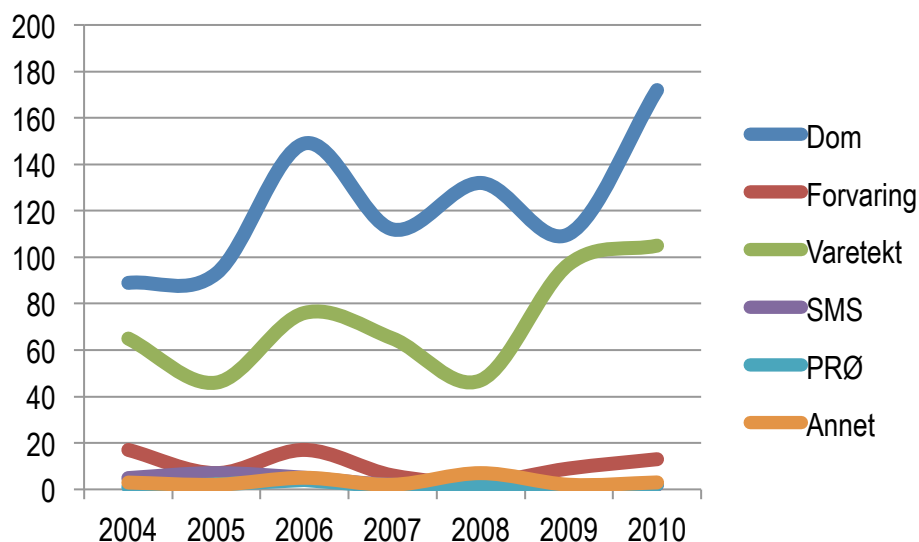

Prosentandelen av ulike voldsformer relatert til varetekts- og domskategoriene, viser at for dom, forvaring og varetekt dominerer den symbolske volden, der den verbale er størst (fra 37 til 40 %). For alle tre er andelen av symbolsk vold (verbal vold og nonverbal vold) samlet nær 60 %. Legemsvolden utgjør fra 16 – 19 %, der varetekt størst med 19 %. Prosentandelen psykisk vold omfatter mest for forvaring med 21 %, og for de andre to mellom 17 – 18 %.

Tabell 1.5.4.1: Voldstype fordelt for innsatt/domskategori for 2004-2010. N=2887

	Legemsvold	Materiell vold	Psykisk vold	Sosial vold	Verbal vold	Nonverbal vold	Totalt
Dom	286	89	267	27	616	319	1604
Forvaring	24	4	32	5	61	26	152
Varetekt	191	50	184	17	372	196	1010
SMS⁴⁵	8	2	9	0	19	7	45
PRØ	1	1	4	1	10	7	24
Annet	11	2	9	1	19	10	52
Totalt	521	148	505	51	1097	565	2887

Figur 1.5.4.2: Innsatt/domskategorier fordelt for år for perioden 2004-2010. N=1492

Figuren over viser til volden relatert til hele perioden 2004-2010. Voldsformene viser en stigende tendens fra 2005 til 2006. For varetektens del faller kurven mot 2008, for så å stige igjen fra 2008 til 2009. Der stabiliserer den seg på det høyeste nivået fra 2009 til 2010. For dom stiger den svært bratt fra 2005 til 2006, for deretter å falle mot 2007, for så å øke igjen mot 2008, for deretter å falle mot 2009. Deretter stiger den bratt fra 2009 til 2010. Forvaring har en samme tendens som varetekt, bare at kurven er flatere og ligger på et betydelig lavere nivå. Også den forvaringsregistrerte volden økte mot 2006 sank mot 2008, for så å øke igjen mot 2010.

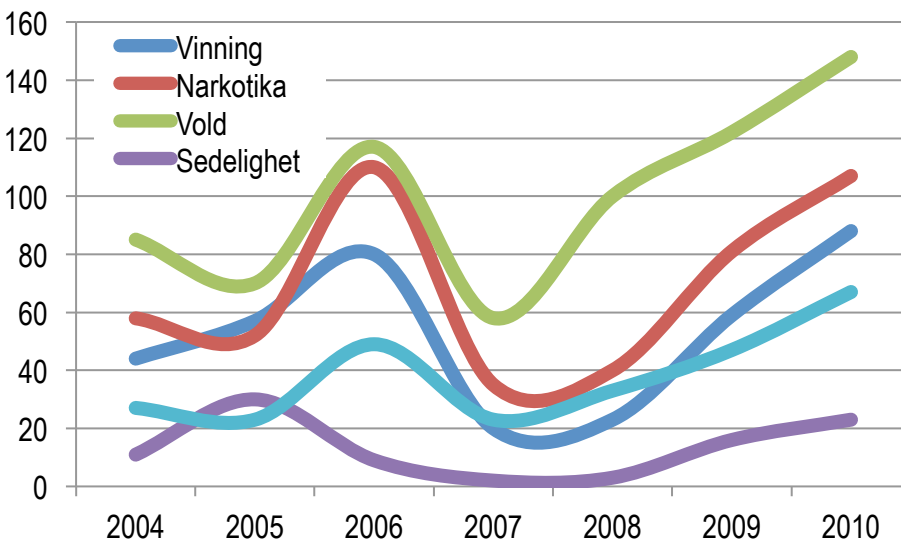
⁴⁵ SMS og PRØ er forkortelser som brukes i friomsorgen for samfunnsstraff (SMS) og prøveløslatelse (PRØ). Les mer om disse og andre straffegjennomføringsformer på <http://www.kriminalomsorgen.no>

Tabell 1.5.4.2: Innsatt/domskategori fordelt for år for 2004-2010. N=1492

	Legemsvold	Materiell vold	Psykisk vold	Sosial vold	Verbal vold	Nonverbal vold	Totalt
Dom	286	89	267	27	616	319	1604
Forvaring	24	4	32	5	61	26	152
Varetekt	191	50	184	17	372	196	1010
SMS	8	2	9	0	19	7	45
PRØ	1	1	4	1	10	7	24
Annet	11	2	9	1	19	10	52
Totalt	521	148	505	51	1097	565	2887

Vi har også sett på voldstype fordelt på voldsutviklingen og fått følgende figur:

Figur 1.5.4.3: Voldstype fordelt for voldskategori per år for perioden 2004-2010. N=1917

Sett i lys av tabellen under, er det lettere å konstatere tendenser i utviklingen. De som har en voldsdom har også den største andelen av voldsbruken i fengsel.

Tabell 1.5.4.3: Voldstype fordelt for domsskategori per år for perioden 2004-2010. N=1917

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Vinning	20 %	25 %	22 %	14 %	12 %	18 %	20 %
Narkotika	26 %	22 %	30 %	25 %	20 %	25 %	25 %
Vold	38 %	30 %	32 %	42 %	50 %	38 %	34 %
Sedelighet	5 %	13 %	2 %	1 %	2 %	5 %	5 %
Annet	12 %	10 %	13 %	17 %	17 %	14 %	15 %
Totalt (N)	225	232	365	138	199	325	433

1.5.6 NOEN SAMMENFATTENDE KOMMENTARER

I dette kapittelet har vi sett nærmere på gjerningspersonen. Mange er unge, selv om de under 24 ikke står for flere voldshendelser enn eldre innsatte. De yngste utfører oftere materiell vold, sosial vold og legemsvold, men sjelden psykisk vold. Kvinner representerer en svært liten andel hendelser, kun fire prosent av gjerningspersonene var kvinner.

For varetekt varierer også andelen vold i forhold til dom/forvaring. I 2009 var andelen varetektsinnsatte 34 prosent i snitt gjennom året, men stod for nær halvparten av alle rapporterte hendelser. I 2010 stod andelen varetekt mer i forhold til andelen innsatte. Her vil det trolig være variasjoner mellom enhetene, både i andel varetekt og i andel vold med varetektsinnsatt gjerningsperson.

Vold og narkotikakriminalitet er høyest representert for gjerningspersonens domskategori. Voldsdømte representerte i gjennomsnitt 20 prosent av andelen voldshendelser og har i perioden variert mellom 50 % i 2008 og 30 % i 2010. I 2010 var andelen nyinnsatte på voldsdom nesten 25 %. For narkotika er variasjonen på mellom 20 % i 2008 og 30 prosent i 2006. I 2010 var andelen 25 prosent samtidig som gjennomsnittlig andel innsatte var 15 %.

I og med at vi skal ha et mer omfattende sammendrag med refleksjoner i del 6, vil vi her komme med noen kortfattede merknader. De forrige kapitlene har gitt en detaljert og konkret beskrivelse av hva som fører til at konflikter og vold oppstår og hvilke typer konsekvenser de får. Vi har også presentert empirien og analytisk sett gjennomført studiene på tre nivåer: Institusjonsnivå, gruppenivå (relasjoner mellom grupper og aktører) og individnivå.

Å sitte i fengsel er en stor belastning for mange. Men hvor man soner og under hvilke betingelser, er selvsagt viktig. Vi har vist til at en rekke konflikter oppstår både som følge av institusjonstilværelsen og som en konsekvens av motsetninger og konflikter i de relasjonelle betingelsene. I en del situasjoner er man forberedt på at spenninger kan utarte, i andre kommer voldsbruken fullstendig uventet. Mange tilsatte og fanger viser til hva straffegjennomføringens institusjonelle forhold gjør med mennesker som mister sin frihet, og de gir også tilbakemeldinger om hvor krevende det kan være å arbeide innenfor et rigid fengselssystem. Å leve under et strengt kontrollerende og sikkerhetsorientert regime som bryter inn i den enkeltes integritet blir en utfordring i de relasjonene som formes innenfor dette systemet. Det gjelder både i relasjonene mellom tilsatte og fanger, og det preger relasjonene mellom fangene. Fengselssystemer er strengt hierarkisk organisert – det er også gruppedannelsene i fangebefolkningen.

Konflikter vokser fram på forskjellige måter og de formes og får sitt innhold også ut fra ulike forutsetninger. Når man skal vurdere volden og truslene som utfoldes, er det viktig å forstå voldshandlingene konkret innenfor den institusjonelle konteksten som de oppstår i, men også sett i forhold til kvaliteten i relasjonene mellom tilsatte og fanger. Det å være avsondret under tvang fra omverdenen gjør de eksistensielle fengselsbetingelsene vanskelig for mange. Fengselshverdagen får sin form og sitt innhold, og oppleves, erfares og gis betydning og mening, ut fra både direkte og indirekte institusjonelle og strukturelle forhold.

Fangegruppa er ikke ensartet. Det er store forskjeller både etnisk og sosialt, selv om ett felles kjennetegn er at mange fanger har en betydelig sosial tapsliste før de kommer i fengsel (Skardhamar, 2002; Friestad og Hansen, 2004). En stor gruppe sliter også med betydelige psykiske og fysiske problemer. På mange måter er fangegruppa en sterkt hjelpetrengende gruppe – før de kommer i fengsel, men også som følge av et fengselsopphold.

Det hevdes at fangebefolkningens struktur er endret. Det er den også på mange måter, skjønt den har klare stabile fellestrekk i forhold til sosial bakgrunn og i form av forskjellige marginaliseringsproblemer. Videre poengteres det av aktører på praksisfeltet at deler av fangebefolkningen er blitt mer hardbarket i væremåten og at dette spesielt gjelder visse utenlandske fangegrupper.

Det er imidlertid en kjensgjerning at fangebefolkning mer og mer preges av ulik etnisk, religiøs og kulturell bakgrunn. Som hevdet fører dette til at tilsatte og fengselssystemet står overfor nye problemer ikke minst innenfor kulturell kompetanse og kommunikasjons- og informasjonsvirksomhetene. Tilsatte i har i flere år poengtert at de trenger mer ressurser for å forvalte den daglige kommunikasjonen, men også for å sikre den dynamiske sikkerheten. At man mangler ressurser for å iverksette tiltak, nevnes også ofte. Det understrekes at mange fanger blir sittende uten aktivitetstilbud og for mye inaktive på cellene. Utviklingen er således bekymringsfull både for fanger og tilsatte.

Dernest har presset på fengslene både i forhold til køproblematikken og varetektinstituttet skapt betingelser som er svært ressurskrevende hvis målet om en kvalitativ god kriminalomsorg skal sikres.

Vi ser gjennom våre studier at mange som utøver volden i fengslene mot tilsatte også er dømt for vold. Vi har også registrert at i fengsler som vi har studert, viser det seg at enkelte fanger står for mye av voldshandlingene og griper lett til voldsbruk. Andre har dårlig situasjonskontroll som følge av store psykiske lidelser. De aller fleste fangene derimot, er ikke voldelige under oppholdet. Det betyr ikke at det selvsagt kan være konflikter, forstyrrelser og meningsbrytninger i gitte situasjoner mellom fanger og tilsatte, men at disse motsetningene ikke eskalerer til å bli voldelige.

1.6.0 OPPFØLGENDE TILTAK OG BEHANDLINGSBEHOV

Behandlings-, oppfølgings-, støtte- og omsorgstiltak har varierende form og innhold – forskjellig mening og betydning. I dette kapitlet skal vi først se på behandlingsbehovet, for deretter å ta for oss de forskjellige støtte-, omsorgs- og oppfølgingstiltakene som praktiseres. Vi vil dessuten presentere ulike behov og problemer som kommer til uttrykk gjennom tilbakemeldingene som vi har fått fra de tilsatte.

I 43 prosent av hendelsene ble hjelp tilkalt. Oftest var dette kolleger, avdelingsbetjenter eller førstebetjenter som kom til på grunnlag av tilkalling, alarm eller annet varsel.

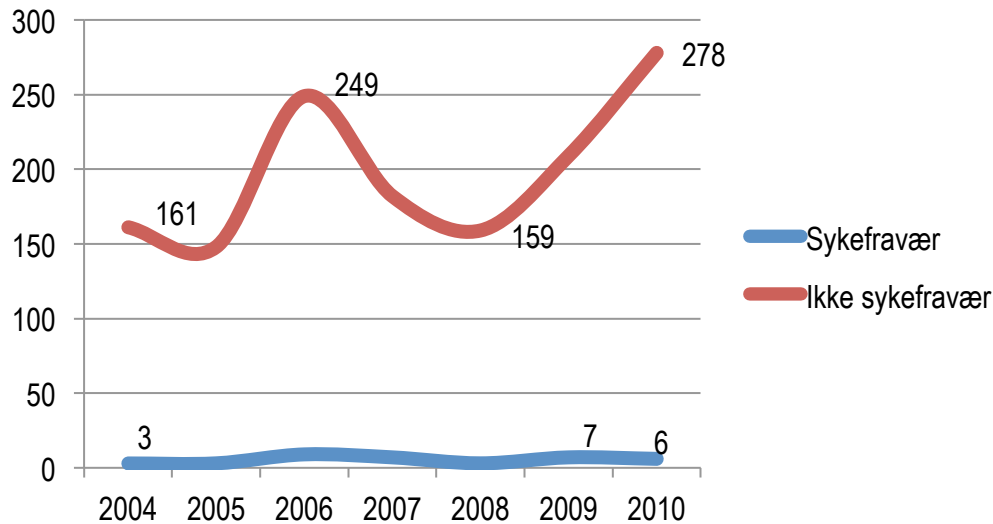
1.6.1 BEHANDLINGSBEHOV

Skjemaene tar opp behovet for behandling etter hendelsen. For noen er behandlingsbehovet akutt – for andre er det aktuelt først senere; for noen er det kortvarig – for andre er det en tidkrevende prosess. Det er forskjellige typer behandling, omsorg og faglig hjelp som det dreier seg om – alt fra den profesjonelle til den kollegiale og familiære.

Vi innleder med en statistisk oversikt over tilsattes svar som angir behov og ikke behov for behandling. Av 1424 skjemaer svarer 38 personer, 2,7 % at de hadde sykefravær på grunn av hendelsen. 18 av disse ble sykemeldt, 14 brukte egenmelding. Figuren under viser utviklingen i sykefravær i perioden.

Det skal betones at en del er kommet tilbakemeldinger fra voldsutsatte tilsatte om at de ikke ville sykmelde seg, men ville tilbake til arbeidet fortst mulig – dette til tross for at de var kvalifiserte til sykmelding. Grunnen var at de ville ha en viss kontroll med fortellingen om hendelsen, slik at den ikke ble fordreid eller det ble spredt rykter som sto i strid med realitetene i hendelsen. Andre ville tilbake for å snakke med kolleger for ikke å skape angst i familien osv. Første gang vi registrerte slike innspill var ved intervjuene vi foretok i første del av voldsstudien tidlig på 2000-tallet.

Figur 1.6.1.1: Sykefravær i perioden. N=1424

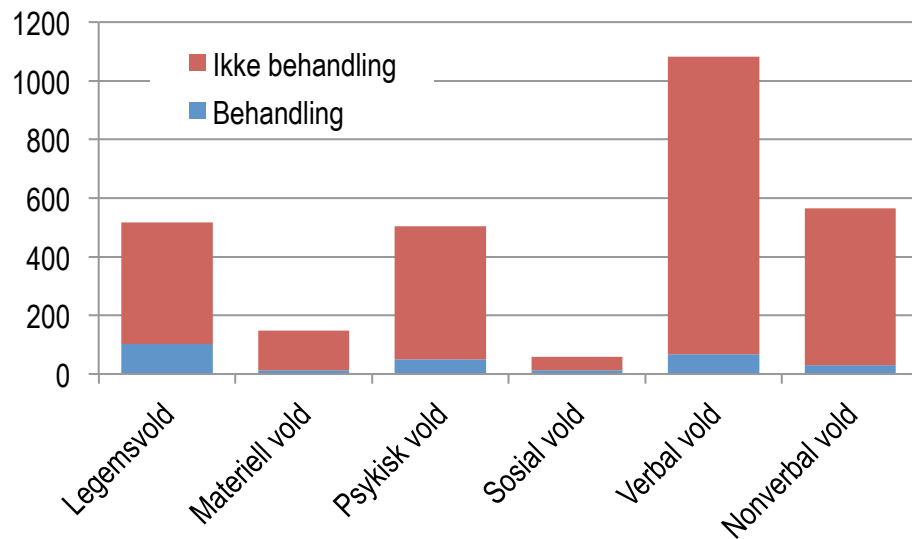

Antall tilsatte som oppgir sykefravær etter hendelse er lavt stabilt for hele perioden, fra 3 i 2004 til 7 i 2009. I 2010 var det seks rapporter om fravær etter hendelse. Samlet for hele perioden var det 38 personer, et gjennomsnitt på 5,5 hendelser per år i perioden.

Sett i forhold til oppfølging etter hendelser (n= 1005) og behov for behandling, uttrykker 62 at de hadde behov for profesjonell behandlingsoppfølging, men som av ulike grunner ikke ble iverksatt; 28 gir tilbakemeldinger om at de fikk profesjonell oppfølging. Mens 796 ikke hadde behandlingsbehov med profesjonell oppfølging, markerer 119 at de fikk det, men at det ikke var behov for behandling.

Hvis vi bryter hendelsene ned i voldsformer får vi følgende definerte behandlingsbehov.

Figur 1.6.1.2: Faktisk mottatt behandling etter voldstyper. N=2874

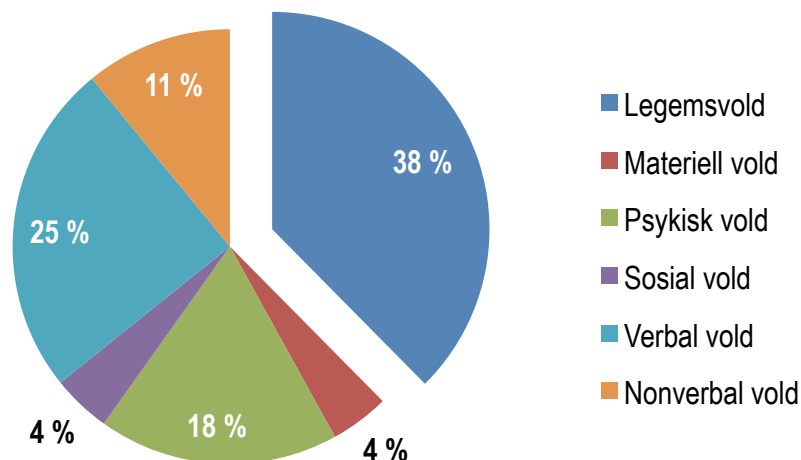

121, eller 8,1 prosent oppgir at de har et behandlingsbehov etter hendelse. Det er legemsvold som oftest fører til et behandlingsbehov, og 103 hendelser med legemsvold førte til behov for behandling. Dette utgjør 38 % av alle rapporter om behandlingsbehov. Dernest følger verbal vold med 68 rapporter, som utgjør 25 prosent av alle rapporterte behov om behandling og psykisk vold hvor 49 oppgir behandlingsbehov, som omfatter nær 20 prosent av alle som har behandlingsbehov. Undersøker vi for den enkelte voldsform, så er fortsatt legemsvold den handlingen som oftest fører til behandling. 25 prosent av alle som utsettes for legemsvold får behandling for dette. For psykisk vold er det 11 prosent som mottar behandling etter hendelsen. Gjennomsnitt for alle voldsformer er 10 prosent. Den voldsformen som i minst grad fører til behandling er nonverbal vold med 5,6 prosent.

Den profesjonelle behandlingen varierer fra samtale med psykologer, helsepersonell osv. til konkret medisinsk behandling, tilsyn eller kontroll. Den medisinske konsultasjonen er enten skjedd i fengslet eller ved å oppsøke legevakt, primærlegen eller bedriftshelsetjenesten. Flere rapporterer at de ikke har fått behandling, men at de avventer smertens og skadens forløp. Andre viser til at de har plastret og behandlet skaden og smerten selv, eller fått hjelp av kolleger eller familie. Andre lot bero og regnet med at skaden ville leges over tid.

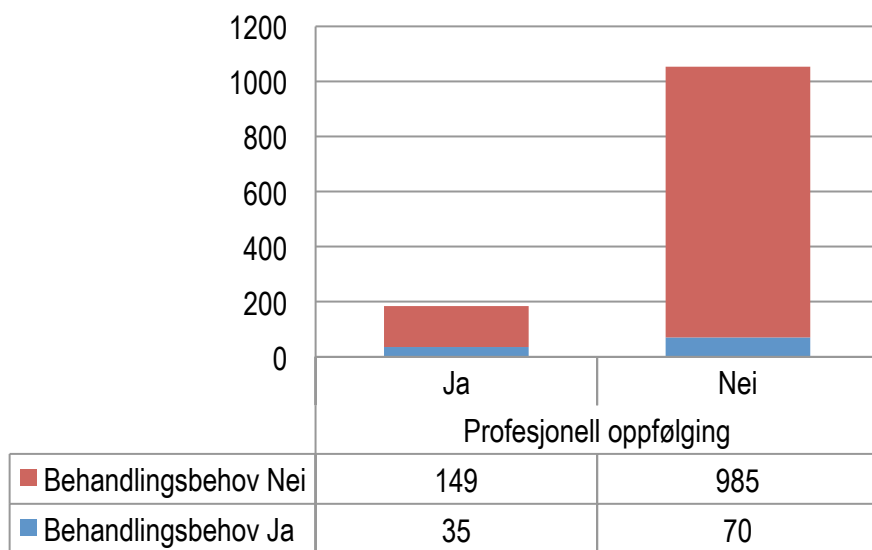
Fordelingen kan også framstilles på denne måten:

Figur 1.6.1.3: Behandlingsbehov for voldstyper i prosent av behov. N=274

Behandlingsbehov forstås og praktiseres på forskjellige måter. På den ene siden er det behov for medisinsk behandling av fysiske skader eller diverse undersøkelser: På den andre siden er det behov for profesjonell hjelp i form av samtaler med helsepersonell og psykolog. Men mange oppfatter også debrifing som en form for behandling. Det er 192, eller ca. 15 % (av n: 1267), som gir tilbakemelding om at de fikk en eller annen form for profesjonell oppfølging.

Figur 1.6.1.4: Behandlingsbehov og profesjonell oppfølging

De fysiske skadene som er rapporterte er alt fra sykehusopphold med operasjon, sykehusbehandling av andre alvorlige skader og betydelige kvestelser som følge av slag, skalling og spark - samt diverse bruddskader og behandling av skadete kroppsdelar, hjernerystelse, større sårskader som må sys med mer. I tillegg behandles skader som krever rensing og plastring, for eksempel åpne sår, kutt-, stikk- og bittskader. Flere tilsatte har også fått tannbehandling fordi tenner er slått løse eller er skadet. Noen betjenter har også fått behandling for øyeskader eller for brannskader som følge av at varmt vann eller kokende varm kaffe er kastet mot dem (ansikts- og håndskader). Atter andre har fått behandling for muskel-, rygg- og nakkeskader og fingre ut av ledd, mens mange rapporterer at de har fått medisinsk hjelp etter skader i ansiktet, eller som følge av bein-, arm-, bryst- og ribbeinsskader etter basketak, spark og slag. Flere viser også til ulike hode-, nakke- og skulderskader. Noen hevder at hele kroppen er mørbanket, andre betegner skaden som mage- og lyskskader. Flere viser til ulike ansiktsskader. I tillegg kommer behandling der det må foretas legesjekk, tester, blodprøver, gis antibiotika og smertestillende. For mange tilsatte er nettopp ubehaget ved smittsomme sykdommer en betydelig påkjønning.

Behandlingsbehovet identifiseres av de tilsatte først og fremst som medisinsk behandling. Det er de synbare skadene som tydeliggjøres. Men flere tilsatte har også et betydelig hjelpe- og omsorgsbehov som følge av andre voldsformer som ikke gir de direkte utvendige skadene. Flere hevder at de ikke hadde fått tilbud om det – og en del sier at de heller ikke hadde bedt om det. Ser man på svarene på hvorfor ikke man hadde behandlingsbehov deler den siste gruppa seg i to: De som klart utdefinerer et slikt behov, og de som har et behov, men som ikke får en adekvat oppfølging. Det skal poengteres at ikke sjelden kommer behovet for samtaler og hjelp først senere. Det virker også som det er en kultur enkelte steder at debrifing og defusing synes å være et fullgodt tiltak, skjønt kvaliteten på slike inn satser er veldig varierte. Dette er også et poeng som hovedverneombud Mette Salicath har tatt opp flere ganger. Det er forvirring i etaten om hvilken kvalitet debrifing og defusing skal ha. Men på tross av disse to metodene og den nytten som mange kan ha av dem, er det her snakk om personlige behov som bare kan løses ved personlig og profesjonell oppfølging.

Det må bli atskillig større oppmerksomhet rettet mot voldshendelser og voldsformer som ikke gir de tydelige ytre fysiske skadene, men som den enkelte sliter med på annen måte (som psykisk vold, sosial vold, verbal og nonverbal vold) – det vil si at den tilsatte belastes med store psykiske, sosiale, faglige og praktiske problemer i hverdagen som ettervirkninger og traumatiske opplevelser. Det er nettopp slike skader som oftest er de mest varige. Mange tilsatte nevner nettopp angst, frykt og eksistensiell utrygghet som kommer etter hendelsen og ytrer at de er bekymret for traumatiske seinskader.

Redsel og frykt trekkes fram av mange. Tilbakemeldingene er mange; her skal noen nevnes: Hendelsen “får en til å tenke, det skaper frykt og engstelse. Spesielt familien har tatt dette hardt”, skriver en av de tilsatte. “Ble veldig usikker på innsatte”; “Ble usikker og skremt”, understreker et par tilsatte. ”Fikk angst pga hendelsen, orket ikke å være på jobb, psykisk sliten”, meddeler en annen. “Fikk en reaksjon rett etter hendelsen. Som nevnt tidligere frykter jeg for mitt eget liv.” Og en annen: “Familien og jeg tenker mye på dette. Redde for å være alene om kvelden.”

Mange viser til søvnproblemer og “støkk” med ettertanke, og flere sier at reaksjonen kom seinere, “Frykt. Tør ikke gå ut alene”, sier en, mens andre betoner at de føler et betydelig ubehag ved å være alene på jobb. En del uttrykker også at de “gruer seg for å gå på vakt” enten på enkelte boenheter eller avdelinger. “Har aldri følt sånn reell redsel.” Mange er engstelige for den psykiske, sosiale og verbale volden de utsettes for, og de nevner drapstrusler eller at de (og familien) skal bli utsatt for den fullstendige utryddelse. Tilbakemeldingene som vi har fått, gir et omfattende bilde av hva tilsatte kan slite med av ettervirkninger. En del betoner svært ubehagelige korttidsvirkninger, andre poengterer virkninger over lenger tid.

Et lite utvalg av sitater fra respondentene er betegnende nok: “Angst, utrygghet overfor innsatte og tjenesten i seg selv”; “Noe engstelig, redd for innsatte i ettertid”; “Oppgitt og trist. Følte meg veldig liten”; “Redd for å gå på jobb”; “Redd og søvnløs i påfølgende netter”; “Skapte stor frykt, engstelse og psykisk ubehag”; “Tenker mye på det”; “Ble redd – hjertebank – skjelving. Problemer når jeg neste gang skulle låse opp døra. Den innsatte var stor/veltrent”. Her skal også markeres at flere som opplever trusler mot familie, ofte blir alene med angsten og ubehaget fordi de ikke snakker med familien om de voldelige truslene. Det er også kommet tilbakemeldinger om at de heller ikke er blitt fulgt opp av ledelsen. Andre igjen – viser et motsatt

bilde: De har tatt opp voldstrusselen med familien og diskutert hvordan de skulle håndtere den, og i tillegg fått god hjelp fra ledelse, fagfolk og kolleger. Hjelpe- og omsorgsrutinene er tydeligvis svært forskjellige fra fengsel til fengsel – avdeling til avdeling. At tilsatte kan reagere på den kulturen som er skapt noen steder, kommer også til uttrykk. *Du-skal-tåle-kulturen* har et feste flere steder. “Går på kvoten av hva som er forventet i denne jobben”; “Dette er en del av innholdet i jobben”; “Dette er ting som skjer daglig. Trusler på jobb skjer ofte”; “Det er slike hendelser som er ‘en del av jobben’. Innsatte er bare slik ... ‘Liten hendelse’”; “Ønsket ikke å blåse opp episoden, noe jeg ville ha følt at jeg gjorde om jeg hadde tatt i mot behandling”.

Det er viktig at arbeider holdningsskapende slik at man ikke utvikler en kultur der man kan nedvurdere ulike voldshandlinger og hendelser. Her har ikke minst ledelsen/mellomlederne et ansvar. Vi har sett eksempler på at mellomledere har både neglisjert og redusert den enkelte tilsattes behov for støtte i etterarbeidet, men vi har også registrert at mange ledere og mellomledere følger svært omsorgsfullt opp.

Et annet problem er den ensidige oppmerksomheten mot legemsvolden, som om det bare er den som trenger behandling, omsorg og oppfølging. Slik sett er det en tendens til at belastningens alvor måles i kroppslige skader, sårenes størrelse og kvestelsens omfang. Dette er en fullstendig uakseptabel måte å forstå voldsproblematikkens alvorlige konsekvenser på. Det må lagt større innsatser til for å følge opp voldshendelser der andre voldsformer er brukt.

Det skal også nevnes at når respondentene blir spurt om de opplever at det er sjanser for at den verbale volden i form av trusler blir realisert, svarer 37 % “ja”, mens 48 % svarer “vet ikke” (N: 1093). Det er igjen en bekreftelse på de belastningene som følger symbolsk vold, psykisk vold og sosial vold.

Vi skal i neste underkapittel se på ulike former for praktisk, faglig og moralsk støttearbeid etter en voldshendelse og starter med ledelsens ansvar og støtte.

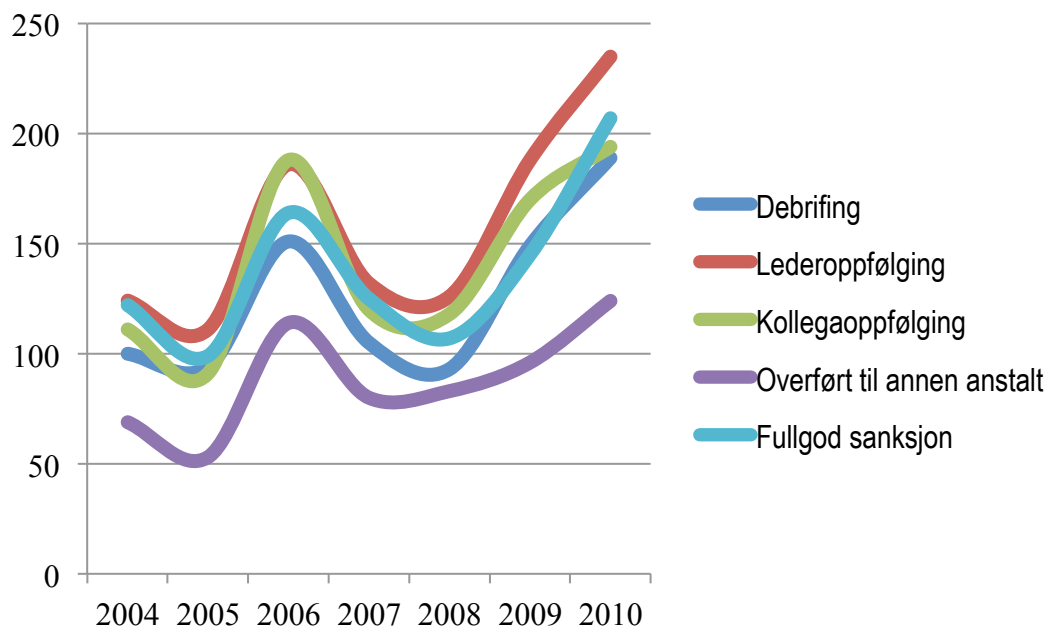
1.6.2 STØTTE FRA LEDELSE

Støtte forstås bredt og på flere måter:

- For det første ved samtaler, debrifing og defusing.
- For det andre ved kollegastøtte.
- For det tredje støtte fra andre faginstanser
- For det fjerde ved sanksjoner som er gitt, eller ved rettslig oppfølging
- Det betyr at støtte og omsorg skal dekke ulike behov og løse problemer på forskjellig måte. Til det trenger man ulik kompetanse og oppfølging fra instanser med forskjellig virksomhets- og ansvarsområde.

Vi kan starte med følgende framstilling:

Figur 1.6.2.1 Former for lederoppfølging etter hendelse i perioden 2004-2010.

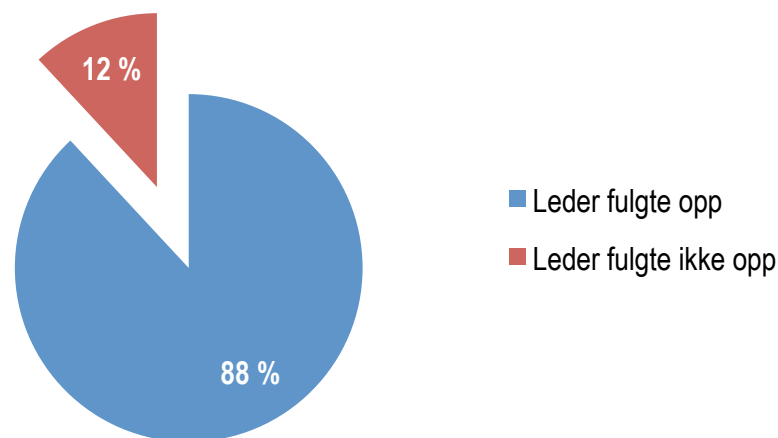

Oppfølging avspeiler her selvsagt økningen av voldshendelser, men dermed tydeliggjør den også et økende behov for etterarbeid og oppfølging.

Støtte eller oppfølging fra ledere har i årenes løp og i undersøkelsene som vi har foretatt, blitt formidlet som svært viktig. Motsatt har det i en del situasjoner blitt gitt kritikk fordi ledere ikke har fulgt opp eller viser interesse for å gjøre det. Det nevnes flere eksempler på at ledere er passivt tilbaketrukket eller viser mangelfull involvering. Og motsatt – når lederen viser omsorg og interesse på tross av at handlingen ikke oppfattes alvorlig – formidles dette positivt. Det har noe med synlig og symbolsk engasjement å gjøre – ved siden av at en slik væremåte anerkjennes som en god lederstil. At ledere også hadde ringt tilsatte hjem, ble sett på som en viktig omsorgsmarkering.

For øvrig er det vel unødvendig å kommentere diagrammet over. Det viser til ulike former for lederoppfølging relatert til forskjellige innsatser og sanksjoner og utviklingen over tid.

Figur 1.6.2.2 Lederoppfølging i prosent for hele perioden. N=1251

Av de 1251 registreringskjemaene for perioden 2004-2010 framkommer det at 1102 – eller ca. 88 % - hevder at ledere fulgte opp. Støtte fra ledelse kan oppsummeres ut fra to væremåter fra ledernes side – enten ved at de følger opp, eller ikke. Erfaringene fra våre studier viser - som tidligere poengtert - at en oppfølging, eller ikke oppfølging, kan være en positiv eller negativ forsterker som enten mildner eller skjerper belastningsopplevelsen.

Men oppfølgingen har ikke bare en omsorgsside. Det er viktig at lederne følger opp også rent faglig slik at man får diskutert de praktiske sidene ved hendelsen. Flere tilsatte som har vært utsatt for vold gir en tilbakemelding om at en slik prosedyre er viktig ut fra det å kunne bevisstgjøre det forebyggende arbeidet, samt reflektere over hva som burde ha vært gjort annerledes.

Den har også en omsorgssymbolisk og faglig-kollektiv side. En tilbakemelding som eksempel kan karakterisere dette: *"Alle detaljer ble fremlagt, og vi så på hvordan vi kunne unngå slike situasjoner i fremtiden."* En annen poengterer: *"Ledelsen på avdelingen tok hendelsen svært alvorlig. Det var en god støtte."* I og med at hverdagsvirksomheter i fengslene er prosessuell og varierer, er dette viktig. Å kunne fortelle om hvordan man opplevde hendelsen, betoner de fleste var av stor betydning. At det avsettes god tid og samtale/meningsutveksling med ro, fastslås som av stor betydning for måten man bearbeider en handling på. Noen framhever at det gir en form for trygghet å få snakke ut og bli hørt.

Flere synes at det er bra at ledere og kolleger tar kontakt - ikke minst fordi man ofte kan være medtatt, sliten og inaktiv etter hendelsen, slik at det er godt å oppleve at folk bryr seg. Å få hjelp fra lederen om å få fylt skjemaer i ettertid, ses også av mange som gode rutiner.

Enkelte betoner imidlertid at de ikke ble tatt av tjenesten etterpå. På tross av at det var behov for det, ble det ikke gjort. Andre sier det motsatte – at de foretrakk ikke å bli tatt ut av tjeneste, men heller å være å være på jobb.

At det rapporteres om at mellomledere og andre ikke følger opp en sak på tross av tilsattes behov for det (blant annet i forhold til sanksjoner, anmeldelse osv.), ses på som svært negativt og desavuerende. Flere poengterer dette nærmest som en form for en ledersvikt, et moralsk svik eller en mangelfull forståelse for å anerkjenne den enkeltes problemer etter en voldshendelse. At ledere ikke har den nødvendige kompetansen til oppfølging, ei heller følger opp med informasjon eller er uklar i formidlingen, anses også som kritikkverdige. Det betones også at ledere burde ha mer kunnskaper om debriefing og defusing, men også omsorgssamtaler. Det pekes på at oppfølgingen har to sider – en formell og en uformell. I en del situasjoner er man opptatt av den formelle og rutinepregete, men glemmer den uformelle – og omvendt.

Følgende framstilling kan gi et oppsummerende bilde av hva som oppfattes og meddeles som negative eller positive forsterkere i et oppfølgingsarbeid:

Negativ forsterkende faktorer: kan føre til mer påkjenning og større belastning

- Dårlig organisering - dårlige rutiner
- Lederen viser ikke å ta ansvar - er ikke engasjert
- Manglende eller mangelfull debriefing eller defusing
- Lederen bidrar til skepsis, mistrohet og arroganse
- Nedvurdering av andres innsats
- Lederen følger ikke opp sanksjoner
- Lederen følger ikke opp anmeldelse der det skulle blitt gjort
- Dårlig og likegyldig oppfølging fra lederen

Positiv forsterkende faktorer: kan føre til mindre påkjenning og at belastningen blir mindre

- God organisering og gode rutiner
- Lederen viser ansvar og praktisk oppfølging fra lederen
- Omsorgsfull, juridisk og praktisk oppfølging
- Leder og avdeling legger til rette for debriefing, defusing og samtaler som er tilpasset behovet
- Lederen må ivareta alle foemer for vold, enten skaden er synlig eller usynlig
- Lederen gjennomfører sanksjoner som er tilpasset hendelsen
- Leder vurderer og tar initiativ til anmeldelse av alvorlige hendelser

Men tilsatte er også ledere, og ledere utsettes også for vold. I hvilken grad de følges opp, vet vi lite om, men vi har fått tilbakemeldinger at de ofte blir alene med hendelsen. Det må med andre ord innarbeides bedre rutiner også i forhold til det behovet som en leder har når han/hun utsettes for vold. Fra 2009 til 2010 har vi registrert en økning av volden mot mellomledere. Dette bør gi erfaringsmessige føringer til bedre oppfølgingsrutiner der ledere har vært utsatt for vold.

Til sist må man poengtere arbeidsgiveransvaret. Både organisasjonene og verneombudene har vært opptatt av at det følges opp.

1.6.3 STØTTE FRA KOLLEGER

Nesten 70 % hevder at de har fått støtte fra kolleger. Her skal man være klar over at de som ikke fikk det enten har ment at det ikke var nødvendig eller at de – beklagelig nok av en eller annen grunn, ikke fikk det. En stor gruppe betoner at kollegastøtten er viktigst, og i en del tilfeller framheves det at kamerat- og kollegastøtten har større betydning for dem enn den profesjonelle – ikke minst fordi man har en felles kunnskaps- og erfaringsbasis. Det skal imidlertid understrekes at et mer uttrykt behandlings- og omsorgsbehov fra profesjonelle først kan melde seg som behov en stund etterpå, men at dette selvsagt ikke utelukker kollegastøtte og omsorg i tillegg.

Samlet sett viser alle våre undersøkelser (fra de første til de siste) at støtte, omsorg og omtanke fra kolleger – enten den er praktisk, moralsk, faglig eller hjelp gitt på annen måte – er av stor betydning. Kollegial støtte og oppfølging poengteres å være gode erfaringer både på gruppe- og individnivå. Det poengteres at det ofte er lettere å diskutere hendelsen med kolleger framfor familie, venner og andre. Sentralt er det også – understreker flere – at man får høre om hvordan kolleger oppfattet situasjonen. Enkelte framhever også at kolleger hadde overhørt trusler og skrev en rapport om det som hadde skjedd. Det er blitt oppfattet positivt av den som ble utsatt for volden.

At kolleger også har kontaktet den som har vært utsatt for vold på fritid betraktes også som en fin og nær kollegial støtte. Og, som skrevet over, kan støtten være av forskjellig form.

Men hva oppleves som belastende eller som en negativ opplevelse ved kollegers væremåte?

Følgende nevnes at problemer og belastninger oppstår når:

- Når den betjentkulturen preges av en machokultur der det er gitt at man skal tåle og må regne med voldsbruken fra fangene. Den som da har vært utsatt for volden opplever at det er en stigmatisert svakhetsytring å vise at man har vært redd eller fått problemer. Disse holdningene trenger ikke å være direkte yttret, men kan likevel dominere avdelings- og gruppeånden.
- Kolleger møter den som har vært utsatt for volden med tilbaketrukkethet og taushet. En slik væremåte oppleves som en betydelig belastning. Enkelte har også sagt at det er en stor påkjenning å oppleve avsondrethet ved likegyldighet. Flere har poengtert vanens likegyldighet som et problem for avdelingsmiljøet. At hendelsen bagatelliseres ut fra uttrykk som “det er noe man må tåle”, “det er noe som man må regne med”, styrker dette en opplevelse av ikke å være faglig dyktig, eller for nærtakende og følsom.
- Når kolleger er uinteresserte eller gjør seg utilgjengelige.
- Ved at hendelsen fleipes med slik at det oppstår en slags humorens og fleipens vakuum. Ikke å bli tatt på alvor, oppleves svært sårende og frustrerende.
- Flere viser til at det kan være en tendens til at trusler ikke blir tatt alvorlig, og at det kan være avdelingskulturer er gruppeholdninger der man lett kan undervurdere hendelser fordi tilsvarende hendelser har gått bra tidligere.
- Kolleger hevder ut fra dårlige kjennskap til hendelsen og på basis av antakelser at den som er blitt utsatt for volden har handlet klanderverdig.
- Når det spres rykter og antakelser om en hendelse som ikke stemmer med det som er skjedd. Av den grunn velger mange ikke å ta ut sykemelding eller gå fra jobben av angst for at gale versjoner skal kaste skygger over virkelighetsbilde.
- Det er oppstått uoverensstemmelser mellom impliserte kolleger om hendelsen - uenighet som ikke er blitt løst.
- Når kolleger har vært for passive under hendelsesforløpet, eller ikke hjulpet godt nok til.

For å oppsummere: Kollegastøtten og kollegasamtalene regnes for å være svært viktige. Det er selvsagt også slik at man snakker godt med en del kolleger, mindre godt med andre. Likevel framstilles kollegaomsorgen som sentral i etterarbeidet. Man føler seg tatt vare på; man føler seg som en del av et kollektiv.

Når fangene griper støttende inn.

Det skal også tydeliggjøres at mange tilsatte får støtte fra andre fanger. Det er skjedd med direkte hjelp i en vanskelig situasjon, eller ved en eller annen form for symbolsk markering etter hendelsen. Ved enkelte tilfeller har fanger også gått imellom på en måte der de har reddet den tilsatte fra alvorlige kvestelser.

At en del også har hatt en grundig samtale med den som har utført volden, blir av flere meddelt å ha vært viktig. Man har på den måten kunne løse konflikten mellom fange og tilsatt – nærmest som en uformell, situasjonsrelatert og lokal “konfliktløsning”. I en del tilfeller har det kommet innspill om en mer formell praksis som bygger på et “lokalt konfliktråd” når visse hendelser skjer. En del voldshendelser og konflikter som ikke registreres, har vi erfart kan ha et en bakgrunn i at fange og tilsatt har gjort opp deg imellom. For noen oppfattes dette som en god løsning, for andre er den slett ikke det. En stor gruppe vil også ha en konsekvent sanksjonering ved voldshendelser. I en del tilfeller foretrekkes også anmeldelser.

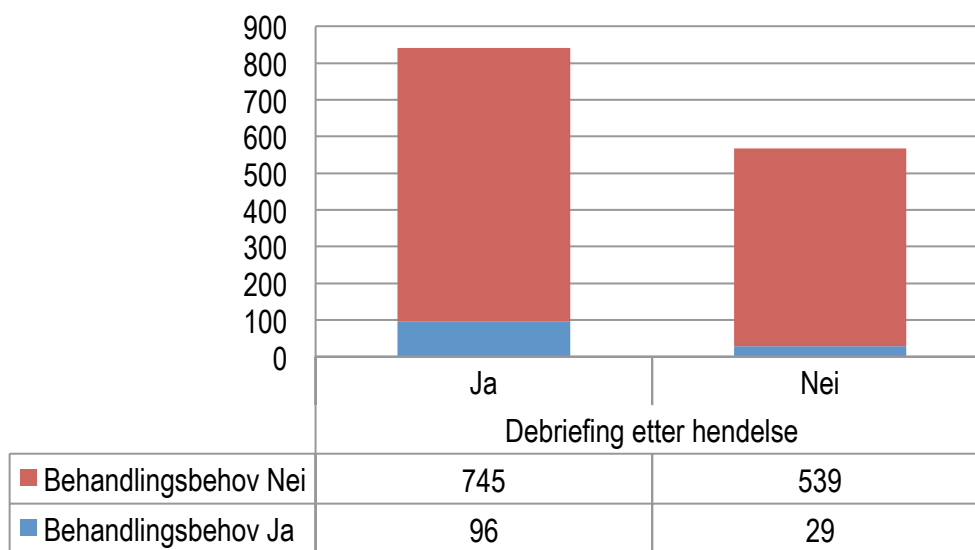
Det hevdes imidlertid fra noen fengsler der det har vært en særlig stor voldsøkning at det er skjedd en mentalitetsendring i fangegruppa. I motsetning til tidligere, sies det, grep andre fanger inn og støttet tilsatte. “Nå står de bare og ser på”, sa en fengselsleder i en samtale vi hadde. Andre har gitt tilbakemelding om det samme.

Det vil være viktig å studere videre disse utviklingstendensene – både de som er knyttet til de positive løsningsformene, og de som erfarer som skjerpede forhold og negative mentalitetsendringer i avdelingene og i fangebefolkningen.

1.6.4 DEBRIFING, DEFUSING, SAMTALER, HANDLINGSKOMPETANSE

Debrifing og defusing oppfattes ved siden av de formelle og uformelle samtalene som viktige i etterarbeidet både ut fra omsorgen for den enkelte, men også sett i lys av å kunne oppsummere de erfaringene som er gjort før, under og etter hendelsen.

Figur 1.6.4.1: Debrifingsbehov for perioden. N=1409

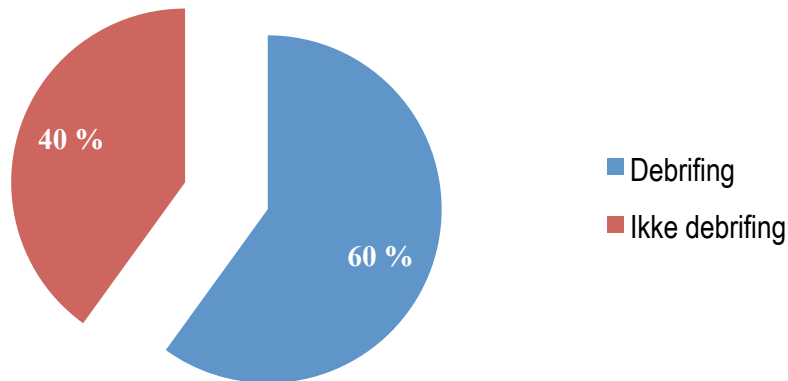

I hvilken grad og på hvilken måte en hendelse følges opp ut fra en god kompetanse kvalitet på defusingen og debrifingen kan diskuteres. Det er særlig to problemer som kan avdekkes:

- For det første at hendelsen ikke følges opp enda det er behov for det, eller at det rett og slett ikke tas initiativ fra ledere eller andre til å organisere et debrifings- eller defusingsmøte.
- For det andre stilles det spørsmål om kvaliteten på defusingen og debrifingen. Her har vi fra tid til annen fått tilbakemelding på at kompetansen er dårlig, eller at defusing, samtale og debrifing blandes sammen. Det virker også som om samtaler og samlinger etterpå oppfattes som debrifing, noe det selvsagt ikke er. Debrifing som metode ut er det nok relativt få som har kompetanse til å gjennomføre. Hovedvernombud Mette Salicath har da også betonet dette ved flere anledninger.

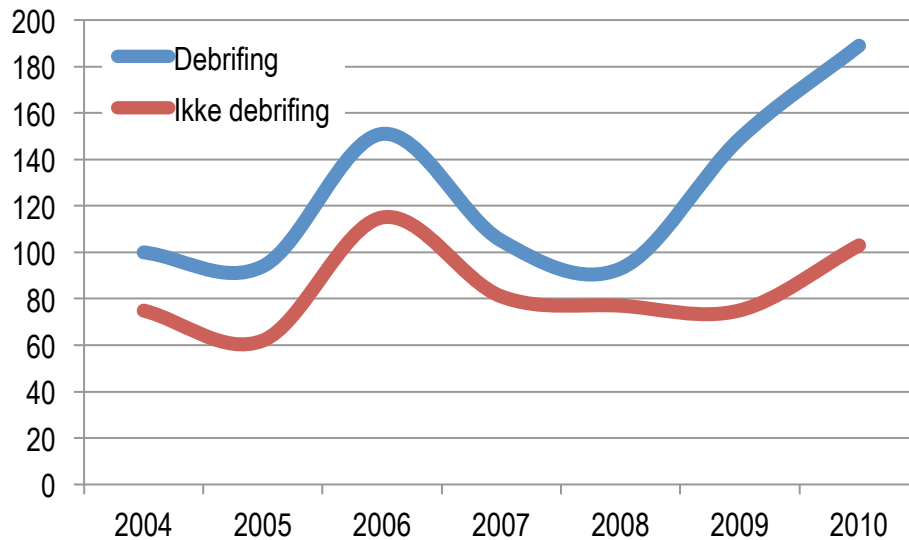
Et avdekket problem er også at man kan få mye oppmerksomhet til begynne med, men så avtar det og man blir mer eller mindre værende alene med problemet. Motsatt viser andre til at man har fått omsorg og hjelp i ettertid både på et formelt og uformelt grunnlag.

Figur 1.6.4.2: Debrifing etter hendelse. N=1469

60 prosent oppgir å ha mottatt debrifing etter hendelsen. Grovt sett har ti prosent selv anmodet om debrifingen. De aller fleste, 90 prosent av de nær 1000 som svarte, oppgir at de var fornøyd med debrifingen. De aller fleste mener at debrifingen var bra; relativt få svarer at den var dårlig (ca. syv prosent).

Figur 1.6.4.3: Debrifing etter hendelser for år i perioden 2004-2010 (N: 1469)

Debrifing avspeiler voldshendelseskurven – dvs. når volden øker, øker også *debrifingen*. Derfor blir kurven *ikke debrifing* interessant fordi den er nedadgående fra 2007 til 2009, for så å begynne å stige fra 81 hendelser i 2007, 77 i 2008 og 75 i 2009 til 103 i 2010. Relativt sett er det et interessant bilde: I 2006 var andelen debrifing ca. 75 % - i 2010 var den 64 %.

Kvaliteten på debrifingen er forskjellig, og spørsmålet er også om det egentlig er gitt debrifing, eller om samtale etterpå bare kalles det. Det synes også som om debrifing er et ord og ikke et begrep med et konkret innhold, og det synes også som om debrifing, defusing og samtaler blandes sammen. Det er altså uklarheter ute om hva debrifing består i og om dens kvalitet, og om den som har ansvaret for den er faglig trent til den. Men på tross av uklarhetene: Mange hevder at debrifing, eller samtale etterpå, er svært viktige.

Tre forhold i tilbakemeldingene avtegnes i forhold til debrifing:

- 1) Debrifing er ikke gitt fordi tilsatte hadde ikke hadde behov for den
- 2) Debrifing ble ikke gitt selv om det var behov for den
- 3) Debrifing ble gitt. Den bedømt som a) en god hjelp eller b) ikke kvalitativt bra nok

Det må også framheves at spørsmålet om debrifing/ikke debrifing er én side av problemet; kvaliteten på den en annen. Tilbakemeldingene viser at mange er opptatt av god faglig kompetanse når debrifing skal gis og at de har behov for det. Andre derimot hevder at samtaler som de har hatt – enten de er formelle, rutinemessige eller uformelle – har vært nok, og at de i seg selv har hatt kvaliteter som har vært både faglig avklarende omsorgsfulle. Kolleger trekkes inn som viktige samtalepartnere. Noen nevner også familiemedlemmer eller venner, mens andre ikke vil snakke med venner og familie fordi det skaper frykt. Er man i en slik situasjon at verken ledere, kolleger, venner, familie eller andre profesjonelle trekkes inn, da kan hendelsen få betydelig konsekvenser i ettertid. Det må derfor være tilgang på tiltak og rutiner som dekker behovet ikke bare umiddelbart etter hendelsen, men så lenge det er behov for det i ettertid. Forholdet mellom behov og debrifing har vi også registrert. Det har gitt dette statistiske bildet i forhold til hendelser.

Kortfattet – og foreløpig – kan vi **oppsummere** at mange har behov for en persontilpasset og personfokusert oppfølging. Etterarbeidet må derfor sikres både kvantitativt og kvalitativt, samtidig som det er et spørsmål om innarbeiding av rutiner og gode strukturer. Men det er også et holdningsmessig og fagideologisk problem i den forstand at det må vises vilje til omsorg og hjelp både formelt og uformelt.

Professorene Pär Nygren og Halvor Fauske⁴⁶ gir et viktig faglig bidrag med begrepene ideologisk beredskap, omsorgs- og handlingskompetanse. Handlingskompetanse er den faglige profilens nøkkelbegrep. Kompetanse gjør mennesker i stand til å handle (handlingsgrunnlag) for å løse en bestemt oppgave eller oppnå bestemte mål innenfor eller på tvers av bestemte praksiser og kontekster. Å ha kompetanse innebærer:

- a) *Å være i stand til* å ha tilstrekkelige kvalifikasjoner som gjør det mulig å mestre en eller flere oppgaver i forhold til bestemte krav
- b) *Å ha myndighet til* å kunne fatte beslutninger
- c) *Å ha fagkunnskap* som har relevans for utøvelsen av et bestemt fag

⁴⁶ Pär Nygren er professor i psykologi og Halvor Fauske professor i sosiologi ved Høgskolen i Lillehammer.

I følge Nygren og Fauske er den profesjonelle kompetanseutviklingen og det å utvikle seg som fagperson, en prosess der man hele tida utvikler sine profesjonelle handlekompetanser - og ikke bare den enkeltes profesjonelle kunnskapskapital og handlekompetanse som indre kognitiv-emosjonelle prosesser. Men derimot må dette forstås som en indre dynamisk utveksling mellom disse indre prosessene og personens ytre, sosiokulturelle og materielle omgivelser.

De ser handlekompetansen sett i relasjon til ytre forhold og sosiomateriell kontekst, men betoner at kompetansekravene også har noen indre betingelser – for eksempel en psykisk beredskap og en viten som gjør at den enkelte er i stand til noe. Men, som de sier, selv om vi ut fra våre psykologiske forutsetninger ville være i stand til å løse oppgaver på en tilfredsstillende måte, er det uinteressant så lenge personen vi ikke vet noe om under hvilke ytre forhold oppgaveløsningen er mulig (Nygren og Fauske, 2009)⁴⁷ Ved den ytre dimensjonen trekker Nygren og Fauske også inn to andre viktige aspekter: Kontroll og legitimitet. Det er altså spørsmål om å ha kontrollen over nødvendige praksisrelevante ytre vilkår – for eksempel nødvendige personalressurser og å kunne disponere over viktige arbeidsredskaper. Kontroll og innflytelse over ytre betingelser er et viktig element i handlingskompetansen. Legitimiteten er knyttet til omgivelsene (kolleger, fagforening, arbeidsgivere, samtalepartnere, brukere osv.) og at de bekrefter at profesjonsutøveren og virksomheten som utføres er en legitim del av profesjonsutøvelsen. Den enkeltes identitet er også en viktig del av handlingsgrunnlaget som kompetanseforståelsen og handlingsberedskapen er det. Verdier spiller en viktig rolle i individets handlingsberedskap. Det gjør også det ideologiske fundamentet. Nygren og Fauske poengterer videre at det indre dialektiske forholdet mellom indre og ytre betingelser ikke kan finne sted uten de handlingene som forbinder profesjonsutøvelsen med omverdenen. Gjennom disse handlingene internaliserer personen selv relasjonen mellom disse betingelsene. De ytre betingelsene blir altså ikke internalisert som isolerte ytre betingelser, men som en integrert del av en meningsfull og subjektivt oppfattet relasjon mellom de aktuelle indre og ytre betingelsene.

I dypere forstand handler både debrifing, defusing og samtaler også om en omsorgsrelatert oppfølging som riktignok kan ha ulike tekniske og metodiske tilrettelegginger, men som

⁴⁷ Se bøkene:

Nygren, P., Fauske, H. (2004): *Ideologisk beredskap*. Oslo: Gyldendal Akademisk

Nygren, P. (2004): *Handlekompetanse*. Oslo: Gyldendal Akademisk

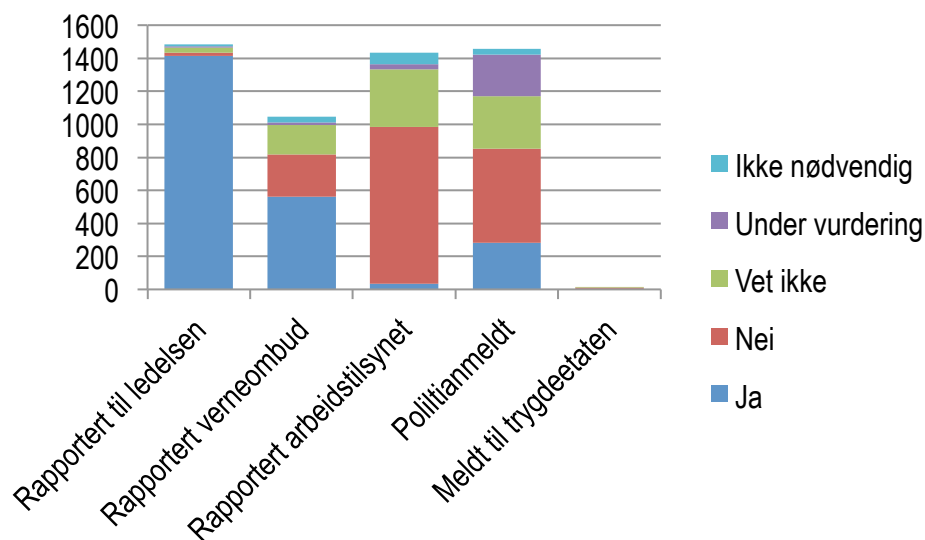
Nygren, P., Fauske, H. (2009): *Handlekompetence og ideologi. Individ, profession og samfund*. København: Dansk Psykologis Forlag

eksistensielt og faglig sett har kvaliteter ut over dette. Å bli vist omsorg og oppfølging gir anerkjennelse, integritet, identitet og selvfølelse. Videre kan det føre til en opplevelse av individuell og kollektiv trygghet. Nærhet og engasjement fra medmennesker er i seg selv en moralsk og omsorgsmessig kvalitet som styrker relasjoner. Kunnskaps- og erfaringsproduksjonen for å bedre arbeids- og tenkemåter skjer ved samtaler og samhandling. Den har utgangspunkt både kollektivt og individuelt i erfarings- og kunnskapsutvekslingen, og som rutine fremmer den også kontinuitet. Nygrens og Fauskes innspill er svært viktige. De ser handleskompetanseutviklingen i et helhetlig perspektiv; de beklipper den ikke bare til å være visse metodiske teknikker for samhandlingsprosesser. Det er et slikt helhetlig perspektiv som ofte uttrykkes i den enkeltes behovs- og oppfølgingsmarkering. Vi skal i det kommende underkapitlet se nærmere på hva som er uttrykt som behandlingsbehov.

1.6.5 INNRAPPORTERING, SANKSJONERING OG ANMELDELSE

Viktig blir spørsmålet om innrapporteringer til forskjellige instanser. Vi starter med rapportering til ledelse, verneombud, arbeidstilsyn, politi og trygdeetat:

Figur: Rapport til ledelse, verneombud, arbeidstilsyn, politianmelding og trygdeetat. Se tabell under.

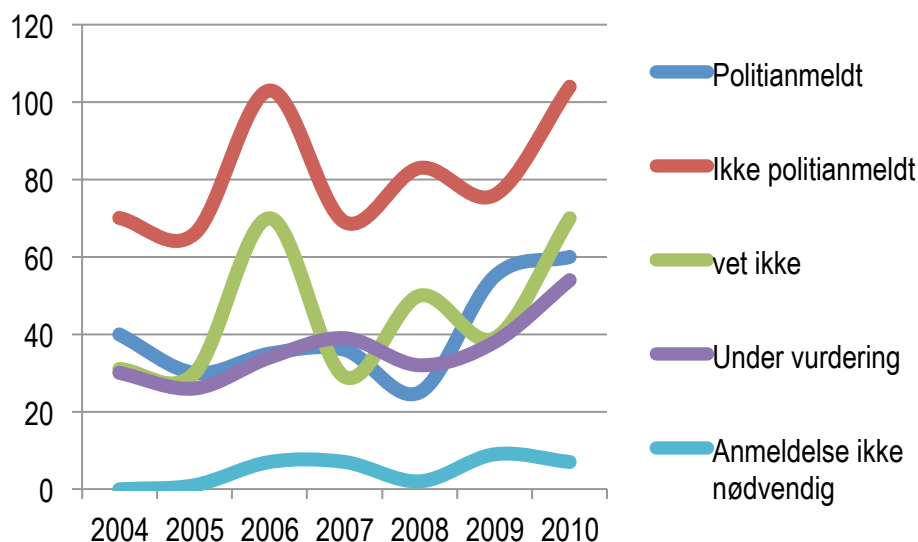
Tabell 1.6.5.1: Rapport til ledelse, verneombud, arbeidstilsyn, politianmelding og trygdeetat.

	Ja	Nei	Vet ikke	Under vurdering	Ikke nødvendig	Totalt
Rapportert til ledelsen	141	5	19	30	7	1483
Rapportert verneombud	563	256	176	16	34	1045
Rapportert arbeidstilsynet	35	948	352	31	68	1434
Politianmeldt	281	571	319	253	33	1457
Meldt til trygdeetaten	5	8	3	0	0	16

Innrapporteringer til ledelsen dominerer. Det er blitt gjort i 95 % av hendelsene. Tilbakemeldinger til verneombud er blitt foretatt i 54 % av tilfellene. Bekymringsfullt er det at 17 % ikke vet om det er gjort. Nesten 5 % har rapportert til arbeidstilsynet eller er under vurdering. Interessant er det at ca. 19 % av sakene er anmeldt til politiet. Ser man på figuren under vises utviklingen av politianmeldelse og *ikke politianmeldelse* fra 2004 til 2010.

Politianmeldelse har økt i 2009 og 2010 etter et lavnivå i 2008. Det samme med kategorien *under vurdering*. *Ikke politianmeldelse* var på toppnivå i 2006 og 2010, mens den hadde en topp i 2008. For øvrig følger de to kurvene *ikke politianmeldt* og *vet ikke* om saken er anmeldt hverandre temmelig godt. At 22 % av respondentene ikke vet om saken deres er politianmeldt, er å oppfatte som et viktig informasjonsproblem.

Figur 1.6.5.1: Anmeldelse etter hendelse per år for perioden 2004-2009. N=1457

Om sanksjoner

På spørsmål om det var en fullgod sanksjonering etter voldshendelsen, svarer nesten 68 % bekreftende, mens mellom 5-6 % svarer nei; noen flere, nesten 7 % meddelte at det ikke var nødvendig med sanksjon, mens noe over 20 % svarte "vet ikke". (N: 1436).

Vi har likevel registrert at det kan være betydelig misnøye med at fengselsledelsen ikke har fulgt opp med sanksjoner – og da særlig i form av overflytting til andre avdelinger eller anstalter.

Grovt sett hevder 46 % at det skjedde en overføring til annen anstalt/avdeling, nesten 40 % svarer “nei”. 4 % svarer at de ikke vet, mens noe over 10 % mener at det ikke var nødvendig.

Tilbakemeldinger fra betjenter som har vært utsatt for ulike former for verbal vold, nonverbal vold, sosial vold og psykisk vold viser at i og med at ikke fangen er flyttet på, må de forholde seg til en fange som til stadighet viser fiendtligheter over for dem. Dett er en betydelig påkjenning. I noen tilfeller har slitasjen vært så stor på den tilsatte at han/hun har søkt seg over til en annen tjeneste, skiftet avdeling eller fengsel – eller sluttet i etaten.

Stor frustrasjon kan det også være hvis visse voldshendelser ikke anmeldes eller følges opp av politiet. I flere eksempler er det også slik at den tilsatte ikke er blitt meddelt resultatet av etterforskningen. Det er også blitt hevdet et behov for at det er fengslet/fengslets ledelse som står for anmeldelsen og ikke den som er blitt utsatt for volden.

1.6.6 NOEN SAMMENFATTENDE KOMMENTARER

I arbeidet med voldsproblematikken i fengslene er det viktig å forstå de tidligere studiene og nåværende utviklingsanalyse i et helhetlig perspektiv. Det er variasjoner fra år til år innenfor visse temaer. Kunnskapene om voldsbildet - både helhetlig sett og i detaljer - er svært viktig for å kunne forstå voldens innhold, former, konsekvenser og virkninger. Og i forhold til de tidligere studiene kan det spørres om hva som eventuelt er nytt, hva som tilsynelatende forblir stabilt, og hva er som er eventuelle forverringer og forbedringer?

De fleste av disse spørsmålene vil vi komme tilbake til i del 6, følgelig får de sammenfattende kommentarene her mer karakter av å tydeliggjøre visse utviklingstrekk og problemstillinger.

Det vi kan slå fast er at det er en registrert økning i voldshendelsene i løpet av 2009 og 2010, og at mye av denne voldsøkningen også skyldes situasjonelle og periodevise utslag. Det betyr at noen enkeltsituasjoner der grupper av tilsatte er involverte, slår relativt sett mye ut. Dette faktumet underslår ikke at det også er registrert flere hendelser som er plagsomme og belastende for enkeltpersoner. Vi har også registrert at det er særlig fengslene med høyt sikkerhetsnivå som klart dominerer voldsbildet, skjønt det også er en tendens til at det har vært en økning av den rapporterte volden i fengsler med lavere sikkerhet. Dette blir forklart ute med at det er større

press på alle fengselssystemene – både de med høyt og lavere sikkerhetsnivå. I og med presset er stort særlig på varetekt, har det også skjedd betydelige omstruktureringer i flere fengsler. Det kommer dermed fanger inn i fengsler med lavere sikkerhet som i utgangspunktet ikke skulle være der. Vi har også fått tilbakemeldinger om at på enkelte avdelinger er det en fangesammensetning som kan ha store grupper som sitter for vold og alvorlig kriminalitet som har ført til økte konflikter. Gjennom våre studier har vi registrert at i en del av de fengslene vi har studert, står enkeltpersoner eller små grupper av fanger (særlig små grupper av unge fanger, ikke sjelden med gjengtilhørighet) for en relativt sett stor del av volden som utøves. Flere av fangene som er utagerende sliter med store psykiske lidelser og er derfor mennesker som skulle ha en helt annen institusjonell oppfølging, behandling og omsorg. Både i forhold til medfanger og tilsatte er dette ikke et nytt problem, men et problem som nok er blitt mer tydelig i hverdagsvirksomheten. Kontinuerlig må det gjøres analyser av fangegruppa og eventuelle endringer i den; det gjelder også i forhold til hvilke kollektive og individuelle behov som den enkelte som fengsles har i en omsorgs-, behandlings-, habiliterings- og rehabiliteringsprosess.

Det vises dessuten til at det er tendenser til flere konflikter mellom fangegrupper eller mellom enkeltfanger, og at en del av disse konfliktene er oppstått i fellesskapet eller under lufting. Våre data viser imidlertid at de klart fleste hendelsene er registrert skjedd i cellene, men at det også er en stor del av volden som er oppstått på vaktrommene eller mens den enkelte fangen har beveget seg mellom ulike områder. Vi har også analysert når volden oppstår i løpet av et døgn, ukedager og måneder. Særlig visse tidspunkt på døgnet, ukedager og måneder er voldsfrekvensen høyere.

Ser man på hvem som utsettes for volden, er ikke bildet fra tidligere studier særlig endret. Det domineres av gruppa betjenter (fengselsbetjenter, verksbetjenter og førstebetjenter). Det synes imidlertid som at volden mot gruppa mellomledere (førstebetjenter) har økt. For øvrig viser registreringen av vold og trusler som utøves mot vikarer, ekstrabetjenter og aspiranter å være på et relativt høyt nivå. Det har den vært i hele undersøkelsesperioden.

Ser vi på voldshendelser og voldsformer er det viktig å slå fast at tendensen i det siste med i hovedsak å rette fokus mot en økning av legemsvolden, må problematiseres av to grunner:

- 1) Ved bare å rette fokus mot legemsvolden, er problemet feil stilt. Våre undersøkelser viser at økningen av volden også gjelder andre viktige voldsformer.

2) En *voldshendelse* består av flere voldsformer, følgelig blir det sterkt problembeklippende bare å rette oppmerksomheten mot legemsvolden. Det viser seg at gjennom våre mangeårige studier at mange tilsatte sliter med hendelsen de har vært utsatt for, og at flere andre av voldsformene i hendelsen har hatt en sterkt belastende virkning. Bare å rette oppmerksomheten mot legemsvold (og i noen grad psykisk vold) kan derfor få svært negative konsekvenser både i forhold til forebyggende tiltak og til den behandling, oppfølging og omsorg for den som har vært utsatt for volden. Vi har registrert at det er en tendens til at voldshendelsen (uten legemsvoldshandlinger) og de andre voldshandlingene ikke følges godt nok opp, ja – til og med kan neglisjeres og undervurderes. Dette er svært problematisk fordi omsorgs-, hjelpe-, støtte- og behandlingsarbeidet har en annen og ofte mer varig karakter. Voldsbildet og voldshendelsene er komplekse. Det er også de opplevde belastningene og det oppfølgende etterarbeidet. Dette har vi vist i kapittel 1.3 og 1.6.

Vi har også studert problemstillingen om volden har økt og hva som er økt. Dette vil vi komme tilbake til i de oppsummerende refleksjonene i del 6. Vi har òg analysert og diskutert problemet i del 4.

Det er forskjellige faktorer som utløser voldshendelsene. Disse må studeres på ulike nivåer – relatert til blant straffesystemet, fengselslivet og de særegne eksistensielle betingelsene ved straffegjennomføring og innsettelse i fengsel, men også i forhold til institusjons- og avdelingstype. Det er en stor belastning for de fleste å være fengslet, det er et svært krevende arbeid også å jobbe i fengsel. Kompetansekravene øker og får andre kvaliteter: Disse har ekspedisjonssjef Marianne Vollan gitt en god framstilling av på Sundvoldenkonferansen i 2011⁴⁸.

De institusjonelle og fengselsfunksjonelle målsettingene og kravstrukturene må forstås som basis for mulighetene og begrensningene i relasjonene mellom fanger og tilsatte. I tillegg er de individuelle forskjellene store både i fange- og tilsattegruppa. Den enkeltes handlekompetanse, være- og tenkemåter, og den enkeltes etiske grunnholdning og menneskesyn, har selvsagt stor betydning i møtet mellom mennesker. Konflikter og motsetninger mellom aktører vokser fram innenfor institusjonelle betingelser, der forholdet mellom fanger og tilsatte både må studeres strukturelt, ressursmessig, kompetansemessig, etisk og faglig-metodisk. At man er inne i en historisk periode med endringer og nye krav til kriminalomsorgens virksomheter, fanger og tilsatte kommer klart fram både i våre studier og i Stortingsmelding nr. 37 (2007/2008).

⁴⁸ Sundvoldenkonferansen 2011 med tittel Fra tukthus til heimesoning. Fokus på kompetanse i fremtidens kriminalomsorg. ble gjennomført 17. og 18. mars 2011.

Spørsmålet er likevel om idealene som er presentert i stortingsmeldingen er kommet i konflikt med realitetene i mange fengsler. En konkret studie av et mulig motsetningsforhold mellom idealer og realiteter forutsetter kontinuerlige institusjonssosiologiske studier og en oppfølging av de problemene som ble avdekket i *Før og nå* (Hammerlin og Mathiassen, 2006). Også konsekvensene av den nye kapasitetsplanen må studeres grundig og kritisk. For å få avdekket og bevisstgjort problemer og muligheter i utviklingen som avtegnes er det nødvendig ikke bare med kvalifiserte struktur og ideologistudier, men også at man forholder seg til de kritiske ytringene som kommer fra praksisfeltets aktører. Det gjelder også de tilsattes og fangenes organisasjoner. Det må slås fast at voldsproblematikken i fengslene er én av mange uttrykksformer for andre og mer fundamentale problemer i systemet.

Med nye fangegrupper, som ikke minst har en annen kulturell, etnisk, ideologisk, religiøs og språklig bakgrunn, stilles også de tilsatte overfor betydelige kompetansebehov som må dekkes. Dette gjelder også i forhold til fanger som har en gruppe- og gjengtilhørighet som bygger på en helt annen verdiforankring og gruppedisiplin både i og utenfor fengslet, og som stiller helt nye krav.

Vi har avdekket en stor mengde behov som tilsatte har etter å ha vært utsatt for vold (se kapittel 1.6). Disse behovene er både kollektive, gruppemessige og individuelle og er svært varierte som kollegial, faglig og praktisk støtte fra ledere og kolleger og fra profesjonelle omsorgs- og behandlingspersoner. Men det kommer óg tydelig fram i våre studier at ulike voldshendelser og voldsformer krever forskjellig oppfølging, og at den kan være svært tidkrevende.

Hva med det forebyggende arbeidet, og hva med det oppfølgende? Vår studie har avdekket en rekke forhold som fører til vold og trusler. I det forebyggende arbeidet må bevisstgjøre og diskutere disse. De gir retning. Det samme gjelder oppfølgingen etter en voldshendelse. Kunnskaps- og erfaringskapitalen er stor og den er dokumentert, analysert og diskutert i hvert eneste av de kapitlene som del 1 består av. Derfor må de studeres i detalj. Også de tidligere rapportene bør man sette seg inn i.

To relasjoner innenfor voldsproblematikken gjenstår og som er en del av forskningsstrategien: Den ene omfatter tilsattes vold og maktbruk mot fanger; den andre er vold og maktbruk mot tilsatte og som kolleger står for. Dernest: Forskerne stiller seg til disposisjon for dialoger og

diskusjoner sentralt, regionalt og lokalt. Det har vi gjort i hele prosessen, og det vil vi selvsagt gjøre videre. Som sagt innledningsvis; Forskning består av en forsknings- og formidlingsprosess. Vi henviser for øvrig til del 6 der vi systematiserer noen ansatser til videre opplegg.

DEL 2: VOLD I FRIOMSORGEN

DEL 2: VOLD I FRIOMSORGEN - EN OPPSUMMERING

Det er færre hendelser i friomsorgen. Samtidig er de hendelsene som skjer mer uforutsigbare og ofte mer utfordrende å håndtere. Det er også ulik praksis og ulike oppfatninger om hvordan arbeidet mot vold og trusler skal tilrettelegges.

I rapporten *Vold og trusler mot tilsatte i friomsorgen* (Rokkan 2008) ble det også vist til funn fra de to første av tre målinger som ble presentert *Sikkerhet i friomsorgen, SIFO*. Den var en del av et større program - Sikkerhet i kriminalomsorgen, som ble gjennomført i kriminalomsorgen. Undersøkelsen skulle måle endringer i forståelse av og arbeid med sikkerhet i friomsorgen. Målingene i 2005 og 2007 er referert i rapporten, mens målingen i 2009 og konklusjoner fra undersøkelsen, vil bli presentert i et eget paper i regi av KRUS som er under arbeid.

Den første SIFO-undersøkelsen i 2005 gjorde flere funn som fikk betydning for etableringen av et program for å jobbe med sikkerhet i friomsorgen. Følgende er hentet fra Håndboken Sikkerhet i friomsorgen SIFO (Stendal 2006):

- *Friomsorgen kan i for liten grad sies å ha en uttalt eller enhetlig sikkerhetskultur.*
- *Graden for bekymring for at noe skal skje er lav, mens en klart større andel mener at det er sannsynlig at noe uønsket kan skje.*
- *Nesten en tredjedel sier at de av og til eller ofte gjennomfører samtaler alene med domfelte selv om de er utrygge på vedkommende.*
- *To tredjedeler oppgir å ha følt seg utrygge sammen med domfelte en eller flere ganger.*
- *Om lag en tredjedel oppgir at kollegaer har blitt truet av domfelte.*
- *Om lag en tredjedel er ambivalente til at rutiner og prosedyrer følges.*
- *Undersøkelsen gir et utydelig bilde av hvordan informasjonskanalene fungerer – å dele informasjon med kolleger samt informere om hva man jobber med, gjøres i svært varierende grad.*

I målingen i 2007 ble det lagt inn fire tilleggsspørsmål for å belyse kunnskap og forventninger til oppfølging ved volds- og trusselsituasjoner.

- 1) Kjenner du til at det finnes et registreringsskjema for vold og trusler mot tilsatte i Kriminalomsorgen?
- 2) Er det ditt eget ansvar å anmelde situasjoner hvor du utsettes for vold eller trusler?
- 3) Jeg forventer at kollegaene mine støtter meg hvis jeg opplever ubehagelige situasjoner.
- 4) Jeg forventer at ledelsen støtter meg hvis jeg opplever ubehagelige situasjoner.

Gjennomføring av oppfølgingsundersøkelsen i 2009 viste en positiv utvikling hvor det var særlig endring i spørsmål knyttet til tilsattes holdninger til regler og rutiner ved hjemmebesøk, i møter med domfelte på kontoret og i bilen. Det var registrert arbeidsbelastninger i forhold til arbeidet med domfelte.

I forbindelse med denne rapporten ble det også gjennomført intervjuer og samtaler med tilsatte ved ulike kontorer om forskjeller i holdninger mellom en friomsorgsrolle som tar utgangspunkt i den domfeltes behov, versus rollen som straffegjennomfører. I rapporten ble forskjeller mellom kontorene vurdert i forhold til utfordringer i de ulike rollene. Her inkluderte rapporten også tilsynsførere, oppdragsgivere eller andre lokale representanter for friomsorgen, særlig på steder uten annen kriminalomsorgsmyndighet.

Siden rapporten om vold og trusler mot tilsatte i friomsorgen, har det også skjedd en utvikling i denne delen av kriminalomsorgen. Seks fylker etablerte prøveordning med straffegjennomføring med elektronisk kontroll i 2008. Nå er dette antallet økt til syv og to nye fylker er i gang med å etablere ordningen. Straffegjennomføring med elektronisk kontroll innebærer hjemmesoning, hvor tilsatte i friomsorgen oppsøker domfelte hjemme både før, under og ved avslutning av straffe-gjennomføringen.

Straffegjennomføring med elektronisk kontroll er en straffegjennomføringsform som er ment som alternativ til fengsel. Det innebærer at brudd på vilkår automatisk får overføring til fengsel som konsekvens. Dette skjer imidlertid sjelden, og etter to års prøvetid er dette skjedd mindre enn 10 % av sakene. Likevel er det en ny arena for friomsorgen hvor samhandlingen mellom domfelte og tilsatte skjer på den domfeltes arena, og hvor den tilsatte har en tydeligere definert myndighet i forhold til det videre soningsforløpet for den domfelte. Også i forhold til straffegjennomføring med elektronisk kontroll er det knyttet direkte kontrolloppgaver som utåndingsprøve/urinprøve

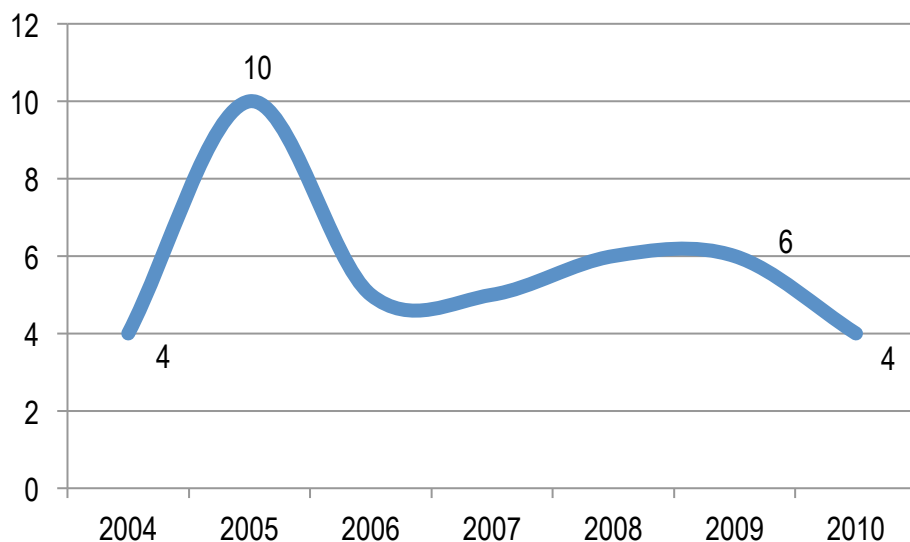
og annet. Dette skjer også gjennom uanmeldte kontrollbesøk, men blir også gjennomført av eksterne kontrollører engasjert på timebasis.

Stortinget har nettopp vedtatt bøtesoning i friomsorgen som en alternativ måte å gjennomføre den subsidiære fengselsstraffen på. Dette kan også føre til nye utfordringer friomsorgen ved nye målgrupper og gjennom andre arenaer for kontakt med domfelte.

2.2 ANTALL HENDELSER OG HANDLINGER I FRIOMSORGEN

Ser vi på perioden 2004-2006, finner vi 40 hendelser fordelt på 13 kontorer. Det høyeste antall hendelser ble rapportert i 2005 med 10 rapporter. I 2009 var antallet seks og nå i 2010 var det fire skjemaer som rapporterte om vold og trusler mot tilsatte i friomsorgen.

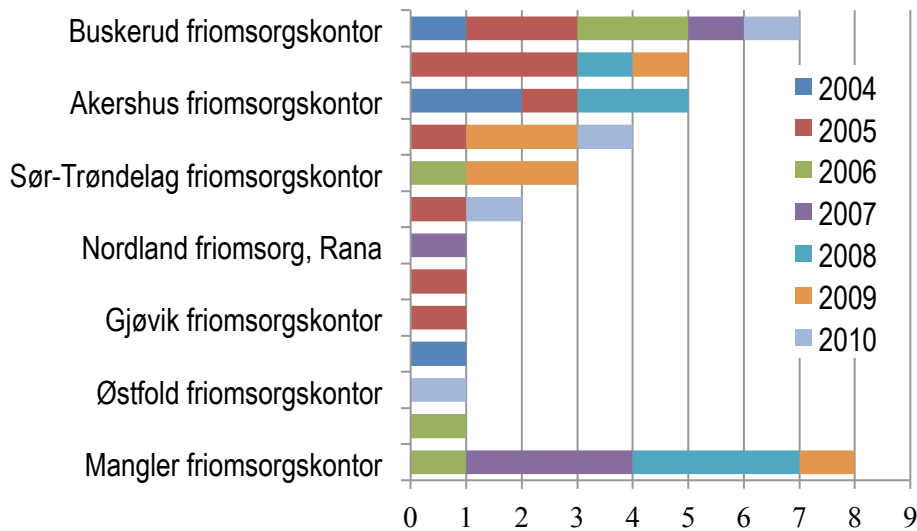
Figur 2.2.1: Voldshendelser som rapportert fra friomsorgen 2004-2010. N=40

Figuren over viser fordelingen av 40 rapporterte hendelser fra friomsorgen i perioden 2004-2010. I figuren under ser vi de enhetene som har rapportert for hvert år, med antall skjemaer hvert år.

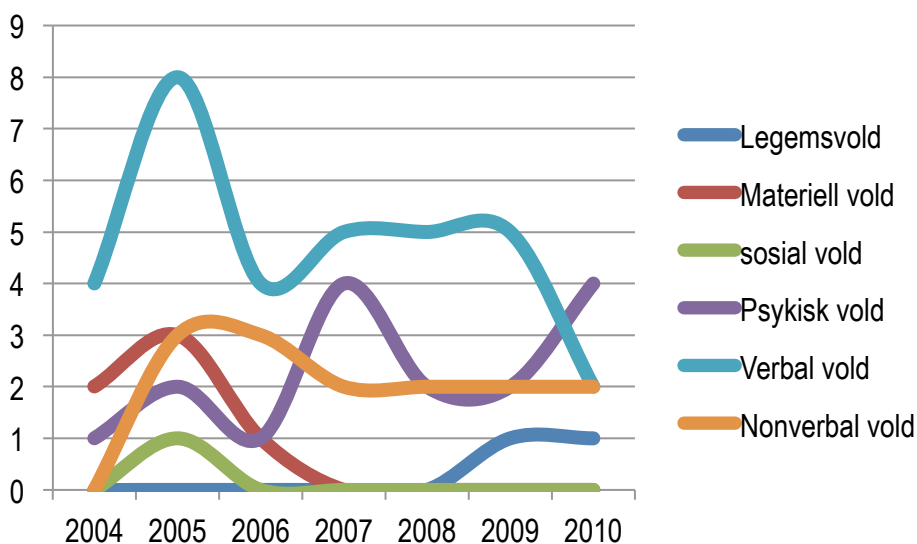
Som vi ser av figuren under, så er alle regioner representert, hvor både region sør og region øst skårer høyt, med flest rapporter i perioden. Både i 2004 og 2010 er det færre som har rapportert i forhold til gjennomsnittet i perioden på 6,6 rapporter per år.

Figur 2.2.2: Voldshendelser fra fromsorgen per år for 2004-2010. N=40

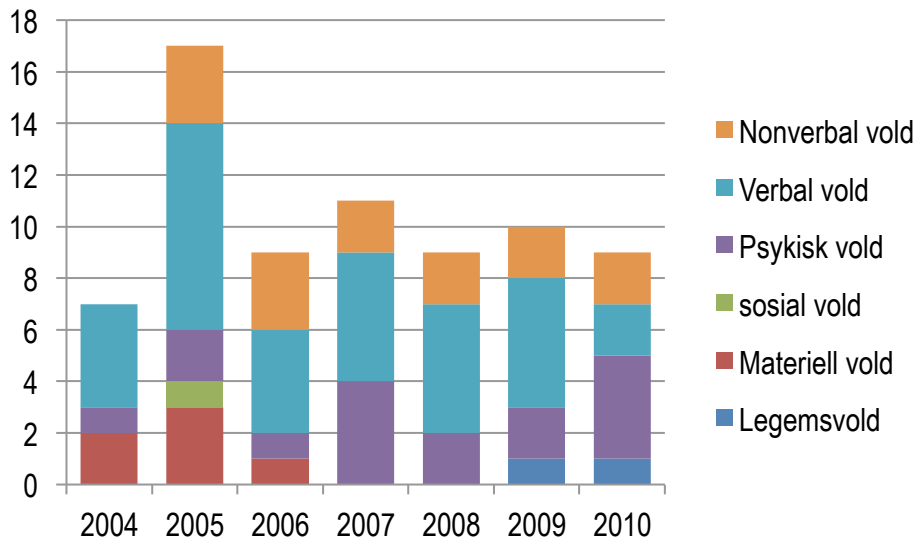

Undersøker vi for voldhandlingene som ble rapportert, finner vi alle voldstyper representert. Verbal vold er rapportert 33 ganger, med toppunkt i 2005 med åtte handlinger, psykisk vold er rapportert 16 ganger og nonverbal vold 14 ganger. Materiell vold er rapportert seks ganger, legemsvold to ganger og til sist sosial vold med en rapportering.

Figur 2.2.3: Voldshandlinger som rapportert fra fromsorgen 2004-2010. N=72

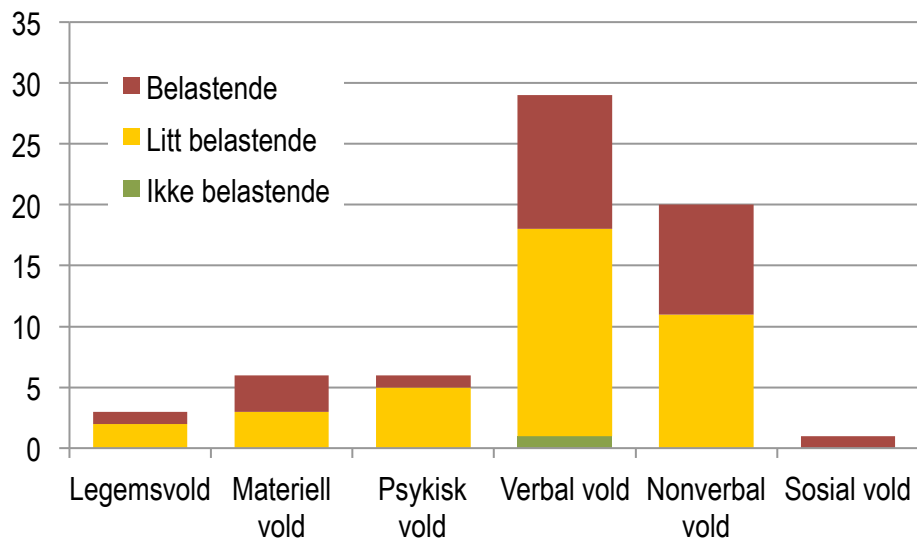
Figur 2.2.4: Voldshandlinger som rapportert fra fromsorgen 2004-2010. N=72

I 10 skjemaer er det opplyst om at det er flere skjemaer sendt inn for samme hendelse. For 10 (andre) skjemaer er det to skjemaer for samme hendelse. Dette reduserer antallet situasjoner som er rapportert med fem hendelser, til 35. Flere av disse hendelsene består av forskjellige handlinger, noe som viser hvordan flere tilsatte opplever hendelsen ulikt. De ulike opplevelsene kommer av at fordi de enten kom inn i situasjonen på forskjellige tidspunkt, eller fordi de ble utsatt for ulike handlinger da de var i situasjonen. Vi velger derfor å se på disse rapportene som ulike hendelser, selv om de refererer til den samme situasjonen, enheten og domfelte og til det samme tidspunktet.

Vi vet fra undersøkelser i fengsel at tilsatte som er utsatt for hendelser opplever situasjonen svært ulikt. Dette gjelder både hva som faktisk hendte og hvordan de opplevde det som skjedde. I skjemaet rapporterer den som ble utsatt for volden om hvor belastende han/hun opplevde hendelsen. De aller fleste som ble utsatt for vold og trusler i fromsorgen opplevde dette som belastende eller litt belastende. De mange hendelsene med verbal- og nonverbal vold utgjør også for fromsorgsarbeidere det største antallet belastende handlinger; det er også disse formene for symbolsk vold som respondentene angir som mest belastende - tallfestet henholdsvis til 65 % og 82 %.

Figur 2.2.5: Belastning etter voldshandlinger i frimsorgen 2004-2010. N=65

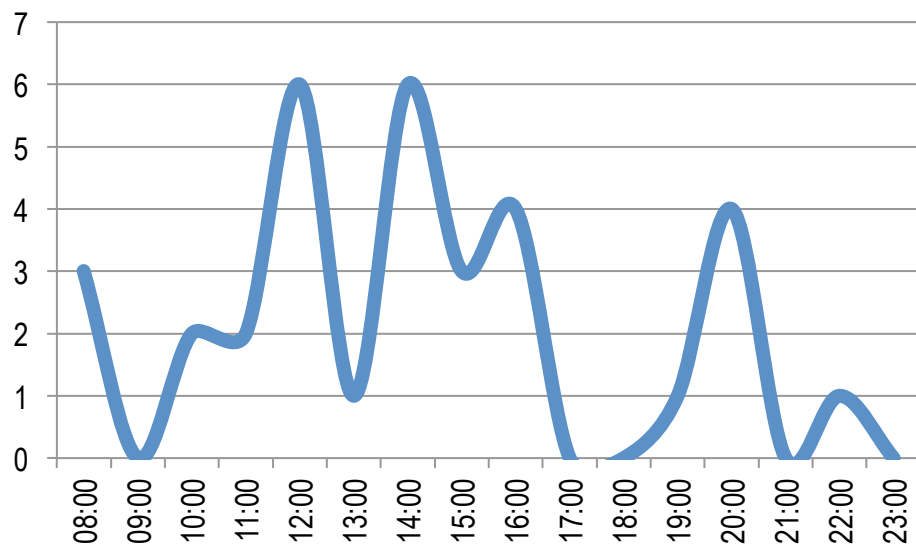

Den tilsattgruppen som oftest ble utsatt for volden var \neq førstekonsulenten; volden mot denne gruppa omfatter halvparten av alle hendelsene. Gjennomsnittlig ansettelsestid er seks år; 27 var i fast jobb, ti hadde ikke fast jobb i frimsorgen på tidspunktet for hendelsen. Det var 22 menn og 16 kvinner som ble utsatt for voldshendelsene. Fem var yngre enn 30 år, 17 var mellom 30 og 39 og 7 var over 40 år

2.3 TID OG STED FOR HENDELSER I FRIMSORGEN

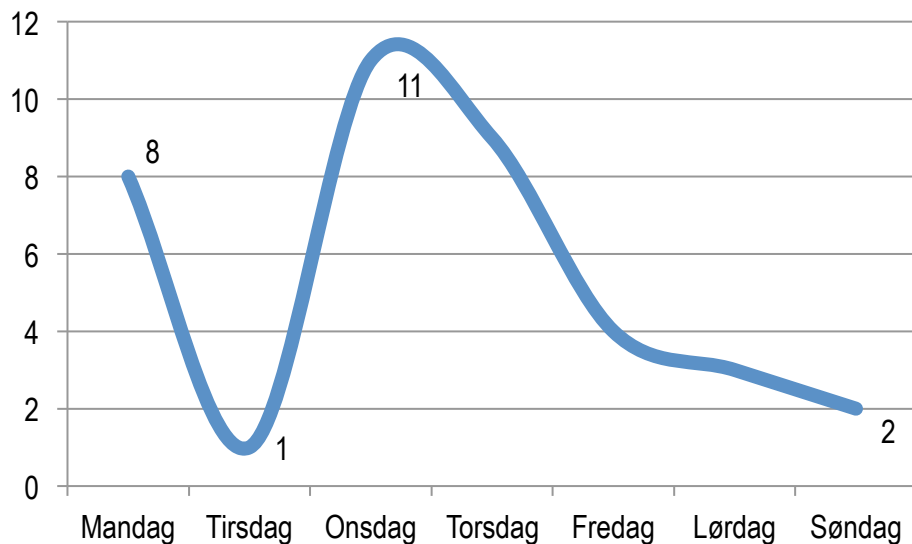
22 av hendelsene skjedde innenfor tjenestetid, 25 av hendelsene innenfor tjenestested, 5 hendelser skjedde på offentlig plass. Alle rapporterte hendelser har skjedd på jobb (innenfor tjenestetid/tjenestested). 19 hendelser skjedde på kontoret, andre ganger i fellesrom, resepsjonen eller samtalerom. Der det er opplyst, skjedde hendelsen i forbindelse med samtaler, PU, møteplikt eller uanmeldt oppmøte. I to hendelser er det rapportert at familien til den tilsatte har blitt truet.

Figur2.3.1: Fordeling av hendelser i løpet av dagen per time. N=33

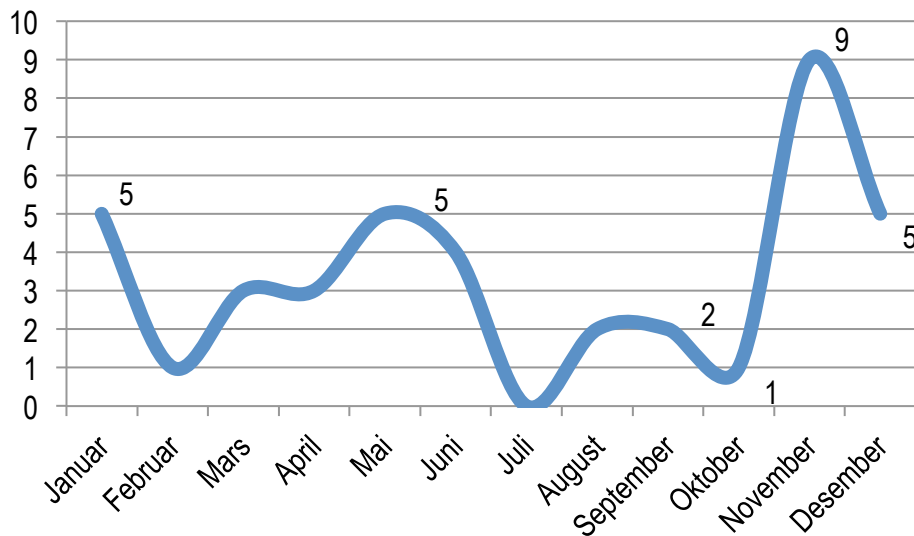
Figuren over viser på hvilket tidspunkt på døgnet at hendelsen skjedde. Vi ser at flest hendelser er registrert kl. 12 og kl. 14, samt klokken 20 om kvelden.

Figur 2.3.2: Fordeling av hendelser i løpet av uken per dag. N=38

Som vi ser av figuren er det stor variasjon ukedagene imellom. Toppen er midt i uka, med elleve hendelser rapportert på onsdager og ni hendelser for torsdager. Helgen ligger lavt med tre og to rapporteringer.

Figur 2.3.3: Fordeling av hendelser i løpet av måned per år. N=40

Vi kjenner igjen mønsteret i figuren over fra andre rapporter om vold og trusler: Sommermånedene er de roligste, mens flest hendelser skjer om høsten. Hvorfor mønsteret framtrer slik, er det ikke så lett å svare på. Vi vet det i ferietida iverksettes færre samfunnstraffer og dommer med elektronisk kontroll. Det er også grunn til å tro at det er færre prøveløslatelser i den perioden det er ferieavvikling i anstaltene. I tillegg kan ferieavviklingen i fromsorgen påvirke, selv om det er store forskjeller mellom de ulike kontorene.

2.4 GJERNINGSPERSON

Det er kun opplysninger om en gjerningsperson som ikke var under straffegjennomføring på det tidspunktet hendelsen skjedde, men hadde gjennomført straff på et tidligere tidspunkt. Alle gjerningspersonene som det er opplysninger om, er menn (n=37). For de vi har opplyst alder om, er syv under 24 år, syv andre mellom 24 og 40 år og igjen syv over 40 år på hendelsestidspunktet. 16 sonet dom, åtte gjennomførte samfunnsstraff, fire var prøveløslatt, fire annet og tre var ukjent. I en hendelse opplyses det om flere gjerningspersoner. 25 sonet dom som omfattet vold, for seks var narkotika hovedlovbrudd, mens en var dømt for tyveri og 1 for sedelighet. 11 manglet domsgrunnlag i rapporten.

Det opplyses om at syv domfelte var ruspåvirket på hendelsestidspunktet. Der det er oppgitt er det angitt medisiner/alkohol og amfetamin. I 19 hendelser opplyses det at gjerningspersonen var i psykisk ubalanse, sint eller opprørt. Det er kommentert slik:

- Antakelig uttrykk for frustrasjon.
- Info om hva som kan skje hvis han ikke følger opp samfunnsstraffa.
- Innkalling til samfunnsstraff.
- Lovbruddsanalyse.
- Siktete leste noe negativt om seg selv i en personundersøkelse.
- Tok politiets saksmappe for å forlate huset.
- Uenighet om innhold i Personundersøkelsen.
- Usikker på betydningen av hendelsen og hva som lå bak. Klienten oppførte seg ikke truende.

I åtte hendelser er det oppført at årsaken kan være hevn eller nag rettet mot offeret, grensesetting (åtte ganger) eller reaksjon på negativ beslutning (åtte ganger). I fem hendelser opplyses årsaken til brudd på vilkår. Bruddene beskrives slikt:

- Oppholdssted
- Oppmøteplikt
- Særvikår i samfunnsstraffen
- Unnlatt å overholde avtale

I 17 hendelser var situasjonen beskrevet som tjenestehandling, og i de fleste av disse hadde den tilsatte fått opplæring i tjenestehandlingen. I fem hendelser beskrives handlingen som utøvelse av kontroll, som for eksempel:

- Innskjerping av møteplikt
- Vilkår om oppholdssted
- Ilagt meldeplikt

2.5 OPPFØLGING OG SANKSJONER

I åtte hendelser er det rapportert at det er det hjelp tilkalt under hendelsen: Eksempler på slik hjelp er:

- Politi, 4 ganger.
- Kolleger, 6 ganger.
- Nærmeste leder (1 gang).

Oppfølging er iverksatt etter de fleste hendelser, tre ganger rapporteres det om at oppfølging ikke har skjedd. Det har blitt ført avviksmelding for hendelsen to ganger, mens de fleste hendelser er denne rapportert til ledelsen. De fleste hendelsene er også meldt verneombud. fem ganger opplyses det om at dette ikke har skjedd, to ganger fordi det ikke var nødvendig.

12 hendelser er meldt til politi, 14 hendelser er ikke meldt, mens 3 hendelser ble vurdert anmeldt når rapporten ble skrevet. For fem hendelser ble det skrevet rapport til arbeidstilsynet.

1 opplyser om sykefravær på grunn av hendelsen. For fem av hendelsene meldes det om et behandlingsbehov, for 31 hendelser opplyses det om at det ikke var behov for behandling. Der det opplyses om behov for behandling, begrunnes dette slik:

- Har enda ikke avtalt psykologbehandling.
- Legevakt "3 sting i pannen".
- Samtale.

- Samtaler med psyk. hos bedriftshelsetjenesten.
- Skal få kontakt med bedriftshelsetjenesten, men det er gått nesten 3 uker fra første hendelse.

Der det opplyses om at det ikke er behov for behandling, begrunnes dette slik:

- Ble godt ivaretatt av kollega, politi og kollegaer ved hovedkontoret.
- Er en erfaren arbeidsleder. Hendelsen ble tatt opp med leder på kontoret.
- Fikk tilfredsstillende oppfølging fra kontor.
- God kollegastøtte, opplevde ikke dette som rettet mot meg.
- Hendelsen er ikke noe jeg føler som ubehagelig i ettertid.
- Hendelsen opplevdes ikke som direkte truende.
- Ikke så alvorlig hendelse.
- Lang erfaring.
- Truslene fremkalte ikke frykt/var ikke skadet.

Fire skjemaer melder om profesjonell oppfølging, som beskrives slik:

- Avtalt debrifing med psykolog.
- Ble “tatt av uret” - fikk 2 dagers velferdsperm.
- I første postmøte på jobben etter hendelse. OK gjennomgang av hendelsesforløpet. Fungerte (debrifing på nytt).
- Veiledning i gruppe av innleid psykolog.
- Vi skal ha en debrifingssamtale med psykolog.

I 10 skjemaer opplyses det om at den tilsatte har anmodet om debrifing etter hendelsen. 14 tilsatte har ikke anmodet om dette. 26 rapporterte om at debrifingen var bra, En mente ikke dette. Ledere fulgte opp etter 26 hendelser, for fem hendelser opplyses det om at lederne ikke fulgte opp. Kolleger fulgte opp etter 33 hendelser, mens etter en hendelse fulgte ikke kolleger opp.

Det rapporteres om fullgod sanksjon etter 24 hendelser, for to hendelser rapporteres det om ikke fullgod sanksjon. I en sak er domfelte overført annen enhet:

- Alltid 2 ansatte tilstede under samtale med domfelte.
- Bruddmelding + politianmeldelse.
- Det ble budd, han møtte aldri igjen.
- Domfelte ble tatt ut av samfunnsnyttig tjeneste og gjennomføringen stanset.

- Fikk muntlig advarsel.
- Forholdet ble anmeldt - saken stanset midlertidig.
- Forsøk på en forklaring av han. Brev, telefoner.
- Hadde samtale med domfelte og foreldre - saken anmeldt.
- Innskjerpingssamtale sammen m/leder. Domfelt hadde med kontaktperson.
- Innskjerpingssamtale.
- Klienten ble konfrontert med hendelsen.
- Overlevert til annen saksbehandler i ettertid.
- Politianmeldelse.
- Politiet ble kontaktet. Oppfordret av politiet til å anmelde forholdet.
- Politiet ble tilkalt og han ble bortvist fra kontoret.
- Pågrepet av politiet. Anmeldt for trusler.
- Ringe politiet for å informere om hva som hadde skjedd.
- Samfunnsstraffen ble returnert/avsluttet.
- Samtale med pårørende, og saken ble meldt til politiet.
- Sendt brudd på vilkår, leder tar kontakt med politiet.
- Siktete ble fulgt ut, kom inn igjen og skrev under personundersøkelsen.
- Understreket at det ikke var adferd vi tolererer og at vi ser alvorlig på det.

2.6 OPPSUMMERING OG DISKUSJON

Det kan ofte bære mer utfordrende å oppleve få enn mange hendelser. For den enkelte som blir utsatt er det mer viktig å bli ivaretatt på en god måte under og etter hendelsen.

Det er en utfordring i å balansere statiske og dynamiske tiltak og tilpasse disse til endrede rammebetingelser. Friomsorgen er ikke en entydig størrelse, hverken i forhold til bemanning, ressurser, rutiner eller målgruppe. Det gjør det krevende å lage gode felles rutiner. Statiske tiltak som adgangskontroll, videoovervåkning og alarmerheter blir mange steder sett på som unødvendig ressursbruk eller tiltak som står i motsetning til en mer klientsfokusert tilnærming. Det blir også, og kanskje med rette, påpekt at den ene hendelsen ikke skjer der det forventes, men ofte et annet sted. Dette undergraver tilliten til systemene og hindrer innføring av nødvendige rutiner

og tiltak som kunne få systemene til å fungere. I SIK-programmet var fokus rettet på den menneskelige faktor og dynamisk sikkerhet gjennom planlegging, samhandling og oppfølging av hendelser. Slike systemer krever også tilslutning og tillit for å kunne fungere.

I SIFO-undersøkelsen ble det blant annet fokusert på endring mellom dimensjonene klientfokus og straffegjennomføringsfokus blant tilsatte i friomsorgen. I begge disse begrunnelsene ligger ressurser for å forebygge og håndtere vold, trusler og uønskede hendelser, enten gjennom samhandling med klienten (den domfelte) eller i kollegiale løsninger. Ofte er det heller ikke noen motsetning mellom disse, men de blir ofte presentert som motsetninger i begrunnelsen for innføring av nye tiltak.

Nye oppgaver i friomsorgen, med straffegjennomføring med elektronisk kontroll og bøtesoning er også med å endre innhold og gjennomføring av straff i friomsorgen. Friomsorgen blir i større grad en straffegjennomfører og de nye formene for gjennomføring av straff bruker mer fengselsaktige former. I dette følger også en tydeliggjøring av vilkår og kontroll. Friomsorgsarbeider Kim Helene Olsen har i en masteroppgave⁴⁹ tatt opp friomsorgsarbeiderens nye rollefunksjoner og hvordan motsetningen mellom disse to som også kan føre til konflikter.

I rapporten om vold og trusler mot tilsatte i friomsorgen (Rokkan 2008) ble det pekt på en utsatt gruppe kontakter/oppdragsgivere/tilsynsførere i friomsorgen som ofte manglet opplæring eller tilgang til oppfølging etter hendelser. Med innføring av straffegjennomføring med elektronisk kontroll har denne gruppen økt og utfører i enda større grad rene kontrolloppgaver. Det er gjort nye avklaringer om tilsetningsforhold og ansvar, men lite er gjort for å gi opplæring og etablere rutiner for å følge opp uønskede hendelser og vold og trusler.

⁴⁹ Kim Helene Olsen, Sosialt arbeid som fagfelt i en straffegjennomførende virksomhet Har sosialt arbeid som kunnskap betydning i klientarbeidet ved friomsorgskontorene etter omorganiseringen? Masteroppgave i sosialt arbeid. Høgskolen i Oslo, avdeling for samfunnsfag 2010.

DEL 3: VOLD – UT AV MØRKE?

DEL 3: UT AV MØRKE?

I løpet av forskningsprosessen stilte vi ofte spørsmålet om forholdet mellom det registrerte og det skjulte voldsbildet i Kriminalomsorgen. Fra praksisfeltet og organisasjonene ble det hevdet at det var et stort mørketall. Vi kjente problemet ikke bare fra forskningen om kriminalitet, men også ved all voldsforskning.

Vår voldsregistrering var basert på den tilsattes selvrappoteringer og den enkeltes oppfatning av hendelsen. Men den var også basert på en mangfoldig metodisk tilnærming ved å bruke og kombinere andre registreringssystemer i etaten. I tillegg hadde vi anvendt et vidt spekter av metodiske og teoretiske tilganger for å få best mulig kunnskaper om voldsbildet. For å kaste enda mer lys i mørket, valgte vi å kontakte fire fengsler for å studere mørketallsproblemet, og vi har særlig konsentrert oss om tre av dem.

Vi startet vår mørketallsundersøkelse for fullt i 2008/2009, men det viste seg at for ett av fengslene vi studerte, var grunnmaterialet og registreringsdokumentasjonen såpass mangelfull for undersøkelsen at vi tok opp igjen disse studiene i 2010. Foruten grundige studier av forskjellige dokumenter, rapporter, journaler et cetera, er studien òg basert på samtaler og observasjon. Fra ett av fengslene har vi også brukt kilder fra deltakende observasjon ved Rokkan.

Vi vil i denne rapporten presentere vår undersøkelse på en kortfattet og oppsummerende måte. Aller først vil vi starte med noen refleksjoner om mørketallsproblematikken basert på noen teoretiske, begrepsmessige og empiriske overveielser.

3.1 HVA ER MØRKETALL?

Mørketall oppfattes vanligvis som tall for ukjente størrelser og forhold (f.eks. for uoppdaget kriminalitet) som kommer i tillegg til de kjente (registrerte, statistikkførte,⁵⁰). Begrepet mørketall brukes ofte i forbindelse med problemområder i samfunnet som i seg selv er vanskelig å avdekke,

⁵⁰ Ordnett.no. Tilgjengelig i abonnement på http://www.ordnett.no/ordbok.html?search=m%F8rketall&search_type=&publications=5&publications=2&publications=23&publications=1&publications=3&publications=20

systematisere og måle⁵¹. Mørketall representerer altså noe ukjent *som kommer i tillegg til* det som allerede er kjent.

At mørketallet kan være stort for enkelte handlinger og hendelser kjenner vi også igjen fra studier av ulike former for kriminalitet (blant annet vold, tyveri, seksuelle overgrep, økonomiske forbrytelser et cetera). Det innebærer at det kan være noe mer enn det som kommer fram i rapporteringen, og det er det som denne rapporten skal forsøke å avdekke.

Det som ikke er kjent og registrert og ligger i mørke, kan skyldes at det er vilje til å tilsløre, men det kan også være forårsaket av ufullstendige metodiske tilganger og uklare kriterier, samt mangelfulle kunnskaper, begrepsmessige og teoretiske overveielser. I del 1 og del 2 i denne rapporten, fikk vi først kunnskaper om *det mangfoldige voldsbildet* i etaten da vi med basis i de empiriske forstudiene overskred erkjennelsesmessig, teoretisk og begrepsmessig mye av mainstreamsforskningens tendens til bare å anvende psykisk og fysisk vold som begrepsgrunnlag når voldsproblematikken blir registrert og drøftet. Bare bruk av psykisk og fysisk vold som kategorier kastet dermed skygge over andre voldsformer som mange tilsatte slet med: Flere lidelsesproduserende voldsformer ble dermed liggende i mørke. Dermed: Ved ikke å se at en *voldshendelse besto av flere voldsformer*, mistet man også mye av voldens komplekse og sammensatte hendelses- og virkelighetsbilde og dermed også dens kontekstuelle og prosessuelle utvikling innenfor kriminalomsorgens praksisfelt og virksomhetsbetingelser.

⁵¹ Her brukes begrepet mørketall oftest om områder som kriminalitet, vold, rusproblemer og psykiske lidelser. I ett av eksemplene er mørketall knyttet til et ukjent antall laks som var rømt fra oppdrettsanlegg.

[Tabell 1 Eksempler på bruk av begrepet mørketall hentet fra www.Google.no](#)

1. arbeidsulykker	11. spiseforstyrrelser
2. identitetstyveri	12. lakserømming
3. voldtekt	13. kriminalitet
4. spiseforstyrrelser	14. fallulykker
5. alkoholproblemer	15. overtid ved UiO
6. vold i familien	16. fugleinfluensa
7. diabetes	17. voldtekt
8. IT-sikkerhet	18. internettauksjoner
9. spiseforstyrrelser	19. alkoholproblemer
10. psykiske lidelser	20. politivold

Søket er hentet fra Google (<http://www.google.no/search?q=m%C3%B8rketall&hl=no&start=20&sa=N>) som de første 20 av totalt 15.500 treff for søketermen ”mørketall” sortert etter PageRange (se hvorfor bruke Google, tilgjengelig på internett: http://www.google.no/intl/no/why_use.html), som er Google sin måte å rangere sidene på etter popularitet og aktualitet. I alle treffene på Google er poenget at antallet eller omfang av hendelsen er ukjent, både fordi man ikke kjenner det faktiske antallet arbeidsulykker og at hva som defineres som arbeidsulykke i seg selv er en ukjent størrelse. Det er kombinasjonen av disse to ukjente som skaper mørketallet.

For å avdekke det komplekse og antatte mørklagte bildet av volden i kriminalomsorgen, måtte vi først gjennom det empiriske grunnlagt utvikle metodiske, teoretiske og begrepsmessige tilganger som best mulig lyste opp det som lå i mørke. Men hva begrenser en fullstendig *kartlegging* av voldsmengdeproblematikken? Det er flere forhold. Innledningsvis kan følgende nevnes

For det første er registreringsskjemaene som vi har brukt i del 1 og del 2 i denne rapporten basert på selvrapporert voldsopplevelse. Det som ikke er kjent og registrert av voldsmengden kan være bevisst valgt bort fordi hendelsen oppfattes å være av en slik kvalitet at den som ble utsatt for den ikke har funnet det meningsfullt, nødvendig eller av interesse å innrapportere den. Det kan også være slik at personen ikke gjorde seg bryet med å melde fra, eller at han/hun hadde andre og mer personlige grunner for ikke å rapportere hendelsen. En del kvier seg for å rapportere fordi det fører til ekstraarbeid og praktiske problemer. Enkelte opplever det også ubehagelig ut fra frykt for represalier. Noen har dessuten hevdet at de synes at det er brysomt å fylle ut skjemaer/registreringsskjemaet og argumenterer på dette grunnlaget. Problemet er imidlertid at en slik mangelfull interesse ikke bare gjelder utfylling av registreringsskjemaet. Vi har sett i våre studier at i enkelte avdelinger er det avvik for hendelsesbeskrivelser og rapporteringer ved at en del tilsatte heller ikke følger godt nok opp enhetens egne obligatoriske rapporteringsprosedyrer. I noen journaler og dokumenter finner man hendelser som ikke er rapportert i andre. Det er med andre ord i en del sammenhenger ikke et overensstemmende (dokumentert) bilde som gis.

For det andre rapporteres ikke hendelser fordi tilsatte løser og avslutter konflikten i ettetid ved en konfliktløsende, avklarende og forsonende samtale med fangen.

For det tredje spiller avdelings- og gruppekulturen inn. En del steder finnes uformelle normer om og en rolleforståelse av at visse former og grader for vold må tilsatte tåle – “det er en del av jobben”. Slike uttalelser møter man ofte.

Dernest – og for det fjerde – lar man seg overtale av ledere om ikke å innrapportere: Ikke sjelden hører man følgende uttalelse: *“Etter en samtale med førstebetjenten vurderte jeg at saken ikke var så alvorlig likevel”*. Vår undersøkelse har ikke som formål å avsløre slike situasjoner. Tvert imot er det den lokale organisasjonens ansvar å ivareta de tilsattes behov og interesser og forebygge mot eventuelt nye hendelser. Vår forskning har heller som mål å rette oppmerksomheten hen mot det som skjer lokalt og mer prinsipielt og generelt styrke kunnskapen om dette. Det vil derfor være hensiktsmessig å se på hvordan alvorret i en voldshendelse oppfattes for å kunne avdekke noe mer om mørketallet. Det er for eksempel innarbeidet tankemønstre der legemsvolden oppfattes mer voldstung enn andre former, og der legemsvolden - når den også er én av flere andre svært plagende voldsformer i en hendelse – gis en betydning som overskygger hendelsens kompleksitet og de andre formene for vold. Vi har advart mot denne formen for reduksjonistisk forståelse i forhold grunnforståelsen av vold, men også sett i lys av det forebyggende arbeidet og den enkeltes omsorgs- og hjelpebehov etter en voldshendelse. Visse voldsformer og ulike hendelser i gitte situasjoner forutsetter forskjellige omsorgs- og hjelpebehov. Enkelte voldsformer og hendelser er mer tidkrevende enn andre. Denne utvidelsen av perspektivet må selvsagt ikke forstås slik at ikke ulike grader av legemsvold og fysiske overgrep kan få svært alvorlige helsemessige konsekvenser og ettervirkninger. Det er imidlertid slik at som oftest følges legemsvoldens ettervirkninger godt opp – og det er selvsagt bra. Problemet er heller at de plagene og vanskelighetene mange tilsatte sliter med etter at de har vært utsatt for andre voldsformer, ikke følges opp eller følges for dårlig opp.

Mørketall innebærer med andre ord flere dimensjoner og flere forhold:

På den ene siden oppfattes hendelser individuelt sett forskjellig. Fenomenologisk forskningsmetodikk (både innenfor sosiologien og psykologien) har blant annet gitt verdifulle kunnskaper om dette.

Dessuten er det relatert til en mer kvantitativ-metodologisk tradisjon: Det er variasjoner ved egenskapen som telles og variasjoner mellom ulike måter å telle og definere hendelser på. For mange studier er mørketallet et problem relatert til både reliabiliteten og validiteten.

Blant annet med inspirasjon fra det som betegnes som Joharis-vinduet (etter Johannes Luft og Harry Ingham⁵²) kan vi illustrere forholdet mellom det som er åpent og skjult for andre og den enkelte. Vi får følgende logiske varianter:

	Kjent for den enkelte	Ukjent for den enkelte
Åpent for andre	1 Kjent for den enkelte Åpent for andre	2 Ukjent for den enkelte Åpent for andre
Skjult for andre	3 Kjent for den enkelte Skjult for andre	4 Ukjent for den enkelte Skjult for andre

Denne tabellen gir oss fire ulike tilganger for undersøkelser:

1 Det som er kjent for den enkelte og åpent for andre omfatter alle de data som rapporteres i systemet i ulike systemer. Rapporteringsskjema for vold og trusler er ett av disse, men det er ikke et obligatorisk rapportskjema. Hendelsesrapporter, vaktjournaler, bruddmeldinger og avhørsrapporter med mer er andre kilder til kunnskap om hendelser i fengslet. Hendelser og reaksjoner føres også i det sentrale saksbehandlersystemet for fengsel (KOMPIS KIA) og for friomsorgen (KOMPIS KIF).

2 Det som er ukjent for den enkelte og åpent for andre handler i hovedsak om forskjeller i opplevelse i ellers like situasjoner. Opplevelsen av volds- og trusselhendelser har sitt utgangspunkt i den tilsattes subjektive opplevelse, men påvirkes av avdelingen, arbeidskollegiet og annet som påvirker kulturen på arbeidsplassen. Dette gjør det også vanskelig å skille vold og trusselhendelser fra hverdagssituasjonene. Den enkelte kan være offer for volden i det skjulte – uten at personen vet om det.

⁵² Tilgjengelig på internett: <http://www.conmotosh.no/?pid=311> den 27.2.2008.

3

Det som er kjent for den enkelte og ukjent for andre handler om det som av ulike grunner ikke rapporteres eller snakkes om av den enkelte, og som de andre da heller ikke får vite noe om. Det kan for eksempel være på grunn av manglende kunnskap om rutiner, manglende oppfølging eller noe man vil holde skjult. Det kan også være at personen synes at rapportering av hendelsen fører til en ekstra belastning på egen eller andres arbeidssituasjon. Dette kan enten skje på en direkte eller indirekte måte

4

Denne kategorien inneholder det som både er ukjent for andre og skjult for den enkelte. Her er gråsonene hvor andre forhold spiller inn og endrer den felles og den individuelle forståelsen av hendelsen. Det kan for eksempel dreie seg om nye rutiner, rundskriv, organisatoriske endringer, konflikter eller hendelser som endrer den måten tilsatte i avdelingen, enheten eller kontoret forholder seg til situasjonen på.

I denne mørketallsundersøkelsen er det i hovedsak kategoriene 1, 2 og 3 som er gjenstand for studien. I streng forstand er det vel kun kategori 2 og 3 som *legges* i mørke. Kategori 4 er ukjent for både den enkelte og andre, men er sånn sett også interessant. Kategori 2 og 3 er de områdene som vi særlig skal forsøke å avdekke (markert gult). Vi vil her finne forskjeller i den enkeltes subjektive vurderingen av hendelsene og i andres (for eksempel etatens, avdelingens, mellomlederes, andre aktørers) måte å forstå og håndtere situasjonene på.

3.2 HVA HAR VI GJORT?

For å et bilde av mørketallet har vi med andre ord brukt forskjellige metoder og tilnærminger. Dette har gjort forskningsprosessen til et omfattende arbeid som til dels har ført til oppsummeringer av allerede kjent kunnskap og til dels også ført til utvikling av ny kunnskap og nye problemstillinger for senere undersøkelser. Derfor er det planlagt en oppfølgingsstudie av vold mot fanger som også kan avdekke problemer som knyttes til mørketallsområdet. Det er dessuten viktig å vurdere tiltak som bedre kan sikre informasjonsflyten mellom de ulike virksomhetsnivåene. Forskningen har som delmål å åpne feltet for videre undersøkelser og delstudier for så å avdekke områder der informasjonsflyten mellom aktørene butter.

Vold og trusler skjer innenfor lokale kontekstuelle betingelser. Det var derfor viktig å starte undersøkelsene med forstudier av forholdene i noen fengsler som kunne gi oss tilgang til hendelser, vurderinger og strukturer der det var en bevissthet om arbeidet med voldsproblematikken. Det betyr ikke at enheter uten en slik bevissthet ikke er interessant, snarere tvert om. Kriminalomsorgens sentrale forvaltning (KSF)forfattet et introduksjonsskriv til forskerne for å gi dem tilgang til alle aktuelle kilder og dokumenter.

Vi valgte, som angitt tidligere, i utgangspunktet ut fire fengsler som vi antok representerte ulike kulturer og strukturer: Omega, Delta, Tau og Kappa fengsel. Alle var fengsler med høyere sikkerhetsnivå, store eller mellomstore, og med mye varetekt. Tre av dem hadde åpne avdelinger. Avtalen med fengslene var ikke å navnfeste dem. Vi avtalte også at hvis fengslene hadde behov for det, ville vi ha et møte med fengslene etterpå der vi diskuterte voldproblematikkens åpne og skjulte sider. Undersøkelsene ble i praksis organisert slik fra forskernes side at de i hovedsak har dreid seg om forholdene ved tre av fengslene – nemlig Omega, Delta og Tau fengsel.

Ved alle fengslene er det gjennomført samtaler med ledelsen og tilsatte om voldsproblematikken, og vi har gått igjennom prosedyrene fengslet har for registrering, forebyggingstiltak og oppfølging. Det er også gjennomført samtaler med verneombud og fagforeningsrepresentanter. Vi har samlet inn informasjon om alle hendelser ved enhetene

gjennom tilgjengelig informasjon om dette: Hendelsesrapporter, vaktrapporter, vaktjournaler og logger, avhørsrapporter, vedtak, reaksjoner og fangejournaler/innsattmapper. Vi har brukt informasjon fra det felles saksbehandlersystemet KOMPIS KIA for informasjon om innsattflyt, gjennomstrømning i enhetene og informasjon om enkelte innsatte.

Informasjonene fra de ulike journalene, loggene, rapportene, vedtakene, avhørene osv. ble systematisert og sammenstilt for å utvikle en oversikt over hva som var registrert og dermed kjent av voldsepisoder i de respektive fengslene. Dokumentasjonssystemene var forskjellige i de ulike enhetene og inneholdt også forskjellig informasjon med ulik kvalitet. En del informasjon var nedtegnet til praktisk bruk. Forskerne registrerte at for noen av avdelingene var rapportene, loggene og journalene m.m. ufullstendig ført. Hvilken kvalitet journalføring, rapportskrivning og annet skulle ha, var tydeligvis påvirket av avdelingskulturene. Dette tok vi også opp med ledelsen i de aktuelle fengslene/avdelingene.

Det fantes heller ikke noen helhetlig oversikt om vold og trusler i noen av de fengslene på det tidspunktet vi studerte. Det var heller ikke noe som vi forventet å finne. Fengslene hadde derimot flere og ulike systemer som hver for seg gir et delbilde, og som omfatter vold og trusler, men da ofte i tillegg til annen informasjon. For å oppsummere: Vi bygde våre dokumentstudier blant annet på følgende tilganger:

Vold og trusselskjemaet – som er presentert i denne rapporten. Det som er viktig å legge vekt på er dette skjemaets subjektive karakter. Det er ikke et avviksskjema, ei heller ment som en del av *systemets* dataproduksjon. Registreringsskjemaet for vold og trusselhendelser skal representere den opplevde hendelsen som den tilsatte er utsatt for. Skjemaet er anonymisert sendes tjenestevei og påføres informasjon fra den som har overordnet ansvar.

Hendelsesrapporter er en beskrivelse av hendelser som er basis for ulike tiltak og sanksjoner ovenfor innsatte. Også her er den tilsatte som vurderer situasjonens alvorlighet, men grunnlaget er ofte mer objektivt fordi flere forhold spiller inn. Det kan være behovet for grensesetting i forhold til den enkelte eller andre innsatte, og dermed være ment som konsekvenser av

handlinger, eller tenkt som tiltak for å unngå fremtidige handlinger; det kan også være en reaksjon på vegne av flere ansatte, kollegiet, fengslet eller kriminalomsorgen som helhet.

Vaktjournaler er en gjennomgang av hendelser som skjer under vaktøkten. De er enten nedtegnet av vaktleder på en enhet, eller skrevet av tilsatte på vakt som vaktjournaler i avdelingen. Her føres alle hendelser opp som informasjon for neste vaktlag. Det er også informasjon som på annen måte må nedtegnes for senere rapportering i forbindelse med restriksjoner, framtidige sanksjoner eller for å sikre informasjon for samarbeid med samarbeidspartnere.

Fangejournaler/innsattmapper er mapper med dom, inntakspapirer, reaksjoner, sanksjoner, klager og annen korrespondanse til fengselet. Innsattmappen følger ikke med innsatte mellom fengslene. Det opprettes en ny mappe for nye soningsforhold. Dette gjør at samme innsatte kan ha flere mapper i flere fengsler. I noen grad kan papirer følge den innsatte hvis de synes relevante for overføringen, for eksempel hendelsesrapporter som grunnlag for overføringen.

KOMPIS KIA/KIF inneholder opplysninger om innsatte. Informasjonene er i første rekke knyttet til systemnivå med opplysninger om den enkelte fangen, inntak, domslengde og domstype osv. Noen enheter har et system for å rapportere ulike voldstyper i journalene, andre skriver hendelsene inn i fritekst. Det synes som om de fleste ikke fører inn voldshendelser, og hvis det gjøres, skjer det mer sporadisk. KOMPIS KIA følger den fengslete, men den enkelte tilsatte har kun adgang til opplysninger om innsatte som soner i egen enhet. For forskerne har det vært mulig å sammenlikne hendelser ved flere enheter og ulike soningsforløp. På samme måte inneholder KOMPIS KIF opplysninger om domfelte under straffegjennomføringen.

Andre dokumenter kan være brev, saksbehandling, rettsdokumenter eller notater knyttet til enkelte fanger, grupper av innsatte, hendelser eller situasjoner som av en eller annen grunn er behandlet på en særskilt måte i fengselet. Slike situasjoner kan være hendelser som har fått oppmerksomhet internt eller i mediene. Det kan være prinsipielle hendelser som tas opp i leder- eller fagforeningsfora, eller det kan dreie seg om spørsmål som berører helse, miljø og sikkerhet som fremmes av verneombud.

Alle disse opplysningene er samlet og systematisert for ulike formål. Likevel er de alle aktuelle for vår vår problemstilling for å avdekke hva virksomheten vet eller burde vite med basis i de ulike rapporteringssystemene.

For å få et førsteinntrykk om de ulike registreringsrutinene og det aktuelle materialet, hadde vi et innledende møte med lederne i de respektive fengslene. Hendelsesrapporter og vaktjournaler ble stilt til rådighet for gjennomgang i fengselet. Forskerne fikk arbeidsplasser med tilgang til felles intranett for utveksling, sammenstilling og analyse av dataene. Dette var også ønsket fra KSF. Det å jobbe med dokumentene i fengslene ga oss også muligheter til kontinuerlige samtaler med ledelse, betjenter og merkantilt tilsatte. Vi kan slå fast at i alle fengslene fikk vi meget god hjelp og oppfølging, og det ble vist oss svært god åpenhet om problematikken.

Vi har under arbeidet studert en stor mengde aktuelle dokumenter – deriblant dokumentene som er presentert over. I tillegg fikk vi også innspill og brev fra noen tilsatte. Også de mange samtalene som vi har hatt gruppevis eller individuelt har vært særdeles viktige for oss. Vi har på den måten søkt å få et bilde av det som kunne knyttes til dokumenterte voldshendelser i i undersøkelsesperioden. Vi laget også et registrerings skjema til bruk i to av fengslene som ble besvart av tilsatte. I tillegg har vi brukt KOMPIS og andre tilgjengelige etatsdokumenter og registreringsfiler.

Vi tok blant annet utgangspunkt i følgende problemstillinger:

For det første var det viktig å få klarlagt forholdet mellom registrerte/rapporterte og ikke-registrerte/ikke rapporterte hendelser – det vil si behovet for å få mer kunnskaper om det kvantitative og kvalitative forholdet mellom hendelser som er registrerte/rapporterte i en eller annen form og de som ikke er det.

For det andre få et overblikk om et eventuelt misforhold i registreringen i de interne og lokal registreringsprosedyrene og registreringsystemene. Det betyr at voldshendelser osv. for eksempel kan være registrert i vaktjournaler, men ikke i hendelsesrapporter, journaler, KOMPIS m.m. Kort og godt: Voldshendelser kan dermed være delvis skjulte, det vil si skjult for noen, men ikke andre.

For det tredje stilte vi spørsmål om hvorfor voldshendelser ikke rapporteres/registreres, og hvilke voldsformer det stort sett dreier seg om. Her brukte vi adekvate dokumenter, samtaler og intervjuer med tilsatte i de aktuelle fengslene. Vi har også fått innspill fra verneombud, organisasjonene, SAK osv..

Det er også viktig å betone følgende: Vi forholdt oss for det første til vår egen begrepsbruk og kategorisering av voldsformer og voldshendelser (se del 1). Deretter registrerte og tolket vi de begrepene og formidlingene som var brukt i de ulike dokumentene.

En første kategorisering vi foretok i analyseprosessen av dokumentmaterialet var en inndeling basert på dikotomien 1) Voldshendelse og 2) ikke voldshendelse. Mellom disse to dikotomiske grunnformene anvender vi en analytisk 'gråsoner' som består av ulike nyanser og retninger: 3) På den ene siden har gråsonen retning til *ikke* å være en voldshendelse (definert som eventuell voldsbruk 'under noe tvil'). På den andre siden har 4) gråsonen retning mot den rene voldshendelsen/voldsformen (da definert *som vold* 'under en viss tvil').

3.3 HVA FANT VI?

Vår undersøkelsesmetodikk og forskningspraksis var svært detaljert, tids- og arbeidskrevende. Det vil være en for omstendelig presentasjon å gå i detalj, følgelig har vi valgt en framstilling som griper hovedproblemstillingene. Vi kan slå fast følgende:

- Det registrerte volds- og trussel***bildet*** vi har presentert i våre årsrapporter og studier , og som omfatter det kvantitative og kvalitative *forholdet* mellom de ulike voldsformene og voldshendelsens kompleksitet, stemmer godt med det mørketallsbildet som vi har registrert og systematisert (se Del 1). Vi har svært gode kunnskaper om voldsbildet og voldshendelsene i norsk kriminalomsorg og de forskjellige voldsformene som anvendes. For enkelte voldshendelser/voldshandlinger er det nesten ikke uoverensstemmelse mellom den registrerte og ikke-registrerte (det gjelder særlig for legemsvolden). Det betyr at på tross av visse kvantitative forskjeller i noen av de øvrige voldsformene, kan vi slå fast at det bildet vi har av voldsformenes *innbyrdes forhold i størrelse og hyppighet*, stemmer godt med det avdekkede mørketallet. Vi ser at det er særlig den symbolske volden forskjellige former, den sosiale volden og den materielle volden som ligger mest i mørke kvantitativt sett, men også at den psykiske volden er noe mangelfullt registrert. *Med andre ord: Det voldsbildet vi har registrert gjennom våre tidligere voldsrapporter og studier, viser på en adekvat måte hvilke voldsformer som det er mest og minst av. Vi får riktignok et noe mer forsterket kvantitativt bilde av de fire nevnte voldsformene (verbal vold, nonverbal vold, sosial vold og psykisk vold) ved at det registreres flere, mens divergensen mellom registrerte og ikke registrerte legemsvoldshendelser og handlinger er svært liten.* Dette er viktig kunnskaper for forebyggings-, omsorgs- og etterarbeidet som har en karakter av at det først og fremst er legemsvolden som er i behandlings- og hjelpfokus. Ettervirkningene av de andre fire voldsformene og hendelsene kan erfaringsmessig også komme på et mye senere tidspunkt.
- Vi har òg svært gode kunnskaper om hva som påvirker volden og ettervirkningene av den.
- Vi har dessuten registrert betydelige kvalitative og kvantitative forskjeller mellom fengsler/avdelinger i forhold til registreringspraksiser og prosedyrer. I enkelte fengsler og avdelinger er det for stort sprik mellom det som dokumenteres et sted (i journaler, rapporter osv.) og det som dokumenteres et annet sted.

- Kvaliteten på deler av dokumentasjonene i enkelte avdelinger og fengsler var svært dårlig (særlig i vaktjournaler); det kan altså være betydelige kompetanse- og disiplinforskjeller i måten dokumenter skrives og føres på. I andre fengsler/avdelinger var dokumentføringen god og informasjonsgivende. Registreringssystemene er også forskjellige. Registrerings- og dokumentføringsskulturen kan være svært forskjellig fra sted til sted, fra gruppe til gruppe, fra person til person.
- Interessen for mørketallets voldsmengde, er selvsagt interessant, men må ikke overvurderes. Vi har registrert at det voldsbildet som vi har fått gjennom våre studier gir et dekkende bilde av hvilke voldsproblemer som er i norsk kriminalomsorg og hvilke voldsformer som dominerer. Våre studier har dessuten etablert gode nok kunnskaper om de behovene som uttrykkes gjennom voldshendelsene og voldsbildet og de opplevde belastningene ved det. Dette gjelder både organisasjons-, institusjons-, avdelings-, gruppe- og individnivå. Om for eksempel mørketallsundersøkelsen viser til en større andel av de ulike voldsformene, forrykker ikke dette problemets kjerne og voldshendelsene/voldsformenes særegne karakter og størrelsesforholdet mellom dem. Den voldsformen som relativt sett er mest underregistrert, er den sosiale. Også for den symbolske volden – og da særlig verbal vold – vises det til et større antall hendelser i mørketallsstudien. Det kom fram i to av fengselsstudiene.
- Forsker T. Ugelvik (2010) viser til sin dr.gradsavhandling og det som er registret at han i løpet av ett år som observatør i Oslo fengsel aldri observerte fysisk vold. Han skriver i en email til oss: “Jeg ble klar over en håndfull fysiske voldshendelser av omtale, men konsentrerte meg jo mer om å beskrive hendelsenes kulturelle og sosiale betydning enn å ‘registrere’ dem.”⁵³
- Et neste spørsmål er hvorfor ikke registreringsprosedyrer følges bedre opp. Vi har systematisert tilbakemeldingene på følgende måte:
 - En del voldhendelser, og særlig voldstrusler, registreres ikke fordi den enkelte som utsettes for den har ment at den ikke var alvorlig nok eller var til noen særlig belastning
 - Noen kvier seg for å rapportere fordi de opplever at det kan føre til et enda mer byråkratisk merarbeid og dermed få praktiske konsekvenser

⁵³ Ugelvik, T. (2009): *Å være eller ikke være fange*. Avhandling til Ph-D.-graden. Institutt for kriminologi og retts sosiologi/UiO. Sitert fra email fra Ugelvik til Hammerlin 6.1. 2011. Ugelvik (Strand) var også sammen med Hammerlin medforsker på de første halvårs-/årsrapportene om vold i fengslene.

- Hvorvidt en hendelse rapporteres avhenger også av avdelingskulturens kollektive bevissthet om og holdninger til slike hendelser. Vi har registrert at i noen tilfeller eksisterer det uformelle normer, forventninger og en 'gruppeånd' om at man må tåle visse voldshendelser og handlinger fra fangene.
- Dernest betones det ikke sjelden at den som utsettes for vold påvirkes til ikke å rapportere den.
- Noen hevder at 'saken er ute av verden' ved at fangen og den tilsatte har gjort opp seg imellom
- Enkelte føler ubehag ved å rapportere/anmelde på grunn av at de da kan forvente represalier fra fangen
- Vi har også registrert at en liten gruppe eller enkeltfanger sto for en stor del av voldsutøvelsen i de respektive fengslene; den store majoriteten av fangene ikke er voldsaktive mot tilsatte, selv om de selvsagt kan ytre ulike former for motstand mot fengselssystemet.
- Det synes også som at en mindre gruppe betjenter utsettes for langt flere voldshendelser sammenliknet med andre.

3.4 ET PAR EKSEMPLER PÅ MØRKETALLSPROBLEMATIKKEN

Vi vil svært kortfattet presentere våre funn og deler av våre mørketallsstudier i de ulike fengslene. Arbeidet var omfattende og krevende fordi vi måtte tilpasse studien de lokale forholdene og fordi vi måtte bruke forskjellig slags forskningsmetodikk for å avdekke best mulig problemstillingen. Studiene av registrerings- og rapportpraksisen i de fire fengslene tydeliggjorde følgende:

3.4.1 MØRKETALLSSTUDIET I OPTIKON FENGSEL

Vi kan ikke presentere det omfattende utregnings- og registreringssystemet, men nøye oss med en betydelig forenklet framstilling.

Vi starter med det obligatoriske innrapporteringssystemet.

For *hele* fengsel Optikon ble det i 2006 sendt inn 18 rapporter om vold og trusler til KRUS/KSF. De omfattet 37 hendelser. Sammenstilling av disse dataene ga et komplekst og sammensatt bilde. Vi valgte å registrere alle hendelsesrapporter ved én avdeling i Optikon fengsel for 2006 (som var et år med høy voldsregistrering), totalt 657 hendelser. Notabene: Dette tallet inneholder *alle rapporterte hendelser og ikke bare volds- og trusselhendelser*. Av de 657 sorterte vi i første omgang 206 hendelser som aktuelle for en kategorisering relatert til volds- og trusselproblematikken. En ny drøfting av hendelsene førte til en ytterligere beklipping. Av de 206 hendelsene ble 62 umiddelbart fjernet som uaktuelle. Vi sto dermed igjen med 105 mulige aktuelle hendelser som er registrert i de ulike aktuelle dokumentene. I tillegg kommer 29 i gråsonehendelser (se kategoriseringsgunnlaget som er presentert over) - inkludert tolv som ble regnet som mulige uaktuelle og fem som mulige aktuelle. Ytterligere to hendelser er beheftet med lite informasjon. *Vi arbeidet dermed ut fra et mulige mørketallmateriale på 136 voldssaker/voldshendelser*. Gråsonesakene utgjorde ca. 25 % av antallet volds- og trusselhendelser. *De aller fleste av disse er voldsformer i en totalhendelse som representerer ulike former for og nyanser og kvalitetsgrader av symbolsk vold*.

Etter de forskjellige dokumentstudiene, gjennomførte vi en surveyundersøkelse i form av et spørre- og registreringsskjema av de uniformerte tilsatte i fengsel Optikon om deres opplevelse av vold og trusler for den ovennevnte perioden. Hensikten var å se fengslets eget

innrapporteringsystem i forhold til tilsattes selvrapporterte opplevelse av vold, men også få en generell oversikt for det aktuelle året.

Det ble konstruert et enklere spørreskjema med de samme kategorier og definisjoner som brukes i rapporteringsskjema for vold og trusler. Skjemaene ble fordelt avdelingsvis etter et felles møte hvor alle avdelingsledere deltok. Skjemaet ble delt ut til alle uniformerte tilsatte i fengselet, til sammen ca. 300 personer. Av disse fikk vi 167 skjemaer i retur (nær 60 prosent oppslutning). Av tilbakemeldingene svarte 98 tilsatte (26 kvinner og 56 menn) at de har opplevd vold og trusler i løpet av 2006; 20 svarer ”tja”, som innebærer at de har vært til stede i situasjoner hvor slike handlinger har skjedd. 49 svarer at de ikke har opplevd situasjoner med vold og trusler det aktuelle året. Det er store forskjeller mellom de ulike avdelingene. Av skjemaene utgjorde nesten 70 % verbal vold og nonverbal vold. Legemsvold nær tre prosent, materiell vold nesten 16 % , psykisk vold 10 % og sosial vold 3 %.

Av hendelser ble det rapportert 1737 hvor verbal vold og nonverbal vold dominerte stort med til sammen 1210 hendelser, dvs. nesten $\frac{3}{4}$ av skjemaene. Legemsvolden er få – 2.4 %, mens materiell vold utgjør 15.5 %. Psykisk vold er ca. 10 % og sosial 3 %.

Som tidligere konstatert er det særlig ulike former for symbolsk vold som preger bildet. I og med at premissene for registreringen (skjemaet) er strenge, ville nok flere av betjentene betrakte hendelsen ikke tung nok for registrering. Årsaken til dette kan være flere – blant annet en vanepreget oppfatning, eller det kan dreie seg om mer avdelingskulturelle forklaringer (bl.a. tradisjoner, påvirkninger/konvensjoner/uformelle normer ...), frykt for represalier, administrativ sendrektighet og rett og slett en vurdering av oppfølging som praktisk for krevende og belastende. Den symbolske volden må drøftes ut fra handlingens gjenstand og mål, betydning og mening – alt etter hvem som definerer hva. Vi får fire logiske muligheter ut fra motiv/motivvurdering:

Tabell 3.4.1.1: Handlingens mening/betydning

Fangens motiv/handlingens mening	Betjentens motivopplevelse/ meningsgivende oppfatning
Vold	Vold
Vold	Ikke vold
Ikke vold	Vold
Ikke vold	Ikke vold

Det er ulike vurderinger/sammenfallende vurderinger. En sårende, nedvurderende og ondsinnet sjikanerende hentydning mot en person er selvsagt ikke det samme som en ufin bemerkning, eller en grov fleip. Uttalelser får forskjellig mening og betydning i ulike sosiale sammenhenger. Trass, ordrenekt, frustrasjoner og visse motstandsformer må også vurderes som noe annet enn voldssøkende aktiviteter⁵⁴. Her må det også skilles mellom den bevisst søkende volden og den som utfoldes i en gitt situasjon som for eksempel følge av håndgemeng. Det ser ut som irritasjonen vokser fram som en konsekvens av at betjentene følger – etter fangens mening – dårlig opp. Her er ressursperspektivet sentralt, men sendrektighet som følge av enkeltpersoners dårlige holdninger betones, men også væremåter som er betinget av et slett fange- og menneskesyn. En del fanger er tydeligvis svært irriterte når behov ikke dekkes rimelig umiddelbart. Vi registrerte også ved lesing av de lokale avhørene etter voldshandlinger at fangene nedtoner handlingens betydning som noe annet enn vold, mens betjentene tydeliggjør voldsopplevelsen

Ad materiellvold er det flere klare hendelser, men også en del som har karakter av mer situasjonsbestemt markering og frustrasjonsutfoldende ødeleggelser (gjennomtenkt, spontant, ”vulkansk” eller ubetenksomt). Materiellvolden er symbolsk sett flertydig. Gjenstander og

⁵⁴ Se også R. Kristoffersen, 1986; Y. Hammerlin, 2008; T. Ugelvik, 2009
Side | 198

inventar herpes enten som en markering for å skape ubehag og frykt, eller for at gjenstander/ting/interiør skal få en annen instrumentell funksjon – for eksempel som våpen eller skjulested. Disse må skilles fra ødeleggelse som 1) er ment som det (for eksempel som frustrasjonsutløsninger), 2) ødeleggelse av ting/gjenstander for å gjemme stoff eller annet, 3) fikling av kjedsommelighet, 4) ødeleggelse som uhell.

Det er også interessant å lese situasjonskonteksten – det vil si om det som utløste irritasjonen som eskalerte. De stemmer godt med presentasjon av hva som utløste voldshendelsen i del 1 i denne rapporten.

Dokumentasjonsstudiene som vi har foretatt viser interessante trekk som får stor betydning i det forebyggende og kompetansegivende arbeidet. Aller først må det betones at tidligere voldsstudier som vi har foretatt, gir et kvalitativt voldsbilde som stemmer godt med det som vi også registrerer i andre dokumenter. Men noen kvalitative trekk må tydeliggjøres på basis av det materialet vi har studert i fengsel Optikon. I en historisk utviklingsprosess utvikles nye problemer, mens andre – som tidligere var registrerbare – svekkes. Det er viktig at forskningen analyser disse endringene, noe vi har vært i stand til gjennom våre forskjellige metodiske tilnærminger. Det må poengteres at senere studier og delrapporter, som vil se på fangens opplevelse av voldshendelsene, vil gi det endelige fullverdige bilde av vold i fengsler. I den forskningsstrategien som er valgt gjenstår denne studien. Den vil bli fulgt opp.

Notabene! Vi registrerte ved å kombinere ulike dokumenter at i Optikon fengsel, at en gruppe på 25 fanger sto for mye av voldsutfoldelsen – nesten 40 % av de dokumenterte hendelsene.

For å oppsummere Optikon: Underrapporteringen av voldshendelser i Optikon, viser at det registrerte voldsbildet (presentert ved forskernes årlige rapporter) og den underrapporterte avbildningen stemmer godt over ens med hverandre i den forstand at *voldsbildet om hvilken voldsform som det er minst og mest av*, og hvilket forhold det er mellom de ulike voldstypene, sammenfaller på tross av kvantitative forskjeller. Som i det registrerte materialet er det i de avdekkete mørketallene først og fremst den symbolske voldsformen (verbal vold og nonverbal vold) som dominerer. Det er derimot veldig små divergenser for legemsvold mellom det

registrerte og det som er avdekket. Det er stor forskjell fra avdeling til avdeling om hvor stort mørketallet kan være. I noen avdelinger er det svært lite, i andre større.

3.4.2 MØRKETALLSSTUDIET I TAU FENGSEL

Gjennomgangen i Tau fengsel foregikk siste måned av 2008. Det ble levert det samme spørreskjemaet som ved Optikons fengsel. 39 skjemaer kom inn, med 242 rapporterte hendelser. Gjennomsnittlig hendelser er 6.2 pr. skjema. 16 skjemaer fra kvinner representerte 170 hendelser (gjennomsnitt: 10); 19 skjemaer fra menn – 46 hendelser (gjennomsnitt: 2.4)

Mønstrer i Optikons fengsel gjentar seg i også i denne mørketallsundersøkelsen – den symbolske volden dominerer også i den lokale spørreskjemaundersøkelsen med i mer enn tre av fire voldshandlinger: Verbal vold dominerer: 19 skjemaer (48.7 %); 11 skjemaer viser til nonverbal vold (28.2 %).

Derimot slår den sosiale volden sterkere ut sammenliknet med Optikons fengsel ved at seks skjemaer omfatter sosial vold (15.4 %).

Fem skjemaer krysser av psykisk vold(12.8 %), mens to skjemaer er registrert på legemsvold og 10 skjemaer på materiell vold (25.6 %).

Sett i forhold til hendelser (242 rapporterte hendelser), utgjør verbal vold 79 hendelser (32.6 %), nonverbal 47 hendelser (19.4 %), sosial vold 64 hendelser (26.4 %), psykisk vold – fem hendelser (2.1 %), legemsvold to hendelser og materiell vold, 24 hendelser (9.9 %).

Igjen ser vi at det er den symbolske volden som dominerer, mens den sosiale også markeres kraftig. For legemsvold er det bare to hendelser. Interessant er det også at 13 av de 39 spørreskjemaene oppgir at de ikke har vært utsatt for vold det aktuelle året (sju var fra åpen avd.); sju oppgir en hendelse; seks – to eller tre hendelser; fem for fire til fem hendelser; to for sju hendelser. Av de fire siste personene, melder én 17 hendelser; to 20 – 25 hendelser; to 29 – 35 hendelser og én for 48 hendelser. Her skal man være klar over de metodiske problemene som alltid er ved slike tilbakemeldinger: Hva husker den enkelte respondenten, og hvor mye av hva? Hvor unøyaktige er anslagene? Derneft: Når man spør om erfaringer man har hatt med andre som har vært utsatt for vold, er det også store sjanser for at respondentene kan vise til flere av de

samme hendelsene. Like fullt antyder slike undersøkelser noe, samtidig som de også gir retning til nye forskningsveier – som vi selvsagt også brukte.

Sammenlikner vi Optikon og Tau fengsel er tendensen den samme: Den symbolske volden dominerer i mørketallsframstillingen, mens divergensen mellom den registrerte volden fra de selvrapporterte innrapporteringene og det avdekkede mørketallet ikke er særlig stor for legemsvolden. Derimot er det betydelige forskjeller for sosial vold der Tau har registrert klart flere hendelser enn Optikon. For psykisk vold er det omtrent det samme, mens Optikon har noen flere registreringer i spørreskjemaene for materiell vold.

For begge fengslene er det en gruppe tilsatte som er mer utsatte for vold enn andre. Dette kommer av flere ting, blant annet må det ses i forhold til avdelingsform, men også ut fra at enkelte tilsatte brukes mer i konfliktssituasjoner enn andre. Her slår imidlertid ikke legemsvold ut fordi den er såpass lav for begge fengslene.

3.4.3 MØRKETALLSSTUDIET I DELTA FENGSEL

Studiene i dette fengslet tok også for seg sammenlikning av dokumenter og registrerings-praksis. Vi konsentrerte oss om å studere rapporter, dokumenter og annet over en periode på et halvt år. Dette ble gjort i to omganger. Undersøkelsen ble foretatt både i 2009 og 2010. Vi avsluttet studien etter dette, selv om vi hadde planlagt en forlengelse på et par måneder.

Det skal også poengteres at vi fikk meget god hjelp fra fengslet og møtte stor åpenhet og velvilje i forhold til det vi ba om. Tilgang fikk vi på det vi spurte om.

Resultatene fra våre studier viser at det ikke var så stor forskjell mellom de forskjellige registreringssystemene, og at det var svært få voldshendelser registrert i de aktuelle dokumentene og journalene. Det var med andre ord ingen ting som tydet på at det var en systematisk underrapportering i Delta fengsel. Samtaler vi hadde med noen av de tilsatte, bekreftet også at det var deres oppfatning at det var svært få voldshendelser i fengslet.

Det skal imidlertid poengteres at kvaliteten på vaktjournaler, rapporter, dokumenter m.m., var svært variert, men at det ellers var god systematikk i dokumentføringen. Fengslet hadde

tilsynelatende også rapportert det som var å rapportere. Også i dette fengslet viste det seg at enkeltpersoner dominerte voldsbruken – men at dette hadde skjedd bare periodevis.

3.5 KONKLUSJON

Det påstås ofte at voldsmørketallet i fengslene er stort, og igjen er man svært opptatt å kvantifisere det antatte. Vi har på en svært søkende måte og med ulik metodikk studert registreringssystemene for så å vurdere det som eksisterer av dokumentasjoner i lys av hverandre. I tillegg foretok vi lokale spørreundersøkelser ved to av anstaltene. Vi gjennomførte også samtaler og intervjuer med flere av de tilsatte på ulike nivåer i systemet. Og som tidligere sagt: Vi ble vi møtt med stor velvilje, åpenhet, gode innspill og betydelig hjelp.

Hvis vi samlet kan oppsummere de viktigste funnene, blir det følgende:

- Registreringspraksisen og dokumentasjonskvaliteten er svært forskjellig fra fengsel til fengsel, fra avdeling til avdeling. Dette påvirker også mørketallsproblematikken.
- Forskernes *voldsbilde* av de undersøkte fengslene stemmer godt med det avdekkede mørketallets fordelinger. Det er lite kvantitativt som skiller de registrerte legemsvoldshendelsene og de legemsvoldshendelsene som muligens kunne ligge i mørke. Det er kvantitative forskjeller mellom det registrerte og de avdekkete mørketallene sett i forhold til de symbolske voldsformene (verbal og nonverbal vold), sosial vold og psykisk vold. For de symbolske voldsformene og den sosiale volden er den kvantitative forskjellen merkbar, for psykisk vold mindre. Man skal imidlertid merke seg at det voldsbildet som forskerne har presentert om forholdet og forskjellene mellom de ulike voldsformene stemmer svært godt med det avdekkede: Som i de studiene som bygger på selvrapporing viser også de avdekkede tilnærmingene at symbolsk vold klart dominerer, og at forholdet mellom de andre voldsformene er også er det samme. Det eneste som skiller seg klart ut er at på senere tid er tilsatte blitt mer opptatt av å skille mellom sosial og psykisk vold; man finner altså mer av sosial vold.
- Man skal være svært forsiktig med å bruke mørketallene som en mulig gjemt og tildekket voldskapital i den forstand at det der finnes mange ikke-rapporterte og ukjente alvorlige voldshendelser som gjør voldssituasjonsbilde enda verre enn det som er registrert. Her skal poengteres at det som er registrert er alvorlig i seg selv; mange sliter med ettervirkninger av den volden de har vært utsatte for.

- Det synes klart at det er en antakelse i massemediene om at legemsvolden er verst. Våre undersøkelser viser at de fleste legemsvoldshendelser følges godt opp, *men at kvaliteten på omsorgs- og hjelpetiltak etter voldshendelser der innslaget stort sett er preget av de andre voldsformene, neglisjeres eller følges for dårlig opp.* Dette er en alvorlig mangel i etter- og omsorgsarbeidet som må føre til holdningsforandring og en helt annen oppfølging i anstaltene.

DEL 4: VOLDSUTVIKLING – HVILKEN RETNING

DEL 4: VOLDSUTVIKLING – HVILKEN RETNING

4.1 2010 – ÅRET DA VOLDEN ØKTE? - ELLER...

Fengselsbetjenter banket opp på jobb er én av mange overskrifter som har preget avissidene i den senere tid. Det hevdes at den fysiske volden har økt i fengslene, og det vises til at fulle fengsler, flere psykiske syke og flere utenlandske fanger har ført til økt bruk av legemsvold mot tilsatte.

Massemediene har presentert denne volden som om den har økt kraftig. Det framstilte voldsbildet snevrer også inn voldskompleksiteten i kriminalomsorgen til å omfatte særlig to voldsformer; 'fysisk' og 'psykisk' vold. I massemediene generaliseres dessuten legemsvoldsbildet som om de ulike hendelsene får like kvestende konsekvenser. Videre gis et bilde av voldsproblematikken som om tilsatte blir slått og sparket hver eneste dag og at fengslene nærmest er blitt en krigssone eller voldsarena. Frykt og mistillit framstilles likeens som et voksende problem.

Utspillene fra ytre etat, verneombudene og organisasjonene om en økende voldsutvikling med stadig flere alvorlige voldshendelser tas svært alvorlig, og en slik utvikling må drøftes forskningsmessig. KSF og den politiske ledelsen har også sett behovet for det, følgelig fikk vi en tilleggsoppgave til den opprinnelige rapporten som skulle komme ut i 2010/2011, og som skulle presentere voldsutviklingen over seks år (2004-2009). Vi ble derfor bedt om å studere 2010 og det utviklingsbildet som ble avtegnet.

4.2 FORSKNINGSPROSESSEN OG METODISK TILNÆRMING

Foruten studier av de innsendte registreringsskjemaene, foretok vi flere rapportstudier, besøk og samtaler med aktører i fengsler som hadde vært utsatt for volden. Vi hadde også samtaler med flere av dem som har et administrativt ansvar for å sette i verk tiltak mot volden. En rekke gode innspill har vi fått fra ledere, verneombud og tilsatte i de aktuelle fengslene, men også over tid fra tilsattes hovedorganisasjoner.

Vi har mottatt 318 skjemaer for 2010. I Del 1 er disse innlemmet og behandlet statistisk sammen med de andre seks årene. I denne delen vil vi presentere noen oppsummerende innspill og ansatser. Vi har særlig sett på tre fengsler: Oslo, Ringerike og Ullersmo fengsel. Alle tre er kategorisert som store eller relativt sett store fengsler med høyt sikkerhetsnivå. Enkelte andre fengsler har òg vært studert.

Avgjørende som analytisk referanse blir de tidligere utgitte voldsrapportene. Andre forskningsrapporter er selvsagt også av betydning: Dette gjelder særlig rapporten *Før og nå* (2006) som forskerne Y. Hammerlin og C. Mathiassen utarbeidet i 2005/2006. *Før og nå* er et viktig grunnarbeid for å forstå strukturendringer som har vært og er under utvikling. Rapporten tok for seg den nye straffegjennomføringsloven, virksomhetsplaner og de regel- og de strukturendringene som var gjennomført i etaten. Seks lukkede anstalter ble studert – deriblant de tre aktuelle i denne delundersøkelsen. *Før og nå* avdekket, problematiserte og diskuterte forhold som da ble oppfattet var en konsekvens av omorganiseringene i etaten. Følgelig er *Før og nå* et interessant utgangs- og referansepunkt for å kunne drøfte problemene. Ut fra denne rapporten kan man få et bedre bilde av problemutviklingen og om den har forsterket de negative utviklingstrekkene som ble registrert i 2005/2006. Andre studier vil bli brukt som eventuelle historiske og tematiske referanser. Vi vil dessuten ta utgangspunkt i de problemstillingene, voldsbildene og voldsfortellingene som våre studiebesøk og samtaler i fengslene har anskueliggjort. Fengselsansatte, fengselsledere og verneombudene har vært til stor hjelp for forskningsarbeidet og har vært svært åpne i deres formidling. Dette har gitt et grunnlag for en dypere forståelse av problemkomplekset slik det er registrert, forstått og opplevd på alle nivåer i systemet. Også fagorganisasjonene og hovedverneombudet sentralt har vært svært viktige

bidragsyttere til forskningsarbeidet. Ulike dokumenter og rapporter har vært og er òg av stor betydning for våre vurderinger og innspill.

Den logiske gangen i vår framstilling er følgende: Først introduserer vi det voldsbildet som blant annet er gitt i massemediene (pkt. 4.3.). I et mindre underkapittel som følger introduksjonen, gir vi noen ytterligere beskrivelser av det framstilte voldsbildet slik de er presentert gjennom tilbakemeldingene fra anstaltene og samtaler med ulike aktører. Tilbakemeldingene har i dette underkapitlet fått en oppsummerende, fyndig karakter.

Vi vil deretter redegjøre for diverse empiriske funn fra de tre aktuelle fengslene. Vi bygger på ulike referanser, kilder og metodiske tilnærminger for å få en variert tilgang. Blant annet er innkomne voldsregistreringsskjemaer og rapporter for 2009/2010 av stor betydning. Etter denne gjennomgåelsen vil vi tydeliggjøre problemet på individnivå og den enkeltes opplevelse av den aktuelle voldssituasjonen. Til grunn er ikke bare voldsselfrapporteringsskjemaet som sendes KRUS og forskerne, men òg forskjellige dokumenter, journaler og annen adekvat dokumentasjon. Særdeles viktige er samtaler som vi har hatt med tilsatte som har opplevd vold i løpet av 2009/2010.

Dernest følger våre analyser, drøftinger og mulige konklusjoner (pkt.4.2). Det må innledningsvis betones at problemene de aktuelle fengslene sliter med, kan deles inn i a) generelle og b) spesielle (lokale) forhold og utviklingstrekk.

Vi deler vår presentasjon inn i

4.3) De *framstilte* problemområder og problempåstander og

4.4) De *analyserte* og *vurderte* problemområder med forskernes foreløpige sammenfattende kommentarer

Vi vil altså først synliggjøre voldsproblemene og voldsbildet slik de er framstilt i massemediene/offentligheten.

4.3 FRAMSTILTE PROBLEMOMRÅDER OG PROBLEMPÅSTANDER

De hovedtemaene og påstandene som er poengtert i massemediene, møtevirksomheter og samtaler er følgende:

Påstand 1 omfatter selve *voldsutviklingen*:

- I 2009/2010 er det blitt mer vold og trusler, og de er blitt grovere. Utviklingen framstilles som eksplosivt økende og dramatisk.
- 'Den fysiske volden', eller legemsvolden, er økt kraftig i omfang⁵⁵ og blitt farligere.
- Truslene er økt og fått en mer råere karakter.
- Håndgemengsituasjoner mellom fanger og mellom fanger og betjenter er eskalert i intensitet.
- Hverdagsmiljøet formidles å være blitt tøffere de siste årene.
- Det framholdes dessuten at det er mer vold i fellesskapet og mer konflikter mellom fangene.
- At det vanskeligere å bryte inn i konflikter mellom fanger, fastslås som en trend.
- Dernest: Unge, tilknyttet gjengmiljøer og lignende står for en del av volden.
- Og videre hevdes det at utlendinger står for mye av volden.

At voldsutviklingen øker, forklares i og ved ulike utviklingstendenser:

Påstand 2 omfatter *økonomiske argumenter* der problemene oppfattes som en direkte eller indirekte konsekvens av besparinger, ressursomdisponeringer og ressursprioriteringen. Enkelte fengsler sliter økonomisk med underskuddsbudsjetter. Økonomistyringen er derfor blitt sterkt rasjonalisert og effektivisert slik at økonomiske innsparingstiltak i seg selv er blitt en betydelig utfordring mot fengselshverdagsvirksomhetens kvalitative sider og ulike tiltak.

⁵⁵ Fra Aftenposten 12.10. 2010 (nettsiden): "Frem til september 2010 er 81 tjenestemenn ved norske fengsler blitt utsatt for fysisk vold. Dette er mer enn en dobling fra samme tid i fjor, da var det 37 tilfeller av fysisk vold. Totalt er det rapportert om 262 voldshendelser ved fengslene hittil i år. I tillegg til fysisk vold mot ansatte omfatter dette volds- og drapstrusler og vold mellom fangene."

Påstand 3 legger vekten på at årsakene til voldsøkningen er *strukturelle endringer* som dermed indirekte og direkte har ført til et betydelig press på arbeids- og soningsmiljøet og aktuelle arbeidsoppgaver i fengslene. En rekke konsekvenser markeres:

- Belastningen på fengslene er stort og fengslene er stapp fulle.
- Det er flere i og mer bruk av varetekt, og flere utenlandske statsborgere sitter i varetekt.
- Bemanningen er for dårlig og for lav i forhold til hverdagens arbeidskrav og i forhold til de innsatsene og tiltakene som er nedfelt i straffegjennomføringsloven, diverse strategidokumenter, stortingsproposisjoner og andre sentrale eller lokale virksomhetsmål. Ved visse fengsler har hverdagsvirksomheten og avdelingstjenesten i perioder vært gjennomført med minimumsbemanning.
- Sikkerheten synes å være svekket – særlig den dynamiske sikkerheten.
- Det er for mange ufaglærte i fengslene; dette fører til kompetansesvekkelse.
- Tiden strekker ikke til for alle gjøremål; tidsressursen er under sterkt press.
- Flere innsatte er uten tilbud om jobb, skole eller annen aktivisering. Det skyldes blant annet omfattende språkproblemer, sikkerhetsrutiner og kommunikasjonsproblematikk.
- De innsatte må aktiviseres mer; fengselsbetjentene får bare tid til primæroppgavene. Innskrenkninger av tilbud har skapt frustrasjoner og inaktivitet.
- Omsorgsrelaterte arbeidsoppgaver er redusert.
- En rollefunksjonell innskrenkning er under utvikling. Dette står i strid med kravet om en moderne betjentrolle og fangerolle i et moderne straffegjennomføringssystem.
- Ubekvemheten for å gå på jobb er økt kraftig; sykdomsfraværet i enkelte fengsler har i perioder økt, hevdes det.
- Visse tjenester er blitt stanset/begrenset.

Påstand 4 omfatter en viktig delfaktor i de strukturelle betingelsene og tar utgangspunkt i en definert *endring i fangebefolkningens sammensetning og relasjonene i og til den*. Innspillene omfatter både fengsels-, avdelings-, gruppe- og individnivå.

- Fangepopulasjonens sammensetning er endret
- Særlig antallet utenlandske statsborgere i fengslene har økt
- Det er flere fanger med store psykiske problemer og personlighetsavvik

- Enkelte fanger og grupper av fanger har en mer truende væremåte, er røffere og mer fiendtlig innstilt til personalet og fengselssystemet
- Grupper i fangebefolkningen viser en mer hardbarket og truende væremåte sammenliknet med tidligere
- Det er registrert konflikter mellom ulike fangegrupper – særlig a) mellom utenlandske fanger/grupper og b) gjenger kjent fra utsiden av murene
- Det er tendenser til rasisme og fremmedfiendtlighet blant visse fangegrupper
- Det er mer volds- og drapstrusler mellom fangene og mer slåssing og håndgemeng
- Det er betydelig informasjons- og kommunikasjonsvanskeligheter på grunn av språkproblemer
- Det produseres våpen
- Frykten for alvorlige hendelser er stor

Påstandene er blitt møtt på forskjellig måter:

For det første har problembeskrivelsen og voldsutviklingen fått stor medieoppmerksomhet – ofte formidlet i svært effektfulle former.

For det andre er den framstilte utviklingen blitt møtt med alvor og bekymring. Det forlanges at utviklingen må gi retning til konkrete tiltak og mer (og andre) ressurser til fengslene. Det kreves også at det må gjennomføres større innsatser for å sikre kvaliteten på arbeids- og soningsmiljø og for å bedre ivareta den enkeltes sikkerhet, trygghet og helse.

For det tredje - og da i motsetning til de to ovenstående punktene – betegnes utspillet for å være taktisk fundert fra organisasjonene for å få mer ressurser og for å lede oppmerksomheten mot arbeidsforholdene. Det påstås at problemframstillingen er overdreven, eller at voldsøkningen først og fremst har vært periodevis og ikke må framstilles som et generelt trekk ved utviklingsbildet. Her skal også nevnes at tilbakemeldinger fra enkelte andre anstalter ikke viser den samme markante negative tendensen sammenliknet med de fengslene som har vært identifisert med den negative utviklingen; det vises til at problemet varierer.

For det fjerde er flere aktørers holdninger avventende, men med en viss uttrykt bekymring. Både politikere og ansvarlige i KSF venter på forskernes rapport og analyser.

Før vi vurderer påstandene og punktene over, vil vi – på basis av de tilbakemeldingene vi har fått gjennom samtaler med aktører og ved egne studier – aller først presentere noen mer fyndige *beskrivelser* av problemområdene *slik de er framstilt og opplevd*. I første omgang presenterer vi problemområdene slik de er blitt formidlet av aktørene i de tre aktuelle fengslene som er aktuelle for denne studien. Når det er sagt, må vi også markere at når vi har besøkt andre fengsler, har de samme tendenser vært formidlet, men problemaksentueringen har vært forskjellig fra fengsel til fengsel. Etter denne presiserte problembeskrivelsen, vil vi ta for oss noen empiriske trekk for 2010 i aktuelle fengslene. Dernest vil vi analysere de og diskutere voldsbildet og problemområdene mer nøye, for så å betone noen ansatser til videre forskning og tenkning.

4.3.1 NOEN YTTERLIGERE BESKRIVELSER AV DET FRAMSTILTE VOLDSBILDET

Vi følger samme presentasjonskronologi som i punktmarkeringene over og gjør oppmerksom på at i dette underkapitlet presenterer vi en mer samlet vurdering og oppsummering fra de aktuelle fengslene. Det er likheter knyttet til generelle utviklingstrekk og visse problemområder, mens det er lokale variasjoner i andre. Mer lokale særtrekk i utviklingen vil bli presentert i underkapitlet Noen empiriske faktorer relatert til Oslo, Ringerike og Ullersmo fengsel.

Synliggjorte problemfaktorer

De *økonomiske besparingene* betones som et betydelig problem og for å føre direkte eller indirekte til en rekke vanskeligheter for praksisfeltet. Problemet så vi også aksentuert i *Før og nå* som en uheldig og forstyrrende utviklingstendens i forhold til praksisfeltets virksomhetsbetingelser og de nye oppgavene som det sto overfor. Det framholdes blant annet at utviklingen står i motstrid til kriminalomsorgens virksomhetsbetingelser og Stortingsmelding 37's (2007/2008) grunnideologi og dens faglige og kvalitative intensjoner. Det er særlig den dynamiske sikkerheten som blir svekket, blir det sagt. Dette skjer på flere måter – blant annet som et resultat av mangel på ressurser til aktiviteter og tiltak, men også bemanningsmessig ved at det ikke er nok folk i avdelingen til å kunne utføre mange av de ønskete og aktuelle gjøremålene.

Vi vil komme tilbake til de økonomiske påstandene under våre kommentarer og analyser i pkt. 4.2.

I flere fengsler fastholdes det at det har det vært betydelige **strukturendringer** i løpet av de siste par årene. Strukturer forstås og betegnes som hvordan delene i en helhet er ordnet. De kommer til uttrykk blant annet som institusjonelle organiseringer, økonomiske og sosiomaterielle tilrettelegginger. Det ideologiske og juridiske rammeverket er grunnleggende ved siden av de straffeideologiske prinsippene og det fange- og menneskesynet som preger virksomhetene⁵⁶. Vi vil presentere noen grunnfaktorer på følgende måte:

⁵⁶ Se bl.a. Hamemrlin, Y. (1994, 2004, 2008, 2009, 2010, 2011)

For det første betones det at den eksisterende materielle strukturen må tilpasses bedre konkrete behov og oppgaver. Bygningsmassen er flere steder slitt, men også poengtert å være lite tilpasset et moderne fengsels strukturkrav og arbeidsbetingelser. Det vises dessuten til at foreslåtte forbedringstiltak ikke har vært fulgt opp, eller kommet for sent i gang.

For det andre understrekes det at strukturelle forhold har hatt mange andre problematiske utviklingstendenser. Som sagt hevdes det økonomiske besparinger og effektivitetskrav fører til en rekke praktiske problemer. Mangelfulle ressurser påvirker kvaliteten på fengselshverdagens dynamiske sikkerhet. Den skrumper, eller svekkes.

For det tredje: Det blir vist til at *presset på fengselsplasser som følge av køproblematikken* skaper en rekke problemer.

Det er økt press på fengslene og avdelingene; fengslene er fulle – fangene sliter med og på hverandre. Mange av aktørene bedyrer at belastningene på fanger og betjenter er blitt større. Tilbakemeldinger har vi også fått om at de aktuelle fengslene ikke har ressurser nok til å kunne dekke opp de fulle fengslene. Belastning på betjentene er stort – sykefraværet er i perioder gått opp, mens fraværet [i perioder] ikke godt nok dekket opp. Det er snakk om underbemanning både i forhold til overfylte fengsler og konkrete oppgaver i sikkerhets- og omsorgsarbeidet. Bemanningsproblematikken trekkes fram som en viktig årsak til konfliktene og volden, mens enkelte fengselsledere hevder at volden også oppstår der bemanningen har vært god.

Den dynamiske sikkerheten hevdes som sagt å være svekket, og det blir vist til at det er mye vanskeligere å få overført fanger mellom fengslene og internt mellom avdelinger i fengslene. Sikkerheten må bli bedre, hevdes det, og det må bli en bedre balanse mellom ressurser, ressurstilgang og oppgaver. I og med at økonomistyringene, besparinger og omdisponeringer av ressurser flere steder har vært omfattende, og da særlig i visse perioder, har dette blant annet ført til innskrenkning av aktivitetstilbud. Tilbud er fjernet eller 'frosset ned', og mangel på bemanning innskrenker muligheter for å ta del i aktiviteter. Det går ut over kvaliteten i sonings- og arbeidsmiljøet.

Mangel på ressurser og høyt belegg henger sammen med manglende muligheter for aktivisering. Det blir dessuten poengtert at aktiviseringstilbudene for fangene er blitt dårligere og at lediggang og passivitet har forsterket frustrasjonen i fangegruppa. Dette gjelder særlig ved enkelte fengsler der det i flere år har vært et definert behov om nødvendige materielle tilganger for å dekke gamle, situasjonelle eller kommende behov. For å presisere et tidligere poeng, og som nok er adekvat nåværende situasjon i mange fengsler: At svært mange betjenter tydeliggjør en svekket dynamisk sikkerhet er et betydelig problem – et problem som også står i motstrid til Stortingsmelding nr. 37 (2007/2008), altså som et motsetningsforhold mellom idealer og realiteter. Denne tendensen har vi sett utvikle seg over flere år; den er også diskutert og problematisert i flere forskernes arbeider⁵⁷.

Et fjerde kritikkpunkt som blir formidlet er at det ikke blir tatt hensyn til *endringer i fangebefolkningens sammensetning*. Det hevdes dessuten at fangebefolkningen en del steder blir for ensartet og at det i enkelte avdelinger er en majoritet av fangegruppa som er domfelt eller fengslet for alvorlig vold.

Det blir også understreket at det at det har vært betydelige endringer i fangepopulasjonens sammensetning ved at antallet utlendinger og varetektsfanger har økt kraftig i enkelte fengsler. At det er flere utenlandske fanger, og at fangene kommer fra mange land, betraktes som et problem. At flere av de utenlandske fangene er ettspråklige, er et annet. Et ønske til forskerne er det derfor at det utarbeides kontinuerlige studier av fangebefolkningens sammensetning og utvikling med konsekvensanalyser om hvilken betydning dette kan få for kriminalomsorgen og praksisfeltet.

Den *økte andelen av varetektsfanger* er blitt et dominerende trekk ved fangepopulasjonen i enkelte fengsler. Dette har endret de avdelingskulturelle betingelsene, sies det. Den prosentvise andelen av varetektsfanger i noen fengsler er endret fra å være 25-30 % av fangegruppa til nå å bli 60-70 % av den lokale fangepopulasjonen. Disse endringene har ført til vesentlige og krevende omstillinger. Dernest poengteres det at flere utenlandske statsborgere sitter i varetekt. Dette vanskeliggjør ikke minst kommunikasjonen mellom fanger og betjenter.

Det understrekes at varetekts- og utlendingsandelen er økt på en måte som har skapt store problemer. Men én leder i et av fengslene modererer påstanden noe ved å si at

⁵⁷ Hammerlin 1994, 2004, 2008, 2010, 2011; Hammerlin og Mathiassen, 2006

varetekstproblematikken i det fengslet som han/hun er leder for, *foreløpig* ikke har slått så kraftig ut i forhold til økning i voldshendelser.

Særlig skranker eller hinder i kommunikasjon, formidling og begrensningene i å få utrettet de praktiske gjøremålene på en kvalitativ god måte, trekkes fram som problemer: Betjentene får ikke gjort nok. De får ikke formidlet det de skal; hjelpen begrenses fordi det er kommunikasjonsblokkeringer. Derneft: Det er tidspress, og de "får kjeft hele tida", som en bemerket. Frustrasjoner, gnisninger, konflikter, gjensidig mistro og mistillit mellom fanger og betjenter får en sterk grobunn når de tilsatte ikke får fulgt opp nødvendige gjøremål og hjelpetiltak. Konfliktformen eskalerer, blir det hevdet; ikke minst blir konfrontasjonen tøffere med det resultatet at tilliten mellom betjenter og fanger svekkes og avstanden mellom dem øker. Det hevdes dessuten at tidligere arbeidet man mer med det forebyggende arbeidet og mulige opplegg som skulle dempe voldsproblematikken. I og med at ressurstilgangen er blitt trangere og nye uforutsette og ressurskrevende problemer er oppstått, har man ikke kunnet følge godt nok opp.

Et femte punkt omfatter *kommunikasjonskvaliteten og samvirkemulighetene* mellom fanger og tilsatte. Forståelses- og kommunikasjonsproblemene mellom fanger og tilsatte er forsterket: Flere fanger er, som tidligere poengtert, ettspråklige og har bare sitt eget morsmål som språk som formidlingsmulighet – og da ofte med et språk som få tilsatte og medfanger kan, og som det er vanskelig å få kvalifisert tolkehjelp til. Mangelen på tilgjengelig tolkehjelp betones som et stort og generelt problem i flere fengsler. Derneft: Mangelfull kulturkompetanse, kulturforståelse, språk- og kommunikasjonsproblemer og hos tilsatte (og medfanger) har skapt misforståelser og frustrasjoner som ikke bare har påvirket konflikter og spenninger mellom tilsatte og fanger, men også mellom fanger, hevdes det. Enkelte av de tilsatte understreker at i og med at det er stor gjennomstrømning av fanger, og fordi mange kommer fra andre land, blir man heller ikke godt nok kjent med fangene.

Det vises også til at vikarer og ekstrabetjenter ikke godt nok dekker kompetansekravene som en moderne fengselsbetjentrolle skal fylle innenfor en moderne kriminalomsorgsvirksomhet. Resultatet blir en rollefunksjonell innskrenkning som utfordrer så vel praksisfeltets gjøremål som de ideelle kravene som er presisert i den nye stortingsmeldinga.

Et kjent problem går igjen: Det er *flere psykisk syke og lidende fanger* sammenliknet med tidligere. Det er også en gruppe fanger som ikke takler fengselssituasjonen og isolasjonen, og konflikter kan lett oppstå på et slikt grunnlag.

Det betones som tidligere at enkelte steder sitter fangene mer isolert sammenliknet med tidligere og at tilbudene til dem er for mangelfulle, eller følges for dårlig opp. Videre er det blitt sagt i samtalene at det er flere konflikter og slagsmål mellom fangene i fellesskapet sammenliknet med tidligere. Det hevdes også at det er blitt vanskeligere for tilsatte å gripe inn. Vi har også fått informasjon om at fanger varsler om konflikter mellom fanger som synes alvorlige, farlige og belastende.

Dernest: Det er flere unge fengslede som tilhører ulike gjenger – mange av dem representerer ideologisk sett voldelige handle- og tenkemåter. ”De har tatt med seg voldskulturen utenfra,” sa en leder. Denne endringen bekreftes i diverse oversikter fra fengslet.

Voldsaktive personer henledes også til visse grupper av utenlandske fanger. Det poengteres av samtalepartnerne og informantene at det er skjerpene motsetninger mellom enkelte grupper utenlandske fanger. Som eksempel nevnes fanger fra Øst-Europa som markerer fiendtligheter overfor afrikanere, nordafrikanere og arabere. Enkelte tilsatte definerer dette som rasisme. Visse tendenser er det også ved at muslimer utsettes for trakasseringer. Flere betjenter viser også til at visse fanger fra enkelte land i Øst-Europa ”møter betjentene med panservegger; de vil ha minimalt med kontakt og virker fiendtlig innstilte”. Betjentene blir fullstendig oversett, hevdes det.

Som vi har tydeliggjort i tidligere forskningsrapporter, understrekes fra en del tilsatte at det er en mindre gruppe av fanger og enkeltpersoner som står for det meste av volden. Dette er også i tråd med våre tidligere undersøkelser, og som vi skal komme tilbake til i våre analyser og konklusjoner. Disse mer utdypende *generelle* betraktningene og tilbakemeldingene fra ulike aktører i de aktuelle fengslene oppsummerer hvilken problebyrde og kritikk som er presentert.

Vi skal i neste underkapittel si noe mer om de konkrete forholdene som er framført som problematiske, og som er synliggjorte gjennom de innsendte voldregistreringsskjemaene, eller formidlet i form av rapporter, samtaler og tilbakemeldinger.

4.3.2 VOLDSUTVIKLINGEN I TRE FENGLER

Vi har tatt kontakt med tre fengsler for å få innspill til å studere nærmere og mer konkret påstandene som er kommet fram i mediene. De tre fengslene som vi har forholdt oss til er – for å gjenta

- a) Oslo fengsel
- b) Ringerike fengsel
- c) Ullersmo fengsel

Det må understrekes at vi ikke har laget noen institusjonsstudier i den forstand at vi har foretatt grundige institusjonssosiologiske studier. Til det kreves et helt annet systematisk, metodisk og tidkrevende opplegg. Vi har derimot hatt møter med ledere, verneombudene og grupper av tilsatte for å diskutere og samtale om voldsproblematikken og voldsutviklingen ved anstalten. Vi har også hatt samtaler med en gruppe tilsatte som har vært utsatt for vold i løpet av 2009-2011.

Vår målsetting med disse møtene har vært å få nødvendige tilleggsinformasjoner, eller komme noe mer i dybden om den voldsutviklingen sånn den er framstilt i mediene. Vi har hatt som målsetting å få tilbakemeldinger og forklaringer på hva grunnene er til at volden eventuelt har økt i enkelte perioder, og hva volden har fått for konsekvenser både for institusjonen og den enkelte som har vært utsatt for den. Dette er særlig gjort ved to av fengslene. I tillegg har vi brukt vårt eget datagrunnlag fra selvrapporteringsskjemaene, tilgjengelige internrapporter og tidligere studier som grunnlag.

Det skal poengteres at samtalene vi har hatt og har med ledere og praksisfeltet er meget gode og svært åpne. Vi er blitt møtt på beste måte og fått all den hjelpen og de innspillene vi har hatt behov for.

De tre fengslene viser utviklingstrekk og problemkvaliteter som på mange måter er generelle og tidsaktuelle for kriminalomsorgen, men de tre fengslene er også svært forskjellige både i forhold til størrelse, funksjoner, sosiomaterielle strukturer, institusjonskulturer, historiske røtter, utvikling et cetera. Dette indikerer at internforskerne også i langt større grad i framtida bør følge opp de forskningsstrategiene som er gjennomførte tidligere av institusjonssosiologiske analyser av det enkelte fengslet. Alle tre fengslene har helhetlig, eller ved deltiltak i fengslene, vært

studert i perioder av forskningsenheten ved KRUS – enkelte av dem helt fra midten av 1980-tallet. Den interne forskningsbaserte kunnskapskapitalen⁵⁸ er således omfattende og dermed viktig for framtidige studier av de systemene som nå er i en fase av betydelig endring. Endringsprosessene som pågår og konsekvensene av strukturendringene er viktig å få avdekket; de blir viktige for hele etaten, den politiske ledelsen og KSF. Her skal også nevnes at KSF ved den tidligere ekspedisjonssjef K. B. Bronebakk og avdelingsdirektør A. Skulberg tok et initiativ til slike prosess- og konsekvensstudier blant annet ved at forskningsrapporten *Før og nå* (Hammerlin og Mathiassen, 2006) ble gjennomført.

For den svært kortfattede gjennomgåelsen i denne voldsrapporten, starter vi med Oslo fengsel

a) Oslo fengsel

Den 1. februar 2011.02.11. kunne man lese i Dagsavisen: **Opprørsstemning i Oslo fengsel: De ansatte frykter for livet.** Forholdet går på helsa løs både for ansatte og innsatte i Oslo fengsel. Jeg frykter at liv skal gå tapt, sier forbundsleder Geir Bjørkli i Norsk Fengsel- og Friomsorgsforbund til Dagsavisen.

Uttalelsen fra Bjørkli dekker dagens som tidligere uttalelser fra mange år tilbake. Den ble uttrykt på 1970-tallet, som den ble framført på 1980-, 1990- og 2000-tallet. Og opplevelsen av frykt kommer også fram i vårt materiale som en aksentuert opplevelse av situasjonen. At mange tilsatte som utsettes for vold merkes av opplevelsen, har vi også registrert i våre voldsstudier. Noen sliter med den situasjonsbetingete frykten – andre med en mer traumatisk og varig opplevelse over lang tid; atter andre opplever ubekvemheten ved et mer angstpreget stemningsleie. Frykt er da også *en av* flere formidlende opplevelsesformer som uttrykkes når tilsatte svarer på om voldshandlingen har vært belastende. Sånn sett representerer frykten i arbeidssituasjonen en *ontologisk utrygghet*, for å hente inspirasjon fra den danske sosialpsykologen Benny Karpatschofs begrepspresisering⁵⁹.

⁵⁸ For Oslo fengsel og Ullersmo vedkommende også ved flere eksterne forskningsrapporter

⁵⁹ Karpatschof, B. (2003): Evaluering av *Vil:kan*. København, d. 5. april 2003 /Egmontfonden

Vi har i alle år møtt særdeles stor åpenhet og godt samvirke med Oslo fengsel. For forskningens del, har fengslets ledelse og tilsatte alltid vært svært behjelpelige med å dekke våre forskningsbehov, og de har gitt og gir et verdifullt bidrag til forskningen gjennom åpenhet og interesse som vises. Dette gjelder også fangene der. På mange måter er Oslo fengsels imøtekommenhet en modell på hvordan man skal møte forskere og forskning.

Oslo fengsels ledelse laget i september 2010 en viktig og grundig analyse av struktur- og ressursendringene som har vært ved fengslet. Rapporten redegjør for den negative voldsutviklingen som har vært ved anstalten og viser til at den må forstås i forhold til strukturelle utviklingsbetingelser. Rapporten ble først sendt regionen og deretter KSF. Siden rapporten er unntatt offentligheten, er det ikke mulig for oss å presentere den her. Kortfattet kan det formidles fra de samtale vi har hatt med ledere, verneombud og tilsatte i Oslo fengsel og med basis i de dokumentstudiene som vi har foretatt og fått tilgang på, gis det tilbakemeldinger om en rekke viktige institusjonelle grunnbetingelser som påvirker fengslets hverdagsvirksomhet. Tilbakemeldingene betoner de økonomiske forholdene, bemanningssituasjonen ved fengslet og redegjør for beleggpresset slik det har utviklet seg i de senere år. Den tar også opp strukturendringene i fangebefolkningen og de kommunikasjonsutfordringene som avtegnes i forhold til den store andelen av utenlandske fanger, og den presiserer det økte varetektpresset som har vært og er i fengslet. Rapporten viser dessuten til den ressurstapningen som har vært og er i forhold til sysselsettingstiltak og skoletilbud for fangene, og den avdekker endringer som har vært i fangebefolkningens alderssammensetning - ikke minst ved at fengslet sliter stadig mer med unge fanger og unge fanger som tilhører organiserte kriminelle miljøer og gjenger. For å konkludere: Rapporten og samtale vi har hatt gir ut fra et innenfraperspektiv et fyndig og viktig bilde av utviklingen i fengslet; innspillene må tas meget alvorlig. De formidlede problemområdene og problemstillingene stemmer også godt overens med Hammerlins og Mathiasens rapport *Før og nå*⁶⁰ (2006), og der forskerne gjennom samtale de hadde med fanger, tilsatte og ledere viser til problematiske utviklingstrekk i etaten som i kommende år kan bli forsterket. Tilbakemeldingene fra Oslo fengsels tilsatte bekrefter på mange måter forskernes analyser og bekymringer i *Før og nå*, og blir en forlengelse av etatskritikken som fremmes der.

⁶⁰ Tilsvarende institusjonelle problemforhold og grunnbetingelser er også avdekket, diskutert og problematisert i Hammerlins og Mathiasens rapport *Før og nå*, som kom i 2006, og som er en studie av seks lukkede fengsler.

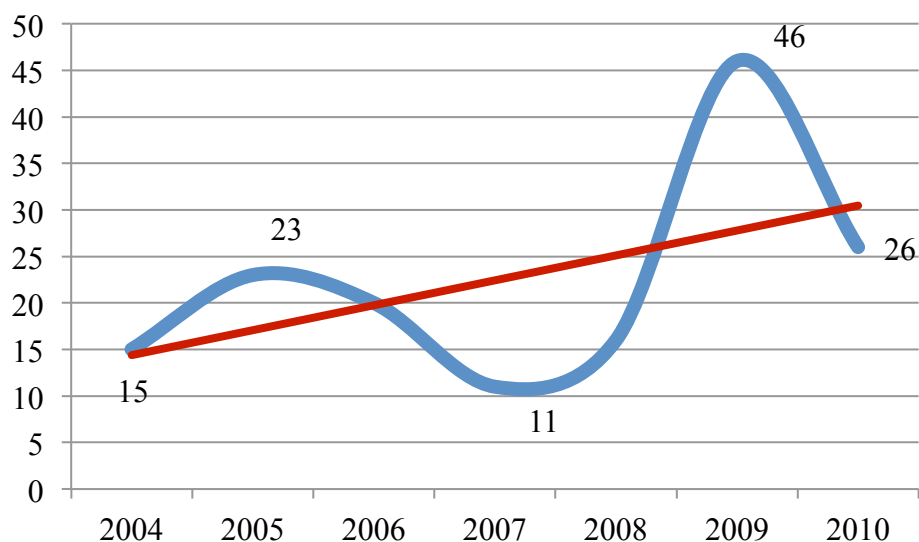
Foruten strukturanalysene som er foretatt av fengslets ledelse, verneombud og fagforeninger, må man ta på dypeste alvor forholde seg til den formidlingen som kommer fra tilsatte. Ikke sjelden, ofte også noe ubetenksomt, anvendes et motbilde av tilsattes presentasjon av voldsutviklingen – et motbilde som ikke sjelden bagatelliserer de individuelle opplevelsene av voldshendelsene; dette motbildet er som oftest presentert ved meningsytringer der den som uttaler seg ikke har studert godt nok de konkrete hendelsene. Dernest kan det skje en fordreining og fragmentering av problemet: Ved bare å henvise til legemsvold og psykiske vold atomiseres den komplekse voldsproblematikken fordi man derfor utelukker hele voldshendelser eller andre voldsformer i en hendelse som er svært belastende og plagsomme. Ofte kan også statistiske tall- og frekvensformidlinger abstrahere hendelsene som om de skulle være identiske. Samtaler vi har hatt med flere av de tilsatte som har vært utsatt for voldshendelsene i 2009/2010, gir svært klare tilbakemeldinger om den belastningen som er påført dem. Det som blir abstrahert i genererte statistiske overblikkpresentasjoner, blir derfor gjennom samtaler og intervjuer konkretisert som den enkeltes opplevelse av og fortelling om voldshendelsen og situasjonen den oppsto i. Sånn sett kan vi konstatere at voldsproblematikken må tas alvorlig institusjonelt, grupperelatert og individuelt. Den har en faglig, juridisk og etisk side som må følges adekvat opp, og den har et arbeidsgiveransvar som stiller konkrete krav.

Men siden mye av medieframstillingen og diskusjonene i etaten har rettet fokus mot årene 2009 og 2010, blir det viktig for oss å trekke inn noen flere variabler i det statistiske materialet som brukes. Vi vil prinsipielt påpeke at det vil alltid være muligheter for statistiske feilslutninger hvis ikke man også ser på mellomliggende variabler eller bryter opp og krysser adekvate data. Det som kalles *en paradoksal sammenheng* på det statistisk-teoretiske fagspråket (Simpsons paradoks), avdekker at det som framtrer som sort, faktisk viser seg å være hvitt – altså at det som tilsynelatende oppfattes som en positiv sammenheng mellom to variabler, faktisk er et uttrykk for det motsatte. Det må ikke lede hen til en oppfatning om at det voldsbildet som er presentert i massemediene er grunnleggende galt, men heller rette oppmerksomheten mot at det prinsipielt sett alltid vil være et mer sammensatt bilde som kan framstå når det trekkes inn flere og mellomliggende variabler i analysen. For å unngå misforståelser: Volden synes statistisk å ha økt, men spørsmålet er hva som har økt og hvordan og hvorfor det er en økning. Dernest: Er

eventuelle kvantitative økninger, og da særlig presentert ved bare fysisk vold, egentlig en god indikasjon på voldsbildets endringer?

Vi bruker flere former for grunnmateriale og sammenlikner ulike typer data og statistiske informasjoner. Vi starter med våre informasjoner om selvrapportert vold og vi kan vise til følgende utviklingsbilde:

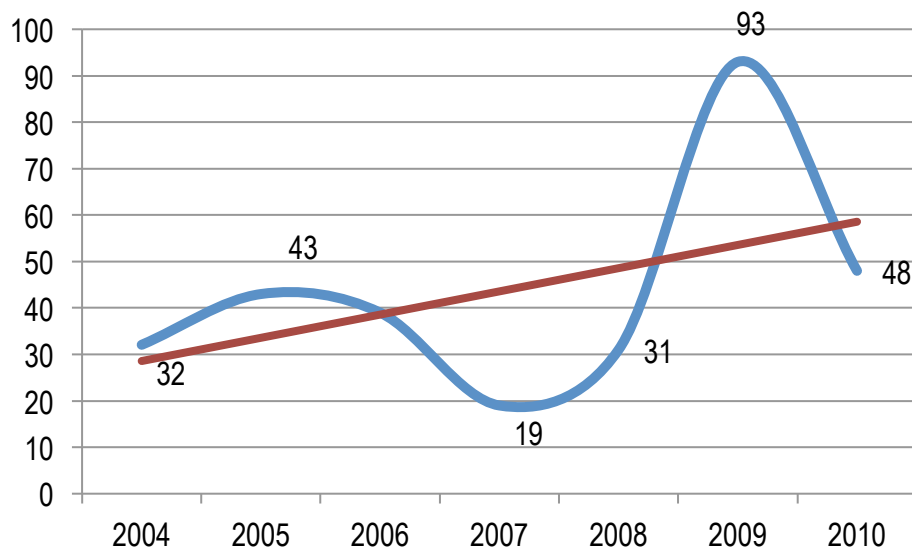
Figur 4.3.2.1: Voldshendelser Oslo fengsel 2004-2010. N=157

Vi har også anvendt Oslo fengsels egen rapportering som er gitt forskerne og ser at det er særlig 2009 der det er registrert flest hendelser og handlinger og at oppgangen fra 2008 er markant, nedgangen i 2010 nesten like i øyenfallende. Voldshandlingene er varierte fra legemsvold i form av slag og spark til verbal vold av alvorlige og belastende trusler. Det er også registrert flere hendelser av mindre grov karakter, men som likevel kan oppfattes plagsomme, slitsomme og ubekvemme. Enn del av hendelsene som er rapporterte utfoldes i én og samme episode, det vil si at flere tilsatte rapporterer at de er utsatt for forskjellig former for vold som oppstår i samme situasjon. Dette er det selvsagt helt adekvat å gjøre da den enkelte som utsettes for vold skal melde inn det, men som hendelsesbilde for hele året kan slike enkelthendelser gi et noe feil inntrykk. Det betyr at noen hendelser med flere involverte og da konsentrert på visse tidspunkt i enkelte perioder (uker, måneder) kan samlet sett for året registreres som en påfallende økning,

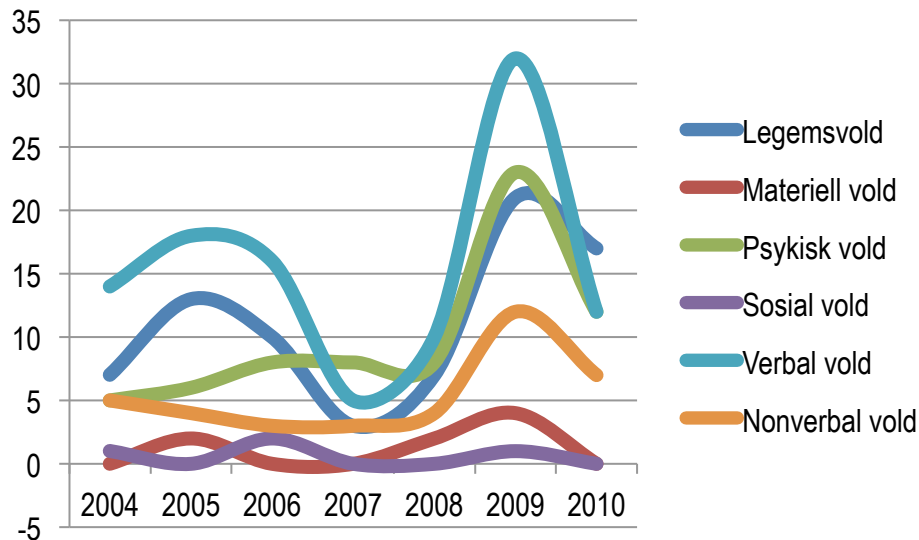
men kan altså føre til feilslutninger ved at økningen og intensiteten egentlig har vært knyttet til visse perioder av året, mens det for resten av året har vært lite variasjoner fra det som defineres som “vanlig” eller “gjennomsnittlig”. Her må vi tydeliggjøre følgende prinsipielle fortolkningsproblem: Det er riktig å si at voldshendelsen har ført til at *flere tilsatte* har vært utsatt for vold, og at det er svært alvorlig i seg selv. Men det er ikke riktig å si at det er flere *voldssituasjoner* i den aktuelle måneden sammenliknet med for eksempel forrige måned/kvartal. Men hva viser tallmaterialet for Oslo fengsel? Sett ut fra de registrerte handlingene og hendelsene, får vi følgende bilde:

Figur 4.3.2.2: Handlinger Oslo fengsel 2004-2010. N=305

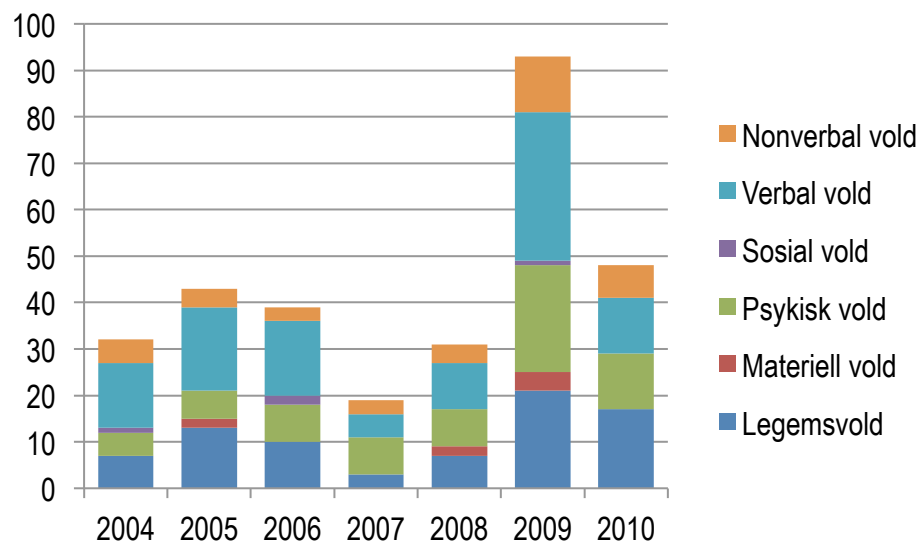
Det samme mønsteret kan også registreres i forhold til voldshandlinger når vi går inn i skjemaene og ser på hvilke voldsformer som markeres i hendelsene.

Figur: 4.3.2.3: Fordeling av voldshandlinger for Oslo fengsel i perioden 2004 – 2010. N = 305

Det vises her, som figuren over, en økning særlig fra 2008 til 2009 også i selvrapporingene som går til forskerne. Det gjelder for alle voldsformer. Men som påpekt over: Hva som er økt på hvilken måte blir interessant når vi bryter datamaterialet ytterligere ned på konkrete hendelser og konsekvensene av dem.

Figur: 4.3.2.4: Fordeling av voldshandlinger for Oslo fengsel i perioden 2004 – 2010. N = 305

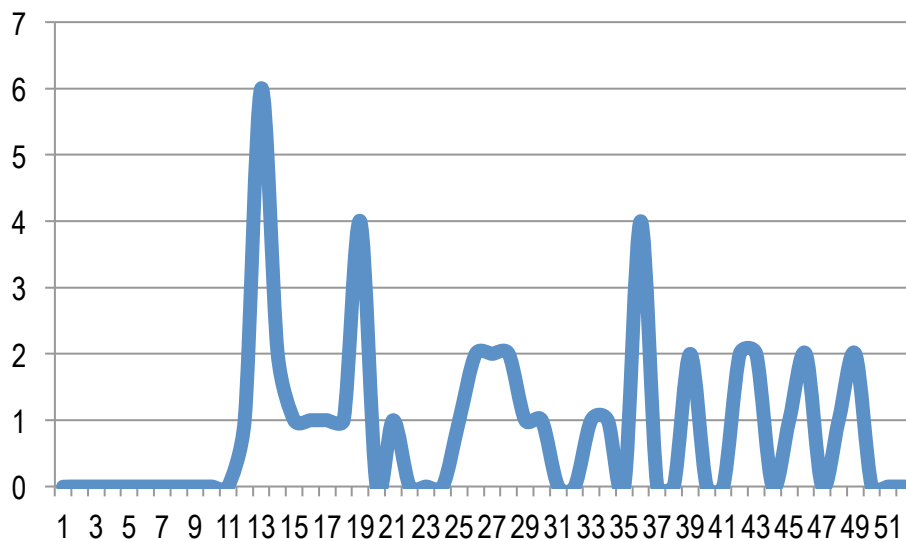
Tabell 4.3.2.1: Handlinger Oslo fengsel 2004-2010. N=305

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	Totalt
Legemsvold	7	13	10	3	7	21	17	78
Materiell vold	0	2	0	0	2	4	0	8
Psykisk vold	5	6	8	8	8	23	12	70
Sosial vold	1	0	2	0	0	1	0	4
Verbal vold	14	18	16	5	10	32	12	107
Nonverbal vold	5	4	3	3	4	12	7	38
Totalt	32	43	39	19	31	93	48	305

I absolutte tall bekreftes et høyere nivå for flere av voldsformene i 2009 og 2010. Men som sagt innledningsvis i metodepresentasjonen, er det forskjeller på graden av opplevd alvor og påkjenninger innenfor og mellom de ulike voldsformene. Det skal imidlertid ikke såes tvil om at de forskjellige hendelsene, som består av ulike voldsformer, er alvorlige påkjenninger og fører til alvorlige og betydelige belastninger for den enkelte enten i situasjonen, i hendelsesforløpet eller som sen- og ettervirkninger. Den individuelle opplevelsen blir derfor et vesentlig utgangspunkt både i forhold til hendelsens og handlingenes alvorlighetsvurdering og i forhold til den enkeltes omsorgs- og oppfølgingsbehov. Dette kommenterer respondentene i registreringsskjemaet, og det uttrykkes med tydelighet i de samtalene vi har hatt med tilsatte som har vært utsatt for voldshendelsen: *Vi må slå fast at mange tilsatte sliter med den volden de utsettes for, og at dette må tas alvorlig.*

Bryter vi statistisk ned de selvrapporterte hendelsene for alle ukene i 2009 og 2010 som er sendt forskerne, får vi følgende bilde:

Figur 4.3.2.5: Fordeling av hendelser pr uke etter ukenummer for Oslo fengsel. (N: 46)

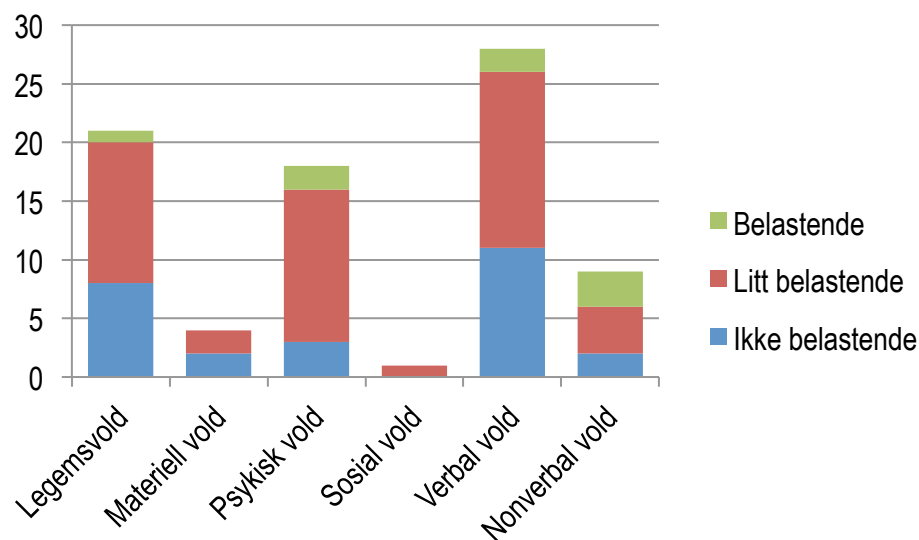

Vi registrerer at i 2009 var det særlig belastete perioder i månedene mars, april og mai. Juli og september skiller seg også noe ut. Tidsangivelsene stemmer godt med de mange interne registreringene i fengslene (noen hendelser er ikke sendt oss av ulike grunner – blant annet at personen som utførte volden ble definert som psykisk lidende). Her korrelerer forskernes informasjon og diverse rapporter fra fengslet. I noen av disse hendelsene er altså flere tilsatte involverte. Det er selvsagt ikke uvanlig når man må gripe inn ved en celleaksjon, overføringer osv.

Legemsvolden har karakter av slag, spark, spytting osv. I andre hendelser er det flere tilsatte som er blitt utsatt for verbal vold som erfares svært truende og belastende.

Ser man på de selvrapporterte skjemaene relatert til voldshandlinger og belastninger, får vi følgende oversikt (her må poengteres at det alltid er flere voldsformer enn hendelser fordi det er flere voldsformer i en hendelse):

Figur 4.3.2.6: Belastning for voldsformer i 2009 (N=81)

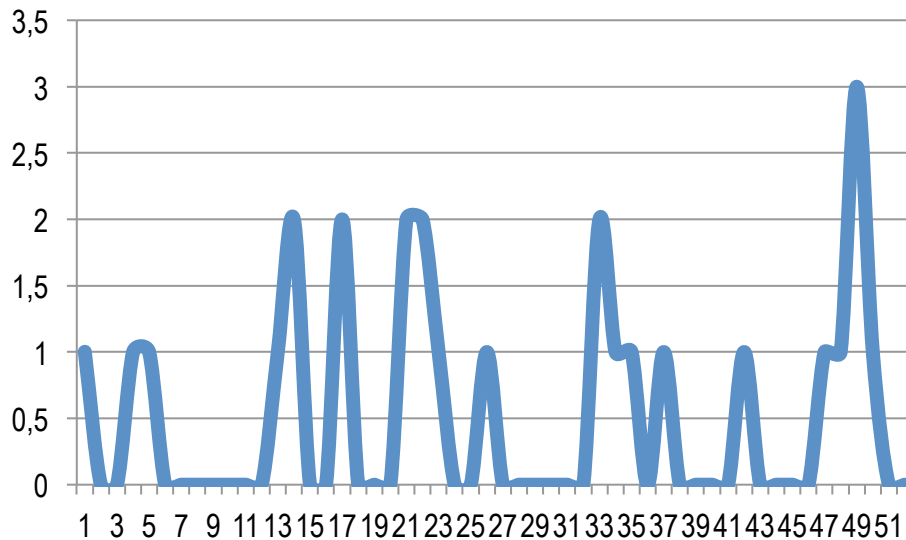
Tabell 4.3.2.2: Belastning for voldsformer i 2009 i absolutte tall (N=81)

	Ikke belastende	Litt belastende	Belastende	Totalt
Legemsvold	8	12	1	21
Materiell vold	2	2	0	4
Psykisk vold	3	13	2	18
Sosial vold	0	1	0	1
Verbal vold	11	15	2	28
Nonverbal vold	2	4	3	9
Totalt	26	47	8	81

Kategoriene belastende/litt belastende slår særlig ut for legemsvold, psykisk vold, verbal vold og nonverbal vold.

Hvis vi ser på hendelsene i 2010, der volden også ble presentert som en økning i massemediene, får vi en fordeling som jevner seg mer ut for hele året.

Figur 4.3.2.7: Fordeling av hendelser for Oslo fengsel i 2010 (N:)

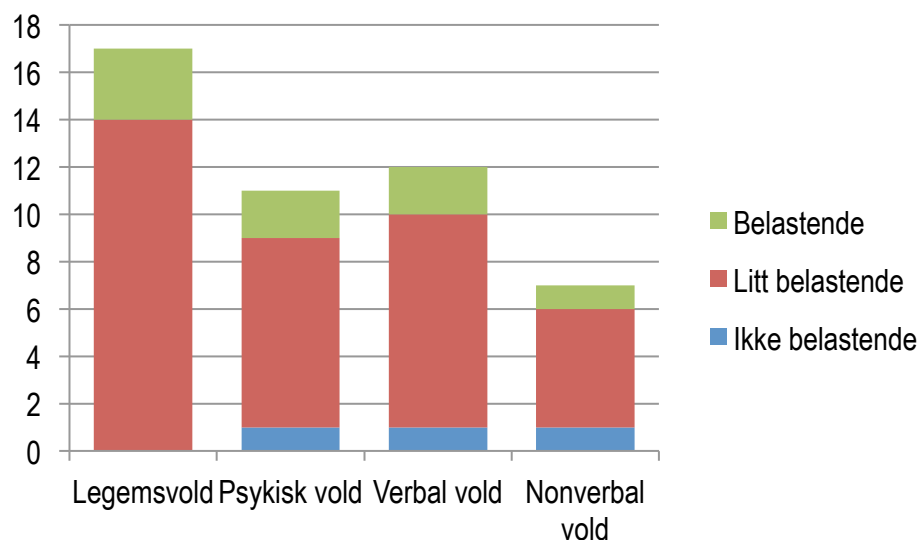
Hvis vi vurderer både forskernes oversikt (se figur X) med de interne informasjonene og rapportene som vi har fått, var det flere tilsatte som var involverte i enkeltepisoder. I august ble det rapport et par svært alvorlige hendelser der tilsatte ble slått i ansiktet med knyttet neve eller sparket.

Helt i slutten august måned tok flere betjenter del i en pasifisering av en fange som det rapporteres om hadde gått til et svært aggressivt angrep på en tilsatt med flere slag i ansiktet med knyttet neve. Det ble et basketak der også tilsatte forsvarte seg ved å slå tilbake. Etter hvert fikk han hjelp av kolleger. Man skal merke seg at gruppaksjoner kan forstås på to måter: På den ene siden der tilsatte i utgangspunktet er alene og blir angrepet; tilsatte slår derfor på alarmen, slik at flere tilsatte kommer støttende til etter alarm og annet er registrert. På den andre siden der en gruppe betjenter går inn i en celle.

I mai viser også rapportene at en fange hadde gått til angrep på en tilsatt med kniv, og det oppsto et kraftig basketak. Fangen hadde forsøkt å stikke ned tilsatte. Tilbakemeldingene avdekker også legemsvold med kveletak, skalling, biting og spyting. Det vises også til bruk av verbal vold som oppfattes truende på liv og helse.

Belastningene, som meldes fra tilsatte, viser at en stor majoritet av tilsatte som ble utsatte for vold, opplever hendelsen og handlingene belastende eller litt belastende. Det gjelder for alle voldsformene. Dette kan visualiseres på følgende måte:

Figur 4.3.2.8: Belastning for voldsformer i 2010. N=73

Tabell 4.3.2.3: Belastning for voldsformer i 2010. N=73

	Ikke belastende	Litt belastende	Belastende	Totalt
Legemsvold	0	14	3	17
Psykisk vold	1	8	2	11
Verbal vold	1	9	2	12
Nonverbal vold	1	5	1	7
Totalt	3	36	8	47

Vi gjennomførte også samtaler med verneombudene og en større gruppe tilsatte (også enkeltvis) som var blitt utsatt for volden i 2009 og 2010. Det hevdes at det i perioder har vært svært ampert med flere konflikter mellom fanger og mellom fanger og tilsatte. “Vi er blitt utsatt for kjeft hele tida – det samme med trusler; det blir vanskelig å opprettholde en profesjonalitet under et sånt trøkk.” Det oppstår spenninger der også tilsatte blir irriterte og dermed kan svare på en mer direkte konfronterende måte. Etter hver utvikler det seg en irritasjons- og spenningsspiral der det ene forsterker det andre. I samtalene ble det vist til ulike former for sosial vold: “Betjentene blir gjort sosialt døde”, betoner et par tilsatte og markerer at enkelte grupper av fangene demonstrativt “ikke enser oss”. “Hatet mot betjentene er sterkere nå enn på lang tid”, ble

det framhevet av en av lederne. Ved at relasjonene hardner både mellom fanger og mellom fanger og tilsatte, får det som konsekvens et spenningsforhold som lett kan utarte.

Det påpekes også at presset mot fengslet er større ved at det er langt mer varetekt og utlendinger som er fengslet. Språkproblemer framheves, dermed kan det oppstå formidlings-, forståelses-, informasjons- og kommunikasjonsproblemer som lett kan fører til misforståelser og irritasjon. Fra praksisfeltet er devisen som uten tvil har gehalt av å være en plausibel beskrivelse: “Mange av de utenlandske fangene har bare ett språk – sitt eget morsmål; uten tolker har vi store problemer med kommunikasjonen”. Og videre: “Mange av fangene er også helt ukjente for oss, i motsetning til tidligere; vi vet for lite om dem.” Strukturendringer i fengslet, overfylte fengsel og for lite ressurser til tiltak osv., fører til passivitet og dårlig dynamisk sikkerhet understreker de tilsatte. Det vises dessuten til – som vi har registrert ved flere tilfeller tidligere – at en liten gruppe fanger står for mange av voldshendelsene, og at særlig noen unge fanger, som det hevdes det er blitt flere av, og som ofte tilhører en gjengkulturer ute, trekker med seg voldelig væremåter inn i fengslet. Det hevdes også at det er flere sterkt psykisk lidende fanger nå. “Voldsspiralen øker”, slås det fast. Avstanden mellom tilsatte og fanger tiltar – blir mer fremmedgjort.

Tilsatte som har vært utsatt for volden gir sterke tilbakemeldinger om detaljer i hendelsene og gir dermed et bilde av hvordan belastningen har vært for dem personlig. Igjen får vi en bekreftelse på at selv om legemsvolden kan være en belastning, sliter flere med andre voldsformers konsekvenser og opplevelsen av hele voldshendelsen som de har vært involvert i. Et par av de tilsatte, som også sier at de har vært utsatt for mye legemsvold i løpet av tjenestetida, poengterer ikke bare den verbale volden som svært belastende, men også legemsvolden i form av spytting som særdeles slitsom. Det gjør de av flere grunner: Spyting er nedverdiggende symbolsk sett, men spytingen får også sosialpraktiske konsekvenser i form av karantene i samlivet med kone, kjæreste osv., men ikke minst får spytingen som flere tilsatte har vært utsatt for ettervirkninger i form av en ubekvem engstelse over å være blitt smittet.

Verbal og nonverbal vold betegnes som belastende og får en særlig betydning relatert til de dårlige stemningene som har vært i perioder. Men – som det også understrekes – de aller fleste fangene er rolige og samarbeidsvillige, men når avdelingsklimaet er dårlig, påvirkes også de av det. Det betones også en “ny trend”, som vi har tatt opp tidligere i rapportens første deler: Det er mer konflikter som fører til slåssing mellom fanger. “Griper vi inn, fortsetter de bare; de bryr seg

ikke om oss”, betoner et par av de tilsatte. “Blir vi utsatt for vold, var det vanlig før at andre fanger grep inn og hjalp oss: nå står de bare og ser på”, sa en av lederne.

Samlet sett gir datamaterialet, dokumentstudier og samtaler et viktig og mer konkretisert bilde av forholdene. At det hevdes at det er hardnet til i fengselsmiljøet, er selvsagt signaler som *må* tas alvorlig. Det poengteres også en rekke direkte og indirekte grunner for det. Flere av disse grunnene har vi i de innledende avsnittene i denne delen presentert som ulike påstander om utviklingen. Disse vil vi komme tilbake til og diskutere i underkapittel 4.2.

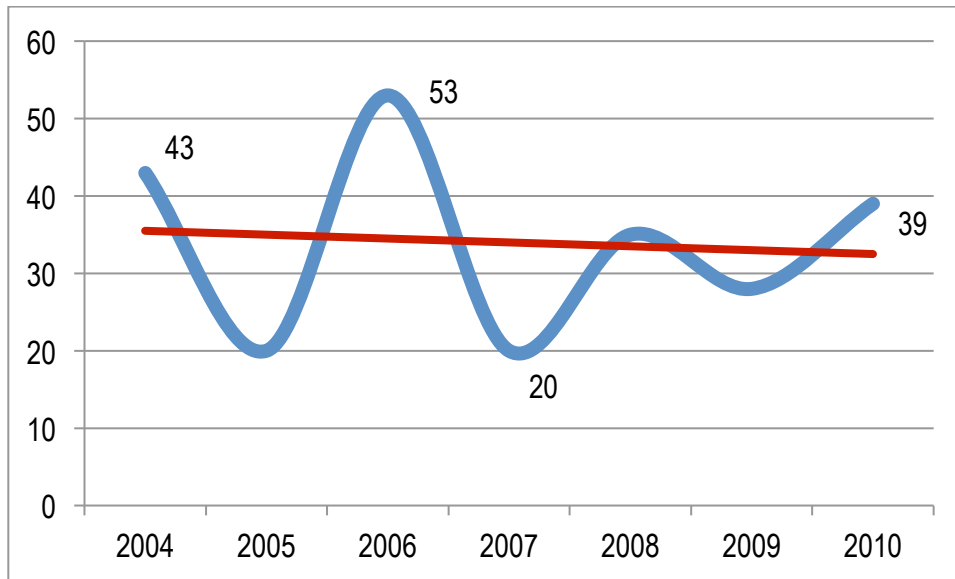
b) Ringerike fengsel

Ringerike fengsel er også et fengsel som fikk medieoppmerksomhet i 2010 på grunn av vold og funn av fangeproduserte våpen. Og våpenfunn i et fengsel har alltid en sterk effekt – ikke minst som et symbolsk voldsuttrykk i form av tegn eller ting som indikerer planlagt vold i en eller annen form. Som tegn for en mulig voldshendelse kan slike “håndlagde våpen” være svært ubehagelige og fryktskapende. Slik var det på slutten av 1990-tallet; slik er det også nå. Men også andre voldsformer er utfoldet og blitt markert som en økning av volden i fengslet. Som for andre fengsler, er 2010 - også for Ringerike - blitt markert som et år der man har uttrykt bekymring for voldsutviklingen.

Vi har på basis av det innkomne selvrapporterte voldshendelsene sett på 2010. I tillegg har vi studert hendelsesjournaler og annet tilgjengelig materiale.

Vi starter med en statistisk oversikt over sjuårsperioden:

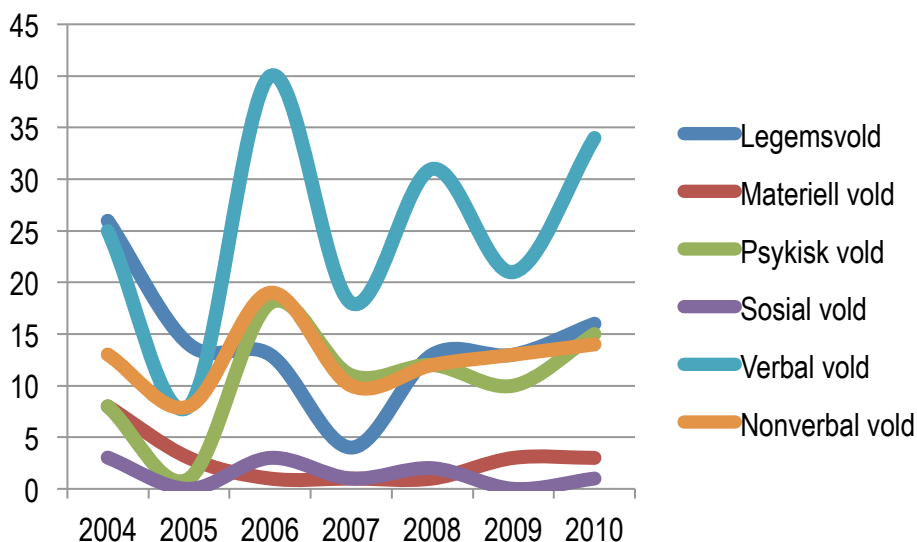
Figur 4.3.2.9: Hendelser Ringerike fengsel 2004-2010. N=238

Ut fra de innsendte rapporteringene om voldshendelser ser vi at 2006 (som for mange andre fengsler) kvantitativt sett var på det høyeste voldsnivået. I motsetning til en del andre fengsler var også nivået relativt høyt for Ringerike i 2004. 2010 har et noe lavere nivå sammenliknet med de to andre årene. I 2007 gikk antallet klart ned, for så å øke i 2008 og da med en liten nedgang i 2009 – for så å få en oppgang fra 2009 til 2010. Kurveprofilen for Ringerike har en bølgeprofil med fire større og mindre bølgetopper fra 2004-2010.

Bryter vi ned datamaterialet til voldshandlinger, får vi følgende voldsbilde:

Figur 4.3.2.10: Voldshandlinger Ringerike fengsel 2004-2010 (N=470)

Stort sett følger voldshandlingsprofilen det samme utviklingsmønsteret som voldshendelsene. Særlig for verbal vold er bølgeprofilen temmelig lik kurven ovenfor for voldshendelser. Både psykisk vold og nonverbal vold har en topp i 2006, med et fall i 2007. Men i motsetning til kurven for voldshendelser og verbal vold, flater de ut med en liten oppgang fra 2009 til 2010. Sosial vold og materiell vold har en lavere, jevnere og flatere profil.

Studerer man hendelsesjournalene for 2010 avdekkes det blant annet at i alle fall fire – fem hendelser klart kan defineres som belastende sosial vold, mens forskerne bare har fått tilbakemelding om én. Ved forespørsel ble det sagt av tilsatte at det ikke ble fylt ut selvrappoteringskjemaer til forskerne om disse hendelsene av sosial vold, men at tilsatte sliter betydelig med ettervirkningene av dem.

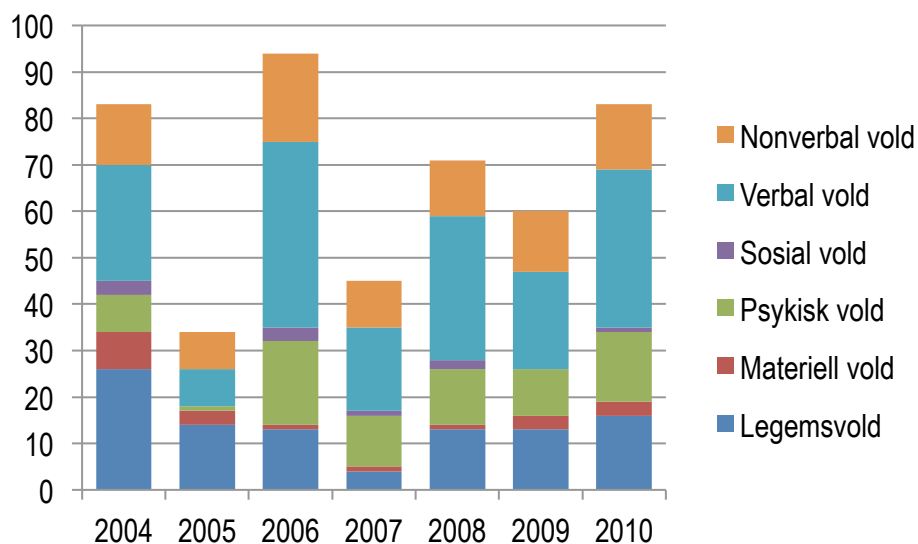
For øvrig er voldshandlingsbildet registrert på denne måten:

Tabell 4.3.2.4: Handlinger Ringerike fengsel 2004-2010 (N=470)

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	Totalt
Legemsvold	26	14	13	4	13	13	16	99
Materiell vold	8	3	1	1	1	3	3	20
Psykisk vold	8	1	18	11	12	10	15	75
Sosial vold	3	0	3	1	2	0	1	10
Verbal vold	25	8	40	18	31	21	34	177
Nonverbal vold	13	8	19	10	12	13	14	89
Totalt	83	34	94	45	71	60	83	470

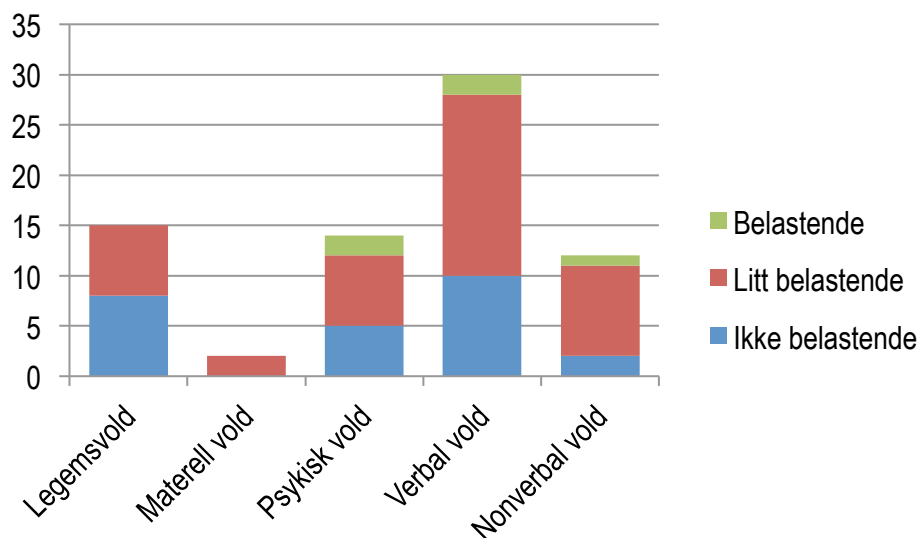
Fordelingene av de ulike voldsformene i undersøkelsen relatert til hvert år kan illustreres slik.

Figur 4.3.2.11: Voldshendelser Ringerike fengsel 2004-2010. N=470

Ser vi på de angitte belastningene, får vi dette bildet:

Figur 4.3.2.12: Belastning og voldsformer i 2010 (N=73)

De symbolske voldsformene (verbal vold og nonverbal vold) viser for eksempel at å bli utsatt for dem, kan føre til betydelige påkjenninger eller ubehagelige belastninger. Vi har imidlertid registrert at ved de tidligere nevnte tilfeller av sosial vold (som ikke er registrert i den selvrapporterte registreringen, s.232) dreier det seg om svært ubehagelige opplevelser som har gitt ført til betydelige konsekvenser for den som er blitt utsatt for denne voldsformen. At også det spres rykter og produseres stigma både av fanger (og betjenter) er til alvorlig bekymring for den enkeltes sosiale posisjon og helse.

Tabell 4.3.2.5: Belastning for voldsformer i 2010 (N=73)

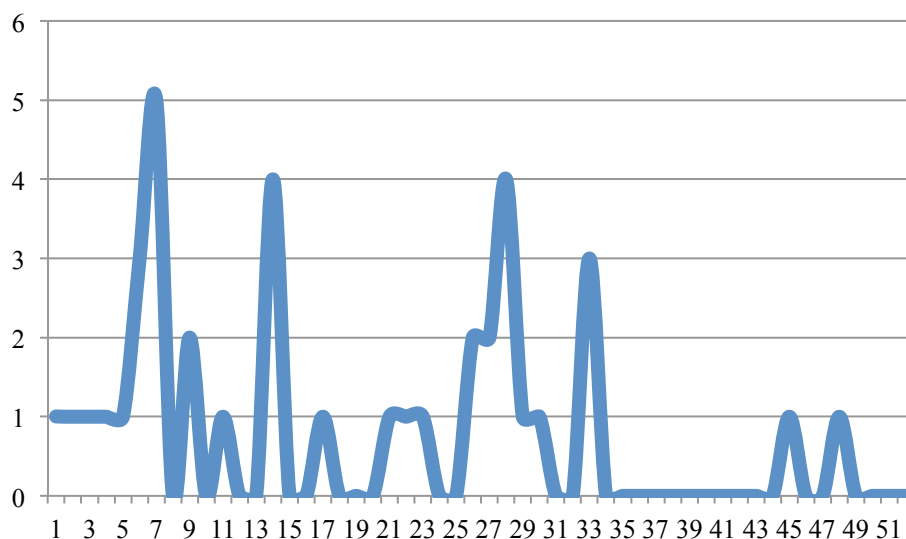
	Ikke belastende	Litt belastende	Belastende	Totalt
Legemsvold	8	7	0	15
Materiell vold	0	2	0	2
Psykisk vold	5	7	2	14
Verbal vold	10	18	2	30
Nonverbal vold	2	9	1	12
Totalt	25	43	5	73

Det er interessant å se at enkelte av legemsvoldshendelsene, som må ha vært en betydelig påkjenning, ikke er definert som belastende. Det er imidlertid to av de verbale og en av de nonverbale (men også noen andre av disse hendelsene) som ikke er registrert som belastende, kan ha vært en betydelig påkjenning – i alle fall i ettertid.

Nå vet vi også at mange sliter med ettervirkninger selv om de har kort tid etter hendelsen og situasjonen har krysset av hendelsen som litt belastende (se del 1 der disse kategoriene presenteres og drøftes). Ser man på hendelsesrapportene, presenteres flere av voldshendelsen eller voldsformene som enerverende og belastende opplevelser. De kontekstuelle rammene er selvsagt viktige, men det virker som også en del konflikter har oppstått ved grensesetting, irettesettelser osv. Dernest: Det vi også ser – som vi har registrert i andre av våre fengselsstudier - er at enkelte fanger kan være involvert i mange av voldshendelsene og konfliktene som oppstår. I tillegg har vi registrert i flere fengsler, så også for Ringerike, at enkelte betjenter som utsettes for vold av fanger som åpenbart sliter med psykiske lidelser og defineres som psykisk syke, ikke vil ha sanksjonering av fangen, men derimot ytrer sterke tilbakemeldinger forenn at fangen må få adekvat hjelp til sine lidelser og plager.

Ser man på hendelsenene over hele året, får vi denne visuelle framstillingen:

Figur 4.1.2.13: Fordeling av hendelser ved Ringerike fengsel for uke i 2010

Som vi ser av figuren er hendelsene konsentrert i perioder i første og andre kvartal. I tredje kvartal er det kun rapportert to hendelser, også de innenfor et kort tidsrom. Det som må presiseres er at i enkelte hendelser er flere tilsatte involverte. Det er særlig februar, mars og juli som er sterkest presentert i andre former for dokumentasjoner som vi har hatt tilgang på.

Voldsbruken og voldsopplevelsen må ikke undervurderes, men det er viktig å poengtere at det i visse perioder kan være flere voldshendelser der flere betjenter er involverte som slår temmelig mye ut i forhold til det totale voldsbildet for året. Derfor er det viktig å bryte ned datatilgangen og statistikkene slik at et mer konkretisert og detaljert voldsbilde framtrer.

Som for Oslo fengsel, vil vi også for Ringerike samle kommentere og diskutere i kap.3.2. sider ved utviklingen og massemedienes påstander slik de er tydeliggjort. Det neste fengslet vi vil ta utgangspunkt i, er Ullersmo fengsel.

c) Ullersmo fengsel

Som for de to andre fengslene, har forskerne også tidligere gjennomført flere forskningsprosjekter eller delstudier som blant annet har sett på institusjons-, struktur- og rollefunksjonsutviklingen ved anstalten. Kunnskapskapitalen er med andre ord historisk sett god. For Ullersmos del dreier det seg om studier og analyser helt fra 1980-tallet⁶¹.

Denne presentasjonen av Ullersmo er delt i to.

For det første vil vi gjennomgå noen problemer med innrapporteringspraksisen fra fengslet. Denne presenterer vi som en ekskurs, eller som et innskudd der emnet trenger en nærmere presisering og drøfting.

For det andre vil vi se på voldsutviklingen i 2009 og 2010, samt si noe om generelle og særegne betingelser som også Ullersmo har slitt med i 2009 og 2010. Her har vi søkt innspill fra fengslet s direktør Tom Enger og verneombud Roar Brenne.

Vi må poengtere at vi har fått svært god hjelp fra fengslet, og vi har hatt gode dialoger og møtt den største velvilje fra fengslets leder, verneombud og tilsatte.

⁶¹ Jf. bla.a. Narkotiaaksjonen, Sikkerhetsavdelingen og Tjenestemannsrolleprosjektet (TR-prosjektet), men også studier som er foretatt senere – og da så sent som på 2000-tallet.

Vi starter med registreringspraksisen.

a) Registrering av volden

Rapportene fra Ullersmo kan deles inn i to faser:

- 1) Perioden fra 2004 – 2008, da hoveddelen av rapportene er komplette, med både skjemadel 1 og 2.⁶² i registreringsskjemaet.
- 2) For årene 2008, 2009 og 2010 skjer det en endring i praksis: Skjemadel 1 er da i hovedsak fylt ut av verneombudet i fengselet. Disse skjemaene mangler skjemadel 2 (som er den selvrapporterte delen), og som gir informasjon om selve hendelsen, hva slags type vold den tilsatte ble utsatt for, oppfølging etter hendelsen osv. Skjemadel 1 er riktignok i noen grad fylt ut med opplysninger om den tilsatte, med tid og sted for hendelsen, tjenestehandlingen, gjerningsperson og oppfølging av arbeidsgivers ansvar etter hendelsen.

1) Fra 2008 har regionene også rapportert voldshendelser direkte til KSF og SAK (SAMU). Dette skulle muliggjøre en raskere oppfølging av hendelsene på regionalt og sentralt nivå. Tiden fra hendelsen skjedde til rapportdato til innsendte skjemaer, slik at forskerne kunne utarbeide sine halvårsrapporter, ble i mange tilfeller for lang. Derfor erstattet den direkte rapporteringen de tidligere halvårlige rapporteringene fra KRUS.

Det viste seg imidlertid vanskelig å få overenstemmelse mellom tall i de valgte indikatorene sendt til KSF og rapportene som ble oversendt KRUS. Dette skyldes både at noen skjemaer fortsatt ble sendt direkte til KRUS – andre ikke. Dette omfattet særlig rapporter fra aspiranter, som rapporterte til KRUS som arbeidsgiver, men også for andre enheter.

Regionene praktiserte ordningen på ulik måte, der noen sendte rapportskjemaer til KSF etter mottatt rapport fra enheten, mens andre sendte rapportskjema fra KSF direkte til enhetene for utfylling der. At regionen til tider skiftet personer som hadde ansvaret for registreringen, uten å kvalitetssikre innrapporteringspraksisen for de nye som tok over, er beklagelig. Tidligere årlige møter og seminarer som KRUS arrangerte om voldsproblematikken ble avvirket av økonomiske

⁶² Skjemadel 1 skal fylles ut av den som har ansvaret for registrering av vold og trusler i fengselet, mens skjemadel 2 skal fylles ut av den som ble utsatt for volden eller trusselen.

grunner; dermed ble også KRUS-forskernes oppfølging overfor den enkelte regionsansvarlige noe svekket. Likevel er det betydelige forskjeller mellom regionene. Så vidt KRUS forstår, har region Nordøst praktisert den siste måten, noe som har ført til forskjell mellom antall oppgitte hendelser til KSF og antall rapporterte hendelser til KRUS.

For perioden 2004-2007 er det overenstemmelse mellom antall oppgitte og rapporterte hendelser ved Ullersmo fengsel. For 2008 er det oppgitt 52 rapporter til KSF, hvor kun seks av disse rapportene omfatter informasjon fra både skjemadel 1 og del 2. Vi valgte den gang å inkludere de 50 oppgitte skjemaene i vår hovedrapport, selv om vi manglet informasjon om voldstype. Dette satt også fokus på forholdet mellom antall faktiske hendelser og antall rapporterte hendelser, noe som var aktualisert av de pågående mørketallsundersøkelsene

For 2009 er det ett skjema som er sendt inn, mens det ble oppgitt 50 skjemaer til KSF. Dette året valgte vi å se bort fra de oppgitte skjemaene i hovedrapporten, da vi ikke hadde noe informasjon om hendelsene. Rapportene ble purret ved henvendelse til regionen, men som heller ikke hadde mottatt informasjon om disse. Det var derfor også tydeligvis et samvirkeproblem mellom anstalten og regionen.

For 2010 er det sendt inn 83 rapporter fra Ullersmo fengsel. Dette stemmer også overens med rapportering til KSF. Kun 13 av disse 83 skjemaene omfatter skjemadel 2 eller har informasjon om hendelsen. Vi valgte derfor å inkludere disse 13 skjemaene, men så bort fra 70 skjemaer som ikke gav informasjon om hendelsen.

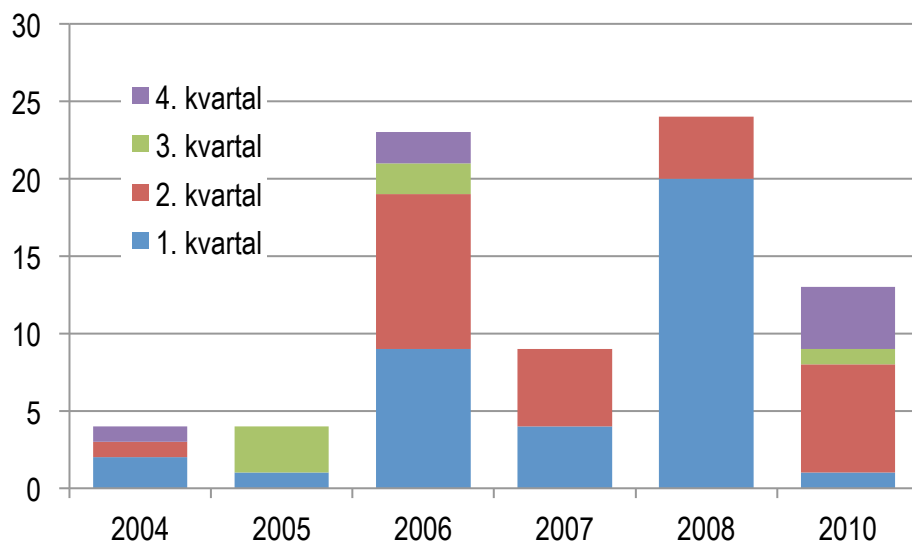
For totalundersøkelsen på landsbasis av vold i fengslene har registreringsproblemet lite å si, men for regionen og fengslet kan det ha en viss betydning. Problemet som er oppstått uttrykker vel også et lærerstykke: Selv om ting gjøres i beste mening, bør man ikke lokalt sett ta et initiativ som kan forstyrre premissene for et pågående forskningsopplegg. Det burde heller vært arrangert en tilrettelegging der forskerne gikk inn i anstalten for å gjøre ytterligere studier. Man skal også merke seg at de hendelsene som faller utenfor selvrapporteringen (jf. del 3 om mørketall) viser at det i liten grad er legemsvolden som ikke blir registrert, men først og fremst den symbolske volden med verbal vold og nonverbal vold og sosial vold. Det er beklagelig, da også denne volden en stund etter hendelsen kan være svært belastende for den enkelte.

Premissene for forskernes studier er og blir konsistente da den tar utgangspunkt i selvrappoteringsen og det som den enkelte vil formidle er opplevd. Hvis personen ikke vil rapportere, da er det lite å gjøre ved det. Det var et klart krav fra KSF at utfyllingen av registreringsskjemaet skulle være frivillig og selvrappotert da voldsstudien skulle starte i 2000. Noen år senere ble det diskutert om utfyllingen skulle være obligatorisk, men man ville avvente studien avsluttet. Derneest: Hvis man skulle gå forskningsmessig hundre prosent oppfølgende til verks, måtte forskerne fotfølge den enkelte tilsatte hele tida, noe som selvsagt er helt umulig.

2) Voldsutviklingen i anstalten

Vi starter med noen oversikter:

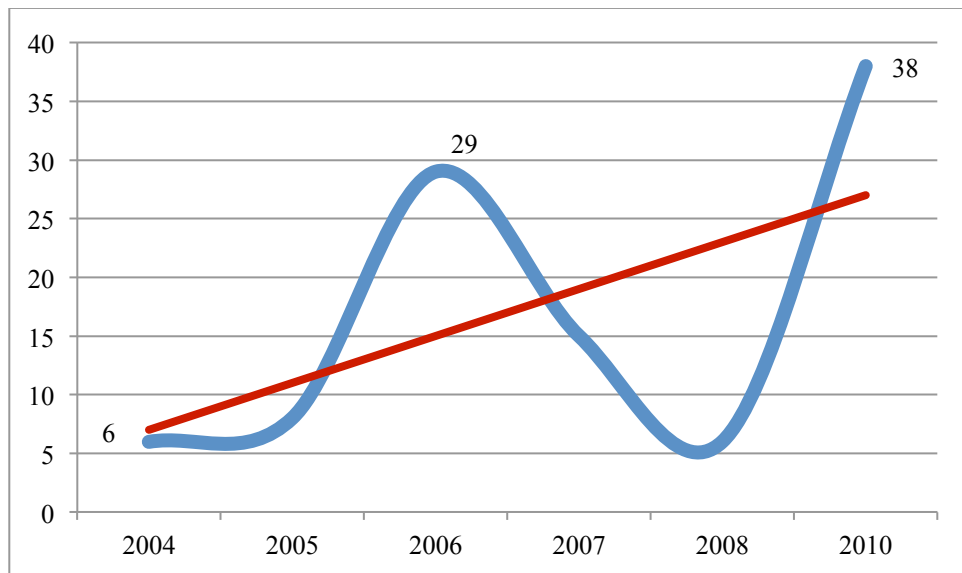
Figur 4.3.2.14: Hendelser rapportert fra Ullersmo fengsel per kvartal for år 2004-2010. N=77

For årene 2004-2007 ser vi en betydelig økning i antall rapporter for 2006. Dette stemmer med den registrering som er foretatt fra resten av landet. Ser vi nærmere på rapportene for 2006, finner vi at hoveddelen av økningen fra 2005 skyldes verbal vold, men også flere legemsvoldshandlinger og nonverbal vold. Det er igjen en nedgang til 2007, selv om antall rapporterte hendelser er doblet siden 2004/2005. Det er fortsatt den verbale volden som

dominerer. I 2009 skjer det et sammenbrudd i registreringen for fengslet, hvor det ikke ble oversendt noen rapportskjemaer til KRUS.

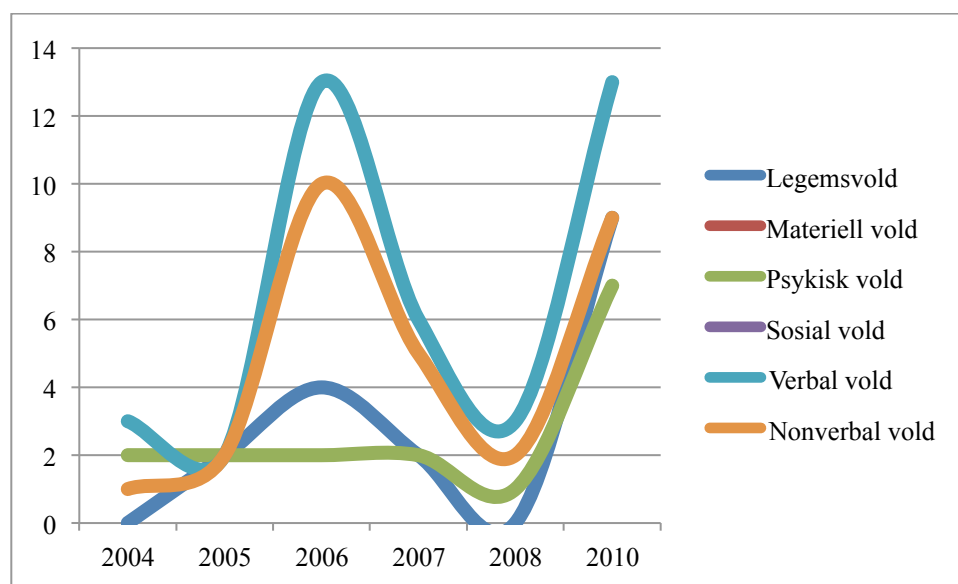
Figur 4.3.2.15: Handlinger rapportert fra Ullersmo fengsel 2004-2010 (N=102)

Det statistiske voldsbildet relatert til voldshandlinger, som det alltid vil være flere av enn hendelser, viser et temmelig sammenfallende mønster. Vi ser at forholdet mellom 2006 og 2010 angir en økning av voldshandlinger.

Bryter vi datamaterialet ned og konkretiserer til handlinger (som også inngår i hendelsene), får vi følgende oversikt:

Figur 4.3.2.16: Handlinger rapportert fra Ullersmo fengsel 2004-2010 (N=102)

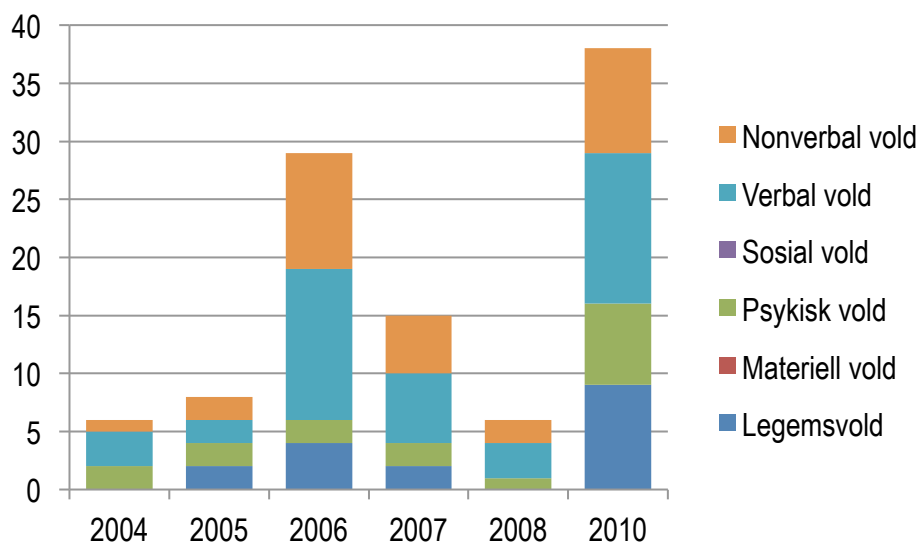

Tabell 4.3.2.6: Handlinger rapportert fra Ullersmo fengsel 2004-2010 (N=102)

	2004	2005	2006	2007	2008	2010	Totalt
Legemsvold	0	2	4	2	0	9	51
Materiell vold							16
Psykisk vold	2	2	2	2	1	7	60
Sosial vold							4
Verbal vold	3	2	13	6	3	13	138
Nonverbal vold	1	2	10	5	2	9	29
Totalt	6	8	29	15	6	38	102

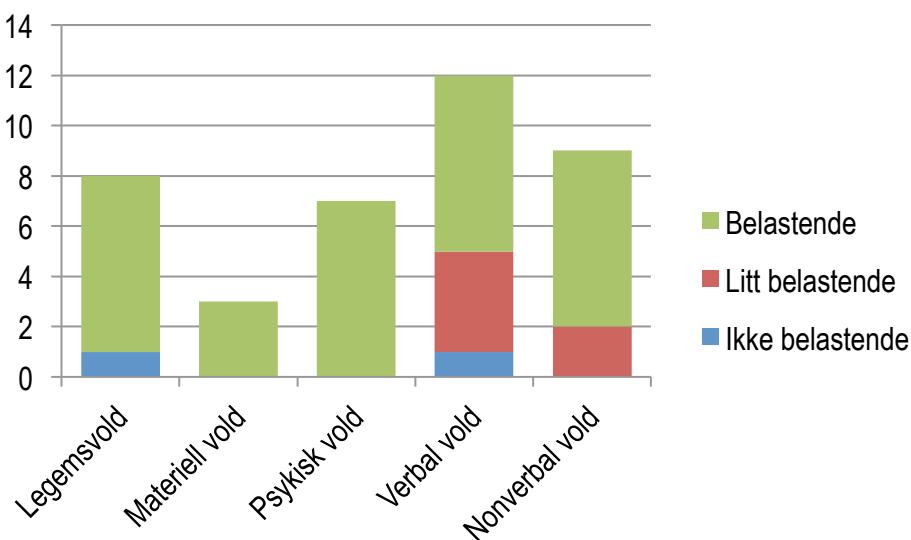
Den verbale og nonverbale volden dominerer, mens det er en økning i legemsvolden i 2010 som i absolutte tall er større enn i 2006 – det andre året der det var registrert mest vold. Fordelingen over år relatert til ulike voldsformer i absolutte tall, ser slik ut:

Figur 4.3.2.17: Handlinger rapportert fra Ullersmo fengsel 2004-2010 (N=102)

Ser vi på opplevd belastning, kan følgende tydeliggjøres:

Figur 4.3.2.18: Opplevd belastning for rapporterte voldstyper for Ullersmo fengsel 2010

Tilbakemeldingene er temmelig klare: De fleste voldshandlingene oppleves som belastende eller litt belastende. Belastningen er markant for alle voldsformene og skiller seg klart ut fra en del andre fengsler som har et mer variert belastningsbilde.

Tabell 4.3.2.7: Opplevd belastning for rapporterte voldstyper for Ullersmo fengsel 2010

	Ikke belastende	Litt belastende	Belastende	Totalt
Legemsvold	1	0	7	8
Materiell vold	0	0	3	3
Psykisk vold	0	0	7	7
Verbal vold	1	4	7	12
Nonverbal vold	0	2	7	9
Totalt	2	6	31	39

Fordelingen for de inkluderte skjemaene for Ullersmo i 2010 er atypisk ved en overvekt av belastende hendelser for alle voldstypene. Dette kan skyldes utvalget av skjemaer som er inkludert, men også rapporteringspraksis ved fengselet for perioden 2007-2010.

De 13 skjemaene som inneholder informasjon om hendelsen er inkludert, og vi forutsetter at disse er fylt ut av den tilsatte som har vært utsatt for hendelsen og at informasjonen i skjemaene er riktige i forhold til premissene for selvrapporing. Det skal også poengteres at på spørsmål om flere tilsatte er utsatt for hendelsen, svarer respondentene *ja* i ti skjemaer, *nei* i tre.

Uklar registreringspraksis og innspill fra leder

Vi bygger på 13 skjemaer fra Ullersmo fengsel i 2010. 70 skjemaer har vi måttet forkaste fordi de ikke er fylt ut av den tilsatte som er utsatt for hendelsen eller inneholder informasjon om hendelsen. Vi antar også at de av de 70 som ikke har fylt ut selvrapporingsskjemaet, ikke har sett det hensiktsmessig å fylle ut skjemaet fordi de oppfatter hendelsen de har vært utsatt for som for bagatellmessig. Og motsatt: Vi antar også at de ville vise kollektivt ansvar å fylle ut skjemaene hvis de anså det som en kollektiv viktig informasjon for å bedre arbeidsmiljøbetingelsene for betjentgruppene i Norge. Dette mener vi er en antakelse som er adekvat de tiltakene som ble gjort i anstalten i 2005-2006 da tjenestemannskorpset betonte at volden i anstalten var økende og at det var betydelige mørketall. Det ble i 2006 registrert en økning, men som senere minsket i antall. Om dette skyldes at fengslet satte inn massive skolerings- og undervisningstiltak for å forebygge mot vold (informasjoner fått av verneombud Roar Brenne), så var det i så fall en vellykket organisering. De informasjonene som vi har fått,

viser aktiv vilje til innsatser med undervisningstimer for alle tjenestemenn for å ivareta og utvikle egen rolle, men også for at mellomlederne skulle skoleres i å fylle ut skjemaer bedre. Det ble også undervist i *arbeidsmiljøloven*, håndboka *Håndtering av volds- og trusselhendelser i kriminalomsorgen* og *Handlingsplan mot vold og trusler mot ansatte i kriminalomsorgen*. Skjemaer fra NAV og Statens pensjonskasse ble også gjort kjent. Med andre ord arbeidet fengslet mer systematisk enn de fleste med skolering, motivering og holdningsskapende arbeid. Det er da dette framstøtet som vi som forskere rent logisk kan oppfattes som at det forebyggende arbeidet mot vold i fengslet har ført til færre voldshendelser, og at de hendelsene som er sendt KSF, og som ikke er selvrapporterte, men fylt ut av verneombud (del 1), kan være en indikasjon på at tilsatte selv ikke har ansett hendelsen alvorlig nok til å bli rapportert på et selvstendig, fritt og individuelt grunnlag.

Verneombudet R. Brenne har også gjennom samtaler med oss vist til konstruktive løsninger og tiltak for å få en fullgod, støttende og hjelpende oppfølging etter en voldshendelse. Tilbakemeldingen er også, som vi har registrert i de fleste fengslene - at enkelte tilsatte utsettes for mer vold enn andre, og at enkelte fanger står for mye av volden. Men om kompetansegivende tiltak er én form for innsats, er strukturelle forklaringer på volden også særdeles viktig å få avdekket. Disse skal vi imidlertid samle og diskutere under punkt 4.2. fordi de har mye til felles med de andre fengslenes erfaringer.

Ullersmos direktør, Tom A. Enger, har i en oppsummerende samtale med oss poengtert at han vil gjennomføre andre praktiske tilrettelegginger og kvalitetssikringssystemer ved skjemaregistreringen og i *det interne* rapportsystemet. Dette er et lærestykke på en leders handlekraft for å gjøre innrapporteringssystemet best mulig, og han ønsker også et best mulig samarbeid med KRUS. Enger har i et brev^[1] til oss også presisert sine refleksjoner, samtidig som han poengterer hvor viktig forskningssystematikken i dette arbeidet har vært og er for fengslet. Vi har fått lov av ham til å referere og sitere fra det.

Han åpner brevet ved å poengtere følgende:

“Innledningsvis må det berømmes at det er satt av tid og resurser på KRUS for å gjennomgå innrapporterte volds- og trusselsituasjoner i Ullersmo fengsel. Sammenstillingen av data vil kunne supplere fengselsledelsen med et utmerket verktøy for

Email fra Enger til Hammerlin den 27.6.2011, kl. 0948

å kartlegge volds- og trusselsituasjonen i fengselsenheten, analysere utviklingstrender og forhåpentligvis medvirke til at tiltak blir iverksatt for å avhjelpe eller forebygge negative hendelser.”

Enger betoner at han er svært bekymret og frustrert over hvordan innrapporteringen har funnet sted i fengselsenheten

“[...] hvilket bl.a. viser seg ved at det ikke er overensstemmelse mellom de tall som innrapporteres fra fengselet og de som innrapporteres fra den enkelte tilsatte. Det er spesielt urovekkende å registrere at virksomheten i årene 2008-2010 har innrapportert et relativt høyt antall volds og trusselsituasjoner, som ikke synes være fulgt opp i særlig grad ved egenrapportering fra den / de involverte tilsatte.”

Enger slår også fast at det er frustrerende ikke å ha full oversikt over hvilke trusler det er snakk om, da det interne innrapporteringssystemet ikke redegjør nærmere for det. Egenrapporteringen, sier han videre, ville tydeliggjøre hva det hele dreier seg om.

I forbindelse med det foreliggende materialet fra 2008-2010 viser det seg at enkelte av disse volds- og trusselsituasjonene i realiteten var én hendelse der flere tilsatte var involvert. Enger betoner at plasseringen av

“ [...] én spesielt krevende innsatt i fengselsenheten, vil således kunne påvirke hele årets tallmateriale i betydelig grad. Eksempelvis kan en ikke utelukke at den relativt tydelige økningen i antall hendelser som er registrert i mai - juni 2010, vil måtte tilskrives at fengselet i dette tidsrommet hadde én særlig utfordrende innsatt, som alene stod for majoriteten av hendelsene, og ikke nødvendigvis at dette tidsrommet forelå omstendigheter som resulterte i en generell økning av volds- og trusselsituasjoner i fengselsenheten. Det kan i denne forbindelse vises til diagrammet som viser gjerningspersonens alder for hendelsene i 2010, der de markante toppene indikerer at det i realiteten er 3-4 personer som står for flertallet av de innrapporterte hendelsene. “

Han diskuterer også omfanget av økning i hendelsene og betoner at hvis det er snakk om alvorlige volds- og trusselsituasjoner er det påkrevd at det settes i verk tiltak etter en nærmere

analyse av situasjonen. Men han er imidlertid usikker på alvorlighetsgraden i disse hendelsene når det ikke foreligger egenrapportering for disse.

Enger understreker også at de innrapporterte skjemaene viser en markant overvekt av psykisk og verbal vold, og skriver at det hadde vært svært interessant å vite noe mer om hva slags karakter denne volden har – med andre ord hvordan den arter seg i de enkelte tilfeller. Meget presist stiller han også spørsmål om hva som er definert som ‘psykisk’ og poengterer:

“Uten nærmere kjennskap til dette, legger jeg uansett til grunn at det dreier seg om alt fra bruk av nedsettende uttrykk og sjikane til rene trusler om vold og / eller andre represalier.”

Han betoner at han legger til “grunn at tallmaterialet viser en oversikt over vold og trusler av varierende alvorlighet, likevel uten å indikere at verbal vold o.a. på noen måte anses som bagatellmessig.”

Enger viser dessuten til at elleve tjenestemenn i 2010 hadde rapportert inn å bli utsatt for fysisk vold, og at dette er et tall som synes å samsvare med tidligere år. Han antar også at egenrapportering nok forekommer oftest når det er snakk om å bli utsatt for legemsvold og viser til en svært viktig nyansering i sin analyse når han påpeker at det sitter lenger inne for en tilsatt å innrapportere nedsettende kommentarer, utbrudd og uttalelse fra fanger og da særlig hvis disse utbruddene oppfattes som “upersonlige og fremsatt i sinne eller frustrasjon”. Det er jo “ [...] (dessverre?) slik at tilsatte i kriminalomsorgen opparbeider seg en viss resistens i.f.t. slike utsagn, og at de ikke tas på alvor før de oppfattes som personlige.” Han stiller derfor spørsmål om alle slike utsagn bør innrapporteres fra fengselets side, “når dette mest sannsynlig ikke vil bli egenrapportert, og dermed medføre store avvik mellom innrapporterte hendelser og egenrapporterte hendelser”. Enger bekrefter her med rette kjernen av det som er forskernes hensikt med det selvrapporterte registreringssystemet: Den enkelte må selv oppleve den voldelige karakteren i hendelsen og handlingene som han/hun utsettes for, og den må oppleves som rettet mot den enkelte som person. Det er ikke tvil om at mange sliter med ettervirkning av denne type og nærer dyp uro og angst i lang tid for den verbale og nonverbale volden som de er møtt med. Men man må, som også har vært forskernes utgangspunkt, skille mellom trusler som er voldelige og trusler som ikke oppleves slik. For forskerne er det også viktig å poengtere at trusler inngår i

enhver voldsform enten på en direkte eller indirekte måte og da som språkhandling eller i voldshandlingens egenform som i seg selv er truende (legemsvold er truende når den skjer; det samme er de andre voldsformene).

Enger avslutter sitt innspill til oss på følgende måte:

“Økningen er i overensstemmelse med hva som registreres i samfunnet ellers, der respekten for myndighetspersoner er synkende og terskelen for bruk av vold og trusler av alle kategorier er mindre, spesielt hos personer med utenlandsk bakgrunn / tilknytning. Ullersmo fengsel har i skrivende stund ca. 60 % utenlandske innsatte.”

Et neste skritt i analysen er å vurdere om en del av påstandene presentert innledningsvis holder stikk. Det vil vi gjøre under 4.4 som en samlet kommentar.

4.4 ANALYSERTE OG VURDERTE PROBLEMOMRÅDER MED FORSKERNES FORELØPIGE SAMMENFATTENDE KOMMENTARER

Vi vil i dette kapitlet vurdere det voldsbildet og den voldsproblematikken som er presentert i massemediene. Vi vil ta utgangspunkt i de påstandene som er kommet fram. Det er logisk å følge den punktvis framstillingen som er systematisert i underkapitlet i innledningen til 4.3.

Ut fra et forskningsperspektiv vil det være hensiktsmessig å studere problematikken og konsekvensene på ulike nivåer: Departementalt nivå, regionalt nivå, institusjonsnivå, avdelingsnivå, gruppe- og individnivå. Ikke minst er en studie av forholdet mellom disse nivåene særs viktig. Dernest er den enkelte institusjonens forhold til omverdenen av betydning. Kort og godt: Institusjonen virker i og gjennom de ytre betingelsene og påvirkningene; de ytre forholdene påvirkes også av de institusjonelle forholdene og utspillene. Dette forutsetter særegne sosiologiske studier av institusjonene som vi ikke har hatt muligheter til å gjøre i løpet av den korte tidsfristen vi fikk til del 4. Men det vil nå være behov for slike studier i tida framover – også som en fortsettelse av tidligere forskningsarbeider, blant annet *Før og nå* (Hammerlin og Mathiassen, 2006)

Av tidsmessige årsaker er en slik studie metodisk og epistemologisk (særlig sosiologisk) sett krevende, følgelig er det ikke mulig å gjøre i denne studien. Men når det er sagt, må vi presisere behovet for at slike institusjonsstudier gjennomføres og at forskningsavdelingen må foreta slike strukturstudier.

Spesielt relevant for dette arbeidet er *Før og nå* som er en studie av utviklingen i seks fengsler med basis i å vurdere de føringene som var gitt gjennom den nye Straffegjennomføringsloven, virksomhetsplaner, stortingsmeldinger osv. sett i lys av den konkrete utviklingen som kom til uttrykk på praksisfeltet. Flere av utviklingstrekkene som ble presentert i *Før og nå* synes å ha blitt forsterket i senere tid. I flere arbeider har Hammerlin (1994, 2004, 2008) også studert motsetningsforholdet som avspeiles mellom straffeideologien, rehabiliterings- og omsorgsideologien og de føringene som tydeliggjøres gjennom økonomisk rasjonalitet og nye lederskapsideologiske prinsipper som har preget praksisfeltet og etaten fra 1990-tallet. Flere av innspillene i samtaler og medieoppslag har jo nettopp institusjons- og

strukturendringer på ulike nivåer som presisert problem, følgelig bør forskergruppa ved KRUS kunne følge opp med flere aktualiserte institusjonsanalyser av de fengslene der endringene sies å ha vært størst.

Men hva med påstandene som er kommet fra i det siste? Strengt logisk sett må vi forholde oss til dem ut fra fire posisjoner: For det første ut fra dikotomien a) De gir en riktig beskrivelse av utviklingen eller b) de gir en feilaktig beskrivelse.

Det finnes imidlertid også to andre tilganger som er av betydning, og som bryter den rigide dikotomiske framstillingen: c) Beskrivelsene gir en *delframstilling* som er plausibel, og/eller d) framstillingen åpner for *visse problemstillende ansatser* til ytterligere studier.

4.4.1 VOLDSUTVIKLINGEN – HVILKEN RETNING OG HVILKEN FORM?

Vi må presisere at våre innspill i dette kapitlet er ansatser. Det første spørsmålet som kan stilles er: Hvorfor foreløpige ansatser? Grunnen er enkel i den forstand at en del av påstandene krever ytterligere forskningsmessig oppfølging. Det gjelder særlig påstandene om strukturendringer, konsekvensene av fangebefolkningens sammensetning, gruppedannelser i fangebefolkningen, kommunikasjons- og relasjonskonflikter og ressursdisposisjoner. Disse bør gjennomføres ut fra institusjonssosiologiske tilnærminger, teorier og metoder. Her har internforskerne i kommende år et viktig oppfølgende forskningsprosjekt.

Derneft: Den planlagte forskningsstrategien som vi har arbeidet ut fra må gjennomføres. For å få et fullstendig bilde av volden i norske fengsler, må fangenes situasjon studeres, og det betyr også at maktanvendelse og vold mot fanger må avdekkes. Dette er en viktig del i vår forskningsstrategi som skal følges opp. I tillegg utsettes tilsatte også for vold (sosial vold i form av utstøting, mobbing, trakasseringer osv.) av andre tilsatte. Som før poengtert må en slik kollega- og arbeidslivsundersøkelse. En arbeidsmiljøundersøkelse må sikre at man følger opp og samordner de presiserte forskningsbehovene som er utviklet i våre voldsstudier.

Vi vil i dette kapitlet ta for oss ulike sider ved påstandene som er kommet om voldsforholdene i fengslene. Aller først er det imidlertid hensiktsmessig å presisere at voldsbildet og voldshendelsesopplevelsene som presenteres har forskjellige meninger og betydninger:

For det første har framstillingen en politisk og symbolsk funksjon. Det bildet som gis kan oppfattes slik at fengsels-Norge på institusjonsnivå er inne i en periode med sterk voldsøkning med grovere vold. Framstillingen som presenteres i mediene og offentligheten har derfor et politisk innhold og politisk retning med et betydningsinnhold som utfordrer den politiske og faglige ledelsen til innsatser for å sikre arbeids- og soningsmiljø. Dette markeres også ved det definerte ansvarsforholdet mellom arbeidsgiver og arbeidstaker. Men innspillene omfatter også en kritikk i forhold til nåværende kriminalomsorgsfaglige ideologi og St.melding nr. 37' s ideologiske og faglige innhold: Det synes derfor som om utviklingen har forsterket motsetningsforholdet mellom idealer og realiteter, og at utviklingen som pågår rammer idealene. Voldsproblematikken slik den er framstilt får dermed en kritisk symbolsk funksjon og en kriminalomsorgsfaglig appell. Voldsutviklingen knyttes til blant annet faktorer som tvinger fram behovet for mer ressurser, og det vises til at nettopp besparinger, bemanningsproblematikk, strukturendringer, endringer i fangebefolkningens sammensetning og mangel på ressurser til ulike tiltak for fangebefolkningen indirekte og direkte må forstås i forhold til voldsutviklingen.

For fagorganisasjonene blir kampen for bedre arbeidsmiljø grunnleggende, samtidig som organisasjonene vil sikre tilsattes liv og helse. Dette gjelder selvsagt også for SAK, KSF og de lokale regionale og administrasjonene. Likevel utfoldes meningsbrytninger og konflikter basert på praksisfeltets virksomhetsbetingelser sett i lys av lovverk, strukturendringer, nye arbeidsoppgaver og ressurstilganger. At disse grunnleggende virksomhetsbetingelsene også henledes til konflikter mellom fanger og tilsatte, er logisk og reelt. Disse vitale spørsmålene ble diskutert på Sundvollen-konferansen i 17.3. 2011. Ekspedisjonssjef M. Vollan poengterte i sitt innlegg på en god måte de strukturendringene og de kompetansebehovene som avdekkes. Ikke minst gjelder dette vanskeligstilte fanger og fanger med en annen kulturbakgrunn, men også den belastningen som fengslene sliter med - nemlig høy beleggspersent. Hun sa også følgende:

“Jeg tenker at høy kapasitetsutnyttelse, økt varetektsbruk og høy andel utlendinger i fengslene medfører økt risiko for vold. Derfor må vi jobbe på alle fronter med tiltak for å motvirke dette og senke presset på Kriminalomsorgen. Vi forutså ikke den eksplosjonsartede økningen i

varetektsbruk og det endrede kriminalitetsbildet som vi har fått.” (Kriminalpolitisk konferanse, Sundvolden 2011, s. 21)

Dermed følger også ledelsen opp de innspillene som trekker inn struktur- og virksomhetsbetingelser, men også forholdet mellom idealer, kompetansekrav og ressurser.

For det andre har framstillingen en juridisk side. De juridiske spørsmålene skal selvsagt sikre sonings- og arbeidsmiljø, men er også grunnleggende føringer for kriminalomsorgens og straffegjennomføringens innhold og form. Arbeidsgiveransvaret poengteres ofte. Både tidligere og nå er det blitt utviklet håndbøker og handlingsplaner som tar for seg prinsipper og rettigheter i det forebyggende voldsarbeidet, men også i forhold til oppfølgende tiltak etter en voldshendelse. Den enkelte tilsattes og innsattes rettssikkerhet må være i søkelyset og sikres.

For det tredje har den kritiske framstillingen en kriminalomsorgsfaglig funksjon. Det synes som man er inne i en utvikling der besparinger og en økonomisk logikk preger kriminalomsorgens virksomhet. Her er et kjerneproblem som best kan betegnes ved det som sosiologien presiserer som motsetninger mellom idealer og realiteter. I arbeidet *Før og nå* så vi tendenser til at en slik konflikt var under emning i noen av de fengslene som vi undersøkte – og da kombinert med strukturendringer. Dette påvirket praksisfeltet – dets sonings- og arbeidsmiljø. Nettopp strukturendringer er, som det er påpekt over, blitt framhevet som én viktig delfaktor som kan ha påvirket den voldsutviklingen som beskrives. Det kreves imidlertid flere institusjonssosiologiske analyser for å kunne vurdere utviklingen. For tida er etaten preget av institusjonelle strukturendringer som det ikke gjøres sosiologiske konsekvensanalyser av. En slik utvikling strider mot idealet om en forskningsbasert kunnskap, men den står også i et motsetningsforhold til kvalitetssikringsprinsippet om faglige innsatser og “målbare konsekvenser” av dem. Praksisfeltets aktører merker strukturendringer, økonomiske innstramminger og besparinger i hverdagsvirksomheten; det gjør også fanger i forhold til soningssituasjonen. Også betjentrollens funksjoner utfordres negativt. Det hevdes i enkelte fengsler. Disse erfaringene må avdekkes og systematiseres. Det ble gjort i *Før og nå*, og det må gjøres igjen i nær framtid. Utviklingen som er i gang må ikke skje uten grundige studier av det som pågår.

Stortingsmelding nr. 37 2007/2008 har presisert mange svært viktige prinsipper som skal sikre god straffegjennomføring og en kvalitativ god kriminalomsorgsvirksomhet. Spørsmålet er om det nå vokser fram et skarpere motsetningsforhold mellom straffeideologien, rehabiliterings-, habiliterings- og omsorgsideologien og de økonomisk-ideologiske føringsprinsippene (Hammerlin 2004, 2008; Hammerlin og Mathiassen 2006) som igjen vil påvirke hverdagspraksisen i fengslene på en slik måte at den også får ugunstige virkninger på voldsproblematikken. Signalene fra praksisfeltet må tas alvorlig, men de må også studeres grundig. Det aktualiserer en oppfølgende forskning og bør bli en viktig arbeidsoppgave for KRUS-forskerne innenfor kommende forskningsplaner.

På Sundvolden-seminaret i mars 2011 ble kompetansebehov og kompetanseløftet diskutert. Eksepedisjonssjef M. Vollan presenterte forskjellige krav til nåtidas og den framtidige kriminalomsorgsarbeideren, og trakk særlig fram følgende⁶³:

- *Generell kriminalomsorgskompetanse – det er dette som fremdeles skal ligge som grunnlaget.*
- *Vår felles kjernekompetanse. Som sagt, denne er god, og jobben vår blir å sørge for at denne til enhver tid er oppdatert.*
- *Spesiell kriminalomsorgskompetanse – programmer, kartlegging, risikovurdering, konfliktløsning, sikkerhet osv. Med krav til økt bruk av alternative straffemåter, og med økt krav til aktivitet for de innsatte, blir denne ikke mindre viktig med årene.*
- *Sosialfaglig kompetanse – er også del av vår kjernekompetanse i likhet med kriminalomsorgskompetansen.*
- *Saksbehandlingskompetanse – kompetanse om forvaltningsområdene. At vi er gode på de vedtakene vi skal treffe. Det er også veldig viktig.*
- *Samarbeidskompetanse – hvordan samarbeider vi for og nå felles mål? Dette er et kompetanseområde som gjør seg stadig mer gjeldende i hele samfunnet på grunn av kompleksiteten i struktur og innhold. Da vil jeg si at vi som ledere har en stor mulighet. Hvordan klarer vi å legge til rette for samarbeide? Jeg tror også det handler om holdninger – i hvor stor grad ser vi det som en berikelse og som en mulighet, det å samarbeide med andre? Hvilke gevinster ser vi det ligger i det, eller synes vi bare det er noe ræf?*
- *Mangfoldskompetanse – har jeg allerede vært inne på. Den tror jeg bare blir viktigere og viktigere.*

⁶³ Kriminalpolitisk konferanse, Sundvolden 2011.

- *Jeg har stor tro på kunnskapsdeling. Utfordringa vår blir å få det til.*

Det er ikke små krav som stilles til oss. Når vi samtidig kjenner til det høye tempoet og pressetsom høyt belegg medfører, så kan vi godt begynne å uroe oss. Jeg har ikke noe problem med å slutte meg til det bildet forrige innleder ga. Vi har fulle hus, vi har høyt tempo og høyt press. Forrige innleder var inne på at det er en politisk bevissthet rundt dette, og at dette ikke er et ønsket politisk mål. Det er fremdeles en målsetting om at belegget skal være på 90 prosent. La det bare være helt klart, det slutter jeg meg fullt ut til.”

(Kriminalpolitisk konferanse, Sundvolden 2011, s. 18-19)

Uten tvil berører ekspedisjonssjefen vesentlige kompetansebehov og kompetansekrav som også får følger for det forebyggende volds- og konfliktarbeidet i etaten.

Det blir dessuten viktig å poengtere den kunnskaps- og erfaringskapitalen som finnes på gruppe og individnivå i etaten og på praksisfeltet. Viktig er det også å nyttiggjøre den store mengden av produserte forskningsrapporter, må brukes på en mer konstruktiv og systematisk måte. Etaten har i alt for stor grad vært preget av historieløshet og historiedøvhets (Hammerlin, 2011)

Det må slås fast at det er vanskelig å sitte i fengsel; men det er vanskelig å jobbe i fengsel; det er også vanskelig å jobbe med folk som er fengslet. Kompetansebehovene er én side av viktige virksomhetskravene, men nødvendige ressurser til en kvalitativ god kriminalomsorg og gode sonings- og arbeidsbetingelser, er et annet sosiomaterielt fundament.

For det fjerde har framstillingen og innspillene en etisk funksjon. Mennesker skades ved vold; mange får store belastninger og sliter både i arbeidssituasjon og fritid. Våre voldsundersøkelser er bekreftet dette. Derfor er det en klar etisk forpliktelse å følge opp med omsorgs – og hjelpeinnsatser når mennesker utsettes for vold. Like viktig er de etiske forpliktelsene som er knyttet til det forebyggende voldsarbeidet – å forhindre vold. Et forebyggende voldsarbeid er mangfoldig og omfatter hverdagsvirksomheten – dvs. arbeids-, fengslings- og soningsmiljøets ulike kvalitative sider, aktiviteter og virksomhetsarter, men det

omfatter også konkrete tiltak knyttet til nødvendige ressursdisponeringer for å forebygge voldshendelser.

Den kunnskapen vi nå har klart å tilegne oss gjennom mange års studier må brukes konkret, men den er ikke statisk – nye begrensninger og muligheter i det faglige arbeidet utvikles hele tida. Følgelig er den faglige og forskningsmessige årvåkenheten viktig. To forskningsprosjekter gjenstår i vår forskningsstrategi om vold: Den ene omfatter vold og maktbruk mot fanger; den andre vold og maktbruk mellom betjenter. Begge er knyttet til de fagetiske opp etiske forpliktelsene som innebærer oppfølgende studier. Et fullstendig voldsbilde av etaten får vi ikke før disse prosjektene er gjennomført. Mange voldshendelser vokser fram under strukturelle betingelser, kontekster og under relasjonelle forhold der både tilsatte og fanger blir 'ofre'.

For å gjenta et kjernepoeng: Volden har mange former. Det har vært en tendens til at enkelte voldsformer oppfattes å være mer belastende enn andre. Fokus på legemsvolden er et slikt eksempel. Volden har mange former. Det har vært en tendens til at enkelte voldsformer oppfattes å være mer belastende enn andre. Fokus på legemsvolden er et slikt eksempel. Disse hendelsene og voldsformene krever atskillig bedre og adekvat oppfølging. Her er det klare institusjonelle, avdelingsmessige, gruppemessige og individuelle etiske og faglige forpliktelser.

Men hva med påstandene om at volden har økt og blitt råere?

Tar vi utgangspunkt i påstandene som er presentert innledningsvis i del 4 – og da relatert til de undersøkelsene vi har foretatt, kan vi framføre følgende:

Påstand 1: Volden, og særlig legemsvolden har økt og volden er blitt råere

De absolutte og relative tallene viser at volden samlet sett (for alle voldsformene og hendelsene) har økt fra 2008 til 2010, men det er viktig å understreke at det er særlig i noen fengsler at den har økt – og at økningen synes særlig å være intensiv i enkelte perioder. Disse særegne endringer slår ut for hele året når totalmengden av vold telles opp. I og med at de absolutte tallene for hvert fengsel og hver avdeling kan være små, vil noen hendelser med mange

involverte slå kraftig ut på statistikken. Dernest: Voldsbildet er med andre ord variert i den forstand at for noen fengsler slår det ut, andre ikke.

Økningen har særlig kommet i fengsler med høyere sikkerhetsnivå og fengsler som måtte endre strukturfundamentet også til mer varetekt. Disse endringene har ført til større uforutsigbarhet i det voldsforebyggende arbeidet.

Man skal også merke seg at økningen av voldsbruk har økt for alle voldsformer. Massemediene har markert den fysiske volden som sterkt økende og råere. En slik ensidig tilnærming utelukker dermed andre belastende voldsformer som våre studier har vist kan være svært plagsomme: Verbal vold, nonverbal vold, sosial vold og psykisk vold.

Om volden var råere og mer brutal i 2009 og 2010 kan diskuteres. Spørsmålet er hva man sammenlikner med. Det har alltid vært brutale overgrep i en eller annen voldsform, og selv om man ved eksempler kan finne rå og grov voldsbruk kan man ikke generere på en måte som slår fast at volden generelt sett er blitt det. At det er oppstått konflikter og motsetninger som har nye vesenstrekk, ikke minst på et fremmedgjørende kulturelt grunnlag og med nye innsattegrupper, betyr ikke dette allment sett at man konkluderer med at det er utenlandske fanger som står for den mest brutale volden. Vi ser også at enkelte fanger, eller små grupper av fanger, står for en betydelig mengde av voldsutfoldelsen og konfliktene i enkelte fengsler.

Å kvantifisere problemet på en måte der man bare er opptatt av mengdens størrelse og økning, er en svært farlig måte forholde seg til voldsproblematikken på. Spørsmålet er: Når er mye, mye – når er lite, lite? Det er også av stor betydning å poengtere at fem hendelser kan ha en svært alvorlig karakter, mens 25 oppleves mindre alvorlig. Her ser man kvantifiseringens grunnleggende problem: Tallmaterialet abstraherer og generer på en måte der kvaliteter mister identitet. Hvis vi for eksempel tenker oss at i et fengsel øker antall hendelser fra fem til tretti, for neste år å bli redusert til seks. De fleste vil vel si at dette kvantitativt sett er blitt en forbedring, men hva hvis disse seks er av en særlig alvorlig, belastende eller kvestende karakter i motsetning til de tretti som var registrert?

Vår voldsundersøkelser har gitt betydelige kunnskaper om å forstå voldsproblematikken i dens kompleksitet og at den ikke må forenkles verken i forhold til hendelser eller ettervirkninger. Våre studier på individnivå har til gangs bekreftet problemet med slike overforenklinger.

Påstand 2: Besparinger, prioritert økonomistyring og omdisponeringer påvirker sonings- og arbeidsforhold negativt

Påstanden synes plausibel, men må følges opp ved konkrete institusjonsanalyser på et sosiologisk grunnlag. Det er ikke tvil om at de nevnte faktorene får indirekte og direkte konsekvenser for fengselshverdagens og praksisfeltets virksomhetsbetingelser - og dermed på fengslings-, sonings- og arbeidsmiljøet. Men i hvilken grad og på hvilken måte påvirkningen skjer, må studeres konkret før man med sikkerhet kan slå fast sammenhengens form og innhold. Også her vil de lokale institusjonsbetingelsene ha stor betydning.

Påstand 3: Strukturelle endringer påvirker sonings- og arbeidsforhold negativt

Også strukturendringene synes plausible som faktorer som har ført til problemer på praksisfeltet og i forhold til arbeids- og fengslingsforhold.. Dette poengteres også av ledere i kriminalomsorgen. Det hevdes at særlig beleggspresstet og økt bruk av varetekt har påvirket hverdagsbetingelsen og betjentenes arbeidsmåter. Dette ble også registrert i *Før og nå* (Hammerlin og Mathiassen, 2006), men også i våre tidligere voldsrapporter. Men som for de økonomiske forholdene, må strukturendringer undersøkes konkret i de enkelte institusjonene og da ut fra en sosiologisk metodikk og teoretisk referanseramme. Vi vet for øyeblikket lite om hvilke strukturendringer som påvirker volden i det enkelte fengsel, skjønt vi har analysert oss fram til noen sannsynlige faktorer gjennom våre studier. Sosiologisk sett vet vi at endringer av strukturer fører til endring av virksomheter, som igjen blir strukturende. Dette påvirker både virksomhetene og bevisstheten både kollektivt og individuelt og må derfor tas svært alvorlig.

At det nå er kommet et konsept om strukturendringer i etaten (jf. *Kapasitetsplanen*)⁶⁴, må studeres nøye også ut fra en sosiologisk, sosialpsykologisk og psykologisk tilnærming. Det er ikke gjort – følgelig har man i utgangspunktet ikke fulgt opp en nødvendig forskningsbasert tilnærming som ideal.

Påstand 4: Fangepopulasjonens sammensetning er endret

Det hevdes at fangegruppas sammensetning og fengslingsform har betydning. Det er argumenter vi kjenner fra tidligere – faktisk fra 1980-tallet. At enkelte fanger og fangegrupper også står for en røffere og mer brutal linje overfor medfanger og tilsatte, må selvsagt tas alvorlig. Men slike forklaringer er ikke nye – også de kjenner man fra langt tilbake i tid. Man ser også fra tid til annen innspill som markerer slike påstander, men igjen vil det være nødvendig med konkrete analyser av slike forhold. Vi kjenner òg igjen presentasjonen av våpen som er funnet i anstalter. Det må slås fast at alle disse sidene ved voldspromblematikken må tas alvorlig og følges opp – det stilles etiske og faglige krav til det. At også fangesammensetningen påvirkes av utviklingen der nye grupper kommer inn. Slik sett forsterkes usikkerheten og utryggheten fordi ressurser og kompetanse heller ikke er tilpasset utviklingen. Det er flere voldshendelser som vi har studert i 2009 og 2010 som skaper – som tidligere episoder – betydelig bekymring. Men de må ikke bare reduseres til visse legemsvoldsovergrep; de representeres i høyeste grad også ved andre voldshendelse roq voldsformer. Legemsvoldshendelsene får ofte en god oppfølging; det gjør ikke de andre voldsformene i den grad.

⁶⁴ Yngve Hammerlin og Berit Johnsen framførte en skarp kritikk av Kapasitetsplanen i KFF i 2011.
Side | 258

4.4.2 AVSLUTTENDE KOMMENTARER

Vi vil i neste kapittel presentere én side ved voldsproblematikken som har fått en ny kvalitet – nemlig terrorproblematikken. Spørsmålet er i hvilken grad det kan være aktuelt for kriminalomsorgen. Dette kapitlet er skrevet av forskerkollega, Franck Orban.

Noen innledende kommentarer til del 5

Den 22. 7. 2011 ble Regjeringskvartalet og Utøya utsatt for et grusomt terroranslag. Justisdepartementet og Kriminalomsorgsavdelingen ble også hardt rammet. Vi hadde før anslaget levert inn denne voldsrapportens førsteutgave til Kriminalomsorgsavdelingen, datert den 4.7. 2011. Allerede da tok vi opp problemet med fengslede terrorister (i del V). Det var vår forskerkollega Franck Orban som hadde ansvaret for å skrive om dette temaet. Orban er en ledende spesialist på emnet og er for tida opptatt med et svært viktig forskningsarbeid med tittelen *Om radikaliserings i fengsel og utfordringer knyttet til fengslede som blir dømt for terrorisme*. Da den første utgaven av denne voldsrapporten ble sendt til KSF den 4.7. 2011, hadde hans presentasjon en annen tittel - *Fengselsradikalisering i Norge: Et nytt paradigme?* Den hadde også et noe annet innhold sammenliknet med det som presenteres i denne korrigerede rapporten. Terroranslaget mot Regjeringskvartalet og Utøya hadde aktualisert en presisering og en noe annen tilnærming enn det som først ble gjort, og Orban har selv tatt et initiativ til å skrive denne delen noe om. Terroranslaget den 22.7. 2011 er begrunnelsen: Blant mange hadde også kolleger i Justisdepartementet blitt drept og skadet; det samme har også mange andre. I fengslet sitter den som har utøvd de brutale og groteske voldshandlingene. Dette er òg en realitet som har gitt en særegen aktualitet for en redigering av kapitlet i forhold til andre vanskelige fengselsfaglige oppgaver.

Problemstillingen knyttet til radikaliserings og terrorisme i fengsel er imidlertid ikke ny⁶⁵. Den ble diskutert på 1970-tallet og relatert til sikkerhetsproblematikken i fengslene (i Sverige satt

⁶⁵ Hammerlin, Y. (200()) *Om fangebehandling, fange- og menneskesyn i norsk kriminalomsorg i anstalt 1970-2007*. Oslo: Det juridiske fakultet. Universitetet i Oslo 2008. Flere steder i denne dr.philosavhandlingen blir terrortrusselen/terrordiskusjonen tatt opp i forbindelse med fengselsvesenet og fangebehandling

også medlemmer av Baader-Meinhof-gruppa i fengsel på tidlig 1980-tallet); terrortrusselen har også vært aktualisert både på 1980- og 1990-tallet, men særlig på 2000-tallet. Internforskerne antydte også problemet ved et internordisk internforskningsoppdrag som vi fikk av de nordiske ekspedisjonssjefene på slutten av 1980-tallet. Oppgaven var å gi noen ansatser om kriminalitetsutviklingen mot 2000-tallet, samt komme med en framskrivning om fangepopulasjonen ved tusenårsskiftet. Da ble økningen av terrorisme anslått som en mulighet, sammen med et økt innslag av politiske ekstremister i fangebefolkningen.

Merke seg skal en også at både Orban, filosof J. Hammerlin og forsker Tore Bjørgo i sine arbeider om terrorisme advart mot å være ensidig fokuserende bare på visse terrorgrupper; de har poengtert at terroranslag kunne komme fra helt andre grupper eller enkeltpersoner enn dem man politisk sett har vært definert som hovedtrusselen. De terroristiske massemyrderiene den 22.7. 2011 ble derfor en fatal og grusom påminnelse om det.

Vår voldsforskning har vært rettet mot en breiere tilnærming – derfor har det vært helt logisk å ha Orbans kapittel om terrorisme. Og ikke minst: Det er sentralt i kunnskapsformidlingen også om norsk fengselsvesen møte med et nå så aktuelt problem.

DEL 5: VOLDELIGE EKSTREMISTER OG TERRORISTER I FENGSEL: EN NY REALITET FOR NORGE⁶⁶

Skrevet av Franck Orban, Ph.D. KRUS

Kapitlet er tatt med den hensikten å se hva terrorisme kan bety for fengselsvesenet og kriminalomsorgen ellers. Kollega F. Orban har det hele ansvaret for artikkelen.

⁶⁶ Artikkelen er basert på en rapport til KRUS under arbeid. Takk til Yngve Hammerlin og Ragnar Kristoffersen for nyttige tilbakemeldinger.

For litt over et år siden offentliggjorde Regjeringen Norges første *handlingsplan for forebygging av voldelig ekstremisme og radikalisering*. Bakgrunnen for dokumentet, som ble offentliggjort i desember 2010, dvs. bare seks måneder etter pågripelsen av tre menn i og utenfor Norge i forbindelse med terrorplanlegging i Danmark og i Norge, var et trusselbilde som var blitt mer likt det man så i andre land som hadde lengre erfaring med håndtering av politisk eller religiøst motivert vold og terrorisme. Terrorplanleggingssaken i juli 2010, attentatsforsøket i Stockholm i desember 2010 og attentatene i Oslo og Utøya i juli 2011, samt tidligere hendelser, har gitt en endelig bekreftelse på at terrortrusselen er en ny virkelighet for Norden og for Norge.

Voldsproblematikken i fengsel, enten fra innsatte til ansatte, eller fra innsatte seg imellom, har så langt i liten grad vært relatert til ideologisk ekstremisme og terrorisme. Det skyldes bl.a. en situasjon hvor Norge har vært relativt skånet for voldelig ekstremisme og terrorisme, samtidig som norske fengsler ikke har hatt innsatte som var dømt for terror. Utviklingen internasjonalt, nye spenninger i det norske samfunn, samt endringer i fangepopulasjonen, gjør derimot en slik mulighet i dag mer sannsynlig. 8/7 (2010) og 22/7 (2011) vil uansett skape en helt ny situasjon for kriminalomsorgen hvor minst to personer er dømt for terrorplanlegging eller terrorhandling etter den nye terrorparagrafen, og vil sone sin dom i Norge. Statsministerens tale fra 25. juli 2011, som slo fast at det finnes et Norge før 22/7 og et etter 22/7, gjelder også for kriminalomsorgen når det kommer til fengsling av voldelige ekstremister og terrorister. Ideologisk motivert vold står nå på kriminalomsorgens dagsorden.

Dette kapitlet forsøker å belyse denne problemstillingen spesifisert til kriminalomsorgen. I første omgang vil jeg drøfte begrepene *radikal*, *radikalisering*, *voldelig radikaliserings* og *terrorisme* i forhold til hverandre for å forklare hvordan et indoktrineringsforløp (herved kalt *radikalisering*) kan ende opp i terrorisme. Deretter beskrives sentrale årsaker til radikaliseringsprosessen i samfunnet og hvordan den kan utspille seg i fengsel. Til slutt nevnes to strategier som kan brukes i kampen mot radikaliseringsprosessen i fengsler. Den ene, *kontraradikalisering*, vektlegger forebyggende tiltak som forhindrer radikaliseringsprosessen i fengsler og dens spredning, mens den andre, *avradikalisering*, sikter mot å få terrorister og voldelige ekstremister til å ta avstand fra ekstremistiske ideologier og fra bruk av vold. Artikkelen konkluderer med at radikaliseringsprosessen i fengsler så langt ikke kan sies å være et problem i norsk kriminalomsorg. Potensielle endringer i samfunnets sårbarhet for terrorisme, i antiterrorlovgivningen, i fangepopulasjonen og i kriminalpolitikken kan likevel gjøre denne utfordringen mer aktuell i framtiden.

MENINGSKRIGEN OM RADIKALISERINGSBEGREPET

Ordet *radikalisering* kommer opprinnelig fra *radix* og var brukt i antikken som botanisk uttrykk for å indikere at noe stammet fra rot eller var dypt begravd i jord (og ga for eksempel ordet *redikk* på norsk). *Radix* produserte etter hvert nye ord som *radikal* og *radikalisme*. I første omgang skiftet ordet mening fra å gjengi grunnleggende *fysiske* trekk hos ting eller individer til å beskrive mer abstrakte trekk knyttet til grunnleggende meninger og holdninger. På et senere tidspunkt ble *radikal* mer knyttet opp mot ideologier og samfunnssyn som ville gjennomføre gjennomgripende endringer i et etablert politisk system eller et samfunn. Ordet *radikal*, som i utgangspunktet kunne oppfattes som nøytralt, fikk en positivt og en negativt ladet betydning som følge av den franske revolusjonen. På den ene siden uttrykte *radikal* omfattende endringer i retning av *forbedring*, mens det på den andre siden ble tolket negativt av dem som fryktet at *ekstreme* holdninger og meninger skulle true den etablerte orden.

Derfor har spørsmålet om hvem som blir stemplet som *radikal* eller *ekstrem* alltid stått sentralt i forhold til hvilke sosiale og politiske normer som gjaldt der og da. Vi må ikke glemme at Moses, Muhammed, Jesus, Luther King, Gandhi, Mandela eller talskvinnen for kvinnefrigjøringen i USA, Gloria Steinem, på et eller annet tidspunkt, brøt med den etablerte orden og ble oppfattet som ekstremister på et vis.⁶⁷

Det pågår fortsatt en meningsstrid om *radikal* og *radikalisme* mellom en venstreside som forbinder begrepet *radikal* med framskritt (dvs. med kampen for mer rettferdighet og flere sosiale, økonomiske og politiske reformer - eller å erstatte noe dårlig eller ondt med noe godt), og en høyreside som i større grad vil assosiere *ekstrem* eller *radikal* med faren for politisk uro og svekkelsen av maktapparatet. *Moderat* og *radikal* vi da gjerne brukes som antonymer, der *radikal* oppfattes som noe negativt. Forskningen innenfor terrorisme, som har tatt begrepene *ekstremisme* og *radikalisme* i bruk de siste tiårene, og som har konstruert begrepet *radikalisering*, har også på sin måte forankret det negative aspektet knyttet til radikalbegrepet. *Radikal* og *ekstrem* brukes da ofte om hverandre for å beskrive avvik fra normalitet og terroristers atferd.

Radikalisering som begrep ble bare brukt i begrenset grad innenfor media og terrorforskningen på 1970-tallet i forbindelse med studien av voldelig ekstremisme fra venstre- og høyre-radikale grupper i Europa eller på 1970- og 80-tallet i forbindelse med studiene av palestinsk terrorisme. *Radikalisme*, *terrorisme* eller *ekstremisme* var da begreper som oftere ble tatt i bruk. *Radikalisering* ble derimot mer anvendt på 2000-tallet i terrorforskningen som et slags biprodukt av Bushs ”krig mot terror.” 9/11 i USA og attentatene i Madrid og London i 2004 og 2005 styrket likeså interessen for å forstå hvordan tilsynelatende normale individer, ofte fra middelklassen, med høy utdanning og tilsynelatende godt integrert i sitt samfunn, kunne utvikle seg til kaldblodige terrorister (med økt fokus på hjemmedyrkede voldelige ekstremister i Europa de siste årene).⁶⁸

⁶⁷ Gendarmerie royale du canada (2009): *Démistifier la radicalisation*, s. 1.

⁶⁸ Sedgwick, M. (2010): <The Concept of Radicalization as a Source of Confusion> I: *Terrorism and Political Violence*, nr. 22/2010, s. 480.

Det tette forholdet mellom Bush-perioden og interessen for radikaliseringsstudier ble også bekreftet ved at man nærmest systematisk fokuserte på én bestemt gruppe terrorister eller ekstremister, nemlig voldelige muslimer, mens ekstremister fra andre retninger (venstre- og høyresiden, dyrebeskyttelsesaktivister, antiabort forkjempere eller ikke-muslimske ultrareligiøse) ikke ble fokusert på i samme grad.⁶⁹ Radikaliseringsbegrepets utvikling vitner de siste årene om en semantisk dreining fra Bushs krigsretorikk om *War against terror* til Obamas mer subtile, men dog ikke mindre krigerske retorikk, om *Fight against radicalization*. Det andre uttrykket virker mer opptatt av å beseire terrorisme ”i hodet til voldelige ekstremister” med ord og tiltak fremfor gjennom krig og fysisk utslettelse av fienden.

RADIKALISERING, VOLDELIG RADIKALISERING OG TERRORISME

Radikaliseringsstudier, i likhet med terrorstudier, opererer med minst tre skiller. Det ene trekker en grense mellom en nasjonal dimensjon (britene bruker uttrykket *domestic extremism*) og en internasjonal dimensjon (*internasjonal terrorisme*). Videre skiller man ofte mellom en dimensjon som berører individer (psykologisk), og en kollektiv dimensjon som i større grad angår grupper (sosialt). Til slutt skiller man mellom radikaliserings typer som er motivert av ideologi, politikk eller religion, og som krever at man enten ser på det som er felles for disse typene, eller at man behandler dem som ulike. Begrepet *radikalisme* vil i den forstand uttrykke ulike former for støtte til dyptgripende endringer i et samfunn som aksepterer demokratiske verdier og som ikke truer rettsstatsformen. Derimot avspeiler *radikalisering* ideen om økt aksept for bruk av udemokratiske midler eller vold for å oppnå politiske eller ideologiske mål og vil innebære et potensial for at rettsstaten undergraves.

Radikalisering er en generell betegnelse som alltid innebærer en ideologisk dimensjon, men sier i seg selv ikke noe konkret om voldsbruk. Derfor har forskerne funnet det nødvendig å skille mellom ulike former for radikaliserings typer som virker utfordrende, men som ikke innebærer vold - *ikke-voldelig radikaliserings typer* (som i visse tilfeller er vanskelig å skille fra *radikalisme*) -, og

⁶⁹ Githens-Matzer, J. and Lambert, R. (2010): <Why conventional wisdom on radicalization fails: the persistence of a failed discourse>. I: *International Affairs*, vol. 4, nr. 86, s. 890.

former som legitimerer det som andre oppfatter som illegal bruk av vold.⁷⁰ Ovennevnte legitimering kan gjelde voldshandlinger med relativt begrenset ideologisk innhold (*lavideologiske*, som for eksempel gjennom hærværk eller hatkriminalitet), eller andre voldsformer av langt alvorligere grad og med et dominerende ideologisk budskap (*høyideologisk*, med terrorisme).

Terrorisme defineres her som et uttrykk for taktisk bruk av makt eller vold som bevisst er rettet mot ikke-stridende, og som har til hensikt å oppnå et politisk/ideologisk mål ved å skape en kollektiv frykttilstand.

Det er viktig å påpeke at overgangen fra ikke-voldelig radikaliseringsprosess til voldelig radikaliseringsprosess, og fra voldelig radikaliseringsprosess til terrorisme, verken er naturgitt eller irreversibel.⁷¹ Et radikaliseringsforløp vil bare i sjeldne tilfeller produsere terrorister, dvs. de som på et eller annet tidspunkt vil omforme en ekstrem ideologisk diskurs til ekstreme voldshandlinger som rammer ikke-stridende. Derfor bør man alltid skille mellom *diskurs*, *intensjon* og *handling* når man drøfter radikaliseringsbegrepet og kobler det til terrorismebegrepet.⁷²

Radikaliseringsprosessen defineres primært som en *prosess* - og ikke som et endelig mål, som med varierende hastighet kan påvirke individer og grupper vekk fra "normaliteten" og inn i et nytt atferdsmønster og en ny virkelighetsforståelse, som oppfattes som ekstremistisk. Ekstremister er pr. definisjon i utgangspunktet ikke nødvendigvis patologisk "gale." En rekke psykologiske undersøkelser har bekreftet at det som regel ikke kan registreres eller diagnostiseres spesielle avvik sammenlignet med "velfungerende" individer.⁷³ Apropos forholdet mellom terrorisme som handling og terroristers psykologiske tilstand slår dessuten Ruby fast at: "[...] there does not appear to be justification for concluding that terrorism is a form of abnormal psychology or the

⁷⁰ AIVD (2004): *From Dawa to Jihad: The various threats from radical Islam to the democratic order*, s.13.

⁷¹ Mandel, D. R. (2009): <Radicalization: What does it mean?> I: Pick, T. & Speckhard, A. (2009), *Indigenous terrorism: Understanding and addressing the root causes of radicalisation among groups with an immigrant heritage in Europe*. Amsterdam: IOS Press, s. 110.

⁷² Horgan, J. (2008): <From Profiles to Pathways and Roots to Routes: Perspectives from Psychology on Radicalization into Terrorism.> I: *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, nr. 618, s. 84.

⁷³ Weatherston, D. and Moran, J. (2003): <Terrorism and Mental Illness: Is There a Relationship?> I: *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, vol. 47, nr. 6, s. 707.

actions of “deranged” individuals.]”⁷⁴ Terrorister og voldelige ekstremister virkelighetsforståelse inneholder derimot en større aksept for vold enn det som antas å være normen. Det er det derfor vanskelig å si med sikkerhet hvorfor enkelte individer blir radikalisert, og ikke andre, når radikaliseringsprosessen eventuelt starter, hvordan og hvor lenge den pågår, og til slutt når den kan sies å være fullført, eller eventuelt avviklet.⁷⁵

Tre grunnleggende årsaker (*Root Causes*) nevnes ofte for å forklare fenomenet *radikalisering*.

For det første snakker man om et potensielt behov for å forandre en situasjon eller en tilstand som oppfattes av vedkommende som urettferdig og truende overfor visse individer eller grupper (*response to perceived injustice*). Uretten kan være økonomisk, politisk, etnisk, sosialt eller religiøst basert, eller en blanding. Radikaliseringsprosessen vil i så fall bidra til å gi et svar som er ideologisk/politisk aktivistisk ved å tilby et alternativt samfunnsbilde som kan rette skjevheter og bryter med et etablert og dominerende system, som anses som dekadent og truende.

For det andre kan radikaliseringsprosessen inntreffe blant individer med et spesielt behov for knytte bånd til andre personer (*need for bonding*) som kommer i kontakt med individer som allerede er radikalisert. Opptaket i en mer eller mindre lukket gruppe vil bl.a. kunne gi økt anerkjennelse og en følelse av tilhørighet, samt en ny sosial identitet som oppfattes som bedre enn den man hadde før. Radikaliseringen tetter dermed igjen et ”hull” i individets psyke og fyller et viktig sosialt og kulturelt behov.

For det tredje kan radikaliseringsprosessen avspeile et behov for å utrette noe åndelig, religiøst eller ideologisk (*need for fulfillment*) som ikke finner utløp i et eksisterende verdisystem. Mange strever med eksistensielle spørsmål som følger en gjennom hele livet. For enkelte vil enkle forklaringsmodeller som ofte tilbys av ekstremistiske ideologier fremstå som et attraktivt alternativ.⁷⁶

⁷⁴ Ruby, C. L. (2002): <Are Terrorists Mentally Deranged?> I: *Analyses of Social Issues and Public Policy*, vol. 2, nr. 1, s. 24.

⁷⁵ Mandel, D. R. (2009), s. 111.

⁷⁶ Buijs, F., Demant, F. and Hamdy, A. (2006): *Strijders van eigen bodem : radicale en democratische moslims in Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press, s. 233 - 240.

På et mer overfladisk plan kan radikaliseringsprosessen skje som konsekvens, og ikke som grunnleggende årsak. Sosiologisk og sosialpsykologisk vil et sårbart individ som føler seg anerkjent og betydningsfullt i en lukket gruppe, lettere kunne overta en ekstremistisk tenkning fordi fordelene knyttet til tilhørigheten til gruppen veier opp for eventuelle ulemper. Hverdagen blir rett og slett lettere (*selective incentives*).⁷⁷

Men radikaliseringsprosessen kan ikke forstås med *endimensjonelle forklaringer*. Bakenforliggende årsaker er som regel mange og sammensatte. Hvert tilfelle vitner om et forløp som forener forskjellige faktorer og som springer ut fra en *ekstern*, en *sosial/kollektiv* og en *individuell sfære*. I hvilken grad ovennevnte faktorer skaper og påvirker radikaliseringsprosessen, er avhengig av individets evne til å internalisere det som skjer i disse ulike sfærene. For enkelte vil den individuelle og den sosiale/kollektive sfære som ligger nærmest, veie mest med tanke på det kognitive og det emosjonelle (empati). Eksterne forhold som global økonomi, politikk eller kultur vil i så fall ha lite å si for hvorvidt noen radikaliseres eller ei. Andre, ofte med høyere utdanning, vil derimot internalisere eksternt betingede verdier som ikke berører dem direkte i langt større grad. De vil gjøre ”andres lidelser” og andres kamp til sin egen.

Radikaliseringsprosessen skjer imidlertid ikke bare pga. av slike faktorer. Hos mange vil potensialet for faktorenes påvirkning bare ligge latent uten at dette materialiseres i ideologisk indoktrinering og vold. Radikaliseringsprosessen vil derimot ha større potensial for å bryte ut blant individer som har slike faktorer og som i tillegg kommer i kontakt med ekstreme ideologier. Det skjer som regel på to måter. Individet kan selv oppsøke ideologisk materiale eller personer som kan introdusere vedkommende for et alternativt og mer betydningsfullt virkelighetsbilde. I denne sammenheng er det verdt å merke seg at stadig flere radikaliseringsstilfeller antas ikke å inntreffe ved direkte kontakt med andre, men gjennom deltagelse i virtuelle fora på internett (soloradikaliseringsprosessen).⁷⁸

⁷⁷ For en mer detaljert oversikt over forholdet mellom *Root Causes* og terrorisme, se Bjørge T. (2005): <Conclusions>. I: Bjørge, T. (red.): *Root Causes of Terrorism: Myths, reality and ways forward*. London and New York: Routledge, s. 256-264.

⁷⁸ Institute for Strategic Dialogue (2011): *Radicalisation: The role of the Internet*, s. 3.

Individer kan også bli rekruttert i et radikalisert miljø gjennom kontakt med en *radikalisator*, som har som mål å radikalisere og rekruttere utenforstående. Det kan være noen i familiekretsen, i vennekretsen eller i ulike miljøer hvor vedkommende opererer. Tragiske hendelser som inntreffer i en persons *individuelle* (livskrise i familie, sykdom, arbeidsledighet, fattigdom), *sosiale* (følelse av utestengning, segregering, diskriminering) eller *eksterne sfære* (kulturkamp, krigsepisoder, media) kan også bidra til å utløse behovet for alternative forklaringer og et brudd med normaliteten.⁷⁹

Radikaliseringsprosessen byr dermed på et paradoks. Den baner vei for at man overtar ekstreme ideologier som bryter med vårt virkelighetsbilde og etablerte normer, samtidig som den også utgjør en individualisert og nokså rasjonell tilpasningsstrategi, der man velger et virkelighetsbilde som riktignok ikke deles av flertallet, men som gir den som velger det mer mening i forhold til seg selv, til andre og til livsbetingelsene han eller hun lever under. Individer som blir radikalisert har dermed ingen bestemt psykologisk profil, men kan ha visse tendenser til emosjonell sårbarhet, misnøye, identifisering med andres lidelse, motstand mot statsautoriteter. Slike tendenser kan ligge latente over lang tid før de eventuelt ”plukkes opp” og settes i en ideologisk ramme som innebærer en *resosialisering* og *omprogrammering* av individet, som i verste fall kan ende opp i deltagelse i terrorisme.⁸⁰

RADIKALISERING I FENGSEL: ET FENOMEN SOM KOMMER INN OG UTENFRA?

Radikaliseringsprosessen foregår ikke bare ute i samfunnet, men kan også spre seg til eller oppstå i fengsler. Det kan skje når voldelige ekstremister eller terrorister kommer i varetekt eller blir dømt. Flere europeiske land har over lengre tid håndtert innsatte som er dømt eller mistenkt for separatistisk terrorisme (*IRA/PIRA* i Storbritannia, *ETA* i Spania eller *FLNC* i Frankrike) eller for politisk-ideologisk motivert terrorisme (*Røde brigader* i Italia, *RAF* i Tyskland, *Action directe* i Frankrike eller palestinsk terrorisme). Det gjelder også enkeltpersoner som har hatt en mer diffus

⁷⁹ Transnational Terrorism, Security & The Rule of Law (2008): *Causal factors of radicalisation*, s. 10 - 12.

⁸⁰ Wiktorowicz, Q. (2004): *Radical Islam Rising: Muslim Extremism in The West*. London: Rowman & Littlefield Publishers, s. 29. Se også Moghaddam, F. M. (2005): <The staircase to terrorism: A psychological Exploration.> I: *American Psychologist*, vol. 60, nr. 2, s. 72 - 76.

form for ideologisk ekstremisme. Disse landene har kunnet konstatere at fengselsopphold ikke nødvendigvis betraktes som en straff av slike innsatte, men heller som et nødvendig onde og et naturlig offer i kampen for saken.⁸¹ Soningstiden oppfattes likeledes som en god anledning til å knytte tettere bånd til andre medlemmer av organisasjonen som sitter i det aktuelle fengslet, fordype seg i ideologien, trene og til slutt kommunisere med miljøet utenfor fengselsmurene. Denne gruppen innsatte har tendens til å unngå kontakt med øvrige innsatte.⁸² De ønsker primært å bli anerkjent som politiske fanger, og ikke som vanlige kriminelle.

Kontakt med ”kriminelle innsatte” kan likevel forekomme i forbindelse med finansiering av operasjoner utenfor fengslet eller gjennom forsøk på å skape motstand mot fengselsapparatet ved å spille på motsetninger mellom innsatte og ansatte.⁸³ Ekstremister i fengsel forkynner og rekrutterer som regel ikke, eller i så fall bare i liten grad. Slike innsatte er tradisjonelt sett en stor utfordring for fengselssystemet med tanke på ivaretagelsen av sikkerheten (ikke minst pga. graden av organisering og av ekstern støtte de kan vise til), men de representerer som regel en begrenset spredningsfare for andre innsatte.

2000-tallet, med 9/11, krigen i Afghanistan og i Irak, attentatene i London og Madrid og den globale krigen mot Al Qaidas nettverk, har imidlertid rettet fokus på en ny form for religiøst inspirert terrorisme: Militant islamisme. Studien som ble foretatt av King’s College i 2008 viste bl.a. at det hovedsakelig finnes to miljøer hvor radikaliserings og rekruttering til militante islamistiske grupper blomstrer opp.⁸⁴ Det ene er steder hvor muslimer møtes i åpent rom, som for eksempel internettkaffer, gymsaler, sommerleire, asylmottak, biblioteker, universiteter og andre undervisningssteder. Disse steder er generelt sett attraktive for radikalisatorer som ønsker å spre sitt budskap og finne nye rekrutter fordi de bl.a. byr på en høy grad av anonymitet. Særlig har moskeer utvilsomt vært mest attraktive. Men disse arenaene kom under stadig tettere kontroll fra

⁸¹ Maghan, J. and Kelly, R. J. (1989): <Terrorism and Corrections: The Incarcerated Radical>. I: Jane Rae Buckwalter (ed.): *International Terrorism: The Decade Ahead*. Office of International Criminal Justice. University of Illinois: Chicago, s. 35.

⁸² International Centre for the Study of Radicalisation and Political Violence (2010): *Prisons and Terrorism: Radicalisation and De-radicalisation in 15 Countries*, s. 16.

⁸³ Von Tangen Page (1998): *Prisons, Peace and Terrorism. Penal Policy in the Reduction of Political Violence in Northern Ireland, Italy and the Spanish Basque Country, 1968-97*. London: McMillan Press, s. 101.

⁸⁴ King’s College (2007): *Recruitment and Mobilisation for the Islamist Militant Movement in Europe*, s. 33 - 44.

nasjonale myndigheter på 2000-tallet. Det andre miljøet hvor radikaliserings til militant islamisme aktivt pågår, er steder der muslimer, og da særlig unge menn, kan være sårbare og mottagelige for ekstremistiske ideer. Fængsler inngår i denne definisjonen. Utover 2000-tallet har man registrert en overgang fra det ene miljøet til det andre. Europol påpekte i terrortrusselvurderingen for 2009 at:” [...] Islamist recruitment activities have largely been driven underground. Radicalisation activities are noted to have moved from mosques and other public places into private spaces. Prisons and the Internet continue to be locations of concern regarding this phenomenon.”⁸⁵

Nasjonale myndigheters tettere oppfølging av voldelige ekstremister ute i samfunnet har dermed ført til at radikaliserings skjer i mer lukkede rom ute (internett), eller til at radikaliserere skifter rekrutteringsarena ved å satse mer på fængsler. Det kan i utgangspunktet virke paradoksal. Som Foucault har påpekt i ”Overvåking og straff” finnes det knapt noe miljø hvor graden av kontroll er så total som i fængsler.⁸⁶ To faktorer bidrar likevel til å gjøre sistnevnte attraktive for militante islamister. Den ene er at en rekke EU-land har fængsler som påvirkes lett og konstant pga. dårlige soningsforhold og kontrollmuligheter. Den andre er at disse fængsler kan ha et stort antall innsatte som praktiserer, oppdager for første gang eller gjenoppdager islam under soning, uten å få adgang til riktig åndelig veiledning. Det kan føre til at enkeltindivider fanges opp av militante islamister.⁸⁷ Militante islamister som er dømt eller mistenkt for terror viser for øvrig et annet mønster enn mer tradisjonelle ekstremistiske innsatte når det gjelder viljen til å forkynne og rekruttere innsatte under soning.⁸⁸ Radikaliserings anses av disse som en moralsk forpliktelse ovenfor seg selv, gruppen man deltar i og ideologien man er forpliktet til å kjempe for. Militante islamisters interesse for fængsler kommer bl.a. tydelig fram i det som feilaktig blir referert til som ”Al-Qaidas treningsmanual,” et dokument som ble oppdaget av Manchester Metropolitan Police i mai 2000. Et eget kapittel (leksjon 18) gir klare instruksjoner på hva en god jihadist skal være og hvordan han skal oppføre seg i fangeskap.⁸⁹

⁸⁵ Europol (2009): *TE-SAT 2007; EU terrorism situation and trend report*, s. 17.

⁸⁶ Foucault, M. (1975): *Surveiller et punir: naissance de la prison*. Paris: Gallimard, s. 273.

⁸⁷ Khosrokhavar, F. (2009): *Jihadism in Europe and the Middle East*. Århus Universitet: Centre for Studies in Islamism and Radicalisation, s. 38.

⁸⁸ Rand (2006): *Al-Qaida: Terrorist Selection and Recruitment*. McGraw-Hill: Homeland Security Handbook, s. 82. Se også International Centre for the Study of Radicalisation and Political Violence (2011), s. 30.

⁸⁹ Anonymt (2000): <Chapter 18: Prisons and detention centers>. I: *The Declaration of Jihad against the Country's Tyrants*.

Den andre måten radikaliserings kan forekomme på i fengsler, er når den genereres av selve fengslingen eller oppstår der. Fengsler er ikke bare ”totale institusjoner,” slik Goffman beskrev dem på 1960-tallet, selv om de fortsatt tilbyr straffegjennomføring på vegne av samfunnet og utøver en stor grad av kontroll over fangene.⁹⁰ Mange fengsler tilbyr en rekke opplærings- og rehabiliteringstiltak som gir innsatte muligheten til å starte på nytt når man løslates. Men det finnes fortsatt store svakheter i rehabiliteringsarbeidet. En rekke fengsler i Europa har bl.a. dårlig anleggskvalitet. I 2009 oversteget 24 land i Europarådet 100 % utnyttelseskapasitet, mens 7 land oversteget 120 %. Videre opplever mange fengsler kronisk overbefolkning og underbemanning og gjentatte budsjettkutt, noe som bidrar til å svekke sikkerheten for innsatte og ansatte og kan sette hele rehabiliteringsarbeidet i fare. ICSR-studien om radikaliserings i fengsler fra 2010 konkluderte i denne sammenheng med at særlig høysikkerhetsfengsler med sterk maktkultur, mangel på et etisk fundament, utbredt vektlegging på statisk sikkerhet og få aktivitets- og rehabiliteringstilbud, var arenaer for radikaliserings.⁹¹

INTERNPRODUSERT RADIKALISERING

Radikaliserings i fengsel skjer på to måter. For det første kan den oppstå som en konsekvens av fengslingsforholdene. Mange innsatte kan oppleve identitetstap pga. frihetsberøvelsen, bruddet med familien og venner, fraværet av privatliv, en homogeniseringsprosess som sikter på å disiplinere og ”avhumanisere” fangene, samt en meget rutinepreget tilværelse. Man sliter med å finne ut hva som gjør en til et selvstendig individ og hva som skiller en fra andre innsatte.⁹² Fengslingen kan også ofte føre til at man føler skam og frykt og til at man får behov for å konstruere en ny identitet enten alene eller i grupper, slik at man lettere unnslipper fengselskulturen og kontrollen.⁹³ Enkelte av disse gruppedannelser kan oppstå på bakgrunn av etnisk opphavssted, statsborgerskap, språklig eller politisk fellesskap, kriminell bakgrunn eller

⁹⁰ Goffman, E. (1961): *Asylums: Essays on the Condition of the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. New York: Doubleday, s. 15 - 16.

⁹¹ International Centre for the Study of Radicalisation and Political Violence (2010), s. 59-60.

⁹² De Viggiani, N. (2007): <Unhealthy prisons: exploring structural determinants of prison health.> I: *Sociology of Health and Illness*, vol. 29, nr 1, s.122-123.

⁹³ Sykes (1999): *The society of captives: a study of a maximum security prison*. Princeton: Princeton University Press. s. XIV.

religiøs tilhørighet. Fengslingen og prisoniseringen (dvs. fengselstilpasningen) skaper med andre ord en rekke motreaksjoner, på samme måte som radikaliserings hos enkelte individer ute i samfunnet representerer en form for tilpasning til det sistnevntes press og krav.

De innsatte som pga. fengslingen gjennomgår et slikt identitetsbytte, prøver å tilpasse seg fengselssystemet og samlivet med andre innsatte ved å bruke diplomati eller makt. Clemmer kaller denne formen for motstand mot fengselsmakt for *internmakt*, mens Mathiesen i *Makt og motmakt* bruker begrepet *motmakt*.⁹⁴ Over tid bygges det opp subkulturer i fengsler som er uttrykk for motkulturer og som springer ut fra individuelle tilpasningsstrategier, tidligere kriminalitet, religiøs tilhørighet, etniske, politiske og kulturelle preferanser, eller mer tilfeldige konstellasjoner av individer. Graden av institusjonalisering eller prisonisering påvirkes imidlertid av innsattes fysiske og psykologiske tilstand, som anses å være dårligere enn gjennomsnittet i befolkningen. Eksempelvis viste Friestad og Skog Hansens undersøkelse om levekår i norske fengsler fra 2004, riktignok med et utvalg på bare 225 men og 35 kvinner, at rundt 60 % av disse hadde brukt narkotika siste måned før de ble fengslet. Videre indikerte rapporten at andelen av mannlige innsatte som hadde psykiske plager var tre ganger høyere enn det man ser i den øvrige befolkningen i Norge, mens andelen kvinnelige innsatte med lignende plager var fire ganger høyere enn blant den øvrige befolkningen.⁹⁵

Hvorvidt et fengsel kan ha grobunn for radikaliserings er i høyeste grad påvirket av hvilke soningsforhold innsatte har, hvordan hver av dem reagerer på disse og til slutt hvordan innsatte interagerer og forholder seg til fengselsansatte. Gode fengselsforhold vil kunne dempe eller motvirke prisoniseringen og bidra til at innsatte lettere kan rehabiliteres på lengre sikt, og da med antatt mindre fare for residiv. Dårlige soningsforhold vil derimot kunne føre til at individer som tidligere ikke hadde kontakt med kriminelle miljøer eller var mindre kriminelle, påvirkes av bekjentskap med kriminelle fanger (fengsler som ”forbryterskoler”). Dårlige soningsforhold åpner for at fengsler kan bli arnesteder for frustrasjon og voldelig atferd i form av *fysisk, psykisk, sosial* eller *symbolsk* vold. Voldelig atferd, som Hammerlin og Rokkan med rette påpeker, må av den grunn ikke bare anses som et individuelt fenomen, men må forstås i en bredere kontekst, ved

⁹⁴ Clemmer, D. (1958): *The Prison Community*. New York: Rinehart, s. 34 - 38. Se også Mathiesen, T. (2007): *Kan fengsel forsvares?* Oslo: Pax Forlag A/S, s. 72.

⁹⁵ Friestad, C. og Skog Hansen, I.-L. (2004): *Levekår blant innsatte*. FAFO-rapport, s. 47.

at man studerer interaksjonen mellom institusjons- og avdelingsnivåer, sosiale og menneskelige relasjoner og individer.⁹⁶ Innsatte som gjennomgår et slikt forløp under soning kan sies å ha vært utsatt for en form for *internprodusert radikaliserings*, som riktignok ikke trenger å innebære en ideologisk forankring, men som kan føre til generelt økt aksept for bruk av vold mot andre eller mot seg selv, og som genereres av selve fengselsforholdene.

IMPORTERT RADIKALISERING

Radikalisering kan også oppstå i fengsel når varetektsinnsatte eller domfelte introduseres for en ekstremistisk ideologi som enten kan være voldelig eller ikke-voldelig. Denne formen kalles her *importert radikaliserings*. Den forekommer når individer som er mistenkt eller dømt for terror, for andre typer politisk, ideologisk, religiøst eller rasemotivert vold, eller for allmenn kriminalitet, men med en klar ekstremistisk profil, utnytter fengselsoppholdet til å påvirke andre innsatte hvis de får anledning til det. De opptrer da som *radikalisatorer*. Mer organiserte former for radikaliserings kan dessuten oppstå dersom ekstremistiske grupper eller terrororganisasjoner forsøker å infiltrere et fengsel ved å komme i kontakt med innsatte fra utsiden, bruke besøkende, bestikke eller overtale ansatte, eller ved å smugle inn ekstremistisk litteratur, CD-er eller DVD-er. Radikalisering under soning åpner i så fall for eventuell rekruttering ved prøveløslatelse eller løslatelse.

Enkelte fengsler strever med bare én type importert radikaliserings som kan være religiøst motivert (militant islamisme, ultrakristne), separatistisk motivert (ETA, FLNC, IRA/PIRA) eller ideologisk-politisk motivert (nynazisme, venstreekstremisme), mens andre fengsler må håndtere flere typer radikalisererte innsatte samtidig. Det gjelder for eksempel spanske fengsler med militant islamisme og ETA, franske fengsler med militant islamisme, venstreekstremister og korsikanske separatister, britiske fengsler med militant islamisme og IRA/PIRA aktivister eller nederlandske og tyske fengsler med militant islamisme, nynazisme og ekstremistiske dyreaktivistene. Fengslene står dermed overfor et tredelt problem mht. importert radikaliserings. For det første må de forhindre at terrordømte eller ekstremistiske innsatte inntar en lederrolle og forkynner under

⁹⁶ Hammerlin, Y. og Rokkan, T. (2010): *Vold og trusler mot tilsatte i kriminalomsorgen; årsrapport for 2008*. Kriminalomsorgens utdanningscenter, nr. 3/2010, s. 6.

soning. For det andre må de forhindre at ekstremistiske budskap som kommer utenfra formidles til dem eller andre innsatte. For det tredje må de avverge forsøk på smugle ut ekstremistiske budskap som produseres i fengsel (skriftlige tekster, lydbånd, video) til ekstern bruk.

Internprodusert og importert radikaliserings er i utgangspunktet ulike fenomener. Den første er atferdsbasert, relativt upolitisert, og uttrykker primært tilpasning til og motstand mot fengslingen. Den kan dermed betegnes som relativt innadvendt. Den andre formen innebærer en større grad av politisering og innholdet i ideologien strekker seg utover fengselsforholdene. Den er altså mer utadvendt. Begge former står dessuten i relasjon til hverandre. Varetektsinnsatte eller domfelte kan havne i fengsel som vanlige kriminelle uten tidligere tilknytning til politisk eller religiøst basert ideologi, for så å bli løslatt på et senere tidspunkt som ”fullkomne” ekstremister hvis fengselsforholdene i mellomtiden er slik at slike individer kommer i kontakt med radikaliserere. Internprodusert radikaliserings, som en form for reaksjon på prisoniseringen, vil da kunne utvikle seg til importert radikaliserings via en prosess kalt *ideologisering*. Innsatte vil i større grad enn før uttrykke sin frustrasjon eller sin motstand mot fengselssystemet eller mot ansatte i mer strukturerte, artikulerte og politiserte former. De vil kunne opptre mer behersket eller mer utagerende på vegne av en gruppe og en ideologi. Det som egentlig vil være et resultat av indoktrinering hos enkelte vil da kunne tolkes feil av ansatte når det fører til et lavere konfliktnivå. ”Mønsterfanger” vil bl.a. kunne være et uttrykk for ideologisering, og ikke for atferdsendring i positiv retning.

Det finnes også hybridformer mellom internprodusert og importert radikaliserings i form av ekstremistisk ideologi som utvikles i fengsel. Ideologi brukes da som kamouflasje for å fortsette å bedrive kriminalitet og for å utfordre andre innsattgrupper og fengselssystemet. Slike former bærer mer preg av gjengkultur enn av ideologisk overbevisning og produserer forenklete utgaver av eksisterende religioner eller ekstreme ideologier. Fenomenet har vært lenge utbredt i USA med fengselsgjenger som *Aryan Circle*, *Aryan Brotherhood*, *Nazi Low Riders*, *Public Enemy Number 1* eller *Nation of Islam* som bruker islam eller nynazisme for å trekke til seg innsatte, skape et maktforhold overfor fengselsansatte eller markere avstand til andre rivaliserende grupper.⁹⁷

⁹⁷ Gorowitz Institute (2002): *Dangerous Convictions: An introduction to extremist activities in prisons*, s. 22 - 24.

Det er uhyre vanskelig å skille mellom 1) ”normal” atferd knyttet til prisonisering, som kan munne ut i ulike tilpasningsstrategier som i varierende grad er konfliktorientert, 2) radikale tilpasningsformer som kommer til uttrykk i form av økt agitering, overfall, ordrenekt, eller det motsatte, dvs. vold rettet mot seg selv i form av depresjon, selvskading eller selvmord (alle disse former kan uttrykke varianter av internprodusert radikaliserings), og 3) importert radikaliserings, som slår ut ved at innsattes reaksjon på fengslingen underordnes et ideologisk rammeverk.

Hovedutfordringen for fengselsansatte ligger dermed i å forstå at ovennevnte prosesser, selv om de kan se identiske ut, egentlig er svært forskjellige, dette til tross for at de fører til en klarere polarisering mellom de som definerer seg selv som ”oss”, dvs. innsattgrupper og de som pekes ut som ”dem/fienden”, dvs. fengselssystemet og eksterne medarbeidere.

EKSPORTERT RADIKALISERING

I tillegg til dette skal man også sørge for at tilfeller av internprodusert eller importert radikaliserings ikke får anledning til å ”stråle” ut.⁹⁸ Skulle det skje, står man overfor det som her kalles *eksportert radikaliserings*, dvs. en spredning av radikal atferd eller radikalt budskap ute i samfunnet som følge av et fengselsopphold.

Eksportert radikaliserings kan imidlertid forekomme på to ulike måter: Den ene vil være et produkt av prisonisering og av internprodusert radikaliserings. Innsatte som løslates vil da være mer voldelige og utagerende enn det de var før fengsling. Det kan gi utslag i mer eller ny kriminalitet og residiv. Denne formen for eksportert radikaliserings kan kalles *atferdsradikaliserings*. Den andre måten det kan skje på er at innsatte blir radikaliserings som følge av prisonisering i første omgang, så eventuelt i dypere form som et resultat av kontakt med en ekstremistisk ideologi (overgang fra internprodusert til importert radikaliserings). Disse radikaliserings individer vil kunne bli fanget opp av ekstremistiske miljøer når de løslates. De vil uansett ha etablert kontakter med kriminelle. Denne type eksportert radikaliserings kalles her *ideologisert radikaliserings*.

⁹⁸ Olsen, J. A. (2008): <Konvertering til islam i danske fængsler: vejen ud af kriminalitet eller ind i radikaliserings?> I: *Tidsskrift for Islamforskning*, nr. 1, s. 17.

PULL- OG PUSH-FAKTORER I FENGSEL

Kriminalomsorgens innsats i kampen mot radikaliseringsprosessen som oppstår under soning eller som blir importert i fengsel, forutsetter at man forstår radikaliseringsprosessen dynamikk.

På den ene siden gjør ekstremistiske miljøer utenfor fengslet og eventuelle radikaliseringsprosesser på innsiden sitt beste for å bruke mulighetene som konfliktsituasjoner knyttet til fengsling og prisonisering åpner for. Slike aktører streber etter å utnytte eventuelle "systemhull." De kompensere for fengslers manglende evne til å ivareta innsattes identitet, sikkerhet og velferd ved å fange opp deres fortvilelse og misnøye og tilby dem materiell vennskap, fysisk beskyttelse og åndelig veiledning. Slike goder representerer ulike *pull-faktorer* som brukes for å trekke individer til seg og dypere inn i en ekstremistisk ideologi (eller eventuelt et kriminelt nettverk). Dette kan skje uten at vedkommende selv er klar over det.⁹⁹ For radikaliseringsprosesser representerer dessuten radikaliseringsprosessen av andre innsatte en personlig seier som styrker deres autoritet i gruppen de styrer og overfor organisasjonen de hører til utenfor fengslet. Det fremstår som et klart budskap til rivaliserende grupper, som mister en potensiell rekrutt, og til fengselssystemet, som ikke klarer å redusere deres innflytelse.¹⁰⁰

Et radikaliseringsforløp består også av forhold ved et fengsel som kan bidra til å skyve innsatte vekk fra aksepten for fengslets regler og soningen og mer i retning av alternative og ekstreme holdninger. Disse forhold kalles her *push-faktorer* og er eksempler på vold (fra ansatte overfor innsatte eller innsatte seg imellom), urettferdig behandling (ved forespørsel om permisjon, fremstilling, osv..) eller diskriminering, segregering og eksklusjon (av individer eller grupper individer pga. religion, etnisk opphav, statsborgerskap, osv..). Innsatte som blir utsatt for en slik behandling vil kunne føle seg utestengt fra resten av fangesamfunnet og kan derfor reagere med å definere sin identitet i konflikt med fengslet.¹⁰¹ Her rettes det fokus på fengselsregimer, arbeidsetikk og rettferdighetsprinsipper. Det er imidlertid viktig å huske på at radikaliseringsprosessen som regel forekommer når både radikaliseringsprosesser og dytt- og dra faktorer finnes side om side. Eksempelvis hevder en dansk studie fra 2010 at fraværet av religiøst eller politisk

⁹⁹ Bjørge, T. (2002): <Exit Neo-Nazism: Reducing Recruitment and Promoting Disengagement from Racist Groups.> I: *NUPI-papers*, nr. 627, s. 12 - 15.

¹⁰⁰ HM Chief Inspector of Prisons (2008): *Report on an announced inspection of HMP Long Lartin. London, 14. - 18. juli 2008*, s. 90.

¹⁰¹ Brandon, J. (2009): *Unlocking Al-Qaeda; Islamist Extremism in British Prisons*, s. 24.

inspirert radikaliserings blant ungdommer med muslimsk bakgrunn i Københavns fengsler kan forklares ved at det ikke hadde vært radikaliseringsfaktorer som kunne unytte eksisterende push-faktorer.¹⁰²

For å motvirke radikaliserings i fengsler må man sørge for at sårbare innsatte i minst mulig grad kommer i kontakt med hardkjernede radikaliseringsfaktorer og at sistnevnte ikke får anledning til å tilby ulike former for støtte som egentlig brukes til å trekke til seg potensielle ofre. Det betyr at fengsler må kunne gi innsatte åndelig, sosial og materiell støtte og veiledning, og dermed bidra til å skape eller styrke deres identitet, istedenfor å undergrave den. Fengsler må likeledes sørge for at lidelsesaspektet knyttet til fengsling og prisonisering reduseres på gruppe- og individuelt nivå. Det innebærer at fengsler må styres ut fra rettferdighets- og gjensidighetsprinsipper, og at innsatte må gjøres oppmerksomme på hvilke krav som stilles til dem og hva som forventes av dem. Samtidig skal de ha full anledning til å bruke rettigheter de har dersom de føler behov for det. Disse to målsettinger inngår uten tvil i en bredere *forebyggingsstrategi* på samfunnsplanet, der fengsler har en viktig rolle å spille.

FOREBYGGING/KONTRARADIKALISERING OG AVRADIKALISERING

Debatten rundt rettssakene knyttet til 8/7 (2010) og 22/7 (2011) vil for øvrig kunne reise et viktig spørsmål: Bør kriminalomsorgens oppgave i forbindelse med radikaliseringsbegrensning til å nøytralisere innsatte dømt for terror eller terrorrelaterte handlinger og ekstremister, samt å forhindre at sårbare individer blir indoktrinert av dem, dvs. hovedsakelig det som betegnes som *kontraradikalisering*? Eller er det slik at den bør utvides til å inneholde et mål om å vinne tilbake terrordømte, ekstremister og innsatte som radikaliseres under soning eller i varetekt? I slike tilfeller snakker man om *avradikalisering*.

For å tydeliggjøre begrepene vil *kontraradikalisering* som regel innebære en økt satsing på dynamisk sikkerhet, soningsvilkår som tar hensyn til individuelle og kollektive behov – bl.a. i forbindelse med religiøs praksis -, en målrettet opplæring av ansatte om utfordringer knyttet til

¹⁰² Rasmussen, L. (2010): *Livshistorier og kriminalitet: En empirisk undersøgelse af etniske minoritetsunge i Københavns Fængsler, deres baggrund, status og fremtid. Hvilke kommunikationsmuligheder er der* Det Teologiske Fakultet, Københavns Universitet?: Center for Europæisk Islamisk Tænkning, s. 215.

radikalisering, og til slutt bedre kontroll over eventuelle eksterne eller interne radikaliserere. *Avradikalisering* vil derimot gå ut på at ekstremistiske individer tilbys muligheten til å ta avstand fra ekstreme og avvikende virkelighetsbilder som kan føre til voldsbruk ved å sørge for at psykologiske, åndelige og materielle behov ikke lenger dekkes av ekstreme ideologier. Kontraradikalisering og avradikalisering gjelder alle typer voldelig eller ikke-voldelig ekstremisme, enten den er rasistisk, politisk eller religiøst inspirert. De forutsetter at *avspenning* og *dialog* står sentralt og at det innføres et paradigmeskifte som makter å finne balansen mellom en materiell og en immateriell dimensjon (psykologisk, intellektuell, affektiv).

Flere land har utviklet avradikaliseringsprogrammer til bruk ute i samfunnet eller i fengsler over tid.¹⁰³ De fleste tilbyr som regel en korleksjon av vedkommende virkelighetsbilde (immaterielt aspekt) og av levemåten (materielt aspekt). Kognitive programmer sikter til å endre individers holdning til vold, mens andre tiltak av mer ideologisk art utfordrer ekstremistenes legitimering av vold. Denne kombinasjon blir brukt overfor separatistisk terrorisme (IRA/PIRA, ETA, FLNC) og i økende grad til ideologisk ekstremisme (nynazisme, militant islamisme). I dag står kampen mot militant islamisme i fokus i mange land i Midtøsten og i Europa. Singapore, Saudi Arabia, Egypt og Indonesia startet tidligst med avradikalisering for en slik målgruppe, etterfulgt av Jemen, Egypt og Indonesia.¹⁰⁴ I tillegg til disse landene har Algerie, Østerrike, Belgia, Canada, Tyskland, Malaysia, Nederland, Storbritannia, USA og Slovenia utviklet ulike tiltak mot radikalisering i fengsel. Sammensetningen av tiltakene kan variere pga. bl.a. kulturelle forskjeller.

De fleste avradikaliseringsprogrammer eller tiltak forener imidlertid bruken av *eksterne besøkende*, som påvirker innsattes holdninger i positiv retning (familiemedlem, imamer, sosialarbeidere, frivillige organisasjoner), *ideologiske verktøy*, som utfordrer ekstremistiske ideologier (mht. militant islamisme vil man bruke kontrafatwa, anerkjente imamer og lærde og adgang til alternative kilder og litteratur) og *mindre tradisjonelle verktøy*, som møter og dialog med tidligere terrorister eller med ofre for terrorisme. En rekke av disse landene har dessuten gått

¹⁰³ Counter-Terrorism Implementation Task Force (2008): *First Report of the working Group on Radicalisation and Extremism that Lead to Terrorism: Inventory of State Programmes*. United Nations, s. 8.

¹⁰⁴ Barrett, R. and Bokhari, L. (2009): <Deradicalization and rehabilitation programmes: targeting religious terrorists and extremists in the Muslim world.> I: Tore Bjørge and John Horgan (2009): *Leaving Terrorism Behind; Individual and collective disengagement*. London: Routledge, s. 171.

inn for å gi sosial og økonomisk støtte til de som frivillig begynner på avradikaliseringsprogram etter soning (økonomisk støtte til dem, til deres familie, jobbtilbud).

STÅR NORGE FOR TUR?

Hvordan kan vi vurdere Norges bidrag til kampen mot terrorisme og radikaliseringsprogram ute i samfunnet og i fengsler? Når det gjelder det første, er det nødvendig å gjenta at Norge fram til 22/7 har vært relativt skånet for terrorisme eller terrorrelaterte handlinger. Samtidig må det minnes om at det har vært flere eksempler på *personrettede angrep* (Lillehammersaken i 1973 og attentatet mot William Nygaard i 1993) og *flykapringer* (1979, 1985, 1993, 1994 og 1996). Høyreekstremer har ikke minst stått for flere *voldsepisoder* siden 1970-tallet. Noen har vært *terrorrelaterte*.¹⁰⁵ Andre vitner mer om terrorlignende metoder som brukes ved rasistiske motiver.¹⁰⁶ Slike hendelser bekrefter det faktum at politisk motivert vold har vært en del av det norske samfunn over en lengre periode.

Likevel vil mange hevde at dette er relativt marginalt i europeisk sammenheng. *Global terrorism database* viser for eksempel til bare 15 hendelser som kan betegnes som ulike former for terrorisme utført i Norge eller mot norske interesser i utlandet i perioden 1970-2010. Tallene fra andre europeiske land for samme periode er 39 hendelser i Danmark, 69 i Sverige, 614 i Storbritannia, 1163 i Tyskland, 1425 i Frankrike, 1533 i Italia og 3248 i Spania. EUs terrortrusselvurdering for 2010 viste videre at i Frankrike, Spania og Storbritannia skjedde 86 % av vellykkede, mislykkede og avvergede attentatangrep mot EU-land.¹⁰⁷ Fraværet av en reell terrortrussel på norsk jord over en lang periode førte til at det før 2001 ikke fantes en særskilt kategori kriminalitet for terrorisme i lovverket. Sistnevnte ble behandlet ved hjelp av tradisjonelle straffebud.

¹⁰⁵ Sprengning av Oktober bokhandel i Tromsø i 1977, bombeangrepet mot toget til Faglig 1.mai front i Oslo i 1979, sprengningen av Nor Moské i 1985, bombeangrep mot et asylmottak på Eidsvoll i 1989, bombeangrep mot Blitz-huset i 1989, 1994 og 1995.

¹⁰⁶ Brannstiftelser, skyting, knivstikking og drap, som for eksempel på Arve Beheim Karlsen i 1999 og Benjamin Hermansen i 2001. Andre aksjoner som granatmannen i Oslo i 1965, brannbombeangrepet mot Thanks Yanks-utstillingen i 1967, sprengningen av Fædrelandsvennens avishus i Kristiansand i 1972, bomben på Oslo sentralstasjon i 1982 og bombeaksjonen mot motorsykelklubben Bandidos i Drammen i 1997, er eksempler på terrorlignende handlinger uten politiske motiver. Se Engene, J. O. (2012): *Storskalaangrep, myndighetsmål og høyreekstremismens plass i europeisk terrorisme*. Notat 3/12 til 22.juli-kommisjonens, s. 1.

¹⁰⁷ Europol TE-SAT 2011.

9/11 i USA, attentatene i London og Madrid og terroristenes økte fokus på Skandinavia etter 2005 (12 tilfeller av avslørte terrorplaner, forberedelser og utførte terroraksjoner mellom 2005 til 2010) endret i mellomtiden en generell oppfatning om at Norge ikke er et terrormål.¹⁰⁸ Det førte til økt innsats i bekjempelsen av internasjonal terrorisme. Som en følge av dette ble Norge i større grad på linje med internasjonale forpliktelser fremmet i FN, Europarådet og EU, og bidro til utformingen av den internasjonale lovgivningen om terrorbekjempelsen. Norske representanter satt i arbeidsgruppen som utarbeidet og forhandlet frem Europarådets konvensjon om forebygging av terrorisme i mai 2005, og Norge var blant de første landene som undertegnet den i april 2008. Bestemmelsene i konvensjonen, som etter hvert ble en del av det norske rettssystem, førte også til at det ble innført et eget kapittel om terrorisme i den nye straffeloven fra 2005 som ble vedtatt i 2009, men som ennå ikke har trådt i kraft. De nye bestemmelsene åpner bl.a. for en strafferamme på inntil 21 år for terrorhandlinger og 30 år for grove terrorhandlinger. Trussel om terror, oppfordring, rekruttering, finansiering og opplæring til terrorhandlinger kriminaliseres likeledes i de nye bestemmelsene.¹⁰⁹

Attentatene i Oslo og Utøya plasserer i dag Norge på andre plass etter Spania mht. antall omkomne pga. terrorisme i Europa på 2000-tallet. De vil kunne forsterke en tendens som allerede eksisterer til kriminalisering av terrorhandlinger eller av terrorrelaterte handlinger.¹¹⁰ I første omgang vil de kunne føre til at terrorparagrafen trer i kraft tidligere enn planlagt. På et senere tidspunkt vil attentatene, slik det ble antydnet av forrige justisminister Storberget, også kunne generere en debatt om behovet for en utvidelse av strafferammen for slike terrorhandlinger, slik at disse skal kunne kvalifisere for fengselstraff på livstid.¹¹¹ Kriminalisering av soloterrorisme er også et område som vil være gjenstand for økt debatt i forbindelse med rettsaken mot Breivik.¹¹²

¹⁰⁸ Aftenposten, 18. januar 2012.

¹⁰⁹ Inntil 12 år for terrortrussel, planlegging, forberedelse av terroranslag eller terrorforbund (§147a), inntil 10 år for terrorfinansiering (§147b), inntil 6 år for oppfordring, rekruttering eller opplæring (§147c).
<http://www.lovddata.no/all/tl-19020522-010-018.html>

¹¹⁰ 22/7 er for øvrig det dødeligste terroranslaget utført av voldelige høyreekstremister i Europa siden terroristangrepet mot sentralstasjonen i Bologna, Italia 2. august 1980, der 85 mennesker ble drept og mer enn 200 ble såret. Den høyre-radikale terroristorganisasjonen «Ordine Nuovo» ble anklaget for angrepet.

¹¹¹ VG, 13. oktober 2011.

¹¹² Forslag til lovendringer vedrørende terrorlovgivningen og PSTs metodebruk sendt av PST til justisdepartementet, 1. november 2011.

http://www.pst.politiet.no/System/Forslag_%20lovvending_terrorl_PSTs_metodebruk_nov_2011.pdf.

I synet på radikaliseringsprosessen ble det også tatt en rekke initiativ fra norsk side. Oppblomstringen av høyreekstreme miljøer på 1990-tallet førte til et første tiltak fra lokale myndigheter i Brumunddal tidlig på 1990-tallet. *Aksjonsplan Brumunddal* forsøkte bl.a. å splitte opp høyreekstreme miljøer og ”vinne tilbake” ungdommer som var blitt indoktrinert. Man prioriterte da bevisst en psykologisk og sosial tilnærming til avradikalisering av unge nynazister framfor en mer ideologisk tilnærming. Planens suksess førte til etableringen av et treårs program i andre norske kommuner i 1997, *EXIT-programmet*. Sistnevnte, som var et samarbeid mellom forskere, lokale myndigheter, politiet og foreldrenettverk for familier med ungdommer som var blitt involvert i høyreekstremistiske miljøer, var inndelt i tre faser: 1) forebygging; 2) intervensjon; 3) reintegrasjon. Dets suksess utover 1990-tallet førte til at det ble igangsatt lignende prosjekter i andre land som Sverige (*Swedish EXIT programme*), Tyskland (*EXIT-Deutschland*), men også i Finland og Sveits.¹¹³

For å møte nyere utfordringer knyttet til radikaliseringsprosessen, bl.a. i muslimske miljøer, ble *Handlingsplanen for forebygging av voldelig ekstremisme og radikalisering* utarbeidet høsten 2010. Planen, som ble offentliggjort i desember 2010, bygger på tidligere tiltak som *handlingsplanen mot rasisme og diskriminering* fra 2002 og nyere tiltak som *Regjeringens strategi for forebygging* og *Regjeringens kriminalitetsforebyggende handlingsplan*, som begge ble offentliggjort i 2009. Den strekker seg over tre år og har som hovedmål ”[...] å sikre et mer helhetlig grunnlag for koordinering av samfunnets tiltak for å motvirke ekstremisme, samtidig som hensynet til demokrati, rettssikkerhet og et inkluderende samfunn ivaretas”. Fire hovedinnsatsområder er listet opp:

- 1) økt kunnskap og informasjon,
- 2) styrking av myndighetenes samhandling,
- 3) styrking av dialog og økt involvering og
- 4) støtte til sårbare og utsatte personer -, samt 30 konkrete tiltak.

¹¹³ Se Bjørge (2002), s. 17.

Statusrapporten publisert ett år senere viste at totalt 8 tiltak var gjennomført, 15 var under gjennomføring, 6 var både gjennomført eller under gjennomføring, og 1 var under planlegging.¹¹⁴ Som en følge av handlingsplanen (og mer indirekte av 22/7) la statsbudsjettet for 2012 opp til etableringen av en nasjonal kunnskapsportal på internett med offentlig informasjon om radikaliserings og voldelig ekstremisme.¹¹⁵ Portalen ble lansert 6. desember 2011 og administreres av Justis- og beredskapsdepartementet. Samme dag arrangerte også Justisdepartementet konferansen ”Felles ansvar for å forebygge ekstremisme” på Politihøgskolen 6. desember 2011. Utenom denne satsningen deltar Norge i flere europeiske nettverk som tar for seg radikaliserings både på ekspertnivå (deltagelse i det tverrfaglige *European Network of Experts on Radicalisation* som ble etablert i 2008) og på etatsnivå (*Radicalisation Awareness Network*, som ble lansert i september 2011 og tar sikte på å utgi en håndbok med tiltak som kan redusere faren for radikaliserings).

KRIMINALOMSORGEN OG RADIKALISERING

Kriminalomsorgens interesse for innsats overfor politisk motivert vold har variert over tid. Det kan skyldes en situasjon hvor ingen nordmann eller utenlandske statsborgere så langt har sonet på dom for terrorhandling. Souhaila Andrawes, som var den eneste overlevende blant gruppen som kapret Lufthansaflyet Landshut i oktober 1977, satt riktignok i Bredtveit fengsel fra 1997 til løslatelsen i 1999, men ble opprinnelig dømt i Tyskland. Arfan Bhatti ble funnet skyldig i å ha medvirket til å skyte mot synagogen i Oslo i 2008, men ble frifunnet for terrorhandlinger og slapp å bli Norges første dømte terrorist etter 2. verdenskrig. Justis- og politidepartementets bidrag til handlingsplanen for forebygging av voldelig ekstremisme påpekte likeledes i 2010 at voldelig ekstremisme på religiøst grunnlag (les militant islamisme) ikke har vært en aktuell problemstilling i kriminalomsorgen.¹¹⁶ Som en følge av dette har voldelige ekstremister ikke vært behandlet som en særskilt kategori (noe som ble gjort i andre land), men som ”krevende” innsatte. Det har dermed ikke blitt etablert særlige tiltak overfor disse som gruppe, men

¹¹⁴ Regjeringen (2011): Statusrapport per desember 2011.

¹¹⁵ <http://www.regjeringen.no/nb/sub/radikalisering/forside.html?id=663759>

¹¹⁶ Justis- og politidepartementet (2010): *Felles trygghet - felles ansvar. Handlingsplan for å forebygge radikaliserings og voldelig ekstremisme*. Oslo, s. 19.

rehabiliterende og sikkerhetsmessige tiltak har vært vurdert og gjennomført individuelt som med øvrige innsatte og domfelte”.¹¹⁷

En annen grunn som kan forklare hvorfor radikaliseringsproblemer ikke har stått i fokus tidligere kan være at fangepopulasjonen i norske fengsler har vært relativt liten og har lenge avspeilet den øvrige utviklingen i samfunnet, dvs. at den har vært preget av relativt stor homogenitet og primært av norske statsborgere og gjengangere, som ofte var godt kjent av ansatte. Fengselssystemet har ikke minst stått fritt til å spre krevende innsatte over flere små anstalter, samtidig som de større fengslene har vært skånet for overbefolkning. I motsetning til andre europeiske land, har norske fengsler altså ikke opplevd strukturelle problemer med tanke på radikaliseringsproblemer som følge av soningsforhold eller av ekstremistiske gruppers forsøk på å infiltrere anstalter.

Det betyr likevel ikke at politisk motivert vold ikke har vært noe tema i kriminalomsorgen. På 1970- og 80-tallet var terrorisme på dagsorden bl.a. i forbindelse med venstreekstremistiske grupper. Et memorandum adressert til Sikkerhetsutvalget i 1978 foreslo bl.a. å vedta nye regler om bruk av tvangsmidler i fengselsvesenets anstalter. Et av forslagene var at flere fengsler (Ullersmo landsfengsel, Oslo kretsfengsel og Ila sikringsanstalt) skulle utstyres med skytevåpen. Begrunnelsen for forslaget var frykten for terrororganisasjoner og organisert gangsterkriminalitet med internasjonal tilsnitt. Et annet forslag gikk inn for å innføre en anstaltinndeling og en differensiering av innsatte ut fra kriterier som farlighet og besværlighet.¹¹⁸ St.meld. nr. 27 fra 1998 om kriminalomsorgens utvikling kom også inn på differensieringstanken i forbindelse med risikoen for *befrielsesaksjoner* og *terroranslag* mot fengsler. Meldingen påpekte sikkerhetsutfordringene som innsatte med tilknytning til organiserte kriminelle grupperinger utgjorde, herunder *innsatte med tilknytning til voldelige, militante undergrunnsmiljøer*, organisert kriminalitet, *ekstreme politiske eller religiøse grupperinger* eller andre hierarkiske grupper.¹¹⁹

¹¹⁷ Ibid, s. 19.

¹¹⁸ Hammerlin, Y. (2008): *Om fangebehandling, fange- og menneskesyn i norsk kriminalomsorg i anstalt 1970-2007*. Universitetet i Oslo: Det juridiske fakultet, s. 259.

¹¹⁹ Blant sikkerhetsutfordringer som nevnes er: press og vold (også trussel mot ansattes familier); gisseltaking; mobbing; misjonering og rekruttering; rømning og anslag utenfra; maktovertak og opptøyer; brannstiftelser; sabotasje og hærverk; selvbeskadigelse; fortsatt kriminalitet. Justis- og politidepartement (1998): *Om kriminalomsorgen*, s. 35.

En slik kategoriseringstanke (som vedvarte på hele 1980- og 90-tallet), tok dermed til en viss grad høyde for at terrorgrupper som *Rote Arme Fraktion*, *Røde brigader*, PIRA/IRA, men også marxistiske PLO-grupper som *Folkefronten for frigjøring av Palestina* (PFLP), skulle prøve å få fotfeste i Norge for å rekruttere norske ”euroterrorister” eller inspirere de mest venstreradikale ungdommer til terrorisme. Flere eksempler viser at denne bekymringen ikke var helt grunnløs.

Under et besøk til Norge i 1974 tok Jan-Carl Raspe, som var et sentralt medlem av Baader-Meinhof gruppen, kontakt med radikale venstremiljøer på Østlandet. Målet var å opprette kontakt med norske grupper bl.a. for å igangsette felles våpentrening og eventuelt etablere en norsk RAF-avdeling. AKP skal ha blankt avvist denne henvendelsen.¹²⁰

Tidlig på 1980-tallet kom samiske aktivister som vurderte å bruke sabotasjeaksjoner for å stanse utbyggingen av demningsanlegg i samiske områder (den såkalte ”Alta-konflikten”) også i kontakt med representanter fra Sinn Fein, RAF og ETA. Disse henvendelser ble også avvist fra norsk side¹²¹

Til slutt kan man nevne det som fram til Anders Behring Breivik har vært det mest kjent tilfelle av (internasjonal) norsk terrorisme. Lars Gules engasjement i DFLPs terroraksjoner førte til en fengselsdom på sek måneder i Libanon i 1977 for ulovlig våpeninnhav. Han ble derimot frifunnet for forsøk på å gjennomføre terrorhandlinger ved hjelp av sprengstoff.¹²²

Kategoriseringen kunne ikke minst anvendes overfor norske høyreekstremister som ble dømt til fengselsstraff eller krigsforbrytere som kom til Norge for å sone sin dom.¹²³ Ellers vedgår Justis-

¹²⁰ Steigan, P. (2009): <Mot terrorismen>. I: *Rødt*, nr. 4.

¹²¹ Engene, J. O. (1994): *Europeisk terrorisme: Vold, stat og legitimitet*. Oslo: TANO, s. 46.

¹²² Nettavisen, 20. februar 2011.

¹²³ Noen eksempler på norske høyreekstremister:

- *Petter Kristian Kyvik* ble dømt til fem års fengsel i 1980 for bombekasting mot 1. mai-toget til Faglig 1. mai Front i 1979. Kyvik var medlem av «Aksjonsgruppen» i Erik Blüchers Norsk Front. Juryen kjente ham skyldig i grov legemsbeskadigelse, men frifant ham for den alvorligste del av tiltalen som gjaldt mordbrannparagrafen.

- *Ole Krogstad* var Boot Boys' grunnlegger og en av dem som sto bak sprengstoffattentatet mot Nor-moskeen 14. mai i 1985. Han ble dømt til 10 måneders fengsel for å ha sprengt Nor Moské med dynamitt, for å male nazistiske symboler og for ulovlig besittelse av våpen og eksplosiver. *Ole Kristian B.*, som var tiltalt i samme sak, ble dømt til fem års fengsel og sonet tre og et halvt.

- I forbindelse med Benjamin-drapet i 2001 ble *Joe Erling Jahr* dømt til 16 års fengsel for forsettlig drap under særdeles skjerpene omstendigheter. Medskyldige *Ole Nicolai Kvisler* og *Veronica Andreassen* ble dømt til henholdsvis 15 års fengsel (forsettlig drap under særdeles skjerpene omstendigheter) og 3 års fengsel for medvirkning til drap.

og politidepartementet at kriminalomsorgens erfaringer med voldelig ekstremisme tradisjonelt har involvert personer med høyreekstre holdninger.¹²⁴

Etter 9/11 førte den opptrappede kampen mot internasjonal terrorisme, og særlig mot al-Qaida og likesinnede militante islamistiske grupper, til at kriminalomsorgen traff nye tiltak. I mai 2002 tolket KSF straffegjennomføringsloven fra 18. mai 2001, samt lovens forskrifter fra 22. februar 2002, slik at tilhørigheten til *organiserte kriminelle grupper, terrorister eller ekstreme politiske eller religiøse grupper* (mine uthevinger), som verken var nevnt i loven eller i forskriftene, kunne kvalifisere for innsettelse i avdeling med særlig høyt sikkerhetsnivå (punkt 6.3 om forskriften § 6-2).¹²⁵

Olsokbrevet fra 29. juli 2004 omtalte likeledes personer tilknyttet organiserte kriminelle grupperinger, *terrorister* og *ekstreme politiske eller religiøse grupper* (mine uthevinger), som innsatte med størst sikkerhetsmessig risiko. Disse skal kunne plasseres i avdelinger med særlig høyt sikkerhetsnivå ved behov (noe som er tilfelle med Anders Behring Breivik), eller i ordinære lukkede plasser underlagt særskilte rutiner.¹²⁶ Olsokbrevet gjelder fortsatt.

Året etter opprettet man INFOFLYT, et informasjonssystem mellom politiet/PST, påtalemyndigheten og kriminalomsorgen. Sistnevnte håndterer informasjon om personer som ”utgjør en særlig risiko for orden og sikkerhet i fengselet, for tjenestemennene der og for samfunnet for øvrig.”¹²⁷ De som registreres i I-registeret merkes også i kriminalomsorgens eget register KOMPIS. I rundskrivet fra april 2005 defineres målgruppen for INFOFLYT nærmere. I tillegg til personer som antas å medføre en særlig rømningsfare, en fare for anslag utenfra for å bistå til rømning, en fare for gisseltaking, en fare for ny særlig alvorlig kriminalitet, samt innsatte som har spesielle beskyttelsesbehov, nevnes personer som: 1) har tilhørighet til organiserte kriminelle nettverk, 2) er *terrorister*, 3) *har tilhørighet til politiske ekstreme nettverk*, 4) *har tilhørighet til religiøse ekstreme nettverk* (mine uthevinger). Rundskrivet presiserer at innsatte i

¹²⁴ Justis- og politidepartementet (2010), s. 19.

¹²⁵ Kriminalomsorgens Sentrale Forvaltning (2002): *Retningslinjer til lov om gjennomføring av straff mv (straffegjennomføringsloven) og til forskrift til loven.*

¹²⁶ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning (2004): *Gjennomføring av straff og varetekt for personer med tilhørighet til organisert kriminalitet.* Brev fra 26. august 2004.

¹²⁷ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning (2005): *INFOFLYT - Særskilt saksbehandlingsinstruks.* Rundskriv fra 13. April 2005.

denne kategorien kan sitte på vanlig lukket avdeling eller kan få særskilte kontrollregimer- og oppfølging om nødvendig.¹²⁸ Det indikerer også at personer som ikke er innsatte, men som antas å ha tilhørighet til ovennevnte kategorier 2, 3 og 4, også kan registreres i INFOFLYT-systemet. Justis- og politidepartementets vurdering av INFOFLYT er så langt at det har styrket kvaliteten på kriminalomsorgens risikovurderinger, blant annet når det gjelder sammensetning av innsatte i avdelingene og innsattes progresjon i straffegjennomføringsperioden.¹²⁹

BETYDNINGEN AV 8/7 OG 22/7 FOR NORGE OG KRIMINALOMSORGEN

Fokuset på forholdet mellom politisk motivert vold og kriminalomsorgen kan tenkes å bli enda mer forsterket som følge av hendelsene som inntraff 8. juli 2010 og 22. juli 2011. 8. juli 2010 sendte pågripelsen av tre menn for planlegging av terror i Danmark og i Norge en sjokkbølge i opinionen. Denne episoden viste at Norge ikke lenger kunne regne med å være skånet for terrorisme fra militant islamisme selv om man anså Norge som en fredsnasjon.¹³⁰ Islamistiske ekstremister bosatt i Norge hadde inntil ”bare” samlet inn penger til terrororganisasjoner i utlandet.¹³¹ Norges deltagelse i NATOs krigføring i Afghanistan (og deltagelse i bombingene av Libya) koster norske liv og bringer krigen ”hjem,” slik at landet i større grad blir ansett som et aktuelt mål for terrorangrep.¹³² Domsavgjørelsen mot de tre mennene som ble pågrepet i juli 2010 for terrorplanlegging mot Jylland-Posten, som falt 30. januar 2012, representerer ikke bare et vendepunkt for det norske rettsystem – det er første gang noen dømmes for terrorplanlegging

¹²⁸ Ibid.

¹²⁹ Justis- og politidepartementet (2010), s. 19.

¹³⁰ Dette utsagn må nyanseres. Norge har vært truet av militante islamistiske grupper ved tidligere anledninger. I mai 2003 oppfordret f.eks. al-Qaidas nestleder Ayman al-Zawahiri muslimer om å gjennomføre terroraksjoner mot norske interesser i den islamske verden. 12 mai 2006 ble også en al-Qaida video sluppet ut på internett hvor man oppfordret muslimer til å angripe Norge, Danmark og Frankrike for å ha trykt karikaturer av profeten Muhammed.

¹³¹ I desember 2010 ble en norsksomalier frifunnet i Oslo tingrett for terrorfinansiering, men idømt en bot for brudd på FNs våpenembargo av Somalia. Retten fant ikke tilstrekkelige bevis for at den tiltalte hadde overført penger til terrororganisasjonen Al Shabaab for å finansiere terror.

¹³² Nordenhaug, I. og Engene, J. O. (2008): *Norge i kamp mot terrorisme*. Oslo: Universitetsforlaget. 2008, s. 32. I denne sammenheng er det verdt å notere at videoen som ble lagt ut på Youtube 19. januar 2011 av en ung norsk statsborger med røtter i Sør-Amerika, som er det første eksempel på jihadistisk video lagd på norsk og eksplisitt rettet mot Norge, hovedsakelig fokuserer på norsk militært nærvær i Afghanistan.

under terrorparagrafen 147. Den gjør ikke minst en hittil hypotetisk problemstilling for kriminalomsorgen, nemlig å ha terrordømte i norske fengsler, til en ny realitet.¹³³

Det gjelder også i høyeste grad for gjerningsmannen bak terrorangrepene i Oslo og på Utøya 22. juli 2011. Minst tre viktige lærdommer kan trekkes fra juli-angrepene. Den ene er at terrortrusselen ikke kan antas bare å komme utenfra. Den kan også produseres av faktorer i det norske samfunn, eller rettere sagt av en kombinasjon mellom interne faktorer (den siktedes psykologiske tilstand og hans forhold til innvandringsdebatten) og mer eksterne faktorer (den siktedes tilhørighet til en ekstrem ideologi – kontrajihadbevegelsen, som de siste årene, har blomstret opp både i USA og i flere europeiske land).¹³⁴ Den andre lærdommen kan være at Norge etter attentatene i USA i 2001 har gjort den samme feilen som de fleste europeiske land har gjort: Man har fokusert i for stor grad på trusselen fra militante islamistiske grupper, og i for liten grad på andre ideologisk-ekstremistiske strømninger som var i fremgang i samme periode.¹³⁵ Til slutt tyder 22/7 på at Norge ikke har hatt et beredskapsnivå som var tilfredsstillende for å møte voldstrusler av slikt omfang.¹³⁶ Med 22/7 har terrorismen fått et ansikt i Norge. Paradoksalt nok er dette ansikt ”etnisk-norsk”, født og oppvokst i Norge.

Breivik risikerer en lang dom eller forvaring hvis rettssaken som starter i april 2012 konkluderer med at han var strafferettslig tilregnelig i gjerningsøyeblikket, eller et opphold i tvunget psykisk helsevern dersom han vurderes som utilregnelig.¹³⁷ Hvorvidt han til sist bedømmes tilregnelig eller utilregnelig, er for tidlig å si. En rettspsykiatrisk vurdering som ble levert Oslo tingrett 29. november 2011 stadfestet at den siktede lider av paranoid schizofreni. Videre ble konklusjonen i

¹³³ I slutten av desember 2011 la aktor i Oslo tingrett ned påstand om elleve års fengsel for Mikael Davud, fem års fengsel for Sawad Sadek Saeed Bujak og David Jakobsen. 30. januar 2012 traff Oslo tingrett følgende dom: syv års fengsel for Mikael Davud bl.a. for brudd på Straffelovens paragraf 147a tredje ledd (planlegging eller forberedelse av en terrorhandling ved å inngå forbund med noen om å begå en slik handling); tre og halvt års fengsel for Sawad Sadek Saeed Bujak bl.a. for brudd på Straffelovens paragraf 147a tredje ledd; frikjennelse for David Jakobsen, men dømmes til fire måneders fengsel for brudd på straffelovens paragraf 161 første ledd bokstav b (særlig utstyr for å tilvirke eller anvende skytevåpen, våpendeler, ammunisjon eller sprengstoff).

¹³⁴ Institute of Race Relations (2011): *Breivik, the conspiracy theory and the Oslo massacre*. Briefing Paper. Nr. 5, september 2011, s. 2.

¹³⁵ Aftenposten, 26. september 2011.

¹³⁶ Marret, J. - L. and Clavaud, E. (2011): <Oslo terrorist attacks: Analysis, consequences and lessons learned.> *Transatlantic Security Paper*. nr. 4, august 2011, Note nr. 13/11. Fondation pour la Recherche Stratégiques, s. 5.

¹³⁷ Aftenposten, 22. desember 2011.

rapporten godkjent av Rettsmedisinsk kommisjon 22. desember 2011. Ila-teamet vurderer innsatte med psykiske lidelser og atferdsproblemer på Ila fengsel og forvaringsanstalt. De har observert den siktede siden 26. juli 2011. Dette teamet, samt et annet team fra Distriktpsikiatrisk Senter i Sandvika, som behandler innsatte på Ila, konstaterte ingen tegn på psykose eller schizofreni.¹³⁸ På bakgrunn av kritikken som kom fra psykiatrien og fra flere eksperter innenfor politisk motivert vold har det blitt fremmet krav om en ny psykiatrisk vurdering av den siktede før rettsaken begynner. To nye sakkyndige ble oppnevnt av tingretten 13. januar 2012 for å foreta en ny utredning av siktedes tilregnelighet.

Rettsaken som starter i april står foran minst tre mulige utfall som kan ha betydning for kriminalomsorgen. Det ene er at tingretten tar til følge konklusjoner fra den første rettsmedisinske vurdering ved fastsettelsen av straffen. I så fall vil den siktede anses som strafferettslig utilregnelig. Han vil da dømmes til tvunget psykisk helsevern, men vil kunne føres tilbake til fengsel når han eventuelt erklæres friskmeldt.

Den andre muligheten er at tingretten i større grad vektlegger den nye utredningen (særlig hvis den kommer til en annen konklusjon), samt andre bevismidler i hovedforhandlingene, og anser den siktede som strafferettslig tilregnelig. Slikt utfall vil åpne for en strafferamme på 21 års fengsel med forvaring inntil 21 år, eller på 30 år dersom han skulle dømmes for forbrytelse mot menneskeheten (som nevnt er de nye bestemmelsene for grov terror ennå ikke trådt i kraft).

Den tredje muligheten vil være at det reises tvil om diagnosen slik at man ikke kan utelukke at den siktede var utilregnelig. I så fall kunne han likevel dømmes til tvunget psykisk helsevern. Blir han erklært friskmeldt på et senere tidspunkt, vil han kunne tilbakeføres til fengsel.

Med andre ord vil Breivik, hvis han ikke tilbringer resten av sitt liv i psykiatrien, kunne fengsles på et eller annet tidspunkt. Dette har selvsagt betydning for kriminalomsorgen. Man vet bl.a. ennå ikke om den siktedes oppførsel under soning vil kunne bryte med mønstret han har vist frem til pågripelsen og i varetektsperioden som følge av medisinsk behandling, eller om han fortsatt vil være i stand og villig til å fortsette sin ideologiske kamp i fengsel.¹³⁹

¹³⁸ Dagsavisen, 6. januar 2012.

¹³⁹ Aftenposten, 3. januar 2012.

Det man derimot vet er at den siktede har gjort seg noen tanker om hva fengsler og soningsperioden bør brukes til. I manifestet som ble lagt ut på internett kort tid før angrepene varsler han om at europeiske fengsler anses som ideelle arenaer for rekrutteringen av nye elementer i kampen mot ”kulturmarxismen” og ”islamisering” av Europa, og at de skal gjøres til treningsbrakker for medlemmer av tempelridderordenen som er pågrepet. Han oppfordrer dessuten til at det bygges opp kristne nettverk som vil utfordre tilsvarende muslimske fengselsnettverk, og han vil dessuten bruke besøksmuligheter til å smugle ut beskjeder som kan legges ut på nettet. Tanker har han også om å holde egne gudstjenester, produsere og distribuere ideologisk litteratur innenfor fengslet, og å verve flere til sin sak. Ikke mindre viktig er det å være klar over oppfordringen til fengselsbetjenter om å snu ryggen til ”tempelridderens virksomhet” og til truslene mot fengselsansatte som ville motsette implementeringen av slike tiltak.¹⁴⁰

Uansett om man velger å tolke disse synspunktene som abstrakte og litterære *positurer* som ikke er forankret i virkeligheten (dvs. som en del av den siktedes vrangforestillinger), eller som konkrete deler av en reflektert plan, vil vedkommendes opphold i fengsel kunne bli meget krevende med tanke på hvor mye ressurser som skal brukes til ulike sikkerhetstiltak og til oppfølgingen av vedkommende. En slik praksis vil trolig innebære at kriminalomsorgen må ta standpunkt til hvorvidt varetektsinnsatte eller straffedømte for terrorhandlinger eller terrorrelaterte handlinger, men også de som dømmes for voldsepisoder knyttet til rasisme, krever nye tiltak i tillegg til de som allerede finnes for bl.a. alvorlige kriminelle. Hyppigere bruk av terrorparagrafen (147a, 147b og 147c), men også av rasismeparagrafen (135a) og av paragraf 99 (trussel mot myndighetspersoner), vil i praksis kunne medføre at flere ekstremister med ideologirelatert voldsproblematikk blir fengslet.¹⁴¹ Nye utfordringer knyttet til sikkerheten pga.

¹⁴⁰ Behring Breivik, A. (2011): *2083: A European declaration of Independence*. Unummerert. Kapittel. 3.120.

¹⁴¹ Den såkalte ”rasismeparagrafen” (Straffeloven § 135a første led) økte strafferammen for diskriminerende eller hatefull ytring fra 2 til 3 år fengsel i 2005. I 2009 kom det dessuten et regjeringsforslag om å fjerne blasfemiparagrafen og om å utvide rasismeparagrafen i stedet. Etter en hard offentlig debatt om ytringsfriheten ble forslaget skrinlagt. Dagsavisen, 28. januar 2009. Så langt har rasismeparagrafen nesten ikke vært brukt. Mht. økt bruk av disse paragrafene kan det nevnes to nylige tilfeller. Det ene er mannen som ble pågrepet etter å ha lagt ut på nettet en jihadistisk video rettet mot Norge i januar 2012. Han er siktet for overtredelse av straffelovens paragraf 99 (trussel mot myndighetspersoner) og 147 C. Den første paragrafen har en strafferamme på 15 år, den andre seks år. Det andre tilfelle er rettssaken som startet 15. februar 2012 mot Najmuddin Faraj Ahmad, også kjent som Mulla Krekar. Han er siktet for oppfordring til terror og for trussel mot myndighetspersoner, deriblant Høyres leder og tidligere kommunalminister, Erna Solberg.

ekstremistiske innsatte og terrordømte vil følgelig kunne oppstå med tanke på å forhindre ideologisk spredning til andre innsatte, samt risikoen for manipulering av fengselsansatte.

Et annet aspekt som kan komme til å sette spørsmålet om radikaliseringsprogram i fengsel mer på dagsorden i framtiden, er den generelle utviklingen i kriminalomsorgen. Det gjelder i første omgang kultur og struktur. Interessant nok konkluderer ikke ICSR-studien om fengselsradikalisering med en klar anbefaling om at nasjonale myndigheter i ulike europeiske land må prioritere oppstarten av avradikaliseringprogram i fengsler, men heller med en oppfordring om at disse må satse mer på å forandre synet på fengselskultur- og arkitektur, soningsforhold og fengselsdemokrati. For ICSR er det dårlige soningsforhold i høysikkerhetsfengsler som kan gjøre at fengsler blir arnesteder for radikaliseringsprogram, rekruttering og kanskje til og med planlegging av terrorangrep. Det dreier seg derfor ikke bare om spredningen av voldelige ideologier i fengsler, men om dårlig styrte fengsler som legger forholdene til rette for at ekstreme holdninger og meninger kan oppstå.¹⁴² Nordiske fengsler skulle etter dette synet ligge godt an i å forebygge radikaliseringsprogram pga. høy etisk og materiell standard og vektleggingen av rehabilitering og dynamisk sikkerhet, jf. Pratts omtale av *the Scandinavian Exceptionalism*.¹⁴³

Dagens debatt om utbyggingen av større og mer moderne fengsler i Norge, spesielt hvis drivkraften bak en slik prosess er rasjonalisering og økonomiske hensyn, vil også kunne ha konsekvenser for dagens sikkerhetskultur. På samme måte som antallet innsatte dømt for terrorhandlinger kan endre seg som følge av nye trender i samfunnet og nye politiske prioriteringer, så er fengselsforhold heller ikke statiske og gitt for alltid. En forverring av fengselsforholdene, sammen med nærværet av potensielle radikaliseringsprogram i fengsler, vil kunne skape mer grobunn for radikaliseringsprogram. Det finnes fortsatt en rekke utfordringer i norske fengsler. En av dem er varetektssituasjonen og bruken av isolasjon, som gjentatte ganger har blitt kritisert av FN og av Europarådets torturkomité (CPT).¹⁴⁴

¹⁴² International Centre for the Study of Radicalisation and Political Violence (2010), s. 59.

¹⁴³ Pratt, J. (2008): <Scandinavian exceptionalism in an area of penal excess. Part I.> I: *British Journal of Criminology*, nr. 48, s. 130.

¹⁴⁴ European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (2006): *Report to the Norwegian Government on the visit to Norway carried out by CPT, from 3rd to 10th October 2005*, s. 53 - 54.

I tillegg til struktur- og kulturaspektet vil også endringer i fangepopulasjonen kunne virke inn på spørsmålet om hvorvidt norske fengsler fortsatt vil være skånet for radikaliserings i framtiden. I denne sammenheng utgjør den raske økningen av antallet organiserte kriminelle og av innsatte med utenlandsk statsborgerskap, oftest uten fast opphold i Norge, en helt ny utfordring. Dette er en problemstilling som flere europeiske land også strever med. I Hellas representerer for eksempel den utenlandske andelen 44 % av antallet innsatte. Østerrike, Belgia, Malta, Spania og Nederland har en tilsvarende andel på over 30 %, mens fem andre EU-land har en andel på mellom 20 % og 30 %.¹⁴⁵ I Norges tilfelle har andelen utenlandske innsatte mellom 2000 og 2010 mer enn doblet fra 14 % til ca. 30 %. Fortsetter trenden med dagens hastighet, vil bortimot annenhver innsatt kunne være utenlandsk statsborger i 2020.

En slik forandring av fangepopulasjonen på så kort tid skaper ikke *per se* radikaliserings. Denne økningen, og det faktum at den nye fangepopulasjonen blir langt mer heterogen enn tidligere, vil imidlertid kunne ”destabilisere” en tradisjonell fengselskultur- og organisasjon og tvinge fram et akutt behov for tilpasning til et radikalt nytt virkelighetsbilde av fengselsvesenet. Det vil bl.a. kunne bli langt vanskeligere for fengselsbetjenter å videreføre dagens normaliserings- og rehabiliteringspolitikk ut fra idealet om *Penal Welfarism*. Allerede i dag kan man spørre seg om de politiske målsettingene som står uttalt i St. meld. nr. 37 (2007-2008) ikke er skapt for en fangepopulasjon som er på vei ut, eller som er idealisert. Økningen av antallet innsatte i forhold til folketallet (57 per 100.000 innbyggere i 1998, 66 i 2007, 90 i 2010), endringer i kriminalitetstypen (med bl.a. nedgang på 15 % i antall tyverier, tredobling av antall narkotika- og grovnarkotikaforbrytelser og dobling av antall ran i perioden 1994-2009), endringer i straffnivået (i juni 2010 økte det med 29,50 %) og endringer i fangepopulasjonen (fra 331 utenlandske statsborgere i 2000 til 1098 i 2010), vil kunne påvirke fengslene i negativ retning og på lengre sikt kunne føre til en forverring av soningsvilkårene, noe som vi antar er en sentral årsak til radikaliserings i fengsel.¹⁴⁶

¹⁴⁵ Coyle, A. (2009): *Radicalisation and Rehabilitation: The importance of clear definitions as a first step to a solution*. EU-seminar i Uppsala, 28. - 29. juli 2009, s. 2.

¹⁴⁶ Straffenivået for alvorlige volds- og seksualse saker økte med 30 % i snitt, minstestraft for voldtekt med 50 %, legemsfornærmelser med 100 %. VG, 25. juni 2010. Mht. gjennomsnitt antall innsatte pr. 100 000 innbyggere må man håndtere tallene forsiktig og sees i forhold til soningskøen. Åpning av nye fengselsplasser kan påvirke

TRE ULIKE OPSJONER FOR KRIMINALOMSORGEN

Hva kan vi i denne sammenheng si om sistnevnte? Norske fengsler har så langt ikke vært utsatt for radikaliseringsgrad i samme grad som andre europeiske land. Det rapporteres fra tid til annen om *isolerte* tilfeller som kan knyttes til et radikaliseringsforløp, men det utgjør på ingen måte et *strukturelt* fenomen, dvs. noe som kan sies å være et produkt av selve fengselssystemet.¹⁴⁷ Det ville likevel være naivt å tro at en slik utvikling aldri vil kunne finne sted.¹⁴⁸ Det norske samfunn har endret seg kraftig i løpet av de siste tiårene og har blitt likere andre europeiske land med tanke på faren for polariseringen mellom ulike samfunnsgrupper, oppblomstringen av små radikaliserede miljøer og produksjonen av potensielle *ensomme ulver* som kan være villige til å bruke antidemokratiske og voldelige midler mot fellesskapet.

Som en velstående nasjon, tung oljeaktør på globalt plan og deltager i ulike fredsprosesser og kriger, blir også Norge mer synlig for terrorgrupper som opererer fra utlandet og for individer som bor i Norge, og som er svært kritiske til norsk inn- eller utenrikspolitikk. 8/7 og 22/7 viste i den forstand at terrorceller og soloterrorister ikke oppstår tilfeldig. Derfor er opprullingene av terrorceller ofte et tegn på at en viss grad av radikaliseringsgrad på samfunnsnivå foregår.¹⁴⁹ Skjer det ute i samfunnet, så kan man ikke se bort fra risikoen for spredning til fengsler, som en rekke analyser gjort etter 9/11 har vist.

Spørsmålet handler dermed i mindre grad om dette vil skje, og kanskje i større grad om når og i hvilken grad dette vil skje. Kriminalomsorgen er allerede involvert i gjennomføringen av handlingsplanen for forebygging av radikaliseringsgrad og voldelig ekstremisme under handlingsplanens punkt ”støtte til utsatte personer.” Tiltak 23 legger opp til et økt samarbeid mellom kriminalomsorgen og andre statlige og kommunale myndigheter i forbindelse med

fengslingsrater og skape inntrykket av at man står overfor en sterk økning. Kriminalomsorgens Sentrale Forvaltning (2011): *Kriminalomsorgens årsstatistikk for 2010*, s. 5.

¹⁴⁷ VG, 12. mai 2005 og Dagbladet, 13. august 2009. Politiets sikkerhetstjeneste har bl.a. kommet med et ønske om at imamer skal trekkes systematisk inn i arbeidet for å bekjempe ekstremistmiljøer i norske fengsler.

¹⁴⁸ Aftenposten, 22. oktober 2011.

¹⁴⁹ Nesser, P. and Lia, B. (2010): <Lessons Learned from the July 2010 Norwegian Terrorist Plot.> I: *CTC Sentinel*, vol. 3, nr. 8, s. 17.

tilbakeføringen av straffedømte, mens tiltak 24, som er av mer intern art, prioriterer en bedre kartlegging av ulike risikofaktorer som kan være knyttet til straffegjennomføring. Lite konkret står likevel om forebygging av radikaliseringsprosesser i fengsel, annet enn målsettingen som er uttalt i handlingsplanen fra 2010 om å ”[...] implementere kunnskap om radikaliseringsprosesser i fengsel innebærer.”¹⁵⁰ I denne sammenheng kan det tenkes at kriminalomsorgen står foran tre mulige opsjoner, som vist i tabell 1.

Tabell 1: Tre opsjoner for kriminalomsorgens innstans i kampen mot radikaliseringsprosesser i fengsel					
	Kontinuum Samfunn/fengsler	Kampen mot internprodusert radikaliseringsprosesser	Kampen mot importert radikaliseringsprosesser	Forebygging av atferdsradikaliseringsprosesser	Forebygging av ideologisert radikaliseringsprosesser
Fullt ansvar-modellen	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja
Delt ansvar-modellen	Delvis	Ja	Delvis ja (fokus på sikkerhet)	Ja	Nei
Intet ansvar-modellen	Nei	Nei	Nei (fokus på sikkerhet)	Nei (fokus på gjennomføring av straff)	Nei

Den første opsjonen (herved kalt *fullt ansvar-modellen*) forutsetter at kriminalomsorgen tolker sikkerhetsbegrepet som et *kontinuum* mellom ”det åpne” samfunn og fengsler og anser kampen mot radikaliseringsprosesser som et globalt samfunnsansvar, som den er en del av. I så fall vil kriminalomsorgen måtte forholde seg aktivt til både importert og internprodusert radikaliseringsprosesser, samtidig som den vil måtte sørge for at ingen radikalisert innsatt - i form av atferdsradikaliseringsprosesser eller ideologisert radikaliseringsprosesser - løslates til samfunnet uten at samfunnssikkerheten er tilstrekkelig ivaretatt. En konsekvens av dette er at fengsler vil måtte utvikle forebyggings- og avradikaliserings tiltak. Filosofien bak en slik opsjon vil være at kriminalomsorgen har ansvar for å tilbakeføre til samfunnet:

¹⁵⁰ Justis- og politidepartementet (2010), s. 19.
Side | 294

- 1) Individuer som ikke er radikaliseret pga. fengselsforholdene (internprodusert radikaliserings)),
- 2) Individuer som ikke er smittet av ekstreme ideologier under soning (importert radikaliserings)),
- 3) Individuer som er frie for kriminell atferd og ekstremistisk ideologi som kan føre til økt kriminalitet (atferdsbasert radikaliserings))og/eller ideologisk motivert vold (ideologisert radikaliserings)) etter løslatelse.

For å vise at en slik tankegang også har blitt mer aktuell for nordiske land kan det være verdt å nevne at Kriminalforsorgen og Social- og Integrationsministeriet i Danmark nylig igangsatte et treårs prosjekt som tar for seg avradikalisering i fengsel. ”*Afradikalisering – Tilbake på sporet*” sikter på å redusere risikoen for at innsatte eller varetektsinnsatte som er dømt eller tiltalt under den danske antiterrorlovgivning, eller de som har en dom eller en tiltale med skjerpene omstendigheter, opplever tilbakefall til ulovlig atferd eller gjenopptar kontakt til ekstremistiske miljøer. Innsatte eller varetektsinnsatte som ikke er dømt for terror, men som risikerer å bli ofre for radikaliserings, står også nevnt som aktuell målgruppe for prosjektet. Sistnevnte bygger på verktøy som finnes i kriminalforsorgen (mentorrolle, samtaler, styrking av kognitive ferdigheter) og på EXIT-konseptet når det gjelder familiens støtterolle i utslusingsfasen.¹⁵¹

¹⁵¹ Social- og Integrationsministeriet (2011): *Kranspesifikasjon*, s. 2.

Den andre opsjonen (herved kalt *delt ansvar-modellen*) forutsetter at kriminalomsorgen anser sikkerhetsbegrepet som et delvis kontinuum mellom samfunn og fengsel og at den ikke føler noe spesielt ansvar i kampen mot radikaliserings som skjer i samfunnet. En følge av dette vil kunne være at man prioriterer forebyggingen av internprodusert radikaliserings - som et produkt av fengslingen og av soningsforholdene, samt en form for kontraradikaliserings mot importert radikaliserings, men i større grad sett fra en rent sikkerhetsmessig dimensjon. En slik opsjon impliserer at kriminalomsorgen bare vil drive forebygging knyttet til internprodusert og importert radikaliserings, og ikke avradikaliserings. Filosofien bak dette alternativet kan være at kriminalomsorgen skal tilbakeføre til samfunnet:

- 1) Individer som ikke radikaliseres eller blir mer radikalisert som følge av soningsforholdene (internprodusert radikaliserings)
- 2) Individer som ikke er smittet av ekstremistisk ideologi under soning (importert radikaliserings).

Derimot vil kriminalomsorgen ikke ha noe spesielt ansvar i forhold til individer som allerede var ekstremistiske før innsettelsen eller i forhold til de som, til tross for ulike tiltak, indoktrineres under soning. Disse vil da kunne løslates med sin ekstreme ideologi i behold.

Den tredje opsjonen (herved kalt *intet ansvar-modellen*) legger til grunn at kriminalomsorgen ikke tror på noe sikkerhetsbegrep som er tuftet på et kontinuum mellom samfunn og fengsel. Mht. radikaliseringsdebatten vil dette bety at kriminalomsorgen ikke føler noe ansvar for forebygging og bekjempelse av verken internprodusert eller importert radikaliserings. Ansvarer vil primært handle om å garantere at straffegjennomføringen foregår effektivt. Som en følge av dette vil internprodusert radikaliserings ikke anses som en form for radikaliserings, samtidig som kampen mot importert radikaliserings ikke vil stå sentralt, annet enn sett ut fra et sikkerhetsmessig hensyn (Olsokbrevet). Kriminalomsorgen vil altså verken drive forebygging/kontraradikaliserings eller avradikaliserings. Filosofien bak et slikt alternativ er å løslate individer som har ”gjord opp for seg” og som har sonet sin straff på tilfredsstillende måte, uten å ta hensyn til hva deres ideologi kan innebære eller bety for fremtiden.

På det nåværende tidspunkt kan det kanskje virke hensiktsmessig for kriminalomsorgen å prioritere en form for forebyggingsstrategi framfor en satsing på avradikalisering for ekstreme innsatte som ennå ikke finnes, eller bare i fåtall. Et slikt valg er lettere å implementere. La oss likevel ikke glemme at det finnes en teoretisk mulighet for at terrorister som Breivik løslates - siden livstidsstraff ennå ikke finnes i Norge -, og at ett individ alene kan gjøre uhyre stor skade i vårt moderne og utsatte samfunn. Kan vi ta sjansen på at den enkelte skal tilbakeføres til samfunnet uten å være sikker på at de har tatt avstand fra en ekstrem ideologi som kan innebære voldshandlinger hvis denne ideologien ikke blir utfordret, og eventuelt beseiret, under soning? Det finnes tidligere eksempler på kjente norske ekstremister som sonet sin dom, ble løslatt og fortsatte å spre hatefulle budskap etter soning, for eksempel på internett. I så fall må vi være villige til å erkjenne at fengselstraff og tradisjonell rehabilitering ikke er tilstrekkelige med tanke på samfunnssikkerheten, og at noe mer må til.

En forebyggingsstrategi for ekstreme varetektinnsatte eller straffedømte for terrorisme, burde inkludere en form for avradikalisering. Den kunne bl.a. sørge for at rehabiliterings- og tilbakeføringsarbeidet inkluderer dimensjoner som ideologi og religion. Den kunne rette seg mot:

1. *Alle innsatte* (forebygging av internprodusert radikalisering og av smittefare fra importert radikalisering),
2. *Målrettede grupper* (unge radikale muslimer, ungdommer som tilhører nynazistiske miljøer eller andre ekstreme voldelige miljøer, såkalte "fengselsgjenger"),
3. *Enkeltindivider* (fysisk eller psykisk "sårbare" individer i varetekt eller med dom, unge, førstegangsdømte, fordi man alltid må gå ned på individnivå for å fange opp dynamikken i et radikaliseringsforløp).

Spørsmålet er imidlertid hvilke tiltak skal iverksettes, om man skal differensiere mellom ulike radikaliseringstyper, mellom ulike faser av et radikaliseringsforløp, og til slutt hvem som vil få ansvaret for dette. Vil for eksempel forebygging forbeholdes fengselsansatte - noe som forutsetter et omfattende kunnskapsløft, eller vil eksterne aktører kunne trekkes inn (NGOer, imamer, lokale miljøer, eksperter på radikalisering) i varierende grad, noe som bl.a. gjøres i Tyskland (bruk av NGO-en *Violence Prevention Network*). Det gjelder dermed ikke å avfeie denne

problemstillingen eller låse seg fast i en rigid tankegang når det gjelder spørsmålet om hvorvidt og hvordan man skal forholde seg til radikalisering, men tvert imot å tenke dynamisk. *Foreign Policy* påpekte nylig i denne sammenheng behovet for en slik fleksibilitet siden:” [...] no single approach will work in all cases and everywhere -- and, in many cases, no solution at all will work”.¹⁵²

¹⁵² Vidino, L. (2010): <Toward a Radical Solution> I: *Foreign Policy*. 5. januar 2010.
Side | 298

LITTERATURLISTE DEL 5

AIVD: *From Dawa to Jihad: The various threats from radical Islam to the democratic legal order*. 2004. <http://www.fas.org/irp/world/netherlands/dawa.pdf>

Anonymt: *The Declaration of Jihad Against the Country's Tyrants*. Chapter 18: Prisons and detention centers. 2000. <http://cryptome.org/alq-terr-man.htm#18>

Barrett, Richard and Bokhari, Laila: <Deradicalization and rehabilitation programmes: targeting religious terrorists and extremists in the Muslim world.> I: Tore Bjørgo and John Horgan, John: *Leaving Terrorism Behind; Individual and collective disengagement*. London: Routledge. 2009.

Behring Breivik, Anders: *2083: A European declaration of Independence*. 2011.

Bjørgo, Tore: <Conclusions.> I: Tore Bjørgo (red.): *Root Causes of Terrorism: Myths, reality and ways forward*. London and New York: Routledge. 2005.

Bjørgo, Tore: <Exit Neo-Nazism: Reducing Recruitment and Promoting Disengagement from Racist Groups.> I: *NUPI-paper*. Nr. 627. NUPI. 2002.

Brandon, James: *Unlocking Al-Qaeda; Islamist Extremism in British Prisons*. Quilliam. 2009. http://www.quilliamfoundation.org/images/stories/pdfs/unlocking_al_qaeda.pdf

Buijs, Frank J., Demant, Froukje and Hamdy, Atef: *Strijders van eigen bodem : radicale en democratische moslims in Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press. 2006.

Clemmer, Donald: *The Prison Community*, New York, Rinehart. 1958.

Counter-Terrorism Implementation Task Force: *First Report of the working Group on Radicalisation and Extremism that Lead to Terrorism: Inventory of State Programmes*. United Nations. 2008. <http://www.un.org/terrorism/pdfs/Report%20of%20the%20Working%20Group%20-%20Workgroup%202.pdf>

Coyle, Andrew: *Radicalisation and Rehabilitation: The importance of clear definitions as a first step to a solution*. EU-seminar. Uppsala. 28. - 29. juli 2009. <http://www.kcl.ac.uk/depsta/law/research/icps/downloads/AndrewCoyleUppsalaSpeechJuly09.pdf>

De Viggiani, Nick: <Unhealthy prisons: exploring structural determinants of prison health.> I: *Sociology of Health and Illness*. Vol. 29. Nr 1. 2007.

Engene, Jan Oskar: *Storskalaangrep, myndighetsmål og høyreekstremismens plass i europeisk terrorisme*. Notat 3/12 til 22.juli-kommisjonen (2012).

Engene, Jan Oskar: *Europeisk terrorisme: Vold, stat og legitimitet*. Oslo: TANO. 1994.

EUROPOL: *TE-SAT 2007; EU terrorism situation and trend report*. 2009

http://www.europol.europa.eu/publications/EU_Terrorism_Situation_and_Trend_Report_TE-SAT/TE-SAT2007.pdf

European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment: *Report to the Norwegian Government on the visit to Norway carried out by CPT. from 3rd to 10th October 2005*. 2006.

Foucault, Michel : *Surveiller et punir: naissance de la prison*. Paris. Gallimard. 1975.

Friestad, Christine og Skog Hansen, Inger Lise: *Levekår blant innsatte*. FAFO. 2004.

<http://www.fifo.no/pub/rapp/429/429.pdf>

Gendarmerie royale du Canada : *Démystifier la radicalisation*. 2009.

<http://www.rcmp-grc.gc.ca/pubs/nsci-eocrs/radical-fra.pdf>

Githens-Mazer, Jonathan and Lambert Robert: <*Why conventional wisdom on radicalization fails: the persistence of a failed discourse*>. I: *International Affairs*. Vol. 4. Nr. 86. 2010.

Goffman, Erving. *Asylums: Essays on the Condition of the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. New York: Doubleday. 1961.

Gorowitz Institute: *Dangerous Convictions: An introduction to extremist activities in prisons*. 2002.

http://www.adl.org/learn/ext_terr/dangerous_convictions.pdf

Hammerlin, Yngve og Rokkan, Tore: *Vold og trusler mot tilsatte I kriminalomsorgen; årsrapport for 2008*. Kriminalomsorgens Utdanningscenter. 3/2010. 2010.

Hammerlin, Yngve: *Om fangebehandling, fange- og menneskesyn i norsk kriminalomsorg i anstalt 1970-2007*. Universitetet i Oslo: Det juridiske fakultet. 2008.

HM Chief Inspector of Prisons (2008): *Report on an announced inspection of HMP Long Lartin*.

London. 14. - 18. juli 2008. [http://www.justice.gov.uk/inspectorates/hmi-prisons/docs/long_lartin_\(2008\)-rps.pdf](http://www.justice.gov.uk/inspectorates/hmi-prisons/docs/long_lartin_(2008)-rps.pdf)

Horgan, John: <From Profiles to Pathways and Roots to Routes: Perspectives from Psychology on Radicalization into Terrorism>. I: *Annals of the American Academy of Political and Social Science*. Nr. 618. 2008.

International Centre for the Study of Radicalisation and Political Violence: *Prisons and Terrorism: Radicalisation and De-radicalisation in 15 Countries*. 2010.

<http://icsr.info/publications/papers/1277699166PrisonsandTerrorismRadicalisationandDeradicalisationin15Countries.pdf>

Institute for Race Relations: *Breivik, the conspiracy theory and the Oslo massacre*. Briefing Paper nr. 5. September 2011. 2011.

Institute for Strategic Dialogue: *Radicalisation: The role of the Internet*. 2011.

http://www.strategicdialogue.org/allnewmats/idandsc2011/StockholmPPN2011_BackgroundPaper_FI_NAL.pdf

Justis- og politidepartementet: *Felles trygghet - felles ansvar. Handlingsplan for å forebygge radikaliserings og voldelig ekstremisme*. Oslo. 2010.

http://www.regjeringen.no/upload/JD/Vedlegg/Handlingsplaner/HP_ekstremisme.pdf

Justis- og politidepartementet: *Om kriminalomsorgen*. 1998.

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/jd/dok/regpubl/stmeld/19971998/stmeld-nr-27-1998-.html?id=191585>

Khosrokhavar, Farhad: *Jihadism in Europe and the Middle East*. Århus Universitet: Centre for Studies in Islamism and Radicalisation. 2009.

King's College: *Recruitment and Mobilisation for the Islamist Militant Movement in Europe*. 2007.
http://ec.europa.eu/justice_home/fsj/terrorism/prevention/docs/ec_radicalisation_study_on_mobilisation_tactics_en.pdf

Kriminalomsorgens sentrale forvaltning: *kriminalomsorgens årsstatistikk for 2010*. 2011.

<http://img3.custompublish.com/getfile.php/1640752.823.befyrrfee/årsstatistikk+2010.pdf?return=www.kriminalomsorgen.no>

Kriminalomsorgens sentrale forvaltning: *Gjennomføring av straff og varetekt for personer med tilhørighet til organisert kriminalitet*. Brev fra 26. august 2004.

http://www.regjeringen.no/nb/dep/jd/dok/andre/brev/utvalgte_brev/2004/brev-om-gjennomforing-av-straff-og-varet.html?id=91179

Kriminalomsorgens sentrale forvaltning (2002): *Retningslinjer til lov om gjennomføring av straff mv (straffegjennomføringsloven) og til forskrift til loven*.

http://www.regjeringen.no/nb/dep/jd/dok/lover_regler/reglement/2002/retningslinjer-til-straffegjennomforing.html?id=107080

Maghan, Jess and Kelly, Robert J.: *<Terrorism and Corrections: The Incarcerated Radical.>* I: Jane Rae Buckwalter (ed.). *International Terrorism: The Decade Ahead*. Chicago: Office of International Criminal Justice. University of Illinois. 1989.

Mandel, David. R.: *<Radicalization: What does it mean?>* I: T. Pick & A. Speckhard (Eds.), *Indigenous terrorism: Understanding and addressing the root causes of radicalisation among groups with an immigrant heritage in Europe*. Amsterdam: IOS Press. 2009.

Marret, Jean-Luc and Clavaud, Emmanuel: *Oslo terrorist attacks: Analysis, consequences and lessons learned*. Fondation pour la Recherche Stratégique : Note nr. 13/11. Transatlantic Security Paper nr. 4. August 2011.

Mathiesen, Thomas: *Kan fengsel forsvares?* Oslo: Pax Forlag A/S. 2007.

Moghaddam, Fathali M.: *<The staircase to terrorism: A psychological Exploration>*. I: *American Psychologist*. Vol. 60. Nr. 2. 2005.

Nesser, Petter and Lia, Brynjar: *<Lessons Learned from the July 2010 Norwegian Terrorist Plot>*. I: *CTC Sentinel*. Vol. 3. Nr. 8. 2010.

Nordenhaug, Iselin og Engene, Jan Oskar: *Norge i kamp mot terrorisme*. Oslo: Universitetsforlaget. 2008.

Olsen, Jon Alix: *<Konvertering til islam i danske fængsler: vejen ud af kriminalitet eller ind i radikaliserings?>* I: *Tidsskrift for Islamforskning*. Nr. 1. 2008.

Politiets sikkerhetstjeneste: *Forslag til lovendringer vedrørende terrorlovgivningen og PSTs metodebruk sendt av PST til justisdepartementet*. Brev fra 1. november 2011.

http://www.pst.politiet.no/System/Forslag_%20lovvending_terrorl_PSTs_metodebruk_nov_2011.pdf

Pratt, John: <Scandinavian exceptionalism in an area of penal excess Part I.> I: *British Journal of Criminology*. Nr. 48. 2008.

RAND: *Al-Qaida: Terrorist Selection and Recruitment*. McGraw-Hill: Homeland Security Handbook. 2006. http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/reprints/2006/RAND_RP1214.pdf

Rasmussen, Lilli (2010): *Livshistorier og kriminalitet: En empirisk undersøgelse af etnisk minoritetsunge i Københavns Fængsler, deres baggrund, status og fremtid. Hvilke kommunikationsmuligheder er der?* Københavns Universitet: Det Teologiske Fakultet, Center for Europæisk Islamisk Tænkning (CEIT). 2010.

Regjeringen: Statusrapport. Felles trygghet – felles ansvar. Handlingsplan for å forebygge radikalisering og voldelig ekstremisme (2010-2013). Desember 2011. http://www.regjeringen.no/upload/JD/Vedlegg/Handlingsplaner/Rapportering_fellestrygghet.pdf

Ruby, Charles L.: <Are Terrorists Mentally Deranged?> I: *Analyses of Social Issues and Public Policy*. Vol. 2. Nr. 1. 2002. www.asap-spssi.org/pdf/asap020.pdf

Sedwick, Mark: <The Concept of Radicalization as a Source of Confusion.> I: *Terrorism and Political Violence*. 22/2010.

Social- og Integrationsministeriet: Kravspecifikation. 2011. brev fra 7. november 2011.

Steigan, Pål: <Mot terrorismen.> I: *Rødt*. Nr. 4. 2009.

Sykes, Gresham M.: *The society of captives: a study of a maximum security prison*. Princeton: Princeton University Press. 1999.

Transnational Terrorism, Security & the Rule of Law: *Causal factors of radicalisation*. 2008. <http://www.transnationalterrorism.eu/tekst/publications/Causal%20Factors.pdf>

Vidino, Lorenzo: <Toward a Radical Solution>. I: *Foreign Policy*. 5. januar 2010. http://www.foreignpolicy.com/articles/2010/01/05/toward_a_radical_solution

Von Tangen Page, Michael: *Prisons, Peace and Terrorism. Penal Policy in the Reduction of Political Violence in Northern Ireland, Italy and the Spanish Basque Country, 1968-97*. London: McMillan Press. 1998.

Weatherston, David and Moran, Jonathan: <Terrorism and Mental Illness: Is There a Relationship?> I: *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*. Vol 47. Nr. 6. 2003.

Wiktorowicz, Quintan: *Radical Islam Rising: Muslim Extremism in The West*. London: Rowman & Littlefield Publishers. 2004.

DEL 6: KONKLUSJONER OG ANSATSER TIL FORSLAG OM FOREBYGGENDE TILTAK

DEL 6 KONKLUSJONER OG ANSATSER TIL FORSLAG OM FOREBYGGENDE TILTAK

6.1 Konklusjoner og ansatser til videre tenkning

Våre kunnskaper om vold i kriminalomsorgen og vår viten om konsekvensene av den er omfattende og dyptgående. Vi vet mye om voldsbildet og årsakene til voldsbruken. Vi vet også mye om hva tilsatte og fanger plages med og har av oppfølgingsbehov når de utsettes for forskjellige voldshendelser og handlinger. Spørsmålet er hva som gjøres med denne forskningsbaserte kunnskapen. Det er også et spørsmål om man nøyes med å utvikle praktiske tilrettelegginger som bare trekker ut fragmenter av den kunnskaps- og erfaringskapitalen som er formidlet gjennom de forskningsrapportene som er tilgjengelige. Problemstillingen er kort og godt følgende: Forstår og forholder man seg til kunnskapen om voldsproblematikken i kriminalomsorgen i dets dybde og bredde, eller velger man en stillingtaken som er mer mainstreamaktig og som det er fare for er reduksjonistisk? Spørsmålet er ikke bare faglig stilt, spørsmålet er også dypest sett praktisk-etisk fundert.

Til nå har etatens ledelse vist betydelig vilje til å følge opp forskningsarbeidet som er gjort, men likevel er spørsmålet relevant fordi at man nå må omsette denne kunnskapen til praktiske forebyggende tilrettelegginger.

“Vold og trusler er en alvorlig utfordring i et arbeidsmiljø”, tydeliggjør hovedvernombudet i Kriminalomsorgen, Mette Salicath¹⁵³. Hun har rett – det er en alvorlig utfordring. Men hva består utfordringen i? Og hvilket arbeidsmiljø er det snakk om?

Arbeidsmiljøet er særdeles spesielt – det er et arbeidsmiljø som skal forvalte et straffegjennomføringssystem der mennesker er frihetsberøvet og tvangsinstitusjonaliserte; det er et system som har institusjonelle betingelser og utfordringer som skiller seg fra de fleste andre institusjoner. Det er også snakk om ulike arbeidsmiljøer – alt etter hvilke institusjoner i kriminalomsorgen det dreier seg om og hvilke institusjonelle betingelser den enkelte arbeider under. Grovt sett er det et skille mellom de mest lukkede, kompakte, sikkerhets-, kontroll- og

¹⁵³ Email til Hammerlin 11.3. 2011 der forskerne ba om å få noen innspill fra henne som kunne brukes i rapporten
Side | 304

disiplineringsorienterte fengslene og de minst fengselsaktige og åpne fengselsinstitusjonene. Også friomsorgskontorene kan vise til institusjonelle og arbeidsmiljømessige forskjeller, men på en annen måte sammenliknet med fengslene. Det er nettopp denne institusjonelle kjensgjerningen som har vært utgangspunkt for vår forskning: Vi har systematisert, analysert og drøftet volden i *kriminalomsorgen på basis av disse særegne institusjonelle betingelsene*, og vi har tatt utgangspunkt i tilsattes og fangers opplevelser av og erfaringer med fengselshverdagen og volden i de institusjonene som de arbeider eller er fengslet i. De som har vært utsatte for vold, er også den gruppa som vi har bedt om innspill fra. Og det er mange rapporterte hendelser som det dreier seg om – 1584 over en sjuårsperiode. Voldsapporten som nå foreligger har systematisert denne store og kompliserte datamengden.

Arbeidet med den denne kunnskapsmengden har vært svært krevende, og tidlig ble det også lagt en forskningsplan som tok utgangspunkt i forskjellige metodiske og teoretiske tilganger for å få et bilde av volden i kriminalomsorgen som best mulig avspeilet forholdene i etaten og den enkeltes opplevelse av volden som han/henne ble utsatt for. Foruten kvantitativ metodikk, brukte vi forskjellige kvalitative forskningsmetoder, men vi gikk også inn i enkelte fengsler og studerte institusjonelle forhold der volden hadde oppstått.

En første presisering var å forstå volden innenfor de konkrete sosiomaterielle og ideologisk-funderede rammene som de utfoldes i og får sin betydning og mening i. Forskningsmessig har vi derfor utviklet en forståelse og en begrepsverktøy som på best mulig måte dekker og forvalter de konkrete og subjektive virkelighetsbeskrivelsene vi har fått tilbakemeldinger om. Det var snakk om ulike begreper – både operasjonelle og teoretiske.

Forståelses- og begrepsmessige overforenklinger, der man reduserer volden bare til å være fysisk og psykisk vold, står i skarp kontrast til det reelle og mangfoldige voldsbildet som vi har registrert og systematisert. Voldsbildet og voldshendelsene i norsk kriminalomsorg består av flere slags voldsformer, og de uttrykkes til gangs i og gjennom den formidlingen som er kommet fra tilsatte og fanger. Foruten legemsvold og psykisk vold, ser vi svært mye bruk av verbal vold og nonverbal vold. På mange måter dominerer også den verbale og nonverbale volden voldsbildet. I tillegg har vi også fått avdekket ulike former for materiell- og sosial vold, og da en sosial vold som de som utsettes for den sliter mye med, og som er fullstendig underkjent i systemet.

I tillegg har vi i analysene brukt sosiologiske begreper som institusjonell, systemisk og strukturell makt og vold. Ikke fordi begrepene bare tilhører en sosiologisk tradisjon, men rett og

slett fordi mange av dem som har vært utsatt for volden også viser til og forteller om forhold der disse begrepene er nødvendige som analytisk redskap.

Konseptualiseringen eller begrepsutviklingen er svært viktig:

Med feste i filosofen L. Wittgenstein har vi også tatt visse begreper ut av sirkulasjon, renvasket det, for så å sette dem inn i sirkulasjon igjen. Dette gjelder ikke minst en voldsform som i høyeste grad er blitt brukt på en uklar og rufsete måte: Psykisk vold. Dernest har vi sett et annet grunnleggende poeng: En voldshendelse består av flere voldshandlinger, og for de fleste av dem som sliter med en voldsopplevelse, er det *opplevelsen av og erfaringen med hele hendelsen* og ikke bare enkelte voldsformer som man er plaget av og sliter med i ettertid.

Dernest: Det viser seg også at mens mye av legemsvolden er knyttet til opplevelsen av at man ble slått, sparket osv. som “en tilfeldig” aktør i en gruppe (for eksempel celedaksjon), så er mange av de andre voldsformene opplevd å være *rettet mot tilsatte som person*. Dette markeres som særdeles belastende, og det stiller omsorgs- og støttearbeidet for store utfordringer. At det er en tendens til at de varierte omsorgs- og hjelpebehovene ikke knyttes mer konkret til hendelser som tar utgangspunkt i andre voldsformer enn legemsvold, er et betydelig problem fordi mange tilsatte sliter i ettertid med en mer sammensatt voldsopplevelse. *Vi har med andre ord avdekket kompleksiteten i voldshendelsene, men dermed også kompleksiteten i behandlings- og omsorgsbehovene*. Dette ville vi aldri kunnet ha klart uten en forskningsprosess som har foregått over flere år¹⁵⁴ – og uten tilbakemeldingene og fortellingene fra de mange tilsatte og fanger som har vært offer for voldsbruken. Slik situasjonen er i dag, der det synes som om det først og fremst er legemsvolden følges opp, er det etter vår mening et stort problem både av faglig og etisk karakter.

Mange er opptatt av volden kvantitativt sett – det som betegnes som volumet. Fokus har vært rettet også mot voldsutviklingen på en måte der man har vært mest opptatt av om den er økt eller ikke. Dette er en stillingtaken som i seg selv avspeiler et faglig og etisk problem som vi har kritisk diskutert i del 4. Vi vil derfor ikke gjenta refleksjonene her, men bare kortfattet fastslå at enhver voldshandling er en voldshandling for mye. Det betyr selvsagt at det også er det viktig å kvantifisere volden, men det er likevel bare en del av problemkomplekset. Vi må også gå

¹⁵⁴ Både KRUS, SAK og KSF har vært svært romslige i dette forskningsprosjektet. De to lederne for tilsattes fagorganisasjoner Geir Bjørkli og Knut Are Svenkerud har vært viktige samtalepartnere i hele forskningsprosessen og gitt oss viktige innspill.

kvalitativt til verks. Vi har avdekket på ulike nivåer i systemet hvordan og hvorfor vold i fengsel og friomsorgen utvikles; vi har også utviklet et analytisk verktøy og begrepsmessige og teoretiske tilganger som er i stand til å avdekke voldens varierte innhold og dens former i kriminalomsorgen. Vi har således forholdt oss til volden i dets *konkrete framtreddelse*. Kunnskapen om vold kan ikke uten videre adopteres fra andre arenaer og forskningsprosjekter - for så å overføre den mer eller mindre på en mekanisk måte til fengselssystemets og friomsorgens praksisfelt. Da kan man begå alvorlige feil i forhold til hvordan man forstår voldsproblematikken, hva man gjør for å forebygge mot den og hva man gjør for å hjelpe dem som har vært utsatt for den. Stereotypifiseringen av volden, ved siden av en ensidig kvantifisering av den, er et farlig utgangspunkt for det voldsforbyggende arbeidet i kriminalomsorgen. Kort og godt: Vi har nå så mye kunnskaper om vold i norsk kriminalomsorg at det heller er et spørsmål om hvordan etaten følger opp forskernes innspill og analyser. “Forskningsbasert kunnskap” er devisen i norsk kriminalomsorg. Det har den vært i mange år. Den er forpliktende. Kunnskaps- og erfaringskapitalen som er utviklet i og gjennom vår forskning bør den brukes systematisk. Hvis man trenger mer informasjon og inspirasjon, ja, da følger man opp forskernes løfter og tilbud til å dele kunnskapen med praksisfeltet.

Salicath poengterer at man må ta alle tilsatte på alvor. Det er et riktig utgangspunkt. Det er faglig og etisk sett grunnleggende. Det skal ikke finnes frisoner for vold. Når Salicath også betoner at *“utfordringen nå er å studere det materialet vi har og lære så mye som mulig av det for å kunne forbedre vår praksis både i forhold til forebygging, håndtering og etterarbeid når tilsatte utsettes for vold og trusler”*, er dette et særdeles godt og forpliktende utgangspunkt. Det foreligger nå mye kunnskaper som er systematisert og tematisert av forskerne. Flere rapporter er fulle av empiriske, analytiske og teoretiske tilganger. Det er også gitt innspill, systematiseringer, refleksjoner og kunnskaper fra forskerne som er basert på og utviklet med basis i det mest konkrete som tenkes kan for kriminalomsorgen – *kriminalomsorgens eget praksisfelt*. Den må brukes i det videre arbeidet.

Men hvordan? Vi har i utgangspunktet noen generelle innspill som omfatter de spesielle:

Kunnskapsanvendelsen kan skje på mange måter – blant annet ved avsette tid til å studere det forskningsmaterialet som vi har gjort tilgjengelig, dernest – utvikle videre den dialogen vi har med praksisfeltet. I stedet for å liste opp en handlingsstrategi sier vi heller: *Hver side i denne og*

tidligere rapporter er smekkkulle av innspill. Studer denne og tidligere rapporter. Bruk den formidlete erfarings- og kunnskapskapitalen på en kreativ og overskridende måte.

Dermed utfordrer vi: Vi har med hensikt ikke valgt å gi et sammendrag fordi vi mener at voldsproblematikken er så grunnleggende etisk og faglig viktig at den *ikke kan og må reduseres til bare å bli presentert i et sammendrag eller i en kortform.*

I dette ligger også en markering av hvordan man skal forebygge mot vold, og hvordan man skal følge opp den som utsettes for en voldshendelse på en god måte.

Enklest sett er det nødvendig å si at man trenger konkret kunnskap om ulike sider om hva volden består i, hvorfor den oppstår og hva konsekvensene av den er. *Den kunnskapen finnes i rapportene.* Rapporten(e) avdekker problemgrunnlaget og de mange sidene vedvoldsbildet. De gir den også retning til hva man må og bør gjøre og hvordan man må følge opp for å forebygge. Det konkrete problemet har sine konkrete løsninger, men det forutsetter at problemet synliggjøres. Mest allment kan vi slå fast følgende:

- Det er mange problemer som identifiseres i denne og de andre rapportene ved at vi har synliggjort, systematisert og bevisstgjort dem – dermed har man også muligheter til å gripe inn overfor dem med forskjellige forebyggingsstrategier. Vårt råd til å utvikle handlekompetansen er altså å sette seg grundig inn i rapportene.
- Det samme i forhold til den enkelte som utsettes for vold. Bevisstgjør man behovet den enkelte har etter å ha vært utsatt for en voldshendelse, ser man også hvordan problematikken og virkningene av volden kan følges opp og dekkes best mulig både individuelt og kollektivt. Dette gir rapportene mye kunnskaper om.

“Presset er blevet ulideligt i fængslerne”, er overskriften i den danske dagsavisen Information (den 6. 6. 2011). “Efter et tiår med stadig stigende straffe er dobbelt belægnigner og sammenpræsset pladmangel blevet hverdag i danske fængsler å arresthuse.”

Presset på norske fengsler er også stort, og strukturelle forandringer, knallhard økonomisk styring, ressurs- og bemanningsmangel osv. må ikke forstås som ideologiske konstruksjoner. De får konkrete konsekvenser: *Fengselshverdagen påvirkes*; relasjonene til fangene utsettes for store utfordringer og i følge mange respondenter svekkes aktivitetstilbud, den dynamiske sikkerheten, hjelpe- og omsorgstiltak et cetera.

Visst får dette indirekte og direkte virkninger på konflikter og eksistensielle kriser; visst kan dette også resultere i en økt voldsfrekvens. Det er da heller ikke uten grunn at forskerne retter blikket mot de økonomiske og strukturelle rammene for virksomhetene. Mye godt er produsert av tanker og ideer om hva en god kriminalomsorg er tenkt å være; spørsmålet er om utviklingen styrker fengselsvesenets kompakte, repressive og rigide kravstruktur til fordel for idealene om en kriminalomsorg og et støtteam som ser mennesket som er fengslet, og mennesket som arbeider i fengslet. Således kan det i den nåværende utvikling skimtes både etiske og faglige dilemmaer. Det betyr at forskerne må følge opp over tid med grundige studier på ulike nivåer: Samfunnsnivå, organisasjons- og institusjonsnivå, avdelingsnivå, gruppe- og individnivå. Internforskere må gjennomføre flere sosiologisk baserte institusjonsstudier, men også på et senere tidspunkt se på utviklingen av volden mot tilsatte. Et par studier gjenstår i vår forskningsstrategi: Vold og makt anvendt av tilsatte mot fanger; vold og makt brukt av tilsatte mot kolleger.

Hvorfor kontinuerlige og oppfølgende studier?

Det eneste sikre vi kan si om livet er at det forandrer seg hele tida (Hammerlin, 2009, 2010). Det betyr at forskerne må kontinuerlig studere den utviklingen om pågår fordi nye problemer oppstår, andre går til grunne. Slik er livets dialektikk, og det er dette som er kjerna i forskningsbasert kunnskap og en adekvat kompetanse- og ressursutvikling i etaten. Vi har derfor rettet forskerblikket både mot praksisfeltet og teorifeltet. Mot praksisfeltet – fordi det er den virkeligheten som skal studeres; mot teorifeltet – fordi den er en særlig del av erkjennelsesvirksomheten som må utvikles i et indre forhold til praksisfeltet. Dette er også kjerna i praksisforskning. I denne kunnskapsproduksjonen er også immanent kompetanse- og ressursbehov. Men ikke minst utfordrer faglige og etiske krav virksomheten. *Se mennesket* som er fengslet og under straffegjennomføring – *se også mennesket* som arbeider i straffegjennomføringsetaten. Men se også de institusjonelle betingelsene og kravstrukturene som preger menneskene som *er* der.

“Vold er jævlig”, sier psykolog Per Isdal i forordet til Mogens Møllers¹⁵⁵ bok *I fars vold*. Visst er vold jævlig, derfor skal det heller ikke finnes frisoner for den.

¹⁵⁵ Mogens Møller er psevdonymet for Yngve Hammerlin da han i 2000 skrev boka *I fars vold* som handler om hans oppvekst som barn og ungdom i en svært totalitær og voldelig familie,

6.2 FORSLAG OM FOREBYGGENDE TILTAK

Store variasjoner mellom de ulike enhetene peker på utfordringer i forhold til forebyggende tiltak. Økningene – og nedgangen – i antall hendelser og handlinger viser at det er ulike strukturelle forhold som henger sammen med voldsutviklingen (se del 4):

Forutsigbarhet: som både handler om institusjonelle rammer i enheten, men også om rutiner og handlinger i avdeling. Å planlegge for endring er en utfordring hver sommer, eller hver helg og mellom vaktlagene innenfor et døgn. På alle disse nivåene er det ledere, mellomledere og tilsatte som må jobbe sammen for å planlegge, gjennomføre og evaluere endringsprosesser. Eksempler på dette er overgang fra doms- til varetektsavdeling, overgang fra sommerferie til vanlig rutine, overlapping mellom vaktlag.

Fleksibilitet: Muligheten for å planlegge handler også om å kunne planlegge noe annet. Hvis kapasiteten er fylt opp, det vanskelig å se alternative løsninger. Vi ser ofte perioder med vold og trusselhendelser som kunne gi mulighet for å gå inn tidlig hindret en videre eskalering av utviklingen. Det er uheldig å vente til etter gjentatte eller alvorlige hendelser før man kan foreta flyttinger og endringer i sammensetning i avdelinger.

Det er ikke tilfeldig hvem som blir gjerningsperson i voldssaker i fengsel og friomsorg. Vi ser at noen få innsatte står for en stor del av volden. I enkelte fengsler opptil 40 prosent. Denne gruppen endres og er mer aktiv i perioder. Ofte er det de samme som også er aktive i andre hendelser og i vold og trusler mot andre tilsatte. Å identifisere og møte denne gruppen innsatte med forebyggende tiltak vil gi rask effekt. Flere enheter er også flinke til å jobbe systematisk på denne måten.

Det er en utfordring å forebygge der hvor det skjer lite. I fengsler eller i friomsorg med få hendelser er det viktig å planlegge og avstemme om situasjoner som omfatter en eller flere tilsatte. Vi har funnet at noen tilsatte blir oftere utsatt for vold og trusler enn andre. Årsaken til dette er også sammensatt. Det er viktig å avstemme regelmessig om hva som er utfordringer og hvordan disse kan møtes.

Det er et lederansvar å ta ansvar for å ivareta trygghet for tilsatte og innsatte i kriminalomsorgen. Det gjelder både for å sikre gjennomføring av straff ved å følge opp at tjenestehandlingene blir

gjennomført, men også å ivareta tilsatte og innsatte. Tydelige, forutsigbare og konsekvente rutiner for å følge opp alle hendelser er nødvendig for å etablere en rutine for oppfølging som også virker forebyggende. Særlig gjelder dette for de mer komplekse voldstypene, psykisk vold, verbal vold og sosial vold. Det må finnes en sjekklister for tilsatte som har vært utsatt for vold og trusler hvor det beskrives et minimum av tiltak som iverksettes ved behov.

Det er nødvendig å snakke med noen som forstår hva det dreier seg om når man har opplevd vold eller frykt i truende situasjoner. Det må etableres faste rutiner for å følge opp og avstemme situasjonen i avdelingen, i enheten og i regionen. Det er nødvendig å etablere noen som er ansvarlig for å ha oversikt og ta initiativer til tiltak på alle nivåer.

For å ha oversikt må det etableres et felles system for rapportering av vold og trusler. Det nåværende systemet er laget for forskningsformål og ivaretar ikke alle sider som et mer operasjonelt system må ha. Forslaget om å bruke avvikssystemet KIKS for å sikre saksbehandling for alle hendelser, synes hensiktsmessig, særlig for å styrke oppfølgingssiden. Det er likevel helt nødvendig å ta med seg bredden i voldskategoriene for å så med seg hele bildet – og videreføre forskningen innenfor området.

Det er nødvendig å fokusere på å styrke etterarbeid og oppfølging, særlig i forhold til de mer sammensatte voldsformene, psykisk vold og sosial vold. Her må den enkelte tilsatte også sikres oppfølging over tid ved behov.

Innsatte/domfelte er mer forskjellig nå enn før. Dette innebærer også et behov for informasjon knyttet til risikovurdering og planlegging med innsatte og domfelte. Vi vil anbefale at det etableres en felles kontakttjeneste som kan konsulteres av enheten ved behov for mer informasjon om enkelte.

Det er viktig å styrke risikoplanlegging i alle tjenestehandlinger. Enkelte enheter benytter allerede Sikker Jobbanalyse (SJA) som et redskap i planlegging, gjennomføring og evaluering/oppsummering av tjenesten. En slik sjekklister inneholder enkle spørsmål om hvilke oppgaver som inngår i dagen, hvilke innsatte/domfelte som han eller hun vil møte, informasjon og ressurser og for å planlegge aktiviteter og arbeidsdagen sammen med kolleger. Vold og trusler skjer i samhandlingssituasjonene. Det er derfor det viktigste stedet å starte forebygging.

LITTERATUR

Aftenposten 12.10 (nettsiden): *Frem til september 2010 er 81 tjenestemenn ved norske fengsler blitt utsatt for fysisk vold*

Bourdieu, P. (1999): *Symbolisk makt*. Oslo: Pax.

Brekke, E. & Halvorsen, G.H. (2004). *Soning av straff i fengsel – den innsattes opplevelse*. Oslo: Psykologisk institutt, UiO.

Dagbladet Information, 6.6. 2011: *Presset er blevet ulidelig i fængslerne*, s. 2-3

Eian, H. (2007). *Fengslende makt. En kvalitativ undersøkelse av makt blant innsatte*. Hovedfagsoppgave i sosiologi. Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, UiO.

Foucault, M. (1977): *Det moderne fengsels historie*. Oslo: Gyldendal Norsk forlag

Hammerlin, Y. (2008). *Om fangebehandling, fange- og menneskesyn i norsk kriminalomsorg i anstalt 1970-2007*. Dr.philos avhandling. Det juridiske fakultet/Institutt for kriminologi og retts sosiologi/UiO/Unipub A/S.

Hammerlin, Y. & Kristoffersen, R. (2001). *Vold og trusler mot tilsatte i kriminalomsorgen*. Oslo: KRUS. (Dokumentasjon og debatt nr. 2/2001).

Hammerlin, Y. (2004): Omsorg, behandling – men også sublimetoder for sosial kontroll og underkastelse i et repressivt system? I: *Psyke & logos nr. 2/2004*. København: Dansk Psykologisk Forlag (s.697-727)

Hammerlin, Y & Mathiassen, C. (2006). *Før og nå*. Oslo: KRUS. (Rapport nr. 5/2006).

Hammerlin, Y & Rokkan, T. (2008). *Vold og trusler mot tilsatte i kriminalomsorgen 2006*. Oslo: KRUS.

Hammerlin, Y. & Strand, T.W. (2005). *Vold mot tilsatte i kriminalomsorgen 2004*. Oslo: KRUS. Rapport nr. 2/2005.

Hammerlin, Y. (2010): Å bryte livet i fengsel. I: *Suicidologi nr 2/2010/Universitetet i Oslo*, 20-29

Hammerlin, Y. (2010): Samfunnets og hverdagslivets lidelsesproduksjon og selvmordsproblematikken. Ansatter til en kritisk refleksjon. . I: *Suicidologi nr 2/2010/Universitetet i Oslo*, 30-36

Hammerlin, Y. (2009): *Selvord og selvmordsnærhet i norske fengsler*. Oslo: KRUS håndbøker nr 2/2009

Hanoa, K. (2008). *Vold og trusler mellom innsatte*. Oslo: KRUS (Rapport nr. 1/2008).

Kriminalomsorgens sentrale forvaltning [KSF] (2008). Kriminalomsorgens årsstatistikk. Tilgjengelig på internett: <http://www.kriminalomsorgen.no/statistikk.78464.no.html> Oslo: KSF.

Isdal, P. (2000): *Meningen med volden*. Oslo: Kommuneforlaget.

Johnsen, B., Granheim, P.K. & Helgesen, J. (2008): *The quality of working life for prison officers in high security prisons*. Paper presented at the International Conference of Prison Officers and Prison Culture. Örebro Universitet, Sverige.

Karpatschof, B. (2006): *Udforskning i psykologien*, del I. København: Akademisk forlag

Karpatschof, B. (2003): *Evaluering av Vil:kan*. København: Egmontfonden den 5. april 2003

Møller, M. (2000). *I fars vold*. Oslo: Kommuneforlaget.

NOU 2003:31: *Retten til et verdig liv uten vold*

Nygren, P., Fauske, H. (2004): *Ideologisk beredskap*. Oslo: Gyldendal Akademisk

Nygren, P. (2004): *Handlekompetanse*. Oslo: Gyldendal Akademisk

Nygren, P., Fauske, H. (2009): *Handlekompetanse og ideologi*. Individ, profesjon og samfund. København: Dansk Psykologisk Forlag

Rokkan, T. (2007). *Vold og trusler mot tilsatte i friomsorgen*. Oslo: KRUS.

Stendal, I. (2006): *Sikkerhet i friomsorgen "SIFO" – en opplæringsprosess for tilsatte i friomsorgen*. Perm. KRUS 2006

Ugelvik, T. (2010; PhD-avhandling): *Å være eller ikke være fange. Frihet som praksis i et norsk mannsfengsel*. Oslo: Inst. for kriminologi og rettsosologi/UiO

Zizek, S. (2008). *Violence*. London: Profile Books.

ANNEN ANBEFALT LITTERATUR

- Alatola, I. (perioden 1990-2000). En rekke upubliserte manuskripter om vold og trusler mot tjenestemenn i Finland. Disse er presentert på de nordiske internforsker møtene
- Bourdieu, P. (1999): *Den maskuline dominans*. København: Tiderne skifter
- Christie, N. (1982): *Hvor tett et samfunn?* Oslo: Universitetsforlaget
- Easton, S. (2011): *Prisoners' right*. London: Routledge
- Hammerlin, Y., Mathiassen, C. & Strand, T.W. (2006). *Velferdsstatens velsignelser og farer: Kriminalitet og samfunn 1965-2005*. Oslo: KRUS. (Dokumentasjon og debatt nr. 2/2006).
- Friestad, C. & Skog, I.L. (2004). *Levekår blant innsatte*. Oslo: FaFo. (Fafø-rapport 429).
- Friestad, C. (2005): *Tilbudet til volds- og sedelighetsdømte*. Oslo: Fafø-rapport
- Halvorsen, K. (1991): *Å forske på samfunnet*. Oslo: Bdriftsøkonomens forlag
- Hammerlin, Y. & Larsen, E. (1997). *Menneskesyn i teorier om mennesket*. Oslo: Ad Notam
- Haualand, H. (2011): *Straffet og isolert*. Oslo: Fafø-rapport 2011:01
- HelleH.J. (1999): *Verstehende Soziologie*. München: Oldenbourg Verlag München Wien
- Holme, I.B., Solvang, R.K. (1989): *Metodevalg og metodebruk*. Oslo: Tano forlag
- Kriminalomsorgens sentrale forvaltning [KSF] (2003). *Handlingsplan mot vold og trusler mot ansatte i kriminalomsorgen*. Oslo: KSF.
- Hjemdal, O.K. (2003). *Hva er vold? Myter og fakta*. HiO-notat nr. 12/Konf.rapport nr. 5
- Høgh, A. (2000). *Trusler og vold på arbeidsplassen*. København: Arbejdsmiljøinstituttet.
- Isdal, P , Damman, B., Bergerud, K. & Killingstad, H. (2006). *Håndbok i studiegrupper om vold*. Oslo: KRUS. (Håndbok 1/2006).
- Jørgensen, U. & Mathiasen, S.S. (Red.). (1998). *At overleve vold*. Århus: KLIM forlag.
- Kristoffersen, R. (1986): *Bagatellenes tyranni – samhandlingsstrukturen i et norsk fengsel*. Oslo: Arbeidsforskningsinst./Arbeidspsykologisk inst.
- Mathiassen, C. (2005): *Et interview om vold i familien. Intervju med Yngve Hammerlin. I: Psykologisk Set, nr. 60/Dansk fagtidsskrift*
- Leer-Salvesen, P. (2009): *Forsoning*. Bergen: Fagbokforlaget

- Norlander, K. (1994). Vad gör strukturererna med oss? I: *Häftan för kritiska studier* nr. 4.
- Råkil, M. (Red.). (2002). *Menns vold mot kvinner*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Skardhamar, T. (2002). *Levekår og livssituasjon blant innsatte i norske fengsler*. Institutt for kriminologi og rettssosiologi. Universitetet i Oslo
- Strand, T.W. (2006). *Vend om i tide: En evaluering av SNU-prosjektene i Trondheim og Bergen*. Oslo: KRUS. (Dokumentasjon og debatt nr. 3/2006).
- Trotha, T. von (1997). *Soziologie und Gewalt*. Göttingen: Westdeutscher Verlag.

Figurer og tabeller

Figur 1.1.1 Bruk av tvangsmidler i fengsel i perioden 2004-2010. N=5335	44
Figur 1.1.2 Rømning, unnvikelser mm i perioden 2004-2010. N=937	45
Figur 1.1.2.1: Antall som oppgir fengselsskole (KRUS) for fengselsbetjenter, førstebetjenter, vikarer/ ekstrabetjenter og andre operative etatsansatte i fengsel 2004 - 2010. N=1010	57
Figur 1.1.2.2 Rapporterte hendelser 2004-2010 fordelt for kjønn. N=1495	58
Figur 1.1.2.3 Andel tilsatte (årsverk) fordelt for kjønn i perioden 2004-2010 som har rapportert om hendelser. N=1495	59
Figur 1.1.3 Fordeling av årsverk for kjønn i kriminalomsorgen 2004 – 2010. N=26734	45
Figur 1.1.3.1. Voldstyper fordelt for tilsattes alder på hendelsestidspunktet i perioden 2004 – 2010. N=2885	60
Figur 1.1.3.2 Antall skjemaer som oppgir om en eller flere tilsatte var utsatt for hendelsen. N=1470	61
Figur 1.1.3.3 Innsendt flere skjemaer fra samme hendelse som opplyst på skjema for perioden 2004 - 2010. N=283	62
Figur 1.1.3.4 Andel av skjemaer og hendelser der det er rapportert <i>mer enn ett skjema per hendelse</i> . Andel av totalt antall rapporterte skjemaer og hendelser for perioden 2004-2010. N=1140	63
Figur 1.1.3.5 Fordeling av voldstyper for hendelser der <i>flere enn en tilsatt er involvert</i> . N=1140	64
Figur 1.1.4 Antall rapporterte hendelser per år 2004-2010. N=1584	46
Figur 1.1.5 Antall rapporterte hendelser per kvartal for årene 2004-2010. N=1584	48
Figur 1.1.6 Antall rapporterte hendelser per år fordelt for region. N=1582	49
Figur 1.1.7 Antall rapporterte hendelser per år fordelt etter sikkerhetsnivå. N=1593	51
Figur 1.1.8 Rapporterte hendelser 2004-2010 summert for aktuelle tilsattgrupper. N=1185	53
Figur 1.1.9 Rapporterte hendelser 2004 – 2010 utvikling for aktuelle tilsattgrupper. N=1185	54
Figur 1.2.1.1 Hendelsessted i antall for perioden 2004-2010. N=1507	66
Figur 1.2.1.2 Tidspunkt for hendelser i perioden 2004-2010. N=1443	68
Figur 1.2.1.3 Ukedag for rapporterte hendelser 2004-2010 med trendlinje (gjennomsnitt). N=1571	69
Figur 1.2.1.4 Ukedag for rapporterte handlinger 2004-2010. N=2952	70
Figur 1.2.1.5 Hendelsestidspunkt summert per måned for perioden 2004-2010. N=1584	71
Figur 1.2.1.6: Hendelsestidspunkt per uke for perioden 2004-2010. N=1584	72
Figur 1.2.1.7: Hendelsestidspunkt for måned per år for perioden 2004-2010. N=1584	72
Figur 1.3:3 5: Forskjell mellom kjønnene i opplevd belastning etter voldshandling.: Søylen omfatter både litt belastning og belastning for menn og kvinner. N=2165	92
Figur 1.3.1.1. Samlet fordeling av voldshandlinger for perioden 2004 – 2010. N=3042	75
Figur 1.3.2.1: Kombinasjoner med legemsvold 2004-2010. N=549	79
Figur 1.3.3.1: Opplevd belastning etter hendelsen. Faktisk fordeling av opplevd belastning. N=1594	87
Figur 1.3.3.2: Opplevd belastning etter hendelsen. Relativ fordeling av opplevd belastning. N=1594	88
Figur 1.3.3.3: Kvinners opplevde belastning etter voldshandling. N=719	90
Figur 1.3.3.4: Menns opplevde belastning etter voldshandling. N=1986	91

Figur 1.3.6.1: Familievold som rapportert fra kvinnelige og mannlige tilsatte for hvert år fra 2004-2010. N=84	103
Figur 1.3.7.1: Tjenstlige handlinger per år. N=1428	107
Figur 1.3.7.2: Risikovurdering av tjeneste. N=1451	108
Figur 1.3.7.3 Tilsatte opplært. N=701	109
Figur 1.4.2.1: Voldssituasjoner i perioden 2004-2010 som oppgitt. N=2021	119
Figur 1.5.1.1: Gjerningsperson domskategori. N=1498	128
Figur 1.5.2.2: Gjerningspersons aldersfordeling. N=1298	129
Figur 1.5.2.3: Gjerningsperson kjønn N=2927	130
Figur 1.5.2.4: Fengslingskategori for perioden 2004 – 2010. N=1414	131
Figur 1.5.3.1 Gjerningsperson lovbruddskategorier for 2004-2010. N=1707	132
Figur 1.5.3.2 Gjerningsperson alder, yngre og eldre enn 24 år. N=1826	133
Figur 1.5.4.1: Voldstype fordelt for innsatt/domskategori for 2004-2010. N=2887	134
<i>Figur 1.5.4.2: Innsatt/domskategorier fordelt for år for perioden 2004-2010. N=1492</i>	<i>135</i>
Figur 1.5.4.3: Voldstype fordelt for voldskategori per år for perioden 2004-2010. N=1917	136
Figur 1.6.1.1: Sykefravær i perioden. N=1424	141
<i>Figur 1.6.1.2: Faktisk mottatt behandling etter voldstyper. N=2874</i>	<i>142</i>
<i>Figur 1.6.1.3: Behandlingsbehov for voldstyper i prosent av behov. N=274</i>	<i>143</i>
<i>Figur 1.6.1.4: Behandlingsbehov og profesjonell oppfølging</i>	<i>143</i>
<i>Figur 1.6.2.1 Former for lederoppfølging etter hendelse i perioden 2004-2010</i>	<i>147</i>
Figur 1.6.2.2 Lederoppfølging i prosent for hele perioden. N=1251	148
Figur 1.6.4.1 Debriefingsbehov for perioden. N=1409	154
Figur 1.6.4.2 Debriefing etter hendelse. N=1469	155
Figur 1.6.4.3: Debriefing etter hendelser for år i perioden 2004-2010 (N: 1469)	156
Figur 1.6.5.1: Anmeldelse etter hendelse per år for perioden 2004-2009. N=1457	161
Figur 2.2.4: Voldshandlinger som rapportert fra friomsorgen 2004-2010. N=72	172
Figur 2.2.1: Voldshendelser som rapportert fra friomsorgen 2004-2010. N=40	170
Figur 2.2.2: Voldshendelser fra friomsorgen per år for 2004-2010. N=40	171
Figur 2.2.3: Voldshandlinger som rapportert fra friomsorgen 2004-2010. N=72	171
Figur 2.2.5: Belastning etter voldshandlinger i friomsorgen 2004-2010. N=65	173
Figur 2.3.2: Fordeling av hendelser i løpet av uken per dag. N=38	174
Figur 2.3.3: Fordeling av hendelser i løpet av måned per år. N=40	175
Figur 4.3.2.1: Voldshendelser Oslo fengsel 2004-2010. N=157	222
Figur 4.3.2.10: Voldshandlinger Ringerike fengsel 2004-2010 (N=470)	233
Figur 4.3.2.11: Voldshendelser Ringerike fengsel 2004-2010. N=470	234
Figur 4.3.2.12: Belastning og voldsformer i 2010 (N=73)	235
Figur 4.3.2.13: Fordeling av hendelser ved Ringerike fengsel for uke i 2010	236
Figur 4.3.2.14: Hendelser rapportert fra Ullersmo fengsel per kvartal for år 2004-2010. N=77	240

Figur 4.3.2.15: Handlinger rapportert fra Ullersmo fengsel 2004-2010 (N=102).....	241
Figur 4.3.2.16: Handlinger rapportert fra Ullersmo fengsel 2004-2010 (N=102).....	242
Figur 4.3.2.17: Handlinger rapportert fra Ullersmo fengsel 2004-2010 (N=102).....	243
Figur 4.3.2.18: Opplevd belastning for rapporterte voldstyper for Ullersmo fengsel 2010	243
Figur 4.3.2.2: Handlinger Oslo fengsel 2004-2010. N=305	223
Figur 4.3.2.5: Fordeling av hendelser pr uke etter ukenummer for Oslo fengsel. (N: 46)	226
Figur 4.3.2.6: Belastning for voldsformer i 2009 (N=81)	227
Figur 4.3.2.7: Fordeling av hendelser for Oslo fengsel i 2010 (N:).....	228
Figur 4.3.2.8: Belastning for voldsformer i 2010. N=73	229
Figur 4.3.2.9: Hendelser Ringerike fengsel 2004-2010. N=238.....	232
Figur: 4.3.2.3: Fordeling av voldshandlinger for Oslo fengsel i perioden 2004 – 2010. N = 305.....	224
Figur: 4.3.2.4: Fordeling av voldshandlinger for Oslo fengsel i perioden 2004 – 2010. N = 305.....	224
Figur2.3.1: Fordeling av hendelser i løpet av dagen per time. N=33.....	174
Illustrasjon 1.3.7.1 Tidssdimensjon og opplevelse av vold	112
Illustrasjon 1.3.7.2 Tidssdimensjon og opplevelse av vold 2	113
Tabell 1.1.1 Utenlandske innsatte i fengsel.....	43
Tabell 1.1.2 Enhetens sikkerhetsnivå. N=1593	52
Tabell 1.1.3 Fordeling av for alle tilsattgrupper 2004 – 2010. N=1266	55
Tabell 1.1.4 Antall tilsatte i hovedkategorier, vold i 2010 og prosentvis andel tilsatte utsatt for vold i 2010 (N=224).....	56
Tabell 1.3.1.1: Samlet fordeling av voldshandlinger for perioden 2004 – 2010. N=3042.....	76
Tabell 1.3.2.1 Forskjeller i kompleksitet mellom voldsformer. N=3043.....	78
Tabell 1.3.2.2: Kombinasjoner med materiell vold 2004-2010. N=148	80
Tabell 1.3.2.3: Kombinasjoner med psykisk vold 2004-2010. N=533.....	81
Tabell 1.3.2.4: Kombinasjoner med sosial vold 2004-2010. N=49.....	82
Tabell 1.3.2.5: Kombinasjoner med verbal vold 2004 – 2010. N=1155	83
Tabell 1.3.2.6: Kombinasjoner med nonverbal vold 2004-2009. N=609	84
Tabell 1.3.6.1: Vold mot familien som rapportert fra kvinnelige og mannlige tilsatte for hvert år fra 2004-2010. N=84	103
Tabell 1.5.4.1: Voldstype fordelt for innsatt/domskategori for 2004-2010. N=2887.....	135
Tabell 1.5.4.2: Innsatt/domskategori fordelt for år for 2004-2010. N=1492.....	136
Tabell 1.5.4.3: Voldstype fordelt for domsskategorier per år for perioden 2004-2010. N=1917	137
Tabell 1.6.5.1: Rapport til ledelse, verneombud, arbeidstilsyn, politianmelding og trygdeetat.....	160
Tabell 3.4.1.1: Handlingens mening/betydning.....	198
Tabell 4.3.2.1: Handlinger Oslo fengsel 2004-2010. N=305	224
Tabell 4.3.2.2: Belastning for voldsformer i 2009 i absolutte tall (N=81).....	227
Tabell 4.3.2.3: Belastning for voldsformer i 2010. N=73.....	229

Tabell 4.3.2.4: Handlinger Ringerike fengsel 2004-2010 (N=470)	234
Tabell 4.3.2.5: Belastning for voldsformer i 2010 (N=73).....	235
Tabell 4.3.2.6: Handlinger rapportert fra Ullersmo fengsel 2004-2010	242
Tabell 4.3.2.7: Opplevd belastning for rapporterte voldstyper for Ullersmo fengsel 2010.....	244

VEDLEGG

Registreringsskjema Vold og trusler mot tilsatte i kriminalomsorgen

Sist endret 01.02.06

NB! Skjemaet benyttes for alle tilsatte som har vært utsatt for vold eller trusler, uansett stillingskategori. Alle spørsmål må besvares så nøyaktig som mulig. Den som har vært utsatt for vold eller trusler har ingen plikt til å fylle ut registreringsskjemaet, men skal formålet med registreringen nås, er det viktig at flest mulig deltar. Les gjennom hele skjemaet før utfylling.

Registrerings- og definisjonsveiledning

Definisjon av vold og trusler

Vold og trusler på arbeidsplassen eller i forbindelse med arbeidet defineres som situasjoner der en eller flere personer blir overfalt, truet eller misbrukt i forbindelse med deres arbeid, og der overfallet, trusselen eller misbruket inneholder en direkte eller indirekte trussel mot deres sikkerhet, trivsel eller helse.

Med *vold* menes påført skade eller forsøk på skade på en annen person, dennes familie eller personlige eiendom. Med skade på personen menes både alvorlig og lettere skade, som overflatiske sår eller annen opplevd smerte forbundet med skadehandlingen.

Med *trusler* menes både verbale, nonverbale eller skriftlige ytringer og andre handlinger, med eller uten våpen eller annen gjenstand, som uttrykker eller signaliserer mulig bruk av vold.

I forbindelse med arbeid: Gjerningspersonens handlinger eller ytringer skyldes forhold som *har sammenheng* med tjenesten. Dvs at hendelsen også kan finne sted utenfor tjenestetiden dersom nevnte forutsetning er oppfylt.

Voldsdefinisjoner som ligger til grunn for registreringsskjemaet

Fysisk vold - enten (a) vold mot kropp (legemsvold) eller (b) vold mot materiell.

(a) *Legemsvold* - handlinger som er rettet mot offerets kropp, der hensikten er å uskadeliggjøre eller påføre kroppslig smerte eller ubehag.

(b) *Vold mot materiell* - ødeleggelse av eiendom, materiell og gjenstander.

Psykisk vold - retter seg mot offerets psykiske tilstand eller sinnstemning. Gjerningspersonen vil f. eks. skape psykisk ubehag, frykt, engstelse eller usikkerhet hos offeret.

Verbal vold - kjefting, utskjelling, verbale trusler eller andre nedvurderende ytringer som oppleves sterkt belastende.

Nonverbal vold er truende eller nedvurderende væremåte ved bruk av kroppsspråk og/eller mimikk som oppleves sterkt belastende.

Sosial vold - kan her eksemplifiseres som mobbing og trakassering, utstøting, stigmatisering og usynliggjøring (se side 8).

Når skjedde hendelsen?

Dato:	Klokkeslett:

Hvor skjedde hendelsen?

Innenfor tjenestested
Oppgi hvor hendelsen skjedde:

På kontoret
På vaktrom:
På den innsattes celle
I avdelingsfellesskapet
På verksted/annet arbeidsrom
I skolelokale
I treningsrom/aktivitetsrom
I besøksrom

Hvis ingen passer, forklar her hvor hendelsen skjedde:

Utenfor tjenestested
Skjedde hendelsen i tjenestetid?
Ja Nei
Hvis ja, i forbindelse med hva?

Skjedde hendelsen utenfor tjenestetid
Ja Nei

Oppgi hvor hendelsen skjedde:
På offentlig plass
I tilsattes bolig
På vei til eller fra arbeid
På hjemmebesøk hos domfelt

Ytterligere informasjon om hendelsen, gi en beskrivelse i vedlegg

Opplysninger om gjerningsperson

Mann ☐ Kvinne ☐ Ukjent ☐ <i>Alder (ca.):</i> <i>Domfeltkategori/varetekt:</i> Dom ☐ Sikring/forvaring ☐ Varetekt ☐ Samfunnsstraff ☐ Løslatt på prøve ☐ På permisjon ☐ Annet ☐ Ukjent ☐ Var andre personer enn innsatte/klient involvert i episoden? (venner av innsatte/klient, stråmenn...) Ja ☐ Nei ☐	<i>Hva er gjerningspersonen siktet for/ dømt for (kriminalitetstype /hovedforhold):</i> Vinning ☐ Narkotika ☐ Vold ☐ Sedelighet ☐ Annet ☐ <i>Er gjerningsperson/siktete tidligere dømt, siktet eller registrert på annen måte for vold eller trusler mot tilsatte (nåværende offer eller andre tilsatte)?</i> Ja ☐ Nei ☐ Vet ikke ☐ <i>Er det voldsutøvelse i aktuell dom/siktelse?</i> Ja ☐ Nei ☐	<i>Var det en eller flere innsatte som handlet voldelig og truende mot tilsatte?</i> En ☐ Flere ☐ Antall aktive gjerningspersoner i hendelsen: <i>Var det flere tilsatte som ble utsatt for vold eller trusler i samme situasjon?</i> Ja ☐ Nei ☐ I så fall – hvor mange totalt? <i>Var gjerningspersonen påvirket av rusmidler eller andre stoffer?</i> Ja ☐ Nei ☐ Vet ikke ☐ Hvis ja, vet du hvilket stoff?

Foreligger det egen arbeidsinstruks for tjenestehandlingen, jamfør Arbeidsmiljølovens § 12.4, b)?

Ja Nei Vet ikke

Hvis ja – har tilsatte fått særskilt opplæring? Ja Nei Vet ikke

Ble det forut for hendelsen foretatt en konkret risikovurdering av tjenesten som tilsatte skulle utføre ?

Ja Nei Vet ikke Ble ansett som unødvendig

Ble tjenestehandlingen utført med redusert bemanning i forhold til gjeldende rutiner? Ja Nei

Hvis ja, forklar:

Var det avvik fra interne prosedyrer eller andre bestemmelser i forbindelse med hendelsen?

Ja Nei Vet ikke

Hvis ja, i så fall hva?

Er det foretatt avviksbehandling av hendelsen?

Ja Nei Vet ikke

Oppfølging – ansvar arbeidsgiver

Er hendelsen rapportert til ledelse?

Ja Nei Vet ikke Under vurdering Det var ikke nødvendig

Er hendelsen rapportert til verneombud?

Ja Nei Vet ikke Under vurdering Det var ikke nødvendig

Er hendelsen politianmeldt?

Ja Nei Vet ikke Under vurdering Det var ikke nødvendig

Hvis ja, i så fall av hvem?

Er hendelsen meldt til Arbeidstilsynet?

Ja Nei Vet ikke Under vurdering Det var ikke nødvendig

Er hendelsen meldt Trygdeetaten?

Ja Nei Vet ikke Under vurdering Det var ikke nødvendig

Er rutiner for oppfølging av ansatte ivaretatt iht. krisehåndteringsplan?

Ja Nei Vet ikke Ikke nødvendig

Hvis dette var unødvendig, hvorfor?

Skjemadel 2

Fylles ut av den som ble utsatt for volden eller trusselen

Hendelse og situasjon

<i>Utførte du et spesielt tjenesteoppdrag da episoden skjedde? I så fall hva?</i>	<i>Beskriv kort hva som før, under og etter hendelsen. Suppler eventuelt på eget ark.</i>
<i>Kryss av for den eller de faktorene som du mener hadde størst betydning for at hendelsen oppstod.</i> <i>Det er mulig å krysse av for flere alternativer.</i>	☐ Rømning, rømningsforsøk☐ Gisseltaking☐ Psykisk ustabilitet hos innsatt/domfelt☐ Ruspåvirkning☐ Kontroll. Hva slags kontroll?☐ Grensesetting/tilrettevisning som provoserte☐ Innsatt/domfelt mottok "negativ" beslutning (f.eks. avslag, overføring ..)☐ Innblanding i konflikt mellom domfelte☐ Brudd på vilkår. Hva slags brudd?☐ Ingen av ovennevnte faktorer passer – andre faktorer hadde større betydning. Hvis andre faktorer, spesifiser: Visste du – eller hadde du grunn til å tro – at gjerningspersonen var sint, opprørt eller i psykisk ubalanse like før situasjonen oppstod? Ja ☐ Nei ☐ Opplevde du at volden eller trusselen var rettet mot din person for å skade deg (hevn, nag etc.)? Ja ☐ Nei ☐ Vet ikke ☐

Hva slags vold/trusler ble du utsatt for?

Flere former kan krysses av hvis man har vært utsatt for dem. Sett i så fall ring rundt den voldsformen som du opplevde som den største belastningen.

☐ Fysisk vold - enten vold mot kropp (legemsvold) eller vold mot materiell.
☐ Psykisk vold - retter seg mot offerets psykiske tilstand eller sinnstemning. Gjerningspersonen vil f. eks. skape psykisk ubehag, frykt, engstelse eller usikkerhet hos offeret.
☐ Verbal vold - kjefting, utskjelling, verbale trusler eller andre nedvurderende ytringer som oppleves sterkt belastende.
☐ Nonverbal vold er truende eller nedvurderende væremåte ved bruk av kroppsspråk og/eller mimikk som oppleves sterkt belastende.
☐ Sosial vold - kan her eksemplifiseres som mobbing og trakassering, utstøting, stigmatisering og Usynliggjøring.

Under følger mer detaljerte spørsmål om hver enkelt voldsform. Vi ber deg om å utdype det du har kryssset av for over. Kryss av der det måtte passe for deg.

1) Fysisk vold (se definisjon)

A) Vold rettet mot kroppen. Du ble utsatt for legemsvold i form av (det er mulig å krysse av for flere alternativer):		
Slag ☐	Kloring ☐	Forsøk på vold (gjerningspersonen bommet) ☐
Spark ☐	Biting ☐	
Skalling ☐	Stikk (sprøyte, ☐	
Spytting ☐	Kniv,syl...) ☐	
Lugging ☐		
Annet ☐	Forklar:	
Volden medførte skade ☐		
Ikke synlig skade ☐		
Hvor på kroppen ble det skader?		

B) Vold rettet mot eiendom, ting og materiell
Skade mot offerets eiendeler og materiell (gjenstander som ble ødelagt med hensikt) ☐
Skade på annens eiendom ☐
Gi en kort beskrivelse:

2) Psykisk vold (se definisjon)

<i>Volds- eller trusselhandlingene som ble rettet mot deg</i> Fikk psykiske konsekvenser ☐ Fikk ikke psykiske konsekvenser ☐ Forklar eventuelle konsekvenser:

3) Verbal og nonverbal vold (se definisjon)

☐ Verbal vold i form av Trusler ☐ Utskjelling ☐ Kjefting ☐ Utskjellingen og/eller kjeftingen må være av en slik karakter at den var belastende for deg eller ga deg sterkt ubehag.	☐ Nonverbal vold i form av truende mimikk, kroppsspråk osv.	☐ Trussel med våpen eller gjenstand. ☐ Trussel ved bruk av telefon, i form av brev ...

Beskriv hendelsen:

Ved trussel, har du grunn til å tro at utøver vil kunne realisere innholdet i trusselen?

Ja Nei Vet ikke

4) Sosial vold (her bare relatert til hendelsene over)

<i>I tilknytning til volds- og/eller trusselhendelse(n) over, er du blitt utsatt for handlinger i form av mobbing, trakassering, stigmatisering, forfølgelse, sladder, ryktespredning, sjikane mv. fra gjerningspersonen eller andre innsatte som medførte arbeidsmessige eller arbeidsmiljømessige problemer for deg?</i> Hvis ja, gi en kort beskrivelse:

Generelt : Hvordan opplevde du volds- eller trusselepisoden som du ble utsatt for?

Ikke belastende Litt belastende/ forstyrrende Belastende

Utdyp gjerne svaret:

Hva mener du var konfliktgrunnlaget eller årsaken(e) til hendelsen?

Hvilke motiver eller beveggrunner mener du at gjerningspersonen(e) kan ha hatt?

Tilkalte du hjelp? Ja Nei I så fall hvem?

Kunne hendelsen ha vært unngått (i så fall hvordan)?

Om vold og trusler mot familien

Ble din familie utsatt for vold eller trussel?

Ja Nei

I så fall hvordan?

Ble volds- eller trusselhandlingen rettet mot privat eiendom? Ja Nei

I så fall hva?

Hvis ja, har familien fått hjelp/oppfølging?

Ja Nei

I så fall hva?

Har du fått hjelp/oppfølging som følge av at familien din ble utsatt for vold eller trusler?

Ja Nei

I så fall hva slags hjelp/oppfølging?

Oppfølging

Behandling

Medførte hendelsen behov for behandling?

Ja Nei

Hvis ja, hva slags behandling?

Hvis nei, hvorfor ikke?

Medførte hendelsen sykefravær?

Ja Nei

Hvis ja – i form av egenmelding Sykemelding

Fikk du annen profesjonell oppfølging?

Ja Nei I så fall hva?

Kollegial oppfølging

Debriefing/kollegastøtte

Fikk du debriefing etter hendelsen?

Ja Nei

Hvis nei, hvorfor ikke?

Hvis ja, anmodet du om det selv?

Ja Nei

Er du fornøyd med debriefingen?

Ja Nei

Begrunn svaret:

Fulgte leder opp?

Ja Nei

Fikk du kollegastøtte/kameratstøtte i en eller annen form?

Ja Nei

Hvis annen støtte – i så fall hva og hvem? (for eksempel samtale med familie, venner...)

Sanksjoner mot gjerningsperson/anmeldelse

Ble det etter din mening reagert mot gjerningspersonen(e) på en fullgod måte?

Ja Nei Vet ikke Reaksjon var ikke nødvendig

Hvis ja, hva ble gjort?

Ble gjerningspersonen(e) overført til en annen avdeling/fengsel/annet friomsorgkontor?

Ja Nei Vet ikke Det var ikke nødvendig

Tilleggsinformasjon: hvis du også har behov for å skrive mer om hendelsen og oppfølgingen, gis du muligheter til det her og på neste side.

Tilleggsopplysninger